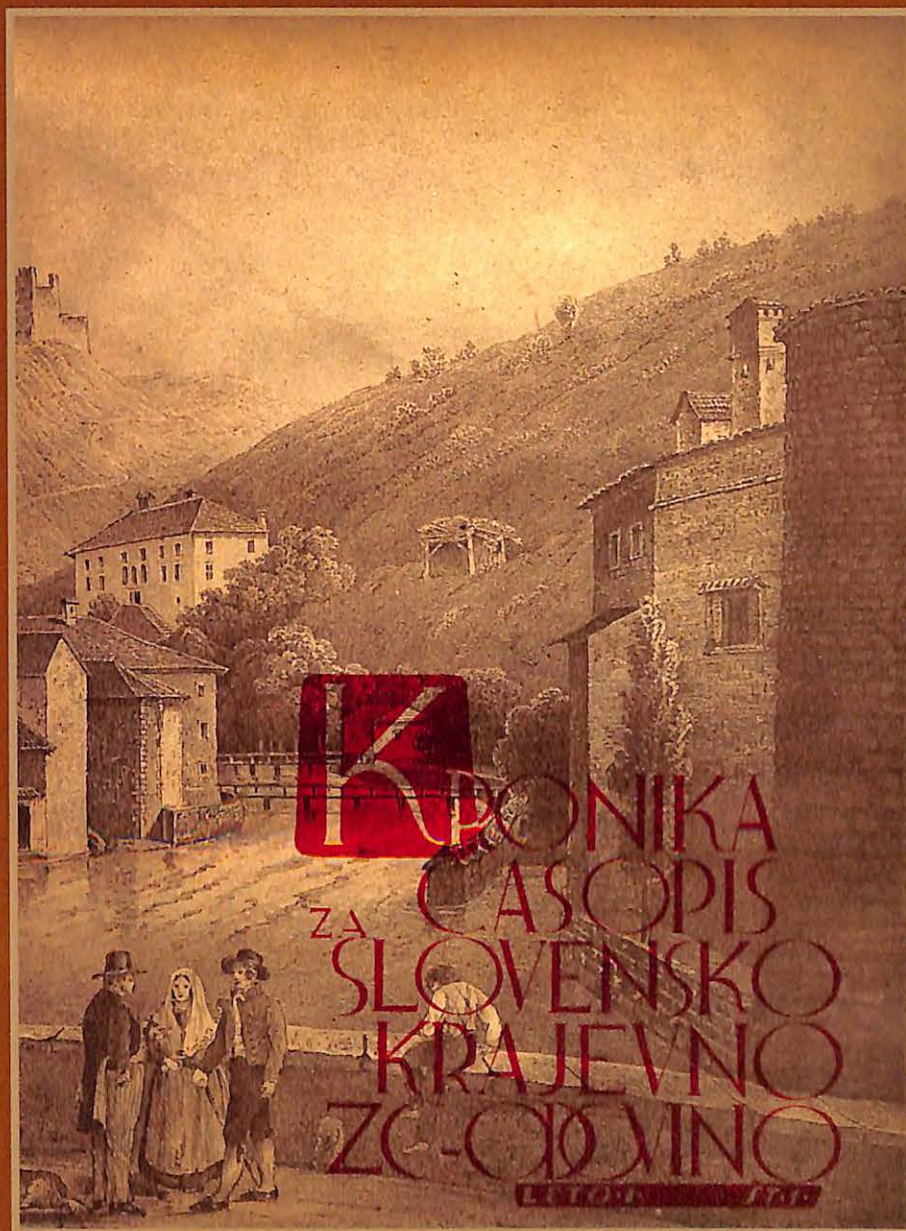

I KRONIKA 60

2012

časopis za slovensko krajevno zgodovino

60
2012

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

<http://www.odmev.zrc-sazu.si/kronika/>

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<http://www.ff.uni-lj.si/zzds/index.htm>

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Ljubljana), dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana),

dr. Aleš Gabrič (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana),

dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),

Irena Lačen Benedičič (Jesenice), dr. Tomaž Lazar (Ljubljana),

mag. Vlasta Stavbar (Maribor) in mag. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

31. januarja 2012

Naslednja številka izide/ Next issue:

junija 2012/ June 2012

Prevodi/ Translations:

Manca Gašperšič – angleščina (*English*)

mag. Niko Hudelja, Angelika Hribar – nemščina (*German*)

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / *Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU*

Novi trg 2, SI–1000 Ljubljana

tel. 01 47 06 200

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ *Individuals* 20,00 EUR

za upokojence/ *Pensioners* 15,00 EUR

za študente/ *Students* 10,00 EUR

za ustanove/ *Institutions* 26,00 EUR

Cena te številke v prosti prodaji je/ *Single issue*: 10,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI–1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010–0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za knjigo RS/ *Slovenian Book Agency*

Ministrstvo RS za šolstvo in šport/ *Ministry of Education and Sport*

Računalniški prelom/ Typesetting:

Franc Čuden

Tisk/ Printed by:

Nagode Q co d.n.o.

Naklada/ Print run:

600 izvodov/ *copies*

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Bibliography of the History of Art, Medline; ERIH – European Reference Index for the Humanities

Na naslovni strani/ Front cover: Naslovnica prve številke Kronike iz leta 1953/ *The front cover of the first issue of Kronika from 1953.*

KAZALO

Razprave

Miha Preinfalk :	Šestdeset let Kronike	5
	Six decades of Kronika	6
Ana Lavrič :	Ljubljanska cerkev sv. Krištofa za Bežigradom	7
Boris Golec :	Pozabljeni »mali štajerski Valvasor« – polihistorjev potomec Franc vitez Gadolla (1797–1866)	23
Petra Svoljšak :	Gorica, prekleto in sveto mesto med dvema ognjema	79
Miha Šimac :	Nadporočnik Egon Gabrijelčič (1888–1915) – junak tržaškega pehotnega polka	95
Angelika Hribar :	Odgovorno otroštvo poslednjega cesarjeviča. Utrinek iz družinskega arhiva Elze in Lizelot Obereigner	103
Nataša Budna Kodrič :	Povodenj v dolini Ločnice 8. avgusta 1924	113
Jurij Rosa :	Duhovnik Otmar Črnilogar, predsednik Planinskega društva Vipava (1967–1970): s prikazom odziva oblasti ob njegovem vodenju društva	125

Po razstavah

Stavbna dediščina mesta Kranja v arhivskem gradivu. Razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote za Gorenjsko v Kranju (<i>Nataša Budna Kodrič</i>)	145
Varašanci – prekmurski meščani. Trg Turnišče v arhivskih virih. Razstava Pokrajinskega arhiva Maribor v razstavišču Archivum (17. november 2011 – 31. januar 2012) (<i>Klaudija Sedar</i>)	147

Jubilej

Dr. Jože Žontar - osemdesetletnik (<i>Sonja Anžič – Kemper</i>)	149
--	-----

Ocene in poročila

Maša Marguč: Zdravnik iz Dolenjskih Toplic: dr. Konstantin Konvalinka (<i>Jože Maček</i>)	153
Občina Ilirska Bistrica: monografija (ur. Ivan Simčič) (<i>Irena Celin</i>)	155
Občina Videm: Zbornik (ur. Tatjana Mohorko et al.) (<i>Boštjan Zajšek</i>)	156
Nuovo Liruti. Dizionario biografico dei friulani (<i>Neva Makuc</i>)	159
Jože Ciperle (ur.): Varstvo arhivske in muzejske kulturne dediščine Univerze v Ljubljani Bogomir Mihevc: Ključ je v naših rokah! študentska gibanja za univerzo in boljši študij Alojz Cindrič: Študenti s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918 Alojz Cindrič: Študenti s Kranjske na dunajski univerzi v prvi polovici devetnajstega stoletja 1804–1848 (<i>Aleš Gabrič</i>)	160
Grad Borl : Gradbenozgodovinski oris in prispevek k zgodovini rodbine Sauer (<i>Dejan Zadravec</i>)	163
Loški razgledi 57/2010 (ur. Judita Šega) (<i>Judita Šega</i>)	164
France Štukl: Po poti kulturne dediščine. Sprehod skozi Škofjo Loko in vasi v spodnjem porečju Poljanske Sore (ur. Judita Šega) (<i>Mija Mravlja</i>)	167
Ladislav Hladký: Slovinsko. Stručná historie států svazek č. 67 (<i>Eva Holz</i>)	169
Anno Domini 1511, Idrijski razgledi, letnik LVI, št. 1 (<i>Mira Hodnik</i>)	171
Zgodbe s Trnove planote (zbral in uredil Jože Šušmelj) (<i>Petra Kolenc</i>)	174
Slovenski zgodovinski atlas (avtorji France M. Dolinar et al.) (<i>Simon Purger</i>)	176
Navodila avtorjem	183

Šest desetletij Kronike

V letu 2012 praznuje Kronika okrogli jubilej – 60-letnico izhajanja. Prva številka je izšla davnega leta 1953, njena vzornica pa je bila Kronika slovenskih mest, ki je izhajala pred drugo svetovno vojno. Šest desetletij je v človeškem življenju relativno dolga doba in enako velja tudi za časopise. V tem času je v Kroniki izšlo več kot 3000 prispevkov, od znanstvenih in strokovnih člankov do poročil o novih knjigah in razstavah ter jubilejev ali nekrologov slovenskim zgodovinarjem. Brez dvoma lahko rečemo, da je Kronika pomembno sooblikovala slovensko zgodovino po drugi svetovni vojni in ga pomembno sooblikuje še danes. Zato smo se ob njenem jubileju odločili, da na naslovnici upodobimo prav tisto prvo naslovnico, s katero se je Kronika prvič predstavila javnosti.

V programski zasnovi Kronike, zapisani v prvi številki, sta podani dve njeni temeljni nalogi: »...pospešuje naj predvsem zanimanje za zgodovino posameznih večjih ali manjših krajevnih območij slovenskega narodnostnega ozemlja, obenem pa naj izsledke slovenske zgodovine posreduje bralcu na čim lažje razumljiv način.« Tema dvema ciljema je Kronika ves čas zvesto sledila in tudi zato je znala ohraniti svoje mesto in svojo identiteto med številnimi drugimi slovenskimi časopisi, ki pokrivajo področje zgodovinarstva. Izpostaviti pa je treba še eno njeno značilnost – Kronika namreč veliko pozornosti posveča slikovnemu gradivu: fotografijam, starim dokumentom, zemljevidom itd. To naredi

revijo dosti bolj pestro in privlačno za bralca, hkrati pa je slikovno gradivo pogosto samo po sebi vir, ki ima včasih še večjo izpovedno moč kot golo besedilo.

Kot zelo posrečena se je izkazala odločitev, da vsako leto izdamo tematsko številko, ki je posvečena neki zaokroženi regiji ali mestu. Tako so se v zadnjih letih zvrstile litijska, belokranjska, koroška in goriška številka, še pred tem pa npr. ljubljanska, mariborska, kočevska, novomeška, tolminska in druge. Zlasti so bile odmevne tiste tematske številke, ki so bile posvečene gradovom, in sicer Snežniku, Brdu in Štrmolu na Gorenjskem ter leta 2009 gradu Tuštanj pri Moravčah. Običajno so tematske številke deležne večje pozornosti javnosti kot »navadne« številke, saj se dotaknejo večjega kroga ljudi, ne le tistih, ki se profesionalno ali ljubiteljsko ukvarjajo z zgodovino. Veliko ljudi se zanima za preteklost kraja, v katerem živijo, ali pa kraja, v katerem so bili rojeni in jih nanj vežejo lepi spomini. Krajevna zgodovina je tako tisto prvo srečanje posameznika s preteklostjo in tudi pomembno prispeva k njegovi identiteti. Lahko rečemo celo, da je krajevna zgodovina temelj, na katerem raste globalna zgodovina. Zato je pomembno, da z nalogami, ki si jih je zadala Kronika pred šestimi desetletji, nadaljujemo tudi v prihodnje.

Miha Preinfalk
odgovorni urednik Kronike

Six decades of Kronika

Kronika is celebrating an important jubilee in 2012 – the sixtieth anniversary of its circulation. The first issue appeared in the ancient 1953, following the model of *Kronika slovenskih mest* [Chronicle of Slovenian Towns], which circulated before World War II. Six decades is a relatively long time with respect to human life, and the same is true of newspapers. During the said period Kronika published more than three thousand contributions, scientific and professional articles, reports on new books and exhibitions, and jubilees or obituaries of Slovenian historians. We can say without a doubt that Kronika significantly contributed to the development of Slovenian historiography after World War II and still continues to do so today. Therefore, its jubilee provided us with a perfect opportunity to release this issue with the same cover that was used when Kronika made its first appearance.

The programming concept of Kronika written in the very first issue defines two of the review's fundamental tasks, namely to: »[...] promote, first and foremost, the interest in the history of individual major or minor localities in the Slovenian ethnic territory, while presenting the findings of Slovenian history to the reader in the most understandable manner.« Kronika has throughout consistently pursued the aforementioned objectives, for which reason it has also been able to retain its place and identity among numerous other Slovenian newspapers in the field of historiography. Another crucial characteristic of Kronika is that it pays careful attention to graphic material: photographs,

old documents, maps, etc. Not only does this make the review much more variegated and attractive to the reader, the graphic material may often constitute a source in its own right, with an even greater power of expression as the text itself.

Particularly felicitous was the decision to devote a thematic issue each year to a region or a town as a whole. Over the past years, Kronika has published thematic issues on Litija, White Carniola, Carinthia and Gorizia, and before that the Ljubljana, Maribor, Kočevje, Novo mesto, Tolmin issue, and so forth. Issues that attracted the most interest were devoted to castles, i.e. the Snežnik Castle, the Brdo Castle and the Strmol Castle in the Gorenjska province, and the Tušanj Castle near Moravče in 2009. Thematic issues usually receive more public attention than »regular« issues, as they address a larger circle of readers than merely professional or amateur historians. A great many people are eager to learn about the past of the place in which they live or a place in which they were born and cherish the memory of it. Local history provides them with the first link to their past and in this way importantly contributes to their sense of identity. We may even argue that local history is the foundation upon which global history is built. For this reason we find it vital that the tasks set forth by Kronika six decades ago will continue to be carried out in the future.

Miha Preinfalk
Managing Editor of Kronika

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 726:27-523.42(497.4Ljubljana)

Prejeto: 13. 1. 2012

Ana Lavrič

dr. umetnostne zgodovine, znanstvena svetnica, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU,
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: lavric@zrc-sazu.si

Ljubljanska cerkev sv. Krištofa za Bežigradom

IZVLEČEK

Cerkev sv. Krištofa na ljubljanskem polju zunaj mesta se prvič omenja leta 1476. Prispevek ugotavlja in spremlja preobrazbe njene stavbne podobe in opreme skozi stoletja. Prvič je bila pomembno predelana leta 1508–1509, ko je stavbar Peter Bezlaj postavil nov prezbiterij in dva oltarja. V letih 1688–1689 je dobila novo ladjo, ki jo je začel graditi Marcello Ceresola in nadaljeval Francesco Ferrata, nato so v letih 1707–1708 postavili še nov prezbiterij, ki ga je verjetno zasnoval Carlo Martinuzzi. Ladjo je v letih 1740–1741 obokal stavbenik Maček. Cerkev je tedaj imela vsaj dva kamnita oltarja (enega je 1696 izdelal Mihael Kuša), okoli 1765 pa je dobila lesen veliki oltar s sliko Antona Cebeja. Zaradi gradnje Gospodarskega razstavišča so leta 1958 cerkev podrli. Nekaj kosov opreme se je ohranilo v Plečnikovi cerkvi sv. Cirila in Metoda.

KLJUČNE BESEDE

Ljubljana, cerkev sv. Krištofa, barok, arhitektura, slikarstvo, kiparstvo, Marcello Ceresola, Francesco Ferrata, Mihael Kuša, Ludvik de Clerick, Janez Krstnik Hardt, Anton Cebej, Miroslav Tomc, Helena Vurnik, Ivan Pengov, Ivan Kregar

ABSTRACT

THE CHURCH OF ST. CHRISTOPHER IN BEŽIGRAD, LJUBLJANA

The Church of St. Christopher in the Ljubljana field outside the city was first mentioned in 1476. The article establishes and follows the transformations of its architectural image and equipment through centuries. The church underwent the first major renovation in 1508–1509, when a new choir and two altars were erected by the builder Peter Bezlaj. In 1688–1689 it obtained a new nave, the construction of which was begun by Marcello Ceresola and continued by Francesco Ferrata. Then in 1707–1708 a new choir was built, most likely according to the design of Carlo Martinuzzi. In 1740–1741 the builder Gregor Maček vaulted the nave. At that time the church had at least two stone altars (one made by Michael Cussa in 1696) and about 1765 it obtained a wooden high altar with the painting by Anton Cebej. Owing to the construction of the Exhibition Centre, the church was demolished in 1958. Some pieces of its equipment have been preserved in Plečnik's Church of St. Cyril and Methodius.

KEY WORDS

Ljubljana, Church of St. Christopher, Baroque, architecture, painting, sculpture, Marcello Ceresola, Francesco Ferrata, Michael Cussa, Ludwig Clerick, Johann Baptist Hardt, Anton Cebej, Miroslav Tomc, Helena Vurnik, Ivan Pengov, Ivan Kregar

Nekdanja ljubljanska pokopališka cerkev sv. Krištofa, ki je stala na ljubljanskem polju, kjer se je v 20. stoletju razvilo sodobno stanovanjsko in poslovno naselje Bežigrad, se je morala leta 1958 umakniti Gospodarskemu razstavišču. Prvotno srednjeveška stavba je bila večkrat predelana. Pričujoči prispevek ugotavlja preobrazbe njene stavbne podobe in opreme skozi stoletja; spremlja jih predvsem prek arhivskih dokumentov pa tudi s pomočjo fotografskih posnetkov, tlorisov in materialnih relikvov. Med najstarejšimi in najdragocenejšimi arhivskimi viri je matrikula bratovščine sv. Krištofa, ki zajema obdobje med letoma 1489 in 1518 in jo je v transkripciji v celoti objavil Božo Otorepec.¹ Najbogatejši vir podatkov pa so cerkveni računi iz fonda ljubljanskega kapiteljskega arhiva in računske knjige iz župnijskega; podatke iz kapiteljskih računov je delno že objavil Ivan Vrhovnik, a se je osredotočil le na slikarje in kiparje, medtem ko je stavbarje v celoti izpustil. Zasnovo cerkve nazorno kaže tloris, ki ga je dal pred podrtjem posneti Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, in Plečnikov načrt za prizidavo cerkve sv. Cirila in Metoda h Krištofovi. O podobi cerkve govorijo tudi stare fotografije, ki pa jih je razmeroma malo; večinoma kažejo zunanjšino stavbe, posneto z različnih gledišč, notranjšino pa le delno, kolikor je

vidna izpod arkad prizidane Plečnikove cerkve. Ko so slednjo znova pozidali na novi lokaciji, so vanjo prenesli tudi nekaj kosov opreme iz cerkve sv. Krištofa; ti pričajo o baročnem ambientu in presegnetljivo visokem kvalitetnem nivoju opreme nekdanje šempetrske podružnice. Umetnostna zgodovina cerkve doslej še ni celostno preučila, je pa opozorila na nekaj mojstrov, ki so ali naj bi bili pri njej sodelovali, zlasti na Mihaela Kušo, Antona Cebeja, Gregorja Mačka in Candida Zullianija.²

Cerkev je stala ob cesti zunaj mesta, kjer je bilo izhodišče poti na Posavje, zraven peščne (gramozne), t. i. Turške jame, v kateri so se (domnevno) leta 1472 utaborili Turki, ko so obkolili Ljubljano.³ Okrog nje so se razprostirala polja, le bliže mestu je bilo sredi urejenih vrtov nekaj pristav in posamičnih kmetij s skednji. Za cerkvijo se je pri lesenem križu od glavne ceste odcepila pot v Kleče; tam je bila tudi meja ljubljanskega pomerija.⁴ Patron cerkve sv. Krištof je bil v srednjem veku eden najbolj priljubljenih svetnikov; kot zavetnika zoper naglo in neprevideno smrt so ga častili tudi Ljubljančani, zlasti čolnarji in splavarji, ki so bili nenehno izpostavljeni življenjski nevarnosti.⁵ Cerkev se v virih prvič omenja leta 1476,⁶ na dan sv. Ane leta 1485 pa je bila pri njej ustanovljena že tudi bratovščina sv. Krištofa, ki je s prispevki članov skrbela za vzdrževanje stavbe

Cerkev sv. Krištofa s prizidano cerkvijo sv. Cirila in Metoda, Ljubljana-Bežigrad, ob zaključku gradnje prizidka 1934 (Naš Bežigrad 1995, str. 18).

¹ NAŠ, KAL, fasc. 92; Otorepec, *Gradivo*, str. I; Dolinar, *Bratovščina*, str. 8.
² Strokovna literatura, ki obravnava navedene teme, je citirana v nadaljevanju.
³ Za jamo gl. Valvasor, *Die Ebri*, XV, str. 373; Dolničar, *Annales Urbis Lavacensis*, fol. 110v, 117v, 125r–126v; Steska, *Turška jama*, str. 139–140. Leta 1875 so jamo spremenili v pokopališče.

⁴ Kos, *Srednjeveška Ljubljana*, str. 51.

⁵ Prim. Dolinar, *Bratovščina*, str. 8.

⁶ Za prvo omenbo cerkve gl. Kos, *Srednjeveška Ljubljana*, str. 51, ki s tem zavrača trditev, da je bila cerkev sezidana šele 1497; prim. Höfler, *Gradivo*, str. 339.

Kamniti fragmenti iz nekdanje Krištofove cerkve, pred ž. c. sv. Cirila in Metoda, Ljubljana-Bežigrad (foto: Blaž Resman).

ter za nakup inventarja in paramentov.⁷ Iz bratovščinske matrikule, ki je eden redkih ohranjenih rokopisov te vrste pri nas,⁸ je razvidno, da je bila cerkev v devetdesetih letih 15. stoletja obnovljena. Na to obnovo se najbrž nanaša Dolničarjev zapis, po katerem naj bi bila cerkev zgrajena leta 1497, saj letnica v resnici ne more veljati za sam začetek gradnje.⁹ Večja popravila na stavbi so dokumentirana že v letih 1493–1494, natančneje pa niso določljiva (šlo je za nakup apna, kamnja in lehnjaka ter za streho in zasteklitev oken).¹⁰ Za cerkev so leta 1493 nakupili novo bogoslužno opremo in paramente: dva keliha, srebrno čašo, mašne prte, oblačila, korporal, mašno knjigo in križ za bandero.¹¹

Cerkev je bila prvič pomembneje predelana v letih 1508–1509, ko je stavbar Peter Bezljaj postavil nov prezbiterij in dva oltarja.¹² Na dan nedolžnih

otročičev leta 1508 so namreč sklenili pogodbo z mojstrom Petrom »Steinmetzom« iz Ljubljane, da bo napravil kor in okna v koru ter dva oltarja.¹³ Za zidarska dela so se pogodili z zidarjem Markom.¹⁴ V letu 1509 je dokumentiranih več izplačil mojstru Petru, nadalje nakup lehnjaka, prevoz kamnja, prispevki za gradnjo, obračun in likof.¹⁵ Streho je prekril mojster Jorg.¹⁶ Približno v tem času so tudi obzidali pokopališče.¹⁷ Leta 1511 je deželni glavar Hans Auersperg cerkvi podaril srebrn kip sv. Krištofa s pozlačenim Jezuškom,¹⁸ naslednje leto si je sama priskrbelo novo mašno obleko in albe,¹⁹ leta 1515 pa je dala pozlatiti neko podobo.²⁰

Poleg že omenjenih prispevkov članov bratovščine je cerkev dobivala potrebna sredstva tudi z miloščino, zbrano v pušici in po posebnih zbiralcih po mestu, pa tudi z izrednimi darili in volili. Med darovalci srečamo leta 1488 slikarja Erharta in njegovo ženo, ki sta na markovo cerkvi podarila križ za bandero.²¹ Del dohodkov je prihajal tudi od za-

⁷ V bratovščino, ki so jo vodili trije cehovski mojstri, so bili vpisani ljudje vseh stanov. Člani so molili za srečno zadnjo uro in za rajne člane, posebnih milosti pa so bili deležni na bratovščinski praznike, ko so se udeležili skupne maše za dušnice za umrle člane. Glavna praznika sta bila god sv. Krištofa (24. julij) in praznik nedolžnih otrok (28. december), gl. Dolinar, Bratovščina, str. 8.

⁸ Bratovščinsko matrikulo hrani NŠAL, KAL, fasc. 92. Rokopis je vezan v pergament. Ker so listi zvezani brez pravega reda, je pri nedatiranih zapisih težko ali sploh nemogoče slediti kronološkemu zaporedju, gl. Otorepec, *Gradivo*, str. I.

⁹ Prim. Otorepec, *Gradivo*, str. II. Glede na znane Dolničarjeve napake pri zapisovanju letnic bi lahko šlo tudi za lapsus.

¹⁰ Otorepec, *Gradivo*, str. 7, 8, 11, 12.

¹¹ Otorepec, *Gradivo*, str. 57, 58.

¹² Otorepec, *Gradivo*, str. VIII, 41; Höfler, *Gradivo*, str. 339; Štefanac, Peter Bezljaj, str. 91–92. Edino ohranjeno delo stavbarja Petra na območju Ljubljane je podružnična cerkev sv. Juda in Tadeja na Viču.

¹³ Otorepec, *Gradivo*, str. 41–42. Slede izplačila, kjer se Peter omenja kot Steinmetz in Maurer. V matriki se mojster Peter omenja že tudi leta 1507, gl. Otorepec, *Gradivo*, str. 53.

¹⁴ Otorepec, *Gradivo*, str. 43–44. Prav tako leta 1508.

¹⁵ Otorepec, *Gradivo*, str. 44–45, 49.

¹⁶ Otorepec, *Gradivo*, str. 43.

¹⁷ Otorepec, *Gradivo*, str. 50. Otorepec zavrača Vrhovčevo trditev (Vrhovec, *Die wohlöbl. Landesfürstl. Hauptstadt*, str. 188), da pokopališča tedaj še ni bilo.

¹⁸ Otorepec, *Gradivo*, str. 29.

¹⁹ Otorepec, *Gradivo*, str. 25, 26.

²⁰ Otorepec, *Gradivo*, str. 20.

²¹ NŠAL, KAL, fasc. 92; Vrhovnik, Arhivski poberki, str. 107. Slikar Erhart je bil član bratovščine sv. Krištofa v letih 1489–1514.

Kip Boga Očeta iz atike oltarja sv. Krištofa, ok. 1765, krstna kapela ž. c. sv. Cirila in Metoda, Ljubljana-Bežigrad (foto: Blaž Resman).

kupa njiv in kozolcev. Letni obračun so delali 28. decembra, ko je imela bratovščina redni shod.²² Vsakoletne procesije k Sv. Krištofu so bile na velikonočni ponedeljek (prihajala je od stolnice),²³ na markovo (prošnja procesija za spomladanske posevke, ki je vodila prek polj) in na dan sv. Roka (prihajala je stolnična bratovščina Odrešenika sveta).²⁴ Sicer pa so Ljubljančani v procesijah romali h Krištofu prosit za dež, kadar jih je pestila huda suša.²⁵

²² Oturepec, *Gradivo*, str. IV. Med redne izdatke cerkve pa so sodili: razsvetljava, krasitev za praznike, mašno vino, plačilo organistu, šempetrskima vikarjema, ki sta v cerkvi opravljala bogoslužje, in avguštinčcem za pridigo na velikonočni ponedeljek, davki in prispevki ter stroški za redno vzdrževanje cerkvene stavbe, zlasti strehe, in mežnarije.

²³ Valvasor, *Die Ehre*, VIII, str. 787; Stopar, *Sprehodi*, str. 201.

²⁴ NŠAL, KAL, fasc. 26; NŠAL, KAL, fasc. 42. Ključar Plank v obračunih poleg procesij bratovščine Odrešenika sveta omenja tudi procesije tesarskega ceha (1656).

²⁵ Mašo za vreme pri Sv. Krištofu omenja že bratovščinska matrikula, gl. Oturepec, *Gradivo*, str. IV. Procesije za dež omenja Dolničar, in sicer v letih 1693, 1701, 1704, 1705 in 1709, gl. Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika, str. 79, 90, 148, 161; prim. Steska, Kranjska Marijina božja pota, str. 124; Kemperl, *Romanje*, str. 176 (paginacija po izvodu

Cerkev, opustošeno v času protestantizma, je leta 1586 znova posvetil ljubljanski škof Janez Tavčar, ki je vložil relikvije sv. Ane, Bernarda, Florijana, Vida, Agate in Marije Magdalene, kakor poroča Janez Gregor Dolničar.²⁶ Njegov naslednik Tomaž Hren jo je s pomočjo meščanov v celoti obnovil.²⁷ Kot zastopnik ljubljanskega župana Jakob Corthonija je leta 1596, ko je bil še kanonik, urejal njegovo volilo v višini 400 fl za popravilo cerkve.²⁸ Po zapisu v cerkvenem urbarju naj bi že leta 1602 »v čast Bogu in za povzdigo katoliške vere« poskrbel za oltarje, tlak, zvonove in zvonik ter druge potrebščine in uredil cerkvene dohodke, vendar je iz nadaljnjih postavk razvidno, da so dela napredovala postopoma²⁹ in se nadaljevala še v času škofa Scarlichija. Ob njegovi vizitaciji leta 1631 so stali v cerkvi trije oltarji: sv. Krištofa, Device Marije in Kristusa (Odrešenika);³⁰ patrocinij slednjega je bil najbrž v zvezi s stolno bratovščino *Redemptoris mundi*.³¹ V letih 1631–1632 je bilo na novo zgrajeno obzidje okrog cerkve, narejena so bila nova vrata na pokopališče in popravljena cerkvena vrata, kupljeni sta bili dve banderci, cerkev pa je bila znotraj in zunaj pobeljena, skupaj z zvonikom.³² Gradbena in pleskarska dela je izvršil zidar Hans Ärtl,³³ ki je hkrati s tesarjem Jakobom Ropotarjem delal pri cerkvi tudi v letih 1639³⁴ in 1640.³⁵ Leta

na Teološki fakulteti). V cerkvi sv. Krištofa naj bi se vsako leto julija zbrali k pobožnosti tudi člani risarske akademije (*Academiae incultorum*), ki je bila v Ljubljani ustanovljena na pragu 18. stoletja, a se zdi, da ni nikdar zares zaživela, gl. Lavrič, Ustanavljanje umetnostnih akademij, str. 74.

²⁶ Dolničar, Drobni zapiski: *Anno Dni 1586. 17. Cal. May. Joannes Epus Labacen. S. R. I. Princeps. in honore(m) Ss. mae Trinitatis et praecipue ad honorem S. Christophori, Eccliam Anno 1497 exstructam denuo consecrauit, ac sequentes reliquias imposuit: S. Annae, S. Bernardi Abbatis, S. Floriani, S. Viti, S. Agatae, et S. Mariae Magdaleneae*. Navedel je tudi napis: *Anno Dni M. D. 86. 17. Cal. May / Ego Joannes Ep: Labacensis / in honorem Ss. mae Trinitatis, et praecipue ad cultum S. Christoph: / inclusae reliquiae S. Ben.*

²⁷ NŠAL, ŠAL/Viz., fasc. 2, št. 4; NŠAL, KAL, fasc. 46 b; Höfler, *Gradivo*, str. 339.

²⁸ Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 36.

²⁹ NŠAL, KAL, fasc. 46 b. En zvon so kupili leta 1617 (24 fl), tlak so uredili leta 1619 (1 fl 36 kr), leta 1624 je Elias Somrak pretil počeni zvon, leta 1628 so kupili 2000 skodel in prekrili streho (tesarji 3 fl 4 kr) ter napravili tri cerkvene klopi, leta 1630 so s škodlami prekrili še streho nad prez-biterijem (jabolko je tesar napravil zastonj).

³⁰ NŠAL, ŠAL/Viz., fasc. 1, št. 1; Lavrič, *Ljubljanska škofija*, str. 69–70. Pokopališče je bilo obzidano, vendar je bil zid že v slabem stanju.

³¹ Bratovščina je za sv. Roka romala v Dravlje in se ustavila tudi pri Sv. Krištofu, prim. NŠAL, KAL, fasc. 42.

³² NŠAL, KAL, fasc. 46 b. Pri križu, kjer so pobirali milodare, so napravili nov »štok« in pritrdili pušico, leta 1634 pa so za »prastari« steber pri Sv. Krištofu napravili nov železen križ.

³³ Neuporabljeno apno so prodali.

³⁴ NŠAL, KAL, fasc. 46 b. Leta 1639 so kupili les in zidne ter obočne opeke (2100 kosov) za potrebe cerkve (9 fl 48 kr), nadalje deske, pesek, 1300 skodel, tramove, špirovce, okovje za cerkvena vrata, vratno krilo.

³⁵ NŠAL, KAL, fasc. 42. Ključar Matija Omersa je za leta 1638–1640 podal obračun, v katerem mdr. našteva: 1638:

1636 je cerkev kupila nova mašna oblačila, stolo in manipel.

Vizitacijski zapisnik leta 1668 opisuje cerkev kot stavbo z odprto lopo, zvonikom, lesenim korom nad vrati in novo zakristijo. Za zakristijo, ki so jo zgradili okoli leta 1662, je ljubljanski knjigotržec Job Weber volil 150 fl. Ker je bila cerkev ozka, so iz nje že odstranili stranska oltarja Device Marije in Kristusa Odrešenika, o katerih poroča vizitator leta 1631. Prav tako so odstranili tudi zidani oltar v lopi.³⁶ Opisano stanje je bilo sad upravljanja cerkvenega ključarja Hansa Planka, ki je leta 1669 podal poročilo o svojem 19-letnem delu.³⁷ Poudarjal je številna popravila, ki jih je v omenjenem času izpeljal. Ko je začel, je bila cerkev brez tlaka in brez

zakristije, imela je slab oltar, pokopališko obzidje pa je bilo že popolnoma ruinirano. Zato je stavbo tlakoval, dal napraviti nov oltar, postavil zakristijo, razširil pokopališko obzidje in ga napeljal krog in krog, kupil nov kelih, klečalnik, mašna oblačila in druge potrebščine.³⁸ Ker je od svojega predhodnika dobil le 60 fl 2 kr, je moral sredstva privarčevati, pridobil pa je tudi razna volila. Privarčevani denar je želel nameniti tudi za razširitev »cerkvice«, ki je bila zelo ozka, oz. za prizidavo kapele. Škofjski ordinarij je prosil za ogled »in situ« in za mnenje, ali naj cerkev razširi ali dogradi kapelo. Plankova namera v njegovem času ni bila uresničena. V naslednjih letih sledijo v obračunih le izdatki za manjša naročila in popravila. Tako je npr. Janez Jakob Schanto leta

Kipa angelov iz atike oltarja sv. Krištofa, ok. 1765, krstna kapela ž. c. sv. Cirila in Metoda, Ljubljana-Bežigrad (foto: Blaž Resman).

manjša popravila strehe (Jakob Ropotar 1 fl 48 kr), 1639: nakup obočne opeke in zidakov (2100 kosov, 9 fl 48 kr), skodel, desk, tramov in špirovcev, zidarska (8 fl) in tesarska dela (7 fl 12 kr), 1640: izplačila Ropotarju (2 fl 40 kr) in Ärtlu (8 fl 52 kr).

³⁶ NŠAL, ŠAL/Viz., fasc. 2, št. 4; Lavrič, *Vizitacije*, str. 117–118.

³⁷ NŠAL, KAL, fasc. 42. Plankov obračun je kazal primanjkljaj. Poslovanje je pregledal Filip Terpin in ugotovil več nepravilnosti.

³⁸ NŠAL, KAL, fasc. 42. Za leta 1656–1666 Plank mdr. našteva: 1656: gradnjo pokopališkega obzidja, 1657: mašna

oblačila, antependij z resicami, špirovce in deske za prekritje pokopališkega obzidja (za zidavo je Jakob Khazian prejel 25 fl 24 kr, tesar pa za prekritje 7 fl 48 kr), 1658: korporal in purifikatorij, barvanje zakristijskih vrat, 1660: 2000 skodel za prekritje cerkvene strehe (6 fl 24 kr), 1500 kosov opeke, rešetke za okna. Gl. tudi NŠAL, KAL, fasc. 44, obračun za leta 1662–1668, kjer Plank mdr. navaja, da je leta 1666 kipar Gašper Dollmesinger za 2 fl 40 kr odkupil lipo, ki jo je cerkvi podaril ljubljanski magistrat, prim. Vrhovnik, Arhivski poberki, str. 127.

1669 napravil novo sliko za eno stran bandera, ki ga je cerkvi podaril ljubljanski magistrat, ob tem pa prenovil še napis, križ in drog.³⁹ Leta 1671 je zidar Jurij Bizel (Wissel) potrdil prejem plačila za pokrievanje pokopališkega obzidja,⁴⁰ nato so zabeleženi izdatki za novo ogredje v zvoniku, za popravilo ostrejša in kritine ipd.⁴¹

Večja dela so se začela, ko je prevzel konec sedemdesetih let službo cerkvenega ključarja pri Sv. Krištofu Janez Marija Menegaglia, po rodu iz Benetk.⁴² Podobno kot Plank je tudi on znal pridobiti ljudi, da so v oporokah volili sredstva za cerkev. Med prvimi pridobitvami njegovega časa so marmornat kropilnik pri cerkvenih vratih (1680), črn mašni plašč (1681), štiri okna z okvirji (1682) ter prižnica (1682, 8 fl, 6 fl 40 kr) in klečalnik v zakristiji (1683, 1 fl 6 kr 1 pf), ki ju je iz smrekovega lesa izdelal in pobarval Andrej Stessel, zlasti pa nov zvon, namesto starega, ki je počil. Ker je bila cerkev prerevna, da bi sama plačala novega, so prosili za finančno pomoč. Ulil ga je Krištof Schlag (1683, za delo in material 79 fl 40 kr) in je bil oktobra 1683 blagoslovljen.⁴³

Pomemben mejnik v stavbni zgodovini cerkve je čas 1688–1689, ko je cerkev dobila novo oz. v celoti predelano ladjo. Menegaglia, ki je prosil magistrat za opeko,⁴⁴ je obsežni poseg utemeljeval s tem, da stavba zelo razpada, zato se je odločil propadanje preprečiti in poskrbeti za popravilo.⁴⁵ Delo je začel in leta 1688 vodil kranjski deželni stavbenik Marcello Ceresola (za delo zidarjev in svoj nadzor je prejel v celoti 106 fl 32 kr),⁴⁶ po njegovi smrti pa ga je leta 1689 nadaljeval in zaključil njegov naslednik, *capomastro* Francesco Ferrata (za delo je skupaj z zidarji prejel 162 fl 38 kr).⁴⁷ V obračunih je navedeno, da so najprej odstranili staro cerkev,⁴⁸ kateri in kolikšen del stavbe je bil odstranjen, iz zapisa ni razvidno, vendar je iz sosledja gradnje mogoče povsem upravičeno sklepati, da je šlo za ladjo. Menegaglia je kupil gradbeni material (kamenje za temelje, vezi za zidove, železo, apno, pesek, letve, 7000 kosov opeke za zidavo (od tega 5000 navadnih in 2000 za obok) in 6000 kosov strešne opeke) in najel zidarje, tesarje, ključavničarja (Hans) in kovača (Jakob Wollgemuth).⁴⁹ Za novo ladjo je mizar leta 1689 napravil dvoje vrat in šest oken, portale pa je

Cerkev. sv. Krištofa pred gradnjo prizidka (Naš Bežigrad 1940, str. 27).

³⁹ NŠAL, KAL, fasc. 44; Vrhovnik, Arhivski poberki, str. 126; Steska, *Slovenska umetnost*, str. 125.

⁴⁰ NŠAL, KAL, fasc. 44; Vrhovnik, Arhivski poberki, str. 124. Zaradi nepismenosti zidarja je njegovo pobotnico podpisal kipar Friderik Renner.

⁴¹ NŠAL, KAL, fasc. 143.

⁴² Menegaglieve obračune iz let 1679–1696 hrani NŠAL, KAL, fasc. 26.

⁴³ NŠAL, KAL, fasc. 26. Ko je pri Sv. Krištofu počil zvon, je bila cerkev prerevna, da bi sama plačala novega, zato so prosili za pomoč; prispevek so dali tudi kanoniki (1683, 1684). Med deli tega obdobja se omenjajo tudi kamnita

stopnica v zakristiji (1681) in popravila cerkvene strehe (1682, 1685).

⁴⁴ NŠAL, KAL, fasc. 46 b.

⁴⁵ Dela so tekla od 21. avgusta do 30. oktobra 1688 in od 21. marca do 30. avgusta 1689.

⁴⁶ Za stavbarja gl. Naňková, Lubej, Ceresola, str. 558.

⁴⁷ Za stavbarja gl. Lubej, Ferrata, str. 20.

⁴⁸ NŠAL, KAL, fasc. 26: [...] *per caratura e spesa a far demolir la chiesa vecchia*.

⁴⁹ NŠAL, KAL, fasc. 26: Menegaglia je kamenje za temelje dobil iz Šiške in Rakovnika, železo od Bucellenijev, nekaj apna pa je odkupil od diskalceatov. Zidarjem je izplačal 106 fl 32 kr, 50 fl 14 kr, 4 fl 24 kr in 8 fl.

izdelal kamnosek Matej Potočnik.⁵⁰ Okna so nato leta 1692 zavarovali z železnimi mrežami in zasteklili (steklar Simon Lingau), hkrati so vzdali še tretja vrata (5 fl, 90 fl), ki jih je izdelal Andrej Stessel (3 fl 40 kr), Matej Potočnik pa je izklesal okvir (1693).⁵¹ V ladji so nato sezidali obokan, na stebre oprt pevski kor (1694).⁵² Stroški za zidarje, tesarje, ročne delavce in material (mdr. 4350 zidakov) so znesli 291 fl 51 kr. Vse kamnoseške elemente je izdelal Matej Potočnik.⁵³ Mizar Leonhart Staffenheller je na pevskem koru in na stopnicah napravil izrezljano ograjo ter izdelal sedeže v cerkvi (1694).⁵⁴

Prenovljena cerkev je kar klicala po novi opremi. Menegaglia je leta 1693 poskrbel za oltarni okras, in sicer za tri zastekljene relikviarije⁵⁵ in za preproste podobe štirih evangelistov na pergamentu, vstavljene v pozlačene rezljane okvirje ter zastekljene z beneškim steklom.⁵⁶ Ali so bile nemara te podobe zametek novih dveh stranskih oltarjev, za katere naj bi tudi po prezidavi v ladji še vedno ne bilo dovolj prostora? Hkrati je začelo teči tudi prizadevanje za nov veliki oltar. Zadeva se je povezala z volilom Janeza Leitrerja, ki je zapustil cerkvi 300 fl za oltar s sliko sv. Janeza.⁵⁷ Janez Lenart Bobeš je kot izvršilec njegove oporoke leta 1692 zaprosil škofijski ordinariat za dovoljenje, da se iz pokojnikovega volila v cerkvi postavi oltar sv. Janeza Evangelista, za katerega naj se določi primeren prostor. Ob tem je škofa tudi obvestil, da se je glede izdelave že dogovarjal s kamnosekom in se z njim pogodil za oltar (narejen v skladu z modelom) za 100 tolarjev. Preostanek od vsote 300 florintov deželne veljave, kolikor je znašalo volilo, naj bi se porabil za sliko in druge oltarne rekvizite. Ordinariat je določil, naj se, ker je cerkev ozka in ni dovolj prostorna za stranske oltarje, veliki pa je od starosti že načet, napravi nov oltar v prezbiteriju in na njem združi oba patroninija, tj. sv. Janeza Evangelista in sv. Krištofa. Če bodo naredili tako, naj se za kamniti oltar porabi celotno volilo, ker ima cerkev za vzdrževanje stavbe in enega oltarja dovolj sredstev.⁵⁸ Oltar je izklesal

Mihael Kuša leta 1696.⁵⁹ Na račun je prejel več izplačil: 100 fl decembra 1694, 60 fl junija 1695, 40 fl septembra 1696 in 40 fl novembra 1696 ob zaključku dela.⁶⁰ Zdi se, da je kljub želji ordinariata postavil samostojen Janezov oltar in da je cerkev nov veliki oltar dobila šele pozneje, hkrati z novim prezbiterijem. Morda od tod izhaja tudi teza, da naj bi bil Kuša za cerkev sv. Krištofa napravil dva oltarja,⁶¹ česar viri ne potrjujejo. Za oltar štirih evangelistov, ki naj bi bil pendant Janezovemu, je leta 1697 Ludvik de Clerick naslikal oltarno podobo (35 fl 33 kr 1 pf).⁶² Naslednje leto so cerkev okrasili še s štirimi sličicami oz. relikviariji z zrcalci (5 fl 20 kr).⁶³ Potem so kupili dva posrebrena svečnika (4 fl) in Križanega (1 fl) ter štiri posrebrene vaze s cveticami (2 fl 6 kr) za Janezov oltar (1699),⁶⁴ oltarno menzo pa utrdili s sponami (1700).⁶⁵

Na pragu 18. stoletja so pri cerkvi spet oživila gradbena dela, ni pa jasno, ali je bila že spočetka v načrtu tudi gradnja novega prezbiterija. Leta 1702 so namreč kupili deske za prekritje starega prezbiterija in zakristije (40 fl);⁶⁶ podatek je zanimiv tudi zato, ker potrjuje, da se je zidava v letih 1688–1689 res nanašala na ladjo. Povod za nov prezbiterij, zgrajen v letih 1707–1708, je bila nedvomno milostna Marijina podoba, ki jo je leta 1705 z Dunaja prinesel neki Marijin častilec, verjetno Francišek Anton Menegaglia. Imena arhitekta, ki ga je k delu pritegnil njegov sorodnik, cerkveni ključar Janez Marija Menegaglia, viri ne sporočajo. Po tlorisu sodeč bi bil novogradnjo lahko zasnoval Carlo Martinuzzi. Dolej je bila sicer pripisana Gregorju Mačku, a ta bi v našem primeru utegnil biti le polir.⁶⁷ Damjan Prelovšek je menil, da je bila cerkev v tem času na novo zgrajena in najprej zamišljena kot centralna kapela, šele v začetku štiridesetih let pa z dograditvijo podolžne ladje spremenjena v longitudinalno cerkev.⁶⁸ V tlorisu skoraj kvadraten, s pari vogelnih pilastrov členjen prezbiterij s »triosminsko« poglobljenim oltarnim zaključkom v resnici daje vtis, da so oltar umaknili v nišo, ker so v razmeroma majhni cerkvi

⁵⁰ NŠAL, KAL, fasc. 26: Potočnik je leta 1690 prejel 74 fl 8 kr 2 pf, leta 1691 pa 18 fl 33 kr 1 pf. Pobotnici je zaradi njegove nepismenosti podpisal Francesco Stibelli. Dvoje mrež pri vratih je napravil kovač Jakob Wolgemuth (1688).

⁵¹ NŠAL, KAL, fasc. 26: Zabeležen je tudi nakup tramov, špirovcev in kamna (1692).

⁵² NŠAL, KAL, fasc. 26: *Notta delle spese fatte per il volto e coro nella chiesa [...] piombo per li capitelli delle colonne sotto il coro.*

⁵³ Potočnik je delal tudi pri stopnicah na kor (1695, 22 fl 24 kr). Bil je stalni sodelavec pri cerkvi, od katere je imel v najemu dve njivi in več »štantov« kozolca, gl. urbar cerkve sv. Krištofa 1680–1725 (NŠAL, ŠAL/ŽA, Ljubljana – Sv. Peter, razne knjige, fasc. 25).

⁵⁴ Izplačan januarja 1694, 5 fl 20 kr in 11 fl 20 kr.

⁵⁵ NŠAL, KAL, fasc. 26: Relikviarije je zasteklil Simon Lingau.

⁵⁶ NŠAL, KAL, fasc. 26: Izdatki za podobe so znašali 4 fl, za okvirje 2 fl, 2 fl 15 kr in za steklo 2 fl 15 kr.

⁵⁷ NŠAL, KAL, fasc. 26.

⁵⁸ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 10, št. 17, pp. 38–42.

⁵⁹ Vrhovnik, Arhivski poberki, str. 120; Stele, Ljubljansko baročno kiparstvo, str. 34; Vrišer, *Baročno kiparstvo*, str. 202; Polajnar Frelj, *Baročni črni oltarji*, str. 77. Kuša je že leta 1692 za cerkev sv. Krištofa oskrbel apno in gašenje.

⁶⁰ NŠAL, KAL, fasc. 26; Vrhovnik, Arhivski poberki, str. 120.

⁶¹ Vrišer, *Baročno kiparstvo*, str. 202; Polajnar Frelj, *Baročni črni oltarji*, str. 77.

⁶² NŠAL, KAL, fasc. 46 b. Za slikarja gl. Lubej, Clerick, str. 534. – V tem letu so kupili tudi tramove in plošče za novo streho (1697).

⁶³ NŠAL, KAL, fasc. 46 b.

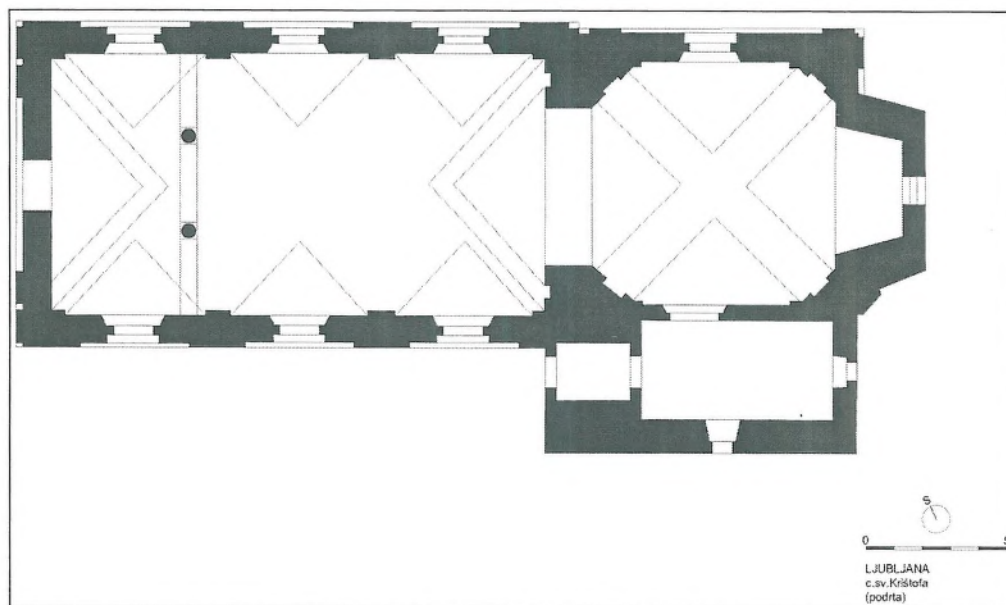
⁶⁴ NŠAL, KAL, fasc. 164 a.

⁶⁵ NŠAL, KAL, fasc. 164 a. Za spono je bil leta 1701 izplačan Hanss Pökh.

⁶⁶ NŠAL, KAL, fasc. 164 a: [...] *per 100 taule lunge per coprir il vecchio coro e sacrestia.*

⁶⁷ Za nova dognanja o zidarjih in stavbenikih Mačkih gl. Resman, Mački, str. 85–108.

⁶⁸ Prelovšek, Ljubljanski baročni arhitekt, str. 96.

Tloris cerkve sv. Krištofa, Ljubljana-Bežigrad (po načrtu LjRZVNKD izrisal Nejc Bernik).

čeleli pridobiti več prostora, vendar ni mogoče »odpisati« ladje, ki je očitno niso podrli.

Potem ko so pripravili gradbeni material (les, apno, deske, svinec, železo, opeko, opeko za oboke in strešno opeko, hraste za povezavo zvonika – im. campanile), so že aprila 1707 pripeljali novi oltar, za katerega so trije zidarji pripravili trdne temelje, kar navaja k domnevi, da je bil kamnit.⁶⁹ Na njem je dobila odlično mesto Marijina podoba, ki je med meščani kmalu zaslovela kot *Mater gratiarum*, še zlasti po tem, ko je po čudežu ostal nepoškodovan delavec, ki je padel z odra.⁷⁰ Postala je zatočišče ljudem v stiskah, ki so tu prejemali velike milosti. Letno slovesnost so ob njej obhajali na dan Imena Marijinega, prvič 15. septembra 1709.⁷¹ Slika se ni ohranila in doslej tudi ni znan noben njen grafični posnetek. Po naslovu sodeč ni šlo za poseben ikonografski tip podobe, je pa bila Marija na njej najverjetneje predstavljena z Detetom. Oltar so opremili s kanonskimi tablami (23 kr, okvirji 1 fl 59 kr), usnjenima blazinama in zelenim prtom, poskrbeli pa so tudi za popravilo kositrnih mašnih vrčkov in novo skodelo, za dva portatila (6 fl) in nov črn mašni plašč (6 fl);⁷² stroški za cerkev so v tem letu dosegli kar 1.023 fl.

⁶⁹ NŠAL, KAL, fasc. 164 a: *Specifica delle spese per la fabrica di S. Cristoforo*.

⁷⁰ Dolničar, *Marianale Carnioliae*, Steska, Kranjska Marijina božja pota, str. 123, 124.

⁷¹ Konec avgusta 1709 je Frančišek Anton Menegaglia prosil škofijski ordinariat za dovoljenje, da bi se pri sliki Blažene Device Marije, ki je izpostavljena na velikem oltarju, na bližnji praznik Imena Marijinega smela opraviti peta maša s pridigo, gl. NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 13, št. 25, p. 220.

⁷² NŠAL, KAL, fasc. 164 a. Leta 1707 so kupili tudi več pozamentnije za cerkev.

Zasluge cerkvenega ključarja Janeza Marije Menegaglia za pridobitev milostne podobe in posodobitev cerkvene stavbe je v svojih noticah zabeležil Janez Gregor Dolničar: *Templu(m) S. Christophori a D. Mengalia aedificatum, et prodigiosa Dei genitricis, Matris gratiarum effigie nobilitatu(m)*.⁷³ Napis, ki ga je zapisal, bi utegnil biti prepis obstoječega v cerkvi ali pa je bil le njegova osebna zamisel: *Aedem quam spectas. / Diuo Christophoro sacram, et prodigiosa / Dei Genitricis Matris gratiarum / Effigie nobilitatam. / Anno 1497 exstructa(m), a Joanne E. po / Lab: S. R. I. Principe An: 1586 / 17. Cal. May consecrata(m) / uetustate ruinosa(m) / Jo. es Maria Mengalia, Venetus, senator / Lab: et con: Eccl: / in hanc formam*.⁷⁴

Ob prezbitteriju so zgradili novo zakristijo in jo povezali z zvonikom. Kamnosek Matej Potočnik je za zakristijo izklesal portal (3 fl 7 kr), mizar je za dela v cerkvi in zakristiji prejel 13 fl 29 kr, slikar pa 9 fl 17 kr. Kupili so tudi železo za rešetke na oknih. Steklarska dela je opravil Janez Filip Tazell (13 fl 41 kr), ključavničarska pa Hans Schwarz.⁷⁵ Mizar Jožef Staffenheller je napravil v zvoniku dvojne vrat in tri okenske okvirje s šestimi krili, v zakristiji črno in rjavo pobarvano omaro iz smrekovine s štirimi velikimi predali, dve omarici za kelihe s predaloma ter vrata in klečalnik iz smrekovine, v cerkvi pa dve stopnici pred velikim oltarjem in antependij. Obnovil je tudi cerkvene klopi, dodal dve novi in stari napravil nova sedišča, pri velikem oltarju pa je

⁷³ Dolničar, Drobni zapiski, p. 16.

⁷⁴ Dolničar, Drobni zapiski, p. 16.

⁷⁵ NŠAL, KAL, fasc. 164 a; Vrhovnik, Arhivski poberki, str. 113, 115. Schwarz je pritrdil tudi omarico za oltarjem in priskrbel okovje za klečalnik v zakristiji (1707, 17 fl 40 kr).

*Stara cerkev sv. Krištofa in nova cerkev sv. Cirila in Metoda, pogled s pokopališke strani
(Naš Bežigrad 1995, str. 21).*

izdelal še klop iz hrastovine (računal 43 fl 30 kr, prejel 39 fl 40 kr). Leta 1708 so na gradbišče pripeljali precej kamenja iz različnih kamnolomov, nekaj tudi od stolnice; kot kaže, so ga vsaj deloma uporabili za obzidje. Za zunanji okras je poskrbel Andrej Jožef Jamšek, ki je na cerkev naslikal angela, z obeh strani pozlatil križ, zvezdo in luno, pozlatil in pobarval jabolko s križem in petelinom, poleg tega pa je tudi naslikal slepo okno, popravil antependij in pozlatil okvir podobe Naše ljube Gospe (9 fl 17 kr).⁷⁶ Kušev oltar je Francesco Bombasi leta 1707 dopolnil s kamnitim antependijem (50 fl),⁷⁷ za njegov pendant s Clerickovo sliko štirih evangelistov pa je slikani antependij napravil Janez Krstnik Hardt (1707, računal je 5 fl).⁷⁸ Leta 1709 so v cerkvi izpostavili podobo Janeza Nepomuka, ki je po beatifikaciji (1721) do pomladi 1722 dobil lasten kamnit oltar.⁷⁹ V tem času so tudi obnovili znamenje, ki je stalo ob cesti v bližini cerkve: za Križanega je kipar Johannes Mass prejel 15 fl, slikar Janez Mihael Reinwaldt, ki ga je pobarval in pozlatil, pa 16 fl, hrastov križ je napravil mizar Horman, sodeloval je tudi ključavničar Sebastian Auer. Križanega so obnavljali spet leta 1729, ker je vanj treščilo:

popravlil ga je kipar Matija Kernic (Vernic), preslikal pa Janez Ziegler.⁸⁰ Leta 1730 je ob popravilu strehe na zvoniku Valentin Jamšek pozlatil križ in jabolko.⁸¹ Obsežnejših del pri sami cerkvi pa nato več let ni bilo.⁸²

Zadnji korak v barokizaciji cerkvene arhitekture je bil narejen v letih 1740–1741, ko je Gregor Maček obokal ladjo;⁸³ tedaj je notranjščina dobila bolj zrelobaročen videz, sistem lizen in »prislonjena« fasada (s paroma pilastrov, arhitravom in trikotnim čelom) pa sta razgibala tudi zunanjščino, ki je sicer ohranila značilne proporce poznega 17. stoletja. Enoladijski prostor je dobil preprosto členitev s plitvimi pilastri, ki so nosili banjasti obok.⁸⁴ Za obokanje so kupili 17.700 kosov opeke (205 fl 53 kr), Maček pa je prejel 407 fl 6 kr.⁸⁵ V naslednjih letih so skrbeli predvsem za streho; popravljali so jo v letih 1743 in 1744 (tedaj so tudi kupili mašni plašč iz črnega damasta za 16 fl),⁸⁶ nato spet 1749–1750, ko so za pokritje zakristije kupili 2000 skodel⁸⁷ in je

⁷⁶ NŠAL, KAL, fasc. 164 a; Vrhovnik, Arhivski poberki, str. 113, 115; Steska, *Slovenska umetnost*, str. 109.

⁷⁷ NŠAL, KAL, fasc. 164 a; Vrhovnik, Arhivski poberki, str. 106, antependij povezuje z oltarjem štirih evangelistov, vendar uporabljeni izraz »compagno« kaže le na podobnost z imenovanim oltarjem.

⁷⁸ NŠAL, KAL, fasc. 164 a; Vrhovnik, Arhivski poberki, str. 112; Steska, *Slovenska umetnost*, str. 23. V ta namen so kupili tudi apno in opeko.

⁷⁹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 16, št. 31, p. 317; Resman, Šentjakobska cerkev, str. 205; Lavrič, *The Iconography*, str. 61, 62.

⁸⁰ NŠAL, KAL, fasc. 164 a; Vrhovnik, Arhivski poberki, str. 118, 129; Steska, *Slovenska umetnost*, str. 131. Kipar je pri Križanem popravil prste, prsi, nogo, prt in podnožje.

⁸¹ NŠAL, KAL, fasc. 164 a; Vrhovnik, Arhivski poberki, str. 115.

⁸² NŠAL, KAL, fasc. 164 a. Leta 1715 se pri cerkvi omenjajo le manjša dela, večjih izplačil (razen za popravila znamenja križa) pa ni zabeleženih vse do 1738–1739, ko so s kamnitimi ploščami prekrili pokopališko obzidje.

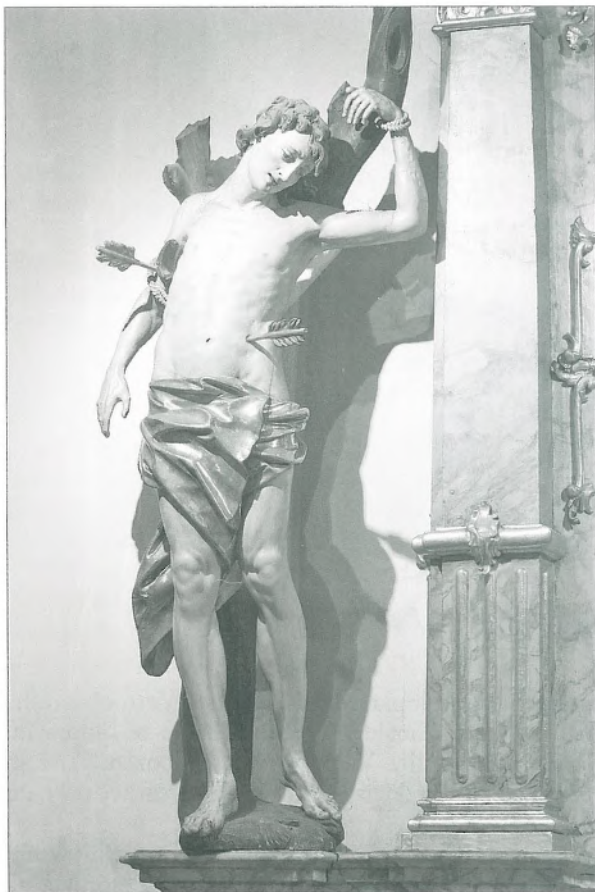
⁸³ NŠAL, KAL, fasc. 164 a; Resman, Mački, str. 95, je obokanje pripisal Mačkovi delavnici; Sapač, *Baročni arhitekti*, str. 248.

⁸⁴ Prim. Krečič, *Sveti Krištof*, str. 79.

⁸⁵ NŠAL, KAL, fasc. 164 a. Zabeleženi so gradbeni stroški v višini 623 fl 21 kr.

⁸⁶ NŠAL, KAL, fasc. 164 b.

⁸⁷ Prim. Prelovšek, *Ljubljanski baročni arhitekt*, str. 96.

Sv. Boštjan, oltar sv. Krištofa, ok. 1765, ž. c. sv. Cirila in Metoda, Ljubljana-Bežigrad (foto: Blaž Resman).

Sv. Rok, oltar sv. Krištofa, ok. 1765, ž. c. sv. Cirila in Metoda, Ljubljana-Bežigrad (foto: Blaž Resman).

kovač popravil angela in petelina na strehi.⁸⁸ Obračuni ne kažejo, da bi v tem času potekala večja gradbena dela, zato ni verjetno, da bi bilo obokanje cerkve izvedeno šele tedaj in da bi ga izpeljal Candido Zulliani, ki naj bi bil dokončal tudi fasado.⁸⁹ Domnevnega Zullianijevega prispevka k cerkvi, ki je bil argumentiran po slogovni plati, viri neposredno ne potrjujejo.⁹⁰

Po sredini 18. stoletja (1754–1755) je cerkev dobila troje novih hrastovih vrat.⁹¹ Leta 1762 so začeli obnavljati zvonik in ga prekrili s kamnitimi ploščami,⁹² hkrati so napravili tudi nova vrata na po-

kopališče. Nato so začeli prenavljati cerkveno opremo. Mojster, ki je okoli leta 1765 izdelal novi veliki oltar, še vedno ostaja anonimen, saj obračun za ta čas ni ohranjen (oz. v razvidu), slogovno sorodno gradivo v Ljubljani in okolici pa doslej tudi ni razkrilo njegovega imena. Razgibani poznobaročni kipi tako v kompoziciji kot v detajlih razkrivajo spretno roko in so izrazno poglobljeni. Slednje je opaziti zlasti pri kipu Boga Očeta, ki izraža blagohotnost in usmiljenje (nekdaj je skupaj z dvema angeloma sedel v atiki, zdaj je v krstni kapeli). Plastiki sv. Roka in Boštjana, zavetnikov zoper kugo, kažeta na stiske tedanjega časa; za romarje (zlasti za člane stolnične bratovščine Odrešenika sveta), ki so se na poti k Sv. Roku v Dravljje ustavili pri Sv. Krištofu, sta bila kakor uvertura v nadaljnje češčenje. Središče oltarnega nastavka zavzema slika sv. Krištofa. Monumentalno podobo orjaškega svetnika v mehko naslikani krajini je leta 1765 napravil Anton Cebej, ki je delo tudi signiral. V baroku je bil svetnik kot samostojen lik redek motiv, v našem primeru pač vezan na patrocinij cerkve, pogostejše pa ga srečujemo v skupini štirinajstih priprošnjikov v sili.⁹³

⁸⁸ NŠAL, KAL, fasc. 164 b. Skodle in žeblje za prekritje zakristije so kupili spet leta 1751–1752.

⁸⁹ Prelovšek, Ljubljanski baročni arhitekt, str. 96. Teza se opira na poročilo prošta ljubljanskemu magistratu, po katerem naj bi bila cerkev še leta 1748 prekrita le z zasilnim in že trohnečim lesenim stropom, kar pa iz citiranega vira v Zgodovinskem arhivu Ljubljana (Cod. I/87, 1748, fol. 98) ni razvidno.

⁹⁰ Prelovšek, Ljubljanski baročni arhitekt, str. 96; prim. Krečič, Sveti Krištof, str. 79; Sapač, Baročni arhitekti, str. 269.

⁹¹ NŠAL, KAL, fasc. 140. Obračun navaja tudi ključavničarja, ki je izdelal okovje.

⁹² NŠAL, KAL, fasc. 164 b. Zvonik so tudi pobarvali (15 fl 3 kr), kovač pa je na njem popravil železni križ (2 fl 30 kr).

⁹³ Za sliko gl. Šerbelj, Slikar Anton Cebej, str. 118–119; Šer-

Oltar sv. Krištofa iz nekdanje Krištofove cerkve, ok. 1765, ž. c. sv. Cirila in Metoda, Ljubljana-Bežigrad (foto: Blaž Resman).

Hkrati z velikim oltarjem je cerkev verjetno dobila tudi novo prižnico; med letoma 1766 in 1768 jo je pozlatil Jožef Eisenbichler (Raisenbichler), ki je za delo in zlato prejel 70 fl (dodatno še 8 fl za pozlatitev listovnika).⁹⁴

Do večjih naročil je prišlo spet v drugi polovici 19. stoletja. Leta 1869 so obnovili tlak (delo je izvedel Lovrenc Čamernik), pozlatili kelih in pateno ter kanonske table, od župnijske cerkve sv. Petra pa so kupili osem svečnikov. Leta 1870 so pozlatili kapitele pri stranskih oltarjih, leta 1871 so kupili »zlato« kazulo za 200 fl. Za stranska oltarja je Miroslav Tomc naslikal leta 1872 štiri evangeliste, 1873 pa sv. Janeza Nepomuka.⁹⁵ V tem času (1873) so obnovili tudi veliki oltar (za 400 fl). Leta 1874 so

Anton Cebej: Sv. Krištof, 1765, ž. c. sv. Cirila in Metoda, Ljubljana-Bežigrad (foto: Blaž Resman).

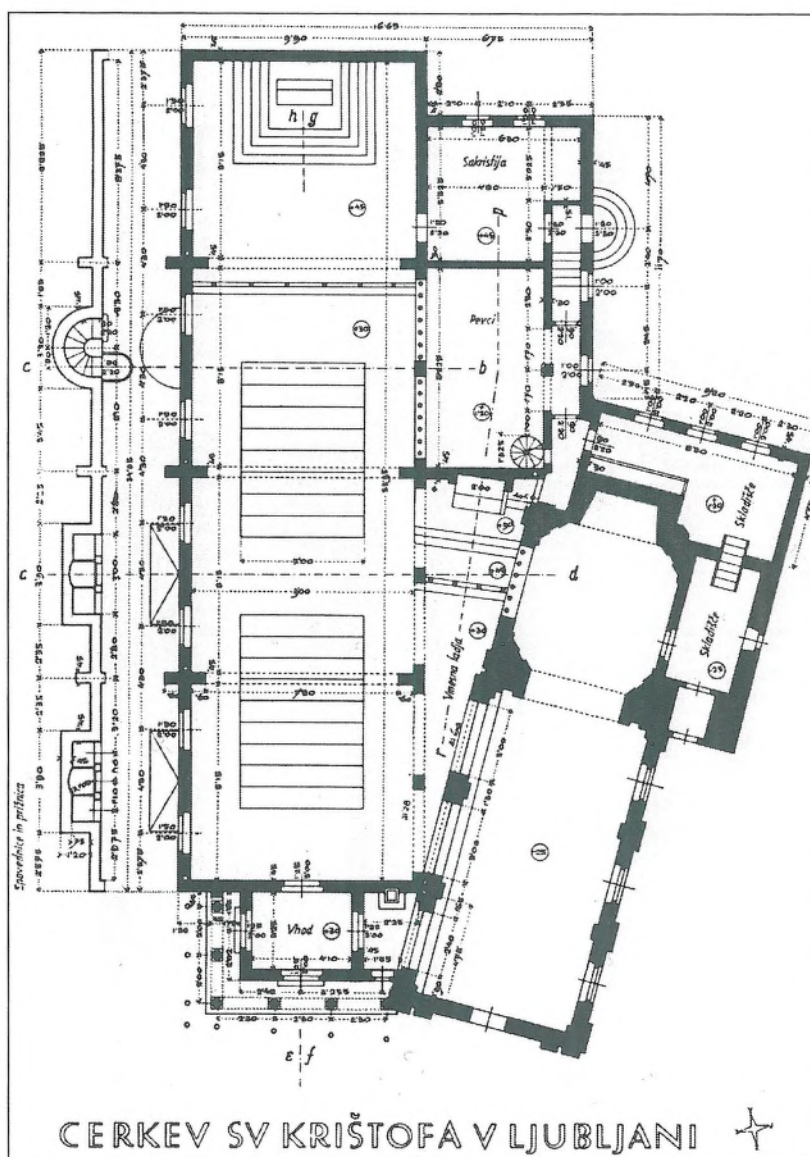
kupili nova liturgična oblačila, paramente in misale, naslednje leto pa priskrbeli novo omaro zanje (54 fl). Leta 1879 so s kipom titularnega svetnika, ki ga je izdelal kipar Tomc za 125 fl, okrasili nišo na pročelju nad glavnim vhodom. Nato so 1888 kupili vijolično kazulo (68 fl) in pobelili zunanjščino cerkve (80 fl). Večjega obsega je bilo popravilo zvonika, ki so ga izvedli leta 1894 za 393 fl 37 kr; za pasarska dela pa so tedaj plačali 64 fl 70 kr.⁹⁶ V prvi polovici

belj, Katalog Cebejevih del, str. 93; Šerbelj, *Anton Cebej*, str. 84, kat. št. 32, z navedbo starejše literature. Kot čas nastanka slike nekateri navajajo tudi letnico 1763, prim. Steska, *Iz nekdanjih dni*, str. 29–30; Razbočan, *Kronološki prikaz*, str. 9.

⁹⁴ NAŠ, KAL, fasc. 164 b; Vrhovnik, *Arhivski poberki*, str. 107; Steska, *Slovenska umetnost*, str. 103.

⁹⁵ Prim. Steska, *Slovenska umetnost*, str. 315.

⁹⁶ Iz računskih knjig 19. stoletja (NŠAL, ŠAL/ŽA, Ljubljana – Sv. Peter, razne knjige, fasc. 9) velja omeniti še nekaj postavk o nakupih in popravilih pri cerkvi, in sicer 1869: pozlatitev keliha, patene in kanonskih tabel, 1871: zidarska (30 fl 90 kr) in ključavničarska dela (31 fl 90 kr) ter okna (80 fl 50 kr), 1872: izplačila Miroslavu Tomcu (80 fl in 60 fl), 1873: tapeciranje tabernaklja (15 fl), ureditev vhoda v zvonik (mizar 32 fl) in zakristijskih vrat (kamnosek 6 fl 7 kr, ključavničar 19 fl), 1874: nova črna kazula (91 fl 90 kr), 1875: izplačilo kamnoseku Čamerniku (85 fl 20 kr), 1885: beljenje notranjščine cerkve (100 fl), 1887: oltarna slika (5 fl), 1891: pasarsko delo (17 fl), 1895: kamnoseška (53 fl), mizarska, pleskarska, pasarska in zlatarska dela, 1898: popravilo strehe.

Jože Plečnik: Načrt povezave stare cerkve sv. Krištofa z novo cerkvijo sv. Cirila in Metoda, 1933, Ljubljana-Bežigrad (Plečnik, *Architectura perennis*, str. 111).

20. stoletja je cerkev pridobila več slik: šmarnično izpod čopiča Helene Vurnik (1919), bandersko Simona Ogrina (1923), sv. Antona Padovanskega, delo Staneta Cudermana, sv. Terezije Deteta Jezusa, delo p. Blaža Farčnika. Obhajilno mizo (1918), božji grob (1925) in druga kiparska dela (1923) je izvedel Ivan Pengov. Pasarske izdelke za cerkev (predvsem svetilke) je napravil Ivan Kregar (1919, 1925, 1926).⁹⁷ Po drugi svetovni vojni je v opremo

(inženir Strancar 750 K), bandero (8040 K) z Ogrinovo sliko (2000 K), kiparska (Pengov 3000 K, 4000 K, 3000 K in 9650 K), zidarska (gradbena družba 21438 K) in mizar-ska dela (Senica 18340 K), snetje križa z zvonika, podiranje spomenikov za cerkvijo, odstranitev železne ograje, darovi delavcem pri dovršitvi stolpa, zlatenje in snaženje cerkvene posode (Drnovšek), kip sv. Antona (tvrdka Šmidt 675 K), električna napeljava, pozlačenje 2 križev pri stranskih oltarjih (Drnovšek), stroški za slovesnost (posvetitev zvonov), popravilo kropilnika (kamnosek Kimovar 1150 K), nakup dveh kipov iz Zagreba (Ničman 3485 K), plesarsko delo (Černe 6536 K), 1925: božji grob (Pengov 223 K, 900 K in 377 K), lestene (Tratnik 1230 K) in krizmarij (Kregar 190 K), 1926: štiri svetilke (Kregar 500 K in 750 K), 1927: pluvial in paramenti (2600 K, 1200 K in 500 K), 1928: kip sv. Jožefa (2600 K), 1929: popravilo cerkvene strehe in svetilke za strežnike (Mihelič 480 K), 1930: prt za oltar Srca Jezusovega (45 K), 1931: zelena kazula (600 K), 1932: prestol (Götl, 564 K).

⁹⁷ Iz blagajniškega dnevnika za leta 1914–1932 (NŠAL, ŠAL/ŽA, Ljubljana – Sv. Peter, razne knjige, fasc. 9) naj izpostavimo naslednje izdatke: 1918: monštranca in ciborij (Zadnikar 400 K), obhajilna miza (Pengov 570 K) in okras cerkve (Kobilca 10 K), 1919: šmarnična slika (Helena Vurnik 3000 K), popravilo križevega pota (Pengov 300 K) in razne naprave (Kregar 894 K), 1920: obhajilna svetilka (Kregar 45 K), 1923: ogled zvonika (livar Krušič) in načrti

*Pogled iz Plečnikove cerkve sv. Cirila in Metoda v staro Krištofovo cerkev
(Naš Bežigrad 1940, str. 50).*

cerkve posegel tudi Jože Plečnik. Nekdanji pevski kor je skrčil na plosko arkado na dveh stebrih, vhod z Dunajske ceste je zakril z Antonovim oltarjem, zraven je postavil s stebroma obdan mozaik s podobo Križanja, ki je nekdanj krasil Seunigovo grobnico na pokopališču, temu nasproti pa Marijin steber s sliko Matere Božje z Jezuškom izpod čopiča Elze Obereigner. Na Krištofov oltar je namesto tabernaklja postavil sliko Juda Tadeja, delo Rika Debenjaka.⁹⁸

Ko je Sv. Krištof z ureditvijo novega pokopališča pri Sv. Križu na Žalah na začetku 20. stoletja prenehal biti ljubljanska pokopališka cerkev (to funkcijo je imel od leta 1779 dalje),⁹⁹ so leta 1923 zemljišče za cerkvijo zravnali in odstranili spomenike. Zaradi naraščajočega števila prebivalcev Bežigrada so cerkev v letih 1933–34 razširili s prizidano cerkvijo sv. Cirila in Metoda po načrtih arhitekta Jožeta Plečnika. Mojster je obe povezal z asimetričnimi arkadami, ki jih je odprl skozi severno steno Krištofove cerkve in s tem omogočil likovno zanimivo komunikacijo med obema prostoroma, trikotni vmesni prostor, ki je nastal zaradi različnih osi postavitve obeh enot, pa je uporabil za kapelo Žalostne Matere božje.¹⁰⁰ Obe cerkvi sta se v letih 1957–1958 morali umakniti Gospodarskemu razstavišču;

Plečnikovo so »prenesli« na novo lokacijo, skupaj z njo pa tudi nekaj kosov opreme stare cerkve sv. Krištofa. Najpomembnejši je nedvomno veliki oltar, ki so ga postavili k steni stranske »ladje« in kompozicijsko prilagodili novemu prostoru. Nastavek so znižali, zožali in uravnali: atiki so odstranili baldahin in kipe ter jo zreducirali na polkrožni zaključek z volutami, del ogredja z nosilnimi kapiteli so izrezali in ga prestavili na predelo (kar je konstrukcijsko nelogično), prostorsko razgibanost nosilnih elementov pa so nadomestili s plitvo linearnostjo. Baročna pričevalnost oltarja je bila s tem precej okrnjena, ohranjajo pa jo predvsem Cebejeva slika v niši ter kipa sv. Boštjana in Roka ob straneh. Kipi iz atike so zdaj v krstni kapeli; iztrgani iz baročnega okolja delujejo kot galerijski eksponati. Nastavek sta leta 1960 obnovila Mirko Šubic in Andrej Bruder, 1984 pa Gorazd Satler.¹⁰¹ Ob nastavku visita sliki sv. Antona Padovanskega in sv. Terezije Deteta Jezusa, iz starega Sv. Krištofa pa so tudi Marijin steber, slika Juda Tadeja in mozaično Križanje.¹⁰² Cerkev sv. Cirila in Metoda na svojo nekdanjo družico spominja z sgraffitom Izidorja Moleta na zunanjščini prezbiterja (1958) in Staneta Kregarja pod zvonikom (1967).¹⁰³

⁹⁸ Krečič, Sveti Krištof, str. 88–89; Razbočan, Kronološki prikaz, str. 29.

⁹⁹ Vrhovec, *Die wohlhlöbl. Landesfürstl. Hauptstadt*, str. 189; Vrhovec, *Dve predavanji*, str. 188. Posebej za pokopališče pri sv. Krištofu gl. NŠAL, KAL, fasc. 378.

¹⁰⁰ Prim. Stele, Hram slave, str. 68; Stele, Veliki načrti, str. 48–52; Zakrajšek, *Od sv. Krištofa*, str. 65; Plečnik, Stele, Trstenjak, *Architectura perennis*, str. 110–111; Krečič, Sveti Krištof, str. 83, 85; Prelovšek, *Plečnikovi knjigi*, str. 17; Hrausky, Koželj, Prelovšek, *Plečnikova Ljubljana*, str. 187–189.

¹⁰¹ Razbočan, Kronološki prikaz, str. 38, 39, 42, 45.

¹⁰² Pri cerkvi sv. Cirila in Metoda so na dvorišču razpostavljeni fragmenti kamnitega oltarja iz nekdanje Krištofove cerkve, vendar sodeč po kamnu niso del Kuševega nastavka, prim. Polajnar Frelj, *Baročni črni oltarji*, str. 77. V zvoniku vise trije zvonovi, ki so jih prenesli od Sv. Krištofa, posvečeni so sv. Krištofu, Jožefu in Antonu Padovanskemu, gl. Razbočan, Kronološki prikaz, str. 44.

¹⁰³ Razbočan, Kronološki prikaz, str. 39, 41.

Izidor Mole: Sv. Krištof, sgraffito na zunanjsčini prezbiterija, 1958, ž. c. sv. Cirila in Metoda, Ljubljana-Bežigrad (foto: Blaž Resman).

Stavbni razvoj Sv. Krištofa, kakor ga je bilo mogoče rekonstruirati na osnovi citiranih virov, deloma korigira dosedanje izsledke umetnostno-zgodovinske vede, hkrati pa odpira tudi nekaj novih vprašanj, ki ostajajo raziskovalni izziv za prihodnost. Isto velja tudi za opremo, zlasti za vprašanje avtorstva poznobaročnega velikega oltarja.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Za konzultacije se zahvaljujem dr. Damjanu Prelovšku in kolegici dr. Heleni Seražin, kolegu dr. Blažu Resmanu pa tudi za fotografske posnetke in pregled besedila. Za pripravo fotografskega gradiva za objavo se zahvaljujem kolegu Andreju Furlanu, za izris načrta cerkve sodelavcu Nejcju Berniku, za možnost ogleda in fotografiranja v bežigrajski cerkvi sv. Cirila in Metoda pa izrekam zahvalo tamkajšnjemu župniku p. Gregorju Kosu.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
 ŠAL/Šk. prot. – Škofijski arhiv Ljubljana, Škofijski protokoli, fasc. 10, 13, 16.
 KAL (Kapiteljski arhiv), fasc. 26, 42, 44, 46 b, 92, 140, 143, 164 a, 164 b, 378.
 ŠAL/Viz. – Škofijski arhiv, Vizitacije, fasc. 1, 2.
 ŠAL/ŽA (Župnijski arhiv), Ljubljana – Sv. Peter, razne knjige, fasc. 9, 25.
 SKL – Semeniška knjižnica Ljubljana
 rkp. 11, Dolničar, Janez Gregor: *Annales Urbis Labacensis*.
 rkp. 19, Dolničar, Janez Gregor: *Marianale Carnioliae seu icones miraculis clarae magnae Dei Matris Mariae inclyti Ducatus Carnioliae*, 1691.
 rkp. 22, Dolničar, Janez Gregor: Drobni zapiski.

TISKANI VIRI

- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*. Laibach-Nürnberg, 1689.

LITERATURA

- Dolinar, France: Bratovščina svetega Krištofa v Ljubljani. *Naša luč*, 47/7, 1998, str. 8.
 Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Prazupnji Stara Loka in Šentpeter pri Ljubljani*. *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 20, 1998, str. 305–368.
 Hrausky, Andrej, Koželj, Janez, Prelovšek, Damjan: *Plečnikova Ljubljana. Vodnik po arhitekturi*. Ljubljana : DESSA, 1996.
 Kemperl, Metoda: *Romanje in romarske cerkve 17. in 18. stoletja v osrednji Sloveniji. Topografske študije. Gorenjska z Ljubljano*. Ljubljana 1999 (tipkopis magistrske naloge).
 Kos, Milko: *Srednjeveška Ljubljana. Topografski opis mesta in okolice*. Ljubljana : »Kronika«, 1955.
 Krečič, Peter: Sveti Krištof in sveta Ciril in Metod. *Naš Bežigrad. Župnija sv. Cirila in Metoda Ljubljana Bežigrad ob šestdesetletnici 1934–1994* (ur. Franci Seničar). Ljubljana : Župnijski urad Ljubljana-Bežigrad, 1995, str. 78–94.
 Lavrič, Ana: *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti*, 1–2. Dela SAZU 32. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1988.
 Lavrič, Ana: *Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631–1632*. *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 12. Ljubljana : Teološka fakulteta, Institut za zgodovino Cerkve, 1990.
 Lavrič, Ana: *Vizitacije ljubljanske škofije 17. stoletja kot vir za umetnostno zgodovino*. Ljubljana, 1993 (tipkopis doktorske naloge).

- Lavrič, Ana: Ustanavljanje umetnostnih akademij v Ljubljani na pragu 18. stoletja. Statut Academiae trium Artium in Academiae incultorum. *Acta historiae artis Slovenica*, 6, 2001, str. 67–82.
- Lavrič, Ana: The Iconography of Saints in the Baroque Ljubljana. Per imagines ... sanctos, quorum illae similitudinem gerunt, veneremur. *Acta historiae artis Slovenica*, 16, 2011, str. 45–69.
- Lubej, Uroš: Clerick Ludwig. *Saur Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, 19. München-Leipzig 1998, str. 534.
- Lubej, Uroš: Ferrata Francesco. *Saur Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, 39. München-Leipzig 2003, str. 20.
- Naňková, Věra, Lubej, Uroš: Ceresola Marcello. *Saur Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, 17. München-Leipzig 1997, str. 558.
- Otorepec, Božo: *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku*, 8: Register Krištofove bratovščine v Ljubljani 1489–1518. Ljubljana : Mestni arhiv, 1963.
- Plečnik, Jože, Stele, France, Trstenjak, Anton: *Architectura perennis*. Ponatis s kazalom. Ljubljana : DESSA, 1993.
- Polajnar Frelih, Nataša: *Baročni črni oltarji ljubljanskih kamnoseških delavnic*. Stična : Slovenski verski muzej, 2001.
- Prelovšek, Damjan: Ljubljanski baročni arhitekt Candido Zulliani in njegov čas. *Razprave I. razreda SAZU*, 15 (ur. Emilijan Cevc). Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1986, str. 69–134.
- Prelovšek, Damjan: *Plečnikovi knjigi Architectura perennis, Napori*. Ljubljana : DESSA, 1993.
- Razbočan, Regalat (Franc): Kronološki prikaz ustanovitve in delovanja župnije. *Naš Bežigrad. Župnija sv. Cirila in Metoda Ljubljana Bežigrad ob šestdesetletnici 1934–1994* (ur. Franci Seničar). Ljubljana : Župnijski urad Ljubljana-Bežigrad, 1995, str. 7–77.
- Resman, Blaž: Šentjakobska cerkev v 18. stoletju. *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773). Zbornik razprav* (ur. Vincenc Rajšp), Redovništvo na Slovenskem, 4. Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete, 1998, str. 189–228.
- Resman, Blaž: Mački. *Acta historiae artis Slovenica*, 8, 2003, str. 85–108.
- Sapač, Igor: Baročni arhitekti na Slovenskem. *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem. Obdobje zrelega baroka*. Ljubljana : Arhitekturni muzej, 2007, str. 230–270.
- Stele, France: Hram slave pri Sv. Krištofu. *Dom in svet*, 46 (n. v. 1), 1933, str. 64–71.
- Stele, France: Veliki načrti. *Naš Bežigrad v luči zgodovine, kulture, gospodarstva* (ur. Vilko Fajdiga, France Jesenovec). Ljubljana : Stavbna zadruga »Bežigrajski dom«, 1940, str. 44–55.
- Stele, Melita: Ljubljansko baročno kiparstvo v kamnu. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 4, 1957, str. 31–70.
- Steska, Viktor: Kranjska Marijina božja pota pred 200 leti. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 9, 1899, str. 119–124.
- Steska, Viktor: Dolničarjeva ljubljanska kronika od l. 1660 do l. 1718. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 11, 1901, str. 18–32, 69–97, 141–186.
- Steska, Viktor: *Slovenska umetnost. 1. Slikarstvo*. Prevalje : Družba sv. Mohorja, 1927.
- Steska, Viktor: Turška jama pri Sv. Krištofu v Ljubljani. *Kronika slovenskih mest*, 5, 1938, str. 139–140.
- Steska, Viktor: Iz nekdanjih dni. *Naš Bežigrad v luči zgodovine, kulture, gospodarstva* (ur. Vilko Fajdiga, France Jesenovec). Ljubljana : Stavbna zadruga »Bežigrajski dom«, 1940, str. 25–31.
- Stopar, Ivan: *Sprehodi po stari Ljubljani*. Ljubljana : Marketing 013 ZTP, 1992.
- Šerbelj, Ferdinand: Slikar Anton Cebej. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 13, 1977, str. 109–133.
- Šerbelj, Ferdinand: Katalog Cebejevih del. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 14/15, 1978/79, str. 81–113.
- Šerbelj, Ferdinand: *Anton Cebej 1722–1774*. Ljubljana : Narodna galerija, 1991.
- Štefanac, Samo: Peter Bezljaj (Petrus de Lubiana). *Gotika v Sloveniji* (ur. Janez Höfler). Ljubljana : Narodna galerija, 1995², str. 91–92.
- Vrhovec, Ivan: *Die wohllöbl. Landesfürstl. Hauptstadt Laibach*. Laibach, 1886.
- Vrhovec, Ivan: Dve predavanji o ljubljanskih pokopališčih. *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov* (ur. Luka Pintar), 3. Ljubljana : Slovenska matica, 1901, str. 176–197.
- Vrhovnik, Ivan: Arhivski poberki o nekaterih slikarjih in kiparjih 15. do 18. stoletja. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 2, 1922, str. 105–129.
- Vrišer, Sergej: *Baročno kiparstvo v osrednji Sloveniji*. Ljubljana : Slovenska matica, 1976.
- Zakrajšek, Kazimir: Od sv. Krištofa do sv. Cirila in Metoda. *Naš Bežigrad v luči zgodovine, kulture, gospodarstva* (ur. Vilko Fajdiga, France Jesenovec). Ljubljana : Stavbna zadruga »Bežigrajski dom«, 1940, str. 56–68.

S U M M A R Y

The Church of St. Christopher in Bežigrad, Ljubljana

The Church of St. Christopher stood in the Ljubljana field outside the city, near the so-called Turkish cave, which served as a starting point towards the Posavje region. The church was first mentioned in sources in 1476. In the 1490s it underwent a renovation, and in 1508–1509 the builder Peter Bezlaj built a new choir and two altars. The church, abandoned in the time of Protestantism, was re-consecrated in 1586 by Ljubljana Bishop Janez Tavčar, while his successor Tomaž Hren gradually restored it with the aid of citizens. In 1631 the church had three altars: St. Christopher's, Virgin Mary's and the altar of Christ (the Redeemer). According to the visitation records of 1668, it had a vestibule, a belfry, a wooden loft above the entrance and a new sacristy (built about 1662), while the two side altars and the altar in the vestibule had by then already been removed. An important change took place in 1688–1689 with the construction of a new nave. The work was begun by the builder Marcello Ceresola and continued after his death by Francesco Ferrata. In 1694 within the nave a vaulted loft was built resting upon columns. All stonecutting works were carried out by Matej Potočnik. The equipment was arranged only gradually. In 1696 Michael Cussa made the stone altar of St. John the Evangelist, which Francesco Bombasi complemented in 1707 with an antependium. The altar of the Four Evangelists was equipped with a painting by Ludwig Clerick in 1697 and with a painted antependium by Johann Baptist Hardt in 1707. The church's exterior was embellished by Andrej Jožef Jamšek, who painted an angel and a blind window, as well as gilded and coloured decorative elements on the roof. In 1707–1708 a new choir was added to the new nave; the name of its architect is not known, but judging from the ground plan, it may have been designed by Carlo Martinuzzi. In the choir a new main altar was built which provided a perfect place for the image of merciful Mary brought by a worshipper (most likely Francesco Antonio Menegaglia)

from Vienna in 1705. Before long the image became known as *Mater gratiarum*; it also became the centre of annual ceremony celebrated on the feast of the Virgin's Name. In 1709 an image of John of Nepomuk was set out in the church, who after beatification (1721) until spring 1722 obtained his own stone altar. In 1740–1741 the builder Gregor Maček vaulted the nave; the interior of the church thus obtained a more mature Baroque look, while the exterior retained the characteristics of the 17th century. The church's equipment underwent renovation during the 1760s. The sculptor who still remains anonymous constructed a new main altar and the altar painting was made by Anton Cebej in 1765. The pulpit was gilded by Jožef Eisenbichler (Raisenbichler) between 1766 and 1768. Other major commissions were made in the second half of the 19th century. For the two side altars Miroslav Tomc painted the Four Evangelists in 1872 and St. John of Nepomuk in 1873. The high altar underwent renovation at the same time as well (1873). In 1879 the niche in the façade above the main entrance was decorated by a statue of the titular saint made by the sculptor Matija Tomc. In the first half of the 20th century the church came into possession of the paintings of St. Anton of Padua, the work of Stane Cuderman, St. Theresa of the Child Jesus, the work of P. Blaž Farčnik, and a painting for the May devotions by Helena Vurnik (1919). The communion table (1918), the Holy Sepulchre (1925) and other sculptural works (1923) were made by Ivan Pengov, and metal ornaments for the church (especially lamps) were the work of Ivan Kregar (1919, 1925, and 1926). After the new Žale cemetery was built at the Holy Cross in the early 20th century, St. Christopher no longer served as Ljubljana's cemetery church (which had been its function ever since 1779), and the plot of land behind the church was levelled and cleared of monuments in 1923. Due to the rising number of inhabitants of the Bežigrad district, the church was expanded in 1933–34 with the adjoining Church of St. Cyril and Methodius according to the designs of architect Jože Plečnik. However, in 1957–1958 both had to give way to the Exhibition Centre; Plečnik's church was »moved« to a new location, together with a few items of equipment from the old Church of St. Christopher.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 908(497.431)"18"

Prejeto: 24. 9. 2011

Boris Golec

dr., izr. prof., znanstveni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Pozabljeni »mali štajerski Valvasor« – polihistorjev potomec Franc vitez Gadolla (1797–1866)

IZVLEČEK

Franc vitez Gadolla (1797, Blagovna pri Šentjurju – 1866, Gradec), zelo dejaven član Historičnega društva za Štajersko, ni nikoli natanko ugotovil, kakšna stopnja sorodstva ga veže s kranjskim polihistorjem Janezom Vajkardom Valvasorjem (1641–1693), dejansko njegovim praprapradedom, ki ga je Gadolla spoštljivo imenoval »kranjski Livij«. Toda zase je bil prepričan, da je ljubezen do »domovinske zgodovine« (vaterländische Geschichte) podedoval po Valvasorjevem rodu, za katerega je vedel, da je iz njega izšla njegova praprababica. Kot domoznanec in lokalni zgodovinar je Gadolla na Slovenskem povsem pozabljen, ker svojih del kljub nameram ni objavljaj, njegovi rokopisi pa so obležali v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. Ukvarjal se je s širšim celjskim območjem, še posebej z gradovi, genealogijami in topografijami, pri čemer je njegov nedavno odkriti obsežni rokopisni opus še danes uporaben lokalnozgodovinski vir. Viteza Gadollo lahko ne le zaradi njegovega porekla, ampak zlasti glede na zanimanja, preučevane tematike in načrte upravičeno imenujemo »mali štajerski Valvasor« 19. stoletja.

KLJUČNE BESEDE

Gadolla, Valvasor, Blagovna pri Šentjurju, Turn pri Škalah, Dobrna, domoznanstvo, celjsko okrožje, štajersko zgodovinsopisje

ABSTRACT

THE FORGOTTEN »LITTLE STYRIAN VALVASOR« – THE POLYMATH'S DESCENDANT FRANZ RITTER VON GADOLLA (1797–1866)

Franz Ritter von Gadolla (1797, Blagovna pri Šentjurju – 1866, Graz), a highly active member of the Historical Society for Styria, never truly established what kind of kinship ties bonded him with Carniola's polymath Johann Weikhard Valvasor (1641–1693), his actual great-great-great-grandfather, whom Gadolla respectfully called »Livius of Carniola.« Nevertheless, of himself, Franz believed that he inherited the love for the »history of his fatherland« (vaterländische Geschichte) from the Valvasor family, from which, he knew, his great-great-grandmother descended. Gadolla has been completely forgotten in the Slovenian territory as an authority in local studies and local history, which is mostly due to his failure to publish his works, although he intended to do so, and his manuscripts remained lying in the Styrian Provincial Archive in Graz. He dealt with the broader Celje area, especially castles, genealogies and topographies, whereby his recently discovered comprehensive manuscript opus is still a useful source for local history. The Ritter von Gadolla can, not only because of his descent but especially in light of his interests, subjects of his studies and plans, be rightfully called the »little Styrian Valvasor« of the 19th century.

KEY WORDS

Gadolla, Valvasor, Blagovna pri Šentjurju, Turn pri Škalah, Dobrna, local studies, Celje district, Styrian historiography

Med okoli 250 potomci Janeza Vajkarda Valvasorja, kolikor se jih je zvrstilo do današnjih dni – danes jih na treh celinah živi več kot sto, večinoma v Avstriji –,¹ sta se raziskovanju preteklosti in domoznanstvu z vsem srcem posvetila dva, rojena v razmiku skoraj enega stoletja. Poleg polihistorjevega prapravnika, spodnještajerskega graščaka Franca viteza Gadolle (1797, Blagovna pri Šentjurju – 1866, Gradec), o katerem bo govoril pričujoči prispevek, se je v štajersko deželno zgodovino pisje precej opazneje zapisal graški sodnik dr. Bruno Brandstetter (1893, Gradec – 1994, prav tam), Valvasorjev sedemkrat pravnuk iz druge rodbinske veje, ki je za razliko od Gadolle tudi objavljaj; svoj zadnji tipkopis je podpisal pri častitljivih 99-ih letih (!).² Če oba marljiva entuziasta poleg daljnega sorodstva, skupnega kraja smrti in članstva v Historičnem društvu za Štajersko povezuje še kaj, sta to dobra seznanjenost z Valvasorjevim delom in dejstvo, da ni nobeden od njiju poznal svoje sorodstvene zveze s kranjskim polihistorjem. Ugotovitev niti ne prese- neča, če upoštevamo, da je Valvasorjeva najmlajša hči Regina Konstancija, por. pl. Dienersperg (ok. 1690–1755), iz katere je izšlo celotno polihistorjevo današnje potomstvo, ostala célo 20. stoletje kot po čudežu pozabljena.³ Franc Gadolla je sicer vedel, da je bila Regina Konstancija njegova praprababica in da je izvirala iz Valvasorjevega rodu, po katerem je po lastnem mnenju tudi sam podedoval ljubezen do »domovinske zgodovine« (!),⁴ a ni mogel ugotoviti, kateri od Valvasorjev je bil njen oče, in jo je imel v najboljšem primeru za Valvasorjevo vnukinjo.⁵ Bru-

no Brandstetter, ki se ni toliko ukvarjal z rodoslovjem, temveč z gradovi svojih prednikov, je prišel le do soproga Valvasorjeve na Štajerskem omožene vnu- kinje,⁶ ne da bi ugotovil njen kranjski izvor. Pri tem je nadvse zanimivo, da so tako nekateri Gadollovi kot Brandstetterjevi sorodniki natanko poznali ro- doslovno zvezo z Valvasorjem, do njiju, ki ju je zgo- dovina najbolj zanimala, pa to védenje sorodnikov hote ali nehote ni prišlo.⁷

Kakor koli, tudi če Franc vitez Gadolla ne bi bil potomec kranjskega polihistorja iz 17. stoletja, bi njegovo delo nekega dne verjetno pritegnilo pozor- nost tega ali onega slovenskega zgodovinarja in si zaslužilo vsaj krajšo obravnavo.⁸ Gadollovo ime se drugače kot mnoga druga ne pojavlja samo v pre- gledih o preteklosti gradov, ampak se je zapisalo v našo kulturno zgodovino zaradi njegovega desetletja trajajočega dobrega znanstva z rodbino zdravnikov in skladateljev Ipavcev iz Šentjurja pri Celju. Ne nazadnje poznamo iz prvega dela televizijske nada- ljevanke *Ipavci* (1976) ekranizirano upodobitev

kardom, je bilo krivo zmotno, z ničimer utemeljeno prepri- čanje o rojstvu Regine Konstancije med letoma 1694 in 1696, ko je bil polihistor že mrtev (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 568, fol. 2'–4'). Sredi 19. stoletja, vsekakor po smrti matere (1841), je Gadolla svojim sorodnikom Die- nerspergom, verjetno sestrični Kajetani, por. grofici Hoyos, v rodovniku rodbine Dienersperg sporočil, da je bila Regina Konstancija pl. Dienersperg »sorodnica ali morda vnukinja znamenitega Valvasorja«: »... eine Verwandtin oder viel- leicht eine Enkelin des berühmten Valvasors« (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Stammbaum meiner seel. Fr. Mutter Barbara von Gadolla geb. Freiin von Dienersperg).

⁶ Brandstetter, *Burgen und Schlösser*, str. 87.

⁷ Čeprav je Gadolla sorodnikom Dienerspergom izročil ro- dovnik svoje matere Barbare, roj. baronice Dienersperg (gl. op. 5), pa od njih ni dobil prepotrebnih povratnih infor- macij o lastnih prednikih. Njegov stric, materin brat Franc Ksaver baron Dienersperg (1773–1846), je namreč v deset- letju do 1840 načrtno zbiral preverjene in overjene rodo- slovne podatke o svojih prednikih, deloma za pisanje svojih »genealoško-biografskih skic« o rodbini Dienersperg in nekaj iz povsem praktičnih potreb, ker se je potegoval za naziv c. kr. komornika. Ohranjeno gradivo priča, da je na- tanko vedel za Valvasorja kot prednika, kakor tudi za njegov pomen (Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 22–23, 44–45). Dr. Bruno Brandstetter bi prav tako lahko izvedel, da je Valvasorjev potomec, ko bi mu to povedal njegov bratranec dr. Friedrich Weis-Ostborn, ki se je do ugotovitve najverjetneje dokopal sam. Še pred 1. svetovno vojno, ko najbrž še ni vedel za sorodstvo z Valvasorjem, je Weis-Ost- born Brandstetterju »posodil v prepis številne dokumente za rodoslovne raziskave« (Brandstetter, *Burgen und Schlösser*, str. 7), v katerih pa očitno ni bilo Valvasorjevega imena. Weis-Ostbornov vnuk dr. Franz Alfons Mahnert (1958), ki je za sorodstveno vez s kranjskim polihistorjem izvedel kot enajstletnik od svojega deda, meni, da je ded morda pre- sodil, »da Brunu ni treba vedeti vsega« (pismo F. Mahnerta avtorju 15. novembra 2010). 95-letni Bruno Brandstetter je leta 1988 razmnožil tipkopis o gradovih svojih prednikov (*Burgen und Schlösser*), v katerem veliko citira Valvasorja, vse do smrti v 101. letu starosti pa mu ni nihče sporočil ključ- nega manjkajočega podatka: Valvasor je bil njegov prednik.

⁸ Leta 2006 je v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu naletel na Gadollov rokopis o Blagovni (Hss. 803) Jože Rataj, kus- tos celjskega Pokrajinskega arhiva.

¹ O potomstvu natančno: Golec, Valvasorjevo neznano po- tomstvo.

² O življenju in delu dr. Bruna Brandstetterja W. Neunteufl, Dr. Bruno Brandstetter.

³ Ime Valvasorjeve najmlajše hčerke je leta 1894 objavil J. B. Witting v rodovniku rodbine Valvasor, ki sta ga v 20. stoletju citirala oba Valvasorjeva življenjepisca, P. Radics in B. Reisp, a sta obstoj Regine Konstancije oba kot po čudežu prezrla (Golec, Neznano in presenetljivo, str. 312–313).

⁴ Gadolla pri opisu graščine Ponikva ob omembi Regine Konstancije Dienersperg, roj. baronice Valvasor, pravi: »Daher meine Vorliebe zur vaterländischen Geschichte, denn selbe war eine Ururgroßmutter von mir in gerade auf- steigender Linie« (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 655, fol. 6).

⁵ Čeprav je dobro poznal Valvasorja in ga večkrat citiral, nikakor ni mogel dognati, da je bila Regina Konstancija prav njegova hči, ampak je zapisal, da bo treba njenega očeta šele identificirati iz rodovnika rodbine Valvasorjev v *Slavi voj- vodine Kranjske*: »In der Khronik des Weichart Freiherr v. Valvasor ist die Genealogie dieses Geschlechtes genau ange- führt, der Vater dieser Regina Constanzia muß erhoben werden« (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, fol. 5'–6). V zgodovinskem prikazu rodbine Valvasor, ki v glavnem temelji na *Slavi*, je svoji predniki pripisal kar deset (!) po- tencialnih očetov iz Valvasorjeve rodbine, med drugim celo vse tri njene odrasle polbrate, za katere ni vedel, da so postali redovniki in da po letih rojstva nikakor ne bi mogli biti njeni očetje. Še najbolj se je pravemu očetu približal pri poli- historjevem bratu Volfgangu in polbratu Janezu Karlu. Da svoje prednice nikakor ni mogel povezati z Janezom Vaj-

Franca Gadolle in njegovega očeta Johanna.⁹ Za nameček je to tudi edina znana, čeravno nepristna, umetniška upodobitev tega pozabljenega »malega štajerskega Valvasorja«, katerega portreta ali fotografije danes ni mogoče najti. Ni povsem izključeno, da se Gadolla sploh nikoli ni dal ne portretirati ne fotografirati. Poznamo le bežen opis njegove zunanjosti izpod peresa Josipa Vošnjaka, ki se je svojega srečanja z Gadollo, nazadnje graščakom na Turnu pri Škalah, spominjal takole:

»Šoštanjčani so seveda l. 1848 tudi imeli svojo »Nationalgarde« [narodno stražo]. Bilo jih je kakih 30. Za stotnika so izvolili graščaka barona (sic!) Gadollo v Turnu. /.../ Ko se je deputacija na dveh lestvičnih vozovih peljala v Turn, da naznani baronu njegovo izvolitev, smo se tudi študentje spravili na vozove. V Turnu je bilo prav veselo, vino je teklo in to je bila glavna stvar pri »Nationalgarde«. Gadolla, droben možiček, se je zabaval za izkazano mu čast, pa nisem videl, da bi kedaj prišel v Šoštanj, izvrševati svoje poveljništvo.«¹⁰ Kaže, da Vošnjak, ki je Gadollo iz viteza povzdignil v barona, po skoraj šestdesetih letih ni več poznal njegovega osebnega imena, v spominu pa mu je ostala drobna postava in verjetno z njo skladen nastop »možička«, kot ga je videl 14-letnik.

S čim se petdesetletni turnski graščak Franc vitez Gadolla cele dneve ukvarja, je sredi 19. stoletja najbrž vedel le malokdo v Šaleški dolini, če ni bil ravno med posvečenimi redkimi obiskovalci njegovega doma.¹¹ V nasprotnem bi Vošnjak gotovo omenil tudi to zanimivost, kot ni skoparil z besedami pri obravnavanju drugih sodobnikov. Kaj skrivajo grajski zidovi Turna, ki ga je blagovnski vitez kupil leta 1845, potem ko je prodal rodno graščino Blagovna pri Sentjurju, je ostalo okolici prav tako malo znano kakor notranjost Blagovne, »domovanja znanosti« in »bivališča muz«, kot je svoj rodni dom imenoval Gadolla sam.¹² Izročilo o blagovnski gospodi in zunanščini njenega pri ljudeh občudovanje vzbujajočega doma, zapisano v letih 1956 in 1960, namreč ni prestopilo vhodnih vrat Blagovne.¹³ Kaj vse je imelo domicil v domu Franca viteza Gadolle oziroma že njegovega očeta Johanna, je v spominu zbledelo, tako kot je bilo vedenje o tem že svojčas

pridržano le grajskemu osebju in obiskovalcem, v letih 1810–1812 denimo prominentnemu gostu nadvojvodi Janezu (Johannu) Habsburškemu.¹⁴

Potem ko se je družina Gadolla leta 1862 preselila s Turna v Gradec, se je spomin nanjo na Slovenskem skorajda zabilisal. Njeno rodbinsko ime se je še največkrat omenjalo v povezavi s šentjurskimi zdravniki in skladatelji Ipavci. Na Blagovni je namreč v najstniških letih Franca viteza Gadolle, po letu 1811, kot vzgojiteljica odraščajočih otrok službovala vdova Schweighoferjeva z Dunaja, katere hči Katarina se je leta 1814 v bližnjem Šentjurju omožila s tamkajšnjim ranocelnikom Francem Ipavcem.¹⁵ »Čudodelni padar« Ipavec je kmalu postal osebni zdravnik viteza Johanna in po tradiciji naj bi bil njun odnos celo prijateljski.¹⁶ Ni pa potrjeno tesnejše razmerje med družinama, saj bi se »pokroviteljsko prijateljstvo« blagovnske gospode¹⁷ prav gotovo odrazilo v botrovanju Ipavčevim krščenjem.¹⁸ Valvasorjeva potomka Barbara pl. Gadolla in njena dva otroka bi težko postali osebni prijatelji Ipavčeve družine, ne le ker niso pripadali istemu stanu, ampak zlasti ob dejstvu, da sta bila vitezova hči in sin skoraj celo generacijo starejša celo od najstarejših Ipavčevih otrok.¹⁹

¹⁴ O tem je nadvojvoda Janez poročal v svojih dnevniških zapisih iz let 1810–1812 (Schlossar, *Erzherzog Johanns*, str. 26–28, 81, 85, 115–116). Na dnevniške zapiske me je prijazno opozoril pravnik Franca Gadolle polk. Egon Ehrlich z Dunaja.

¹⁵ Barle, *Ipavci*, str. 12–13; prim. Grdina, *Ipavci*, str. 42–43.

¹⁶ Barle, *Ipavci*, str. 8. – Po Barletu naj bi graščak Gadolla, »star, bolehen gospod«, vzel Ipavca s seboj na Dunaj, ko naj bi bil tja poklican k večtedenskemu zborovanju gosposke zbornice. Zbornica tedaj, v drugem desetletju 19. stoletja v resnici sploh še ni obstajala (prim. datiranje potovanja na Dunaj pred letom 1819 v: Grdina, *Ipavci*, str. 44) in potovanje, ki naj bi Ipavcu z Gadollovo pomočjo prineslo »poseben tečaj iz oftalmologije« pri znamenitem prof. G. J. Beeru, je moralo biti povezano z nekimi drugimi opravki Johanna Gadolle v prestolnici (o tem dogodku gl. J. Barle, *Ipavci*, str. 8–9; Pertl, *Ipavci kot zdravniki*, str. 24–26; prim. Grdina, *Ipavci*, str. 44–46). Gadolla je bil denimo leta 1806 na Dunaju odposlanec Štajerske pri c. kr. dvorni deputaciji za unovčenje in poravnavo (*k. k. Einlösungs- und Tilgungs-Hofdeputation*) (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 803, fol. 24), na Dunaj pa je potrjeno potoval tudi leta 1810 (Schlossar, *Erzherzog Johanns*, str. 30).

¹⁷ Tako so odnosi med družinama Gadolla in Ipavec prikazani v televizijski nadaljevanki Frana Žižka *Ipavci* (1976), 1. del, Franc. – Katarina Ipavec naj bi sicer pogosto hodila na obisk na Blagovno in jemala s seboj najstarejšo hčerko Jeanette, roj. 1817 (ŽU Sentjur pri Celju, Dr. H. Kartin, Župnija Sentjur pri Celju, str. 16).

¹⁸ Ipavčevih osem otrok, rojenih med letoma 1815 in 1831, je imelo za botre tržanske sosede (NŠAM, Matične knjige, Sentjur pri Celju, R 1806–1836, fol. 87, 109, 160, 190, 208, 245, 308, 360). O botrovanjih prim. tudi Grdina, *Ipavci*, str. 52.

¹⁹ Opozoriti kaže na podatek, da je leta 1835, že po smrti Johanna viteza Gadolle, na Blagovni izpričan kot »kontrolor gospostva« (graščinski uslužbenec) neki Luka Ipavec (*Lucas Ipovitz*), ki je bil tedaj s soprogo na zdravljenju v Rogški Slatini (Cvelfar, *Knjiga gostov*, str. 171). Ime Luka v Ipavčevem sorodstvu, kolikor je znano, ni potrjeno.

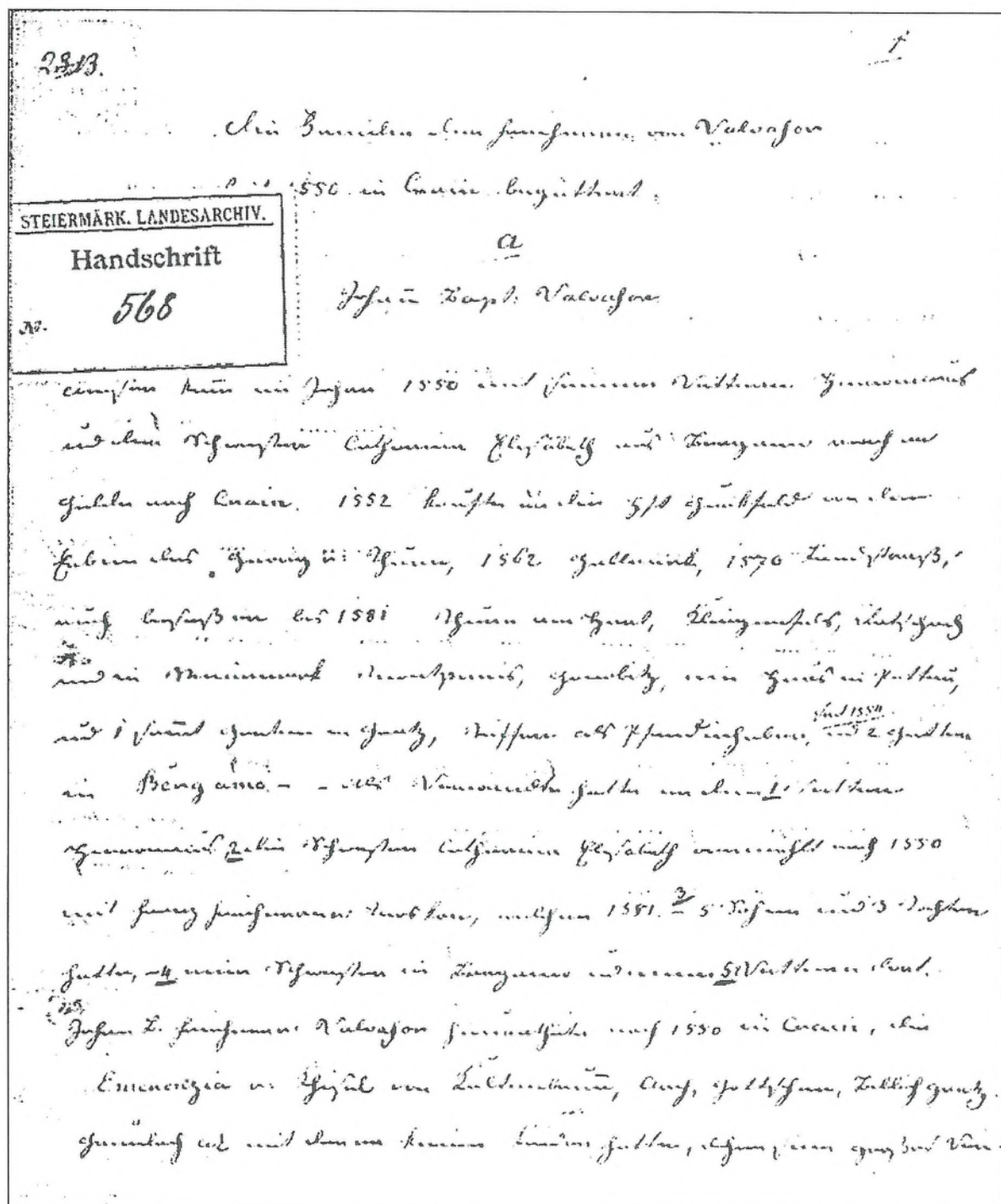
⁹ Imena očeta Johanna ne slovenim, glede na to, da se je na slovensko ozemlje priselil že kot odrasel in ga ni nihče nikoli imenoval drugače. Osebna imena drugih na Slovenskem živečih ljudi in zgodovinskih osebnosti imajo ustrezno slovensko obliko.

¹⁰ Vošnjak, *Spomini*, str. 29–30.

¹¹ Sin Klemens v svojih spominih piše, da so imeli Gadollovi na Turnu malo obiskov (Museum für Regionalgeschichte und Volkskunde Gotha, Inv. Nr. 29767, Tagebuch des k. u. k. Rittmeisters Clemens Ritter von Gadolla, Mein Leben; prepis v arhivu avtorja).

¹² StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 678, fol. 23', 24'.

¹³ J. Kartin, *Pomen Ipavcev*, s. p. (str. 3–4); ŽU Sentjur pri Celju, Dr. H. Kartin, Župnija Sentjur pri Celju, str. 15–16 (za prepis kopije iz župnijskega arhiva se iskreno zahvaljujem kolegu Jožetu Rataju).

Gadollov sestavek o rodbini Valvasor, prva stran (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 568)

Več kot le nekaj vrstic, ki Gadolle običajno omenjajo samo kot blagovnske in turnske zemljiške gospode,²⁰ je tej družini v slovenskem zgodovino-pisju namenil Igor Grdina. Toda priložnost, da bi izvedeli za znanstveno dejavnost očeta Johanna in

sina Franca Gadolle ter za Frančev domoznanski opus, je bila zamujena, ko je Grdina na prelomu iz 20. v 21. stoletje objavil svoj doktorat o skladateljih Ipavcih in poljuden pregled preteklosti Šentjurja.²¹ V zvezi Gadollami se je namreč zadovoljil skoraj izključno z zapisanim izročilom, navedel pri tem več

²⁰ Ne kot zemljiškemu gospodu, temveč kot prostozidarju, je Johannu Gadolli namenil nekaj vrstic M. Košir, *Prostozidarstvo*, str. 57.

²¹ Grdina, *Ipavci*; isti, *Šentjur*.

faktografskih in drugih netočnosti, maloštevilnih citiranih pisanih virov pa očitno ni prebral, ampak se je zatekal k samovoljnim interpretacijam, na trenutke že čez mejo okusnega.²²

Tako je Franc vitez Gadolla opozoril na svoj opus šele poldrugo stoletje po smrti, in sicer prek svojih potomcev. Ker, kot vse kaže, ni nikoli ničesar objavil v strokovni periodiki, ampak kvečjemu v časnikih, in je svoje rokopise zgolj pridno pošiljal graškemu Historičnemu društvu za Štajersko, je njegovo delo »po krivici« obležalo v zbirki rokopisov Štajerskega deželne arhiva. In ker se je turnski vitez štiri leta pred smrtjo še sam preselil v Gradec, ni ostalo na Slovenskem za njim in njegovim raziskovalnim delom tako rekoč ničesar razen vedno bolj bledega spomina. Ožja strokovna javnost v Avstriji je za Franca prvič izvedela mimogrede na pragu 21. stoletja, ko je njegov pravnuk polkovnik Egon Ehrlich (1931) izdal svojo prvo krajšo monografijo o Gadollovem vnuku, svojem mrzlem stricu podpolkovniku Josefu Gadolli (1897, Gradec – 1945, Weimar), pacifistu in protinacistu, ki je ob koncu druge svetovne vojne plačal svoje človekoljubno dejanje z življenjem. Mlada zgodovinarica Christa Schillinger je za Ehrlichovo knjigo o Josefu Gadolli pisala uvodno poglavje o njegovi rodbini in pri tem v Štajerskem deželnem arhivu naletela na opus njegovega deda Franca.²³ Ko se je nekaj let pozneje

(2007) izkazalo, da je Egon Ehrlich Valvasorjev potomec – sam dotlej ni niti slišal za kranjskega polihistorja – je rodbina Gadolla pritegnila pozornost iz tega, povsem drugega razloga. Tako je Valvasorjev prapravnuk Franc vitez Gadolla po ovinkih spregovoril o sebi tudi raziskovalcem slovenske preteklosti, tisti javnosti, ki jo je v svojih rokopisih pravzaprav najprej nagovarjal. Da ni njegov opus še dlje čakal na »odkritje«, sta Francu Gadolli nehote pomagala dva sorodnika, njegov že davno pokojni praprapraded Janez Vajkard Valvasor in prav tako neutrudni pravnuk Egon Ehrlich.

Kdo je bil Franc vitez Gadolla?

»Vitez Gadolla«, za katerega je avtor teh besed kot tretješolec izvedel iz nadaljevanke o Ipavcih, prvič predvajane spomladi 1977, njegov nenavadni priimek pa verjetno ozavestil šele ob poznejšem ponovnem predvajanju, ostaja v piščevem spominu do nadaljnjega v podobi igralca Janeza Albrehta. Kakšen je bil ta Vošnjakov »droben možiček« v resnici, si lahko zgolj približno predstavljamo ob primerjanju mladostne podobe njegove matere Barbare – Babette, roj. baronice Dienersperg, in fotografij njegovih šestih otrok. Kot rečeno, ni znana Frančeva avtentična podoba, njegovi otroci pa so bili, drugače kot njihova mati Kajetana, po večini svetlejših las in svetlooki, tako kot njihova babica Barbara.²⁴ Cezura v družinskem arhivu, nastala v desetletjih po njegovi smrti, je samo še dodatno prispevala k pozabi, kdo, kaj in kakšen je bil gospod z Blagovne pri Šentjurju, pozneje s Turna pri Škalah, ki se je nekaj let pred smrtjo skupaj z družino preselil v Gradec.

Zibelka mu je tekla v gosposki hiši, v graščini Blagovna, od koder je njegov oče Johann vitez Gadolla (1757–1832) upravljal svoji dve združeni zemljiški gospodvi Blagovna in Anderburg skupaj z obsežnim deželskim sodiščem. Franc je bil Johannov drugi in zadnji otrok iz njegovega drugega zakona z Valvasorjevo prapravnukinjo Barbaro – Babette, rojeno baronico Dienersperg (1772–1841). Na svet je prišel 26. junija 1797, komaj leto in 12 dni za sestro Viljemino (Jožefo Viljemino Barbaro), rojeno 14. junija 1796. Njegova krstna botra sta bila

²² Netočna sta denimo oba datuma in letnici rojstva zakoncev Johanna in Barbare Gadolla, pa tudi glede Gadollovega viteškega stanu, ki bi ga bilo mogoče zelo hitro preveriti, se je Grdina zatekel k ugibanju: »Poraja se občutek, da je mož viteški naslov pravzaprav uzurpiral« (Grdina, *Ipavci*, str. 34). Dejstvo, da se leta 1799, ko je bilo Johannu Gadolli 42 let, pojavlja na Blagovni zakupnik gospodstva Resnik, »bi pričalo o tem,« – tako Grdina (prav tam, str. 42) – »da je bil mož v resnici bolan in nesposoben za polnokrvnega fevdalca, ki neusmiljeno izžema svoje podložnike«. Podatek, da je 18 let pred smrtjo, pri 56-ih (v resnici 57-ih), napisal svojo prvo znano oporoko, pa Grdina že kar cinično razlaga kot: »Gadolla je očitno kar naprej umiral, pokopati pa dolgo ni bilo ničesar« (prav tam). Ko bi prebral ali znal prebrati samo prvi stavek oporoke, ki jo v opombi citira, si česa takega ne bi mogel privoščiti. Gadolla govori namreč zgolj o možnosti nenadne smrti, kar je pri njegovih letih nekaj povsem normalnega: »Da es sich ohngeacht meiner anscheinenden Gesundheit nur zu leicht fügen dürfte, daß ich jählings mit Todt abgehen /.../ könnte /.../« (ZAC, ZAC/ 0495, Krajevno sodišče gosposčine Blagovna, šk. 2, Gadolla, 1. 3. 1814). Brez racionalne podlage je Grdinova trditev, da se je grad Turn pri Škalah zdel Francu Gadolli »v vsakem primeru imenitnejši in se je zato preselil tja« (prav tam, str. 85). Markantna Blagovna pri Šentjurju, mimo katerega je že dve leti po Gadolli prodaji Blagovne (1846) prisopihal vlak in ki je ležala tik od deželni cesti proti Hrvaški, bi v resnici še naprej ostala Gadollova, ko bi to le bilo mogoče.

²³ Schillinger, *Die Familie Gadolla*. – Egon Ehrlich je Christo Schillinger v drugi polovici 90-ih po naključju spoznal v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. Ko sem ga januarja 2007 identifikiral kot prvega Valvasorjevega živečega potomca in mi je kmalu zatem poslal svojo knjigo o Josefu Gadolli, se je izkazalo, da mu je uvodno poglavje napisala moja dobra znanka, ki jo poznam od leta 1993.

²⁴ Gl. družinsko fotografijo pri koncu prispevka, last Mirjam Gadolla z Dunaja. Frančeve upodobitve ne poznajo niti tisti potomci, do katerih je prišla glavnina drobnih predmetov rodbine Dienersperg–Gadolla (po informacijah pravnuka Ansfrieda Rottenmannerja (1922) iz Gratweina pri Gradcu, pravnukove žene Mirjam Gadolla (1930) z Dunaja in pravnuka Egona Ehrlicha (1931) z Dunaja). V zbirki fotografij Štajerskega deželne arhiva v Gradcu je samo fotografija njegovega srednjega sina Franca Gadolle ml. (StLA, Leopold Bude Sammlung, No. 5747), umrlega brez živečih potomcev, v zbirki fotografij in grafik deželne muzeja »Joanneum« pa ni najti nobene upodobitve katerega od članov Gadollove družine (dopis avtorju 11. 7. 2011).

stara starša po materi, Avguštín in Jožefa barona Dienersperga, pri krstu v šentjurski župnijski cerkvi sv. Jurija so mu dali štiri imena – Franc Ksaver Janez Friderik,²⁵ vse življenje pa se je podpisoval le kot Franc. Narodil se je v okolje, ki je bilo več kot ugodno za izoblikovanje gosposkega izobraženca, saj je bil oče Johann doktor obojega prava, vsestransko razgledan in vnet ljubiteljski naravoslovec. Čeprav je ležala Blagovna daleč od očetovega rodnega Gradca, vendarle ni bila v kakšnem zakotju, ampak tik ob deželni cesti od Celja proti Hrvaški ter nedaleč od glavne prometnice proti Gradcu. Ravno ko je Franc dorasel za gimnazijo, pa so leta 1808 odprli takšno hišo učenosti v bližnjem okrožnem glavnem mestu Celju.²⁶

Socialno zaledje njegovih staršev je bilo sicer različno. Oče Johann se je rodil v graški meščanski družini, mati Barbara baronica Dienersperg pa na Dobrni v družini lastnika tamkajšnjega gospostva in tedaj še skromnega zdravilišča. Johann Gadolla je prišel na svet 11. januarja 1757 v družini trgovca, priseljenega v Gradec iz kantona Graubünden v Švici, in domačinke iz trgovske družine.²⁷ V rodnem mestu je pri desetih letih, leta 1767, začel obiskovati pripravnico jezuitske gimnazije,²⁸ študij obojega prava pa končal na univerzi v Innsbrucku.²⁹ Pri 26-ih je bil mladi doktor že toliko petičen, da si je 1. oktobra 1783 lahko za 180.000 goldinarjev kupil spodnještajerski gospostvi Blagovna in Anderburg.³⁰ Kot novopečeni zemljiški gospod in z nekajletnimi izkušnjami deželnoknežjega odvetnika na Štajerskem je naslednje leto zaprosil cesarja Jožefa II. za povzdignitev v viteški stan. Dvorna komora mu je bila najprej pripravljena priznati samo naziv pl. (Edler von), a mu je najnižjo plemiško stopnjo po vnovični prošnji vendarle uspelo preskočiti in tako se je 1. septembra 1784 rodil rod vitezov (Ritter von) Gadolla.³¹ Naslednje leto, 2. maja 1785, si je vitez Johann priskrbel še štajersko deželanstvo, torej članstvo v deželnih stanovih in s tem sedež v deželnem zboru.³² Isto leto je izpričan kot

vajenec graške prostozidarske lože in naslednje leto 1786 kot mojster.³³ Pred poroko z Valvasorjevo prapravnukinjo devet let pozneje je imel blagovnski plemeniteni gospod za seboj že en zakon brez preživelih otrok. Soproga Marija Ana, rojena Harb, s katero se je oženil neznano kje,³⁴ mu je v Celju rodila sina in kmalu za otrokom tudi sama umrla.³⁵ Štiri leta po ženini smrti je Johann 16. novembra 1795 peljal pred oltar domače kapele na Blagovni Valvasorjevo potomko Barbaro baronico Dienersperg, najstarejšo hčerko dobrnskih graščakov. Za njuno zvezo je imel prejkone zasluge Barbarin stric Franc Serafik baron Dienersperg, graščak na Ponikvi, ki je šel ženinu za poročno pričo, nekoliko nenavadna, v nasprotju z običajem, pa je bila izbira kraja poroke – ženinova, in ne nevestina župnija.³⁶

23-letna nevesta Barbara, 15 let mlajša od Gadolle, je bila po plemiški lestvici za stopnjo nad petičnim graškim doktorjem, a hkrati šele prva iz rodbine Dienersperg, ki je baronski naslov prinesla že na svet. Njen oče Avguštín (1742–1814) z graščine Ponikva pri Šentjurju je bil namreč skupaj s svojimi osmimi brati in stricem Donatom Alojzom, graščakom na Taboru pri Vojniku, pobaronjen šele leta 1766, štiri leta preden je od stričeve žene Marije Terezije kupil Dobrno in skupaj z njo tako rekoč tudi nevesto, domačo hčerko Jožefo pl. Brandenau Mühlhoffen, nečakinjo taiste stričeve žene.³⁷ Njuna drugorojenka Barbara, za svojo okolico Babette, je 23. marca 1772 zadnja od Dienerspergovih otrok zagledala luč sveta v starem dobrnskem gradu Schlungenburg. Neke velikonočne nedelje, najverjetneje še isto leto 1772 (19. aprila), se je namreč grad začel na lepem podirati in družina si je morala naglo poiskati novo zasilno bivališče, preden je v dolini pod Schlungenburgom zrastle nova dobrnska graščina. Od dramatičnih opisov nenadnega rušenja gradu je najprepričljivejši in najverodostojnejši prav

³³ Košir, *Prostozidarstvo*, str. 57.

³⁴ Zakonca Gadolla se nista poročila ne v Celju ne v Šentjurju oziroma na Blagovni (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, Ind P 1694–1845; Šentjur pri Celju, P 1785–1835). Prav tako ne pozna njune poroke pregled podatkov o plemstvu v graških matičnih knjigah (Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*). Lahko bi se sicer poročila še pred Gadollovim plemenitenjem (1784), nato pa do leta 1790 ostala brez otrok. V graški mestni župniji, kjer je bil Gadolla krščen, poroka ni dokumentirana (DAG, Altmatriken, Graz–Hl. Blut, Trauungsbuch 1782–1791).

³⁵ Gadolli se je v zakonu z Marijo Ano, roj. Harb, 10. maja 1790 v Celju rodil sin Friderik Viljem, ki je prav tam umrl še isto leto 31. julija, žena pa kmalu za otrokom, 14. marca 1791, stara 28 let (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, R 1784–1794, fol. 84; M 1784–1807, pag. 66, 75). Hiša, v kateri so Gadolli živel, ni bila njihova. Po Francjevih besedah niso v Celju posedovali nobene hiše (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 282, fol. 25'). Prim. tudi J. Orožen, *Posestna in gradbena*.

³⁶ NŠAM, Matične knjige, Šentjur pri Celju, P 1785–1835, fol. 36.

³⁷ Golec, *Trpljenje »celjskega Wertherja«*, str. 21, 24.

²⁵ NŠAM, Matične knjige, Šentjur pri Celju, R 1785–1805, fol. 146 in 160.

²⁶ Cvelfar, *Latinska šola (1808–1848)*, str. 7.

²⁷ Schillinger, *Die Familie Gadolla*, str. 1–2. – O Johannovem rojstvu: DAG, Altmatriken, Graz–Hl. Blut, Taufbuch 1755–1761, pag. 117. – Oče Wilhelm (Guglielmo) Gadolla je prišel na Štajersko leta 1740 in se dve leti zatem oženil s Terezijo Lux (Luchs), hčerko graškega trgovca (Schillinger, *Die Familie Gadolla*, str. 1).

²⁸ UBG, Ms. 58–1, Universitätsmatriken, Band I 1586–1771, pag. 299.

²⁹ Schillinger, *Die Familie Gadolla*, str. 2; prim. Košir, *Prostozidarstvo*, str. 57.

³⁰ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 3, fol. 818; 7. Kaufsquatern, B 11; prim. Schillinger, *Die Familie Gadolla*, str. 2.

³¹ ÖStA, AVAFHKA, Adelsakten, Johann Gadolla 1784. – O plemenitenju prim. Frank, *Standeserhebungen* 2, str. 61; Schillinger, *Die Familie Gadolla*, str. 2.

³² Schillinger, *Die Familie Gadolla*, str. 2.

tisti, ki nam ga je dal približno osemdeset let pozneje Barbarin sin Franc vitez Gadolla.³⁸ Barbara – Babette je tako s sestro in tremi brati odraščala v novi graščini in odšla leta 1795 prva od doma, za »blagovnsko gospo« k 38-letnemu, po letih »viteštva« sicer še mlademu vitezu Johannu Gadolli.

Kot že rečeno, sta se zakoncema Gadolla rodila samo dva otroka, Viljemina in Franc, ki sta oba odrastla. Dejstvo, da sta se poročila šele po očetovi in kmalu po materini smrti, stara že 47 let, daje misliti, da medčloveški odnosi v Gadollovem domu niso bili tako idilični, kot se zdijo iz dnevninskih zapisov nadvojvode Janeza, ki jih bomo spoznali v nadaljevanju. Glede na to, da poznamo avtoritativnost in posesivnost Barbarinega očeta Avgušтина barona Dienersperga do dveh njegovih sinov, lahko sklepamo, da se je nekaj očetovih lastnosti skoraj zagotovo držalo tudi Barbare.³⁹ O njeni osebnosti je sicer znanega komaj kaj, a je pomenljivo, da so Barbarine posebne navade, o katerih bo še tekla beseda, dolgo živele v spominu Šentjurčanov in deloma preživele celo v 21. stoletje.

Gadollova mati Barbara – Babette, roj. baronica Dienersperg (1772–1841) (neznani avtor, last Mirjam Gadolla, Dunaj).

Vsekakor moramo omeniti, da je v deških letih Franca Gadolle služboval na Blagovni kot uradnik in vzgojitelj štajersko-koroški pesnik Johann Georg Fellingner (1781–1816), preden se je leta 1808 kot vnet domoljub pridružil brambovcem.⁴⁰ Koliko je ta zanimiva in nesrečna osebnost vplivala na duhovni razvoj »malega viteza« Franca, ki je tedaj komaj postal goden za vpis na (nižjo) gimnazijo, je vprašanje brez odgovora, prepuščeno zgolj ugibanjem in domišljiji. V delih o Fellingnerju je Blagovna našla trdno mesto,⁴¹ Johann Gadolla pa je v literaturi omenjen kot pesnikov mecen.⁴²

O utripu na Blagovni je največ znanega iz dnevninskih zapiskov nadvojvode Janeza iz let 1810–1812. V času, ko se je tri leta zapored mudil v Rogaški Slatini, najdemo v njih o Gadolli družini same pohvalne besede, med drugim najzgodnejše, čeravno zelo skromne omembe »muzejsko-raziskovalne« notranjosti domovanja učenega viteza – očeta Johanna. Ker so nadvojvodova pričevanja o Blagovni in Gadollah zelo nazorna in iz poznejšega časa nimajo primere, si jih oglejmo natančneje.

Med svojim prvim obiskom na Blagovni 27. junija 1810 je »nekonvencionalni Habsburžan« nadvojvoda Janez, brat cesarja Franca I., poleg nadvse izčrpnega opisa okolice »tega sicer starega, a dobro zgrajenega in udobnega gradu«,⁴³ zapisal naslednje

⁴⁰ Gugitz, Fellingner (Ps. Gustav), str. 73–74; Scholz, Johann Georg Fellingner (http://lithes.uni-graz.at/handbuch/fellingner_johann_georg.html, dec. 2011). I. Grdina, ki omenja Fellingnerja le kot blagovnskega uradnika, in ne tudi kot vzgojitelja pri družini Gadolla, posebej poudarja njegovo poznejšo kulturno dejavnost v smislu nemško-slovenskega zbliževanja in sodelovanja (Grdina, *Ipavci*, str. 35).

⁴¹ Gadollova graščina Blagovna je deloma prizorišče novele Franca Tiefenbacherja (1826–1898) *Ein Sängerbeld*, ki je leta 1877 kot feljton izhajala tudi v *Cillier Zeitung* (II/Nr. 56–75).

⁴² Tako ga leta 1865 pri obravnavi njegove numizmatične dejavnosti naslavlja F. Pichler: »der Mäcen des vaterländischen Dichters J. G. Fellingner« (Pichler, *Repertorium*, str. 76).

⁴³ Schlossar, *Erzherzog Johanns*, str. 26–28: »Blagovna leži nekoliko vzvišeno, z razgledom na okolico proti Celju, do koder je tri četrt ure vožnje. Grad je sicer star, a dobro zgrajen in udoben. Na zahodni strani je lep vrt, na vzhodni pa nove zgradbe, ki po smiselosti in lepoti presegajo vse, kar sem doslej videl na spodnjem Štajerskem. Desno od vhoda na dvorišče stoji kašča, pod njo lepe kleti, v pritličju teptan vsipalni pod za težke pridelke, v prvem nadstropju zmozničen (zvezan z zmozničnikom) za poletne pridelke, končno lepa podstreha, vse pa pokriva lahko ostrežje. Ker znaša širina več kot 6 sežnjev (nad 11,2 metra), podpira oboke in zmoznične tramove vrsta stebrov. Sama streha je brez opore in ima samo v kotih poševne stebre. Desno od dvoriščnega vhoda je prav taka stavba, ima klet, v pritličju je na sprednji strani na sredi dvignjen pod za mlatenje, tako da lahko z njega zlabka natovarjajo, na obeh straneh stojijo skednji za slamo in žito. Na sprednji strani je lep obokan hlev, sredi hodnik, na obeh straneh živina in potem še potreben prostor za prehod, desno so voli – videl sem jih šest – in mlada živina, levo krave, vse lepe deželne pasme, na koncu povsod obračalo za seno, zgoraj je po cellem pod za seno. Na sredi je gnojišče in na koncu pokrit odtok za gnojnico. Prav tako je zidana ena stena svinjakov. Uradniško osebje ima zase prav tako lepo hišo. Okoli stavb ležijo njive in travniki v izmeri okoli

³⁸ Prav tam, str. 28.

³⁹ Prav tam, str. 41.

besede:

»Gospodstvo pripada gospodu Gadolli, pametnemu, razgledanemu možu, do vseh gostoljubnemu; ima lepo knjižnico in nekaj čednih zbirk, svojo okolico pozna izvrstno. Dan sem preživel izjemno dobre volje, okrožni glavar iz Celja baron Juritsch je prišel tja s svojo ženo in svakinjo, družbo pa so zaokroževali še lastnik, njegova žena in hči. Šli smo na sprehod, jedli na prostem, nobenega sledu o vsej tisti dunajski prisiljenosti. Zvečer je bil vrt razsvetljen in jedli smo v vrtni hiši ob spremljavi glasbe, veliko lepšo pa je izvabila čudovita nevihta, ta je ponehala po močnem naliivu, ki je ugasnil svetilke. Zatem smo šli vsi spat.«⁴⁴ Naslednje jutro se je nadvojvoda še o marsičem pomenil z gospodarjem Gadollo, se »prisrčno poslovil« in vrnil v Rogaško Slatino.⁴⁵ Tam se je nato spominjal pogovora na Blagovni, kjer mu je Gadolla pripovedoval, kako zelo se njegova žena veseli Dunaja, nadvojvoda pa je na presenečenje zbrane družbe povedal, da Dunaj ni njegov najljubši kraj in zakaj tako misli. Prednost je dajal življenju v provincialnih mestih in na deželi, kar so mu pritrdili Gadolla, Juritsch in »kar je še bilo dobrih Štajercev.« Naslednji dan se je Johann vitez Gadolla oglašil pri nadvojvodi v Rogaški Slatini, se dal podučiti, kaj je na Dunaju vredno videti, prevzel nadvojvodova pisma, namenjena v prestolnico, in še isto noč odpotoval v cesarsko mesto.⁴⁶ Ko je Johann Gadolla naslednje leto, 18. junija 1811, v Rogaški Slatini obiskal nadvojvodo, je ta v svoj dnevnik zapisal: »Gadolla z Blagovne me je obiskal, to je zelo dobro razmišljajoč izobražen mož.« Nadvojvoda mu je nekaj dni zatem, 23. in 24. junija, vrnil obisk na Blagovni in ga ovekovečil z besedami: »Zgodaj se kopal, pil, bil pri maši, zajtrkoval, z družbo odpeljal na Blagovno h Gadolli, popoldne sprehod, zvečer so prišli deželni glavar Bissingen in častniki. 24. junija. Zjutraj klepetal, šel na sprehod in kosil, nato sem se zvečer odpeljal v Rogatec [Rogaško Slatino], kjer sta bila razsvetljava in prijetno praznovanje. Pri Gadolli. To so tako dobri ljudje. Kako dobro mi dene povsod, ko

sem tu na Štajerskem sprejet tako dobro in zvestih src in brez strahu in veliko zadržanosti; tudi oni vedo, da jih imam rad.«⁴⁷ Preteklih štirih dni se je nadvojvoda tri dni zatem spominjal kot nepozabnih. »Družbo smo sestavljali jaz, Bley, Zierfeld, okrožni glavar Marrenzi, podpolkovnik pri lovskih enotah Göldlin, Gadolla in njegova gospa z Blagovne, Jakomini, Negro in dekan. Dobri ljudje, meni vseh deset ravno pravišnjih, sami Nemci.«⁴⁸ Zakonca Gadolla, ki ju je nadvojvoda Janez v Rogaški Slatini štel v svojo »ožjo« družbo, »samih dobrih, odkritosrčnih in veselih ljudi«, sta habsburškega princa gostila spet naslednji dan, 2. julija popoldne, vendar ni tokrat nič teklo po načrtu.⁴⁹ A očitno ni prišlo do kakšne zamere, saj se je nadvojvoda z zakoncema Gadolla dva dni zatem peljal v Žiče, se tam od njiju ločil in nato zbrano družbo presenetil s svojo naglo vrnitvijo in nenadnim prihodom v župnišče v Novi Cerkvi, kjer je razigrana družba do štirih zjutraj plesala »obersteirisch.«⁵⁰ Tudi naslednje leto 1812 je Habsburžan Janez počastil zakonca Gadolla s svojim obiskom na Blagovni, kjer je prenočil. Pot ga je tja zanesla iz Celja, pri opisu katerega je omenil tudi tamkajšnjo Gadollovo hišo,⁵¹ kar je sicer pomota.⁵² Po poznem vstajanju in jutranji maši v Celju pravi v dnevniku za 26. julij takole: »Nato na Blagovno, uro stran skozi Teharje. Blagovno sem opisal že prej. Tu smo jedli, klepetali, kegljali, se sprehajali po živalskem vrtu, večerjali v gozdčku, ki je bil zelo lepo razsvetljen. Sledil je pogovor in spat sem šel pozno. 27. julija. Pozno vstal, zajtrkoval in odpotoval. Poslovil sem se od dobrega hišnega gospodarja in se skozi Frankolovo odpeljal v Novo Cerkev.«⁵³

Janez Habsburški je bil torej pri Gadollovih po dveh letih obiskov že povsem domač. Ali se je še kdaj srečal z zakoncema Johannom in Barbaro, za zdaj ni znano, kakor tudi ne, ali je pozneje občeval z njunim za znanost in domoznanstvo zavzetim sinom Francem. Vitez Franc, ki je v letih nastajanja nadvojvodovih dnevniških zapiskov 1810–1812 štel 13 do 15 let, v zapiskih vedrega Habsburžana ni omenjen. Tridesetletnega nadvojvode taki mladeniči niso posebej zanimali, medtem ko je očitno vrgel oko na njihove sestre. Tako je ob prvem obisku na

80 oralov (45 hektarov), dlje stran nekaj velikih ribnikov in majhen živalski vrt, gozdovi. Posevek je [gospodar] razdelil na tri polja, in sicer: težki pridelki, letni pridelki, detelja. Pri hiši je en postavljen kozolec in en premičen za sušenje detelje, katere letino običajno prodajo, ker daje presežek. Videl sem fižol z rumeno peso, koruzo z deteljo. Ribniki so deloma izpraznjeni, uporabljani za travnike, deloma za poljščine, eno leto v taki rabi, nato jih spet napolnijo. Tla so ilovnata. Na majhni vzpetini nedaleč od gradu je čeden park z lepimi gredami (Partien), spodaj travniki. Obiskal sem cerkev sv. Rozalije, od koder je čudovit razgled, videti je moč celotno Savinjsko z gradovi, pogorja od Donačke gore do Solčave in gorsko verigo južno proti Kranjski. Ta je nenavadna, ker jo sestavlja vrsta kegljastih konic. Nedaleč od gradu je nabajališče prsti za izdelovanje mila (Seifenerde), četrte ure od tod v glini pirit z žilami svinca. Tu lomijo brečo, sicer pa je hribovje iz glin in apnenca.«

⁴⁴ Prav tam, str. 28.

⁴⁵ Prav tam, str. 29.

⁴⁶ Prav tam, str. 30.

⁴⁷ Prav tam, str. 81.

⁴⁸ Prav tam, str. 82.

⁴⁹ Prav tam, str. 85: »Popoldne sem se odpravil na Blagovno. Škoda, da tu ni šlo nič po načrtu, kar se zgodi, toda vse je posledica tega, če se posamezniki izolirajo in odstranijo druge.«

⁵⁰ Prav tam, str. 86–89. – Po odhodu častnikov in še nekaterih obiskovalcev je družba skupaj z nadvojvodo štela 17 oseb, med temi zakonca Gadolla in Resingen (nadvojvoda pomota pravi Resinger). Gospa Gadollova se je vrtela z Bleym, gospa Resingenova, njena sestra Terezija, por. pl. Resingen, pa z Göldlingom (str. 89).

⁵¹ Prav tam, str. 115.

⁵² Gl. op. 35.

⁵³ Schlossar, Erzherzog Johanns, str. 116.

Blagovni brez navedbe imena omenil Frančevo leto dni starejšo 14-letno sestro Viljemino,⁵⁴ leto pozneje pa v zvezi z zabavo v Novi Cerkvi svojo plesalko gospodično Negrovo.⁵⁵

Franc je bil v tem času še golobradi celjski gimnazijec. Na gimnazijo se je vpisal drugo leto njenega obstoja, o njegovem šolanju pa ni mogoče ugotoviti ničesar določnega razen vpisa v matrikulo leta 1809, ko mu je bilo 12 let in je sedel v 1. gramatikalnem razredu.⁵⁶ Glede na njegovo poznejšo življenjsko pot ne bi smelo biti dvoma, da so ga že takrat zanimale »starine«. Ko je njegov oče Johann 1. marca 1814 sestavljal svojo prvo oporoko, je tedaj še ne 17-letnemu Francu poleg dveh tretjin svojega premoženja zapustil knjižnico ter zbirke orožja, kamnin in novcev.⁵⁷ Tudi ko je devet let zatem, 10. julija 1823, med bivanjem na Dunaju spremenil oporoko in razdelil svoje imetje na tri enake dele, med ženo in oba otroka, je svoje zbirke v celoti namenil Francu.⁵⁸ Glede na to, da je bil ta njegov edinec, je taka odločitev razumljiva. V drugih primerih oporočnemu dediču sicer ne bi mogli pripisovati enakih ali podobnih zanimanj kot piscu oporoke, tu pa so bila nagnjenja očeta in sina nesporno podobna.

Vprašanje, ali je Franc po gimnaziji nadaljeval šolanje, bi ostalo odprto, ko ne bi svoje akademske poti bežno omenil sam. Ne preseneča, da pogrešamo njegovo ime v graških in dunajskih univerzitetnih matrikah,⁵⁹ čeprav neomemba v njih ni vedno zanesljiv dokaz, da iskana oseba tam res ni nikoli študirala.⁶⁰ Kot je izpričal v svojem najzgodnejšem ohranjenem domoznanskem spisu, je končal pravni študij na Dunaju, vendar ne na univerzi, temveč na terezijanski viteški akademiji (*K. k. thesesianische Ritterakademie*),⁶¹ izobraževalni ustanovi za plemiške sinove.⁶² Oče Johann, ki je sam še kot neplemič študiral na innsbruški univerzi, je hotel svojega edinca očitno tudi s tem postaviti ob bok žlahtnim, ne torej katerim koli izobražencem. Franc

tako drugače kot oče sicer ni dosegel doktorskega naslova, a tega kot vitez in deželan niti ni potreboval. V nadaljevanju istega rokopisa pravi, da je nato služboval kot konceptni praktikant pri okrožnem uradu v Celju, in sicer do leta 1830,⁶³ v drugem, poznejšem spisu, pa dodaja, da je iz uradniške službe izstopil kot nadštevilni okrožni komisar.⁶⁴ Za zadnjo trditev ni opore ne v šematizmih ne v gradivu okrožnega urada. Vse kaže, da se je vitez Franc za kakšno leto ali celo dve uštel tudi pri letnici zaključka svoje uradniške kariere. Mesto praktikanta je nastopil 7. aprila 1821,⁶⁵ v štajerskih šematizmih pa ga v tej službi zadnjič najdemo leta 1831.⁶⁶ Kot koncipist je sicer naveden še poleti 1832 v knjigi gostov zdravilišča Rogaška Slatina, kjer se je 28. in 29. julija mudil na oddihu s sestro in neimenovano družabnico.⁶⁷ Nasprotno pa ga deželni šematizmi za tisto in vsa naslednja leta ne poznajo več.⁶⁸ Da je po ne ravno uspešni uradniški kariери ostal doma, pričajo posredno, a dovolj jasno nadaljnji vpisi njegovega imena med gosti zdravilišča Rogaška Slatina. 28. julija 1833 je naveden »le« še kot imetnik Blagovne z oznako »gospod pl. Gadolla«, pozneje tudi »gospod vitez Gadolla«.⁶⁹ Druga takega gospoda na Blagovni ni bilo, odkar je 14. decembra 1832 umrl njegov oče Johann, in sicer doma na Blagovni še kot »polnokrvni« graščak zaradi nenadne kapi, star skoraj 76 let.⁷⁰ Franc je zapustil uradniško službo bodisi kmalu po očetovi smrti bodisi že malo pred tem. Zdi se, da mesto koncipista ni bilo ravno njegova velika želja, ki bi ga tudi zadovoljevala. Za uradniško delo namreč ni mogel kazati posebne vneme, ko pa je kljub dobremu imenu in vplivnemu sorodstvu ostal célo desetletje samo konceptni praktikant, torej začetnik. Sredi tridesetih let je bil nesporno le zasebnik, v nobeni uradniški službi, o čemer priča tudi navedba v genealoško-biografskem orisu njegovega strica Franca Ksaverja barona Dienersperga iz leta 1835, ki pravi, da Franc in njegova sestra Viljemina »skupaj z materjo gospodarita in živita na Blagovni«.⁷¹

⁵⁴ Prav tam, str. 29.

⁵⁵ Prav tam, str. 89.

⁵⁶ ZAC, ZAC/0845, I. gimnazija v Celju, šk. 1, Matrikula 1809–1851, s. p.

⁵⁷ ZAC, ZAC/0495, Krajevno sodišče gosposčine Blagovna, šk. 2, Gadolla, 1. 3. 1814.

⁵⁸ Prav tam, 10. 7. 1823.

⁵⁹ Prim. UBG, Ms. 58–1, Universitätsmatriken, Band I (1586–1771). – Za podatek o neomembi Franca Gadolle v dunajskih matrikah se iskreno zahvaljujem dr. Alojzu Cindriču.

⁶⁰ V matriki denimo ni imena Gadollovega strica Franca Ksaverja barona Dienersperga, ki je v Gradcu končal gimnazijo in leta 1794 študij prava na liceju (Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 30).

⁶¹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 803, fol. 24.

⁶² Viteške akademije (*Ritterakademien*, tudi *Ritter-Schulen* in *Ritterkollegien*) so bile v zgodnjem novem veku izobraževalne ustanove za sinove plemiških družin. V nemško govorečem prostoru so nastale po zahodnoevropskih zgledih; na Dunaju jih je bilo celo več, prva od leta 1682. <http://de.wikipedia.org/wiki/Ritterakademie> (Google, 27. 6. 2011).

⁶³ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 803, fol. 24.

⁶⁴ Prav tam, Hss. 911, fol. 2.

⁶⁵ ZAC, ZAC/0005, Okrožni urad Celje, šk. 72, 72/496.

⁶⁶ *Schematismus für Steyermark und Kaernten auf das Jahr 1823*, str. 164; 1826, str. 112; *Schematismus des Herzogtums Steyermark auf das Jahr 1827*, str. 118; 1828, str. 62; 1829, str. 65; 1830, II. Abteilung, str. 22; 1831, II. Abteilung, str. 21. Prim. Žizek, Upravni razvoj, str. 39–42.

⁶⁷ Cvelfar, *Knjiga gostov*, str. 140.

⁶⁸ Za obdobje 1832–1845 so bili poleg deželnih šematizmov pregledani tudi vsi državni (*K. k. Hof- und Staatschematismus des österreichischen Kaiserthums*).

⁶⁹ Cvelfar, *Knjiga gostov*, str. 152, 178, 188, 200.

⁷⁰ NSAM, Matične knjige, Šentjúr pri Celju, M 1785–1836, fol. 467. – Mrliška matica mu daje sicer le 73 let. Podatek o Gadolovi nenadni smrti za srčno kapjo, in sicer ob 9. uri ponoči, navaja tudi njegov svak Franc Ksaver baron Dienersperg v spominih, napisanih tri leta pozneje (Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 25).

⁷¹ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 25.

V skladu z oporoko očeta Johanna, napisano devet let pred smrtjo, leta 1823, so si premoženje prvega viteza Gadolle razdelili na tri enake dele Franc, Viljemina in vdova Barbara – Babette,⁷² vendar z dvema pridržkoma: vdova je obdržala vse, kar ji je pripadalo po poročni pogodbi, Francu pa je oče zapustil knjižnico ter zbirki kamnin in novcev.⁷³ Po prvi oporoki, napisani leta 1814, bi bil Franc v prednosti, saj bi mu pripadli dve tretjini celotnega očetovega premoženja, Viljemini tretjina in ženi Barbari le delež, ki ga je prinesla v zakon, vdovščina ter skrbništvo nad tedaj še mladoletnima otrokoma, dokler ne dosežeta polnoletnosti.⁷⁴ Kaj je vitez Johann mislil s »spremenjenimi razmerami«, zaradi katerih je na daljnem Dunaju po devetih letih spremenil oporoko, je natanko vedel le sam. Izrecno je navedel samo medtem doseženo polnoletnost svojih dveh otrok, druge nastale spremembe pa so se zagotovo nanašale tudi na pred tem ugasli rudnik, za katerega je v prejšnji oporoki izrazil upanje, da bo »prinašal blagoslov«. ⁷⁵ Po Gadolovi zadnji volji iz leta 1814 bi, upoštevaje cenitev rudnika, sin Franc v celoti prevzel gospodstvo in rudnik, za Viljeminin tretjinski delež očetove zapuščine pa bi zadoščalo drugo premoženje, pri čemer bi moral Franc izplačati sestri šestino vrednosti rudnika. Do leta 1823 so se vrednostna razmerja v celotnem Gadolovem imetju spremenila, deloma tudi zaradi neuspeha rudniškega obrata, kar pa še ne pojasnjuje, zakaj so bili zdaj dediči nenadoma trije, tudi žena, in to z enakimi deleži. Oče je Franca morda videl v uspešni uradniški karieri in pričakoval, da mu bo ta omogočala solidno preživetje ob manjši dediščini, ali pa mu je kaj zameril in ga je zato namenoma prikrajšal, čeprav ga v drugi oporoki še vedno imenuje glavni dedič.

Kakor koli, po očetovi in soprogovi smrti so na Blagovni kot tretjinski lastniki zagospodarili Franc

in Viljemina, oba tedaj sredi tridesetih let, in 60-letna Barbara – Babette.⁷⁶ Takšna lastniška naveza, ki je otrokoma sicer obetala razdelitev materine tretjine, najbrž ni bila spodbudna za ustvarjenje dveh novih družin. Krajevno izročilo je še sto dvajset let pozneje pomnilo čudaške navade osamljene »gospo Gadollove«, ki si je krajšala čas z opico – to je dala po nesrečni smrti pokopati pod t. i. »opičjo piramido« v graščinskem parku – in prirejala pogrebe za svojimi hišnimi ljubljenci, psi in mačkami.⁷⁷ Sama je preminila 12. avgusta 1841 za vodenico, stara 69 let,⁷⁸ in našla zadnje počivališče pri svojem možu na šentjurskem pokopališču na Botričnici,⁷⁹ tam, kjer si je kraj posmrtnega bivanja izvolil vitez Johann v svoji prvi oporoki.⁸⁰

S čim sta se skoraj devet let, ki sta jih preživela sama z materjo, ukvarjala Viljemina in Franc, je slednji precej natanko dokumentiral sam. Leta 1836 se je označil kot lastnik gospodstev, deželan, član Kmetijske družbe za Štajersko, častni član glasbenega društva v Celju, navedel je zaključeni pravni študij na Dunaju in že končano uradniško kariero v Celju ter podatek, da ga je graški gubernij z dekretom imenoval za sodnika v težkih policijskih prestopkih in političnem pravoznanstvu.⁸¹ Skratka, gospodaril je na Blagovni in se od časa do časa podal po opravkih v bližnje Celje in deželno prestolnico. V enajstih letih po očetovi smrti, do leta 1843, je bil precej pogostejše kot dotlej tudi gost v Rogaški Slatini, zdaj na zdravljenju, zdaj spet samo na oddihu, praviloma le en dan, največkrat sam oziroma sočasno z bratrancom Janezom Nepomukom vitezom Resingenom s Tabora pri Vojniku, le enkrat se je tam mudil s sestro.⁸² Opravki na Blagovni so mu, kot kaže, vzeli kar nekaj časa, precej pa ga je našel tudi za svoje konjičke. Častno članstvo v celjskem glasbenem društvu kaže Franca Gadollo kot ljubitelja glasbe, kar ga je vsekakor povezovalo z Ipavčevo hišo, kjer je odmevala glasba gospe Katarine, Dunajčanke, ki je pred poroko z ranocelnikom Francem Ipavcem (1814) živela na Blagovni.⁸³

Novi blagovski gospodar, sicer le tretjinski last-

⁷² StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 3, fol. 818.

⁷³ ZAC, ZAC/0495, Krajevno sodišče gosposčine Blagovna, šk. 2, Gadolla, 10. 7. 1823.

⁷⁴ Prav tam, 1. 3. 1814.

⁷⁵ Franc Gadolla v zgodovinskem orisu Blagovne, Anderburga, Rifnika in trga Šentjur, naknadno datiranem v leto 1836, navaja, da je njegov oče odprl rudnik svinca v Lokavcu nad Laškim (Lokavec, Padež, Rut) in premogovne jame v Libojah itd. (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 803, fol. 24). Očetovo rudarsko dejavnost je temeljito opisal v razširjenem sestavku o Blagovni in okolici, napisanem v letih 1840–1852, iz katerega je mogoče razbrati, da sta ob nastanku Gadollove prve oporoke (1814) delovala dva premogokopa, pri Teharjah in Blagovni (Osenica pri Teharjah, Straški vrh nedaleč od Blagovne), zaprta okoli 1818–1820, v gozdnih jamah pri Zlatečah pa je Johann Gadolla do okoli 1813–1815 kopal plemenite kovine; kdaj je ugasnil medtem prav tako že propadli rudnik svinca v Lokavcu (*Lukaufzen*), Franc Gadolla ne pove (prav tam, Hss. 761, pag. 162, 163). Da Gadollovo podjetništvo ni zelo pričakovane blagoslova, potrjuje Frančeva pripomba iz leta 1864 o dveh »oslovskih rudnikih« (2 *eselhafte Bergwerke*) (prav tam, Hss. 908, fol. 19').

⁷⁶ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 3, fol. 818.

⁷⁷ ŽU Šentjur pri Celju, H. Kartin, Župnija Šentjur pri Celju, str. 16; prim. J. Kartin, *Pomen Ipavceva*, s. p. (str. 4). – Zgodbo o nastanku »opičjega spomenika« je po izročilu zapisal Jože Rataj in jo leta 2007 objavil v lokalnem listu *Blagovničan* (po tipkopisu J. Rataj, Zgodovina Blagovne, str. 7–8).

⁷⁸ NSAM, Matične knjige, Šentjur pri Celju, M 1837–1864, fol. 63.

⁷⁹ Prim. *Pokopališča pri cerkvah*, str. 236.

⁸⁰ Gl. op. 74.

⁸¹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 803, fol. 24.

⁸² Pred očetovo smrtjo ga v zdravišču srečamo v desetih letih le dvakrat, leta 1824 in 1832 (Cvelfar, *Knjiga gostov*, str. 48, 140), nato pa od leta 1833 do 1843 sedemkrat (str. 178, 179, 188, 200, 218, 278, 296).

⁸³ Gl. op. 15.

nik Franc, je nadaljeval s prezidavo in izboljšavami pri grajski stavbi, toda v bistveno manjšem obsegu, kot je načrtoval njegov pokojni oče. Ta je dotrajani grajski kompleks še pred koncem 18. stoletja temeljito prenovil in prezidal, po sinovem pričevanju pa bi zgradil tudi nov, še veliko lepši grad od Novega Celja, če mu načrtov ne bi prekrižale vojne s Francozi.⁸⁴ »Če bi grad res zgradili tako, kot je načrtoval Johann vitez Gadolla,« je v letih 1861–1863 zapisal Franc, »se ne bi moglo z Blagovno primerjati nobeno gospodstvo, kajti tako številnih in lepih gospodarskih zgradb, ki so z drugimi luksuznimi objekti dejansko sestavljale mesto, ni najti nikjer.«⁸⁵ Franc Gadolla je k videzu Blagovne prispeval malo, če njegov vložek primerjamo z očetovim. Dal je zgraditi vodovod, obnovil po požaru pogoreli hlev, celoten kompleks protipožarno zavaroval, zgradil za primer požara velik bazen in vse stavbe opremil z dvanajstimi strelovodi.⁸⁶ Čeprav na istem mestu pravi, da je na grajski stavbi naredil veliko izboljšav,⁸⁷ je iz njegovega zadnjega rokopisa o Blagovni (1864) vidno, da ni prav veliko vlagal v samo graščino.⁸⁸ Ta je bila tudi edina zgradba, ki je oče Johann ni na novo zgradil od temeljev navzgor,⁸⁹ zato veliko lažje razumemo, zakaj so grad pod novim lastnikom že leta 1860 ali 1861 podrl.⁹⁰ Slednje je Gadollo, ki je pozneje očitno še zahajal na Blagovno, silno bolelo, tako kot tudi popoln propad »luk-suznih objektov« (*Luxus Anlagen*) okoli graščine. Tę je postavil še Johann, ponosni Franc pa jih je v času svojega delnega lastništva samo vzdrževal. Ni dvoma, da je šla Blagovna pod Gadollami strumno v korak s časom. Steklenjak bi po Frančevih besedah utegnil biti celo najdaljši v monarhiji (!). Poleg tega je graščina premogla oranžerijo, toplo gredo z nasadom ananasa, gugajoča korita (*Hollanderkästen*), nasade tulipanov, hijacint, nageljnov in eksotičnega rastlinja, paviljon (*Gloriett*) in eremitaž (*Gartenhaus*). Ponašala se je z živalskim vrtom z jeleni, srnami in labodi, z golobnjaki, parkom s streliščem in kegljiščem, vodomatom in bazenom.⁹¹ Propad vsega tega je na lastne oči videl še Franc v začetku šestdesetih let, najbrž malo pred preselitvijo

s Turna v Gradec. Leta 1862 ali 1863 je resignirano zapisal: »Videti vse to daje najbolj žalosten vtis, še posebej ko gre za gospodstvo, ki je najbolj in v vseh pogledih sodilo med najlepša in prva v deželi, če upoštevamo njegovo velikost, lepe stavbe, čudovite naprave in [grad] kot bivališče muz.«⁹²

Z »bivališčem muz« (*Musensitz*) je mislil na notranjščino gradu, ki ji je v istem spisu namenil posebno poglavje z naslovom »Domovanje znanosti« (*Sitz der Wissenschaften*). Blagovna se je namreč lahko pohvalila, da nudi streho dragoceni in veliki knjižnici z deli naravoslovne vsebine, bogatim zbirkam in številnim napravam za raziskovalne poskuse. »Tudi v tem pogledu je Blagovna močno odstopala od drugih gospodstev blizu in daleč, in sicer prav tako po letu 1783 do 1844. Katero gospodstvo se je lahko ponašalo s takšno knjižnico, kot je bila blagovnska? Ne govorim o razkošju knjižnih vezav, kar je postranska stvar. Samo vsebinsko izjemno bogata dela je bilo najti v njej, briljantno je bilo zastopano zlasti naravoslovje. Kjer so dela nekega Körnerja, Plocha, Zoologia Britannica, celoten Linne, Buffon in stotine drugih, je že mogoče sklepati o vsebini. Prav tako je bilo najti lepa dela o fiziki, kemiji, metalurgiji, potopise, leposlovje, dela o religiozni filozofiji itd. Enako izvrstni sta bili zbirki kamnin in novcev, zlasti rimskih, najti je bilo stare vaze, žare in takšne reči, astronomske aparate, sekstante, teodolite, vse vrste sončnih ur, Schinklov teleskop in druge teleskope, tubuse, Brandnerjev mikroskop ter mnoge druge optične in magnetne naprave, tračno črpalko, dva električna pogonska stroja z velikim številom električnih poskusov, elektrofon, vse mogoče destilacijske peči, kot tudi Capellovo in Rewenbernovno peč, talilnike, stružnico, skobeljnik itd. Večino teh stvari sem vzel na Turn, nekatere pa prodal. Od vsega tega ni od leta 1844 na Blagovni ničesar več razen številnih praznih omar (*Kästen*), v katerih so bile spravljene kamnine, nekaj sestavkov o upravljanju z vodo, nekaj map in risb blagovnskega gosposčinskega kompleksa, sicer pa je vse izginito ...«.⁹³ Poskusi z elektriko, za katere do pred kratkim ni bilo poročil, so enega od Gadoll ali kar oba tem lažje zblížali s šentjurskim »čudodelnim padarjem« Francem Ipavcem (1776–1858).⁹⁴

⁸⁴ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 678, fol. 22.

⁸⁵ Prav tam, fol. 24'; prim. Schillinger, Die Familie Gadolla, str. 4.

⁸⁶ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 678, fol. 22'.

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ V zadnjem rokopisu o Blagovni so izboljšave in prezidave navedene skupaj s stroški in deloma tudi časovno opredeljene (prav tam, Hss. 908, fol. 16'–17').

⁸⁹ Prav tam, Hss. 803, fol. 23'.

⁹⁰ Po Gadolli so grad porušili leta 1860 (prav tam, fol. 17'), po H. Kartinu pa leta 1861 (ŽU Šentjur pri Celju, Dr. H. Kartin, Župnija Šentjur pri Celju, str. 16). Zadnja letnica se pojavlja tudi v novejši literaturi (*Krajevni leksikon Slovenije*, str. 327; po njem: Stopar, *Grajske stavbe*. Peta knjiga, str. 17, 18).

⁹¹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 678, fol. 23; prim. Schillinger, Die Familie Gadolla, str. 4.

⁹² StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 678, fol. 24–24'; prim. Schillinger, Die Familie Gadolla, str. 4.

⁹³ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 678, fol. 23'–24'; prim. Schillinger, Die Familie Gadolla, str. 4.

⁹⁴ Franc Ipavec, ki je po izročilu zdravil z elektriko, naj bi »stroj za elektriziranje« namestil v svojo ordinacijo 18. maja 1845 (Grdina, *Ipavci*, str. 63, brez navedbe vira, očitno po dnevniških zapiskih hčerke Mimi), torej slabo leto po Gadolovi prodaji Blagovne. Samo ugibamo lahko, ali je imel pri tem kakšno besedo Franc Gadolla, ki je tisto leto začasno prebival v Gradcu (o njegovem tedanjem bivališču, natančneje 9. aprila 1845, v: StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundenbuch Tom. 197, fol. 53–55). Krajevno izročilo o Blagovni naj bi sicer pomnilo tudi nekakšne Gadolove poskuse z elektriko, ki pa, kolikor je znano, niso dokumentirani (informator zgodovinar Jože Rataj, kustos Pokrajinskega muzeja Celje, 19. 7. 2011).

Zadnja upodobitev Blagovne leta 1858, preden je dal novi lastnik graščino porušiti: v ospredju nekdanja kmetija Suša, v ozadju na levi graščinska gospodarska poslopja in še obstoječa upravna stavba, desno enonadstropni graščinski kompleks (ARS, AS 455, Zbirka likovnih del, št. 62, avtor M. Doberšek).

V zvezi z Blagovno kaže osvetliti še eno vprašanje, in sicer domnevno avtorstvo danes izgubljene oltarne slike v grajski kapeli, ki jo je izročilo pripisovalo slovitemu Tintoretu. Po pripovedovanju Ipavčeve najstarejše hčerke Jeanette (1817–1911), ki ga je veliko pozneje zapisal Herbert Kartin (1884–1958), naj bi se s tem italijanskim mojstrom kot avtorjem ponašal »graščak Gadolla« sam.⁹⁵ Jeanette se je spominjala tudi tega, da so sliko prenesli v šentjursko župnijsko cerkev, nakar jo je »nevešči župnik že po nekaj letih odstranil«.⁹⁶ Prvi poklicani, Franc vitez Gadolla, v svojih rokopisih o Blagovni slike sploh ne omenja, kar prejkone vodi k sklepu, da le ni šlo za takšno umetnino in da njeno avtorstvo ni bilo tako jasno, lahko pa bi si kakšno podrobnost po svoje razložila tudi Jeanette in Kartin.⁹⁷ Iz pisma šentjurskega župnika Davorina (Martina) Trstenjaka Gadolli, datiranega 16. junija 1865, lahko zgolj razberemo, da je bila po porušenju gradu opuščena tudi grajska kapela, pri čemer je nekaj inventarja (*Kirchengeräthschaften*) dobila župnijska cerkev in nekaj sosednja podružnica sv. Rozalije.⁹⁸ Res pa je tudi, da Gadolla ni imel umetniškega čuta.

V nasprotnem se v svojih rokopisih ne bi tako izogibal umetnosti, o blagovinskih »umetniških kabinetih« (*Kunst Cabinette*) pa leta 1864 ne bi zapisal, da takih reči »noče kupiti noben hudič«.⁹⁹

Najpozneje v letih po očetovi smrti (1832) se je Franc vitez Gadolla, tedaj sredi tridesetih let, začel ukvarjati še z domoznansko-zgodovinskim delom, in sicer najprej s preučevanjem preteklosti lastnih posesti, ki jih je tudi najtemeljiteje obdelal. Nadvse dragoceno je pričevanje v rokopisu o gospodstvih Blagovna, Anderburg in Rifnik ter o trgu Šentjur pri Celju, ki ga je poslal štajerskemu zgodovinskemu društvu v Gradcu že potem, ko je leta 1854 postal njegov član (kot tak se je ovekovčel v naslovu), rokopis pa datiral v leto 1836. Navidezno kronološko neskladje pojasnijo uvodne besede, ki so edine nastale pod njegovim peresom, medtem ko je besedilo samo delo neznanega prepisovalca. Franc Gadolla razkriva, da je razpravo (*diese Abhandlung*) pisal »okoli let (*um die Jahre*) 1835, 1836 in 1837 itd.«. Zelo veliko se je ravno v tem delu skliceval na Valvasorja.¹⁰⁰ Tudi datacija drugega rokopisa s skoraj enako tematiko – 1840–1852¹⁰¹ – dokazuje, da se je z »domačo zgodovino« pečal že

⁹⁵ ŽU Šentjur pri Celju, H. Kartin, Župnija Šentjur pri Celju, str. 16.

⁹⁶ J. Kartin, *Pomen Ipavcev*, s. p.

⁹⁷ Izročilo omenja tudi Grdina, *Šentjur*, str. 92.

⁹⁸ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919, pismo Davorina Trstenjaka, 16. 6. 1865.

⁹⁹ Prav tam, Hss. 908, fol. 19'.

¹⁰⁰ Prav tam, Hss. 803, fol. 1'.

¹⁰¹ Prav tam, Hss. 761.

na Blagovni in ne šele pozneje kot družinski oče in graščak na Turnu pri Šaleku. Toda našim spoznavnim možnostim bo najbrž ostalo nedosegljivo, ali se je tovrstno zanimanje prebudilo v njem šele sredi tridesetih let ali že prej.

Vsekakor ga je že tedaj zanimal Valvasor, h kateremu se je nenehno obračal po pomoč in navdih. Pravzaprav se mu je kranjski polihistor lahko ponudil kar sam, ko se je vitez Franc poglobljal v preteklost Blagovne. Zanimivo je, kako je pri opisu rodnega gradu ugotavljal podobnost med Blagovno in Valvasorjevim Bogenšperkom – glede na Vischerjevo upodobitev prve (1681) in Valvasorjeve sočasne upodobitve lastnega gradu. Ker so do leta 1618 posedovali Blagovno Wagni (zu Wagensperg) z Bogenšperka, je sklepal, da so morda prav oni zgradili ali razširili tamkajšnjo graščino po zgledu svojega matičnega gradu, kar ne bi bilo redkost.¹⁰²

Blagovna je v času Franca Gadolle res dajala vtis učenjakovega domovanja, težko pa je iz skromnih opisov sklepati, kaj je k hiši prinesel že oče Johann in kaj šele sin Franc, v čem je oče navdihnil sina in kaj je spadalo samo ali predvsem v Frančevo domeno. Veliko »znanstvenih predmetov« je bilo tu zagotovo že ob obiskih nadvojvode Janeza (1810–1812), ki govori le na splošno govori o lepi knjižnici, čednih zbirkah in živalskem vrtu,¹⁰³ Johann Gadolla pa v obeh oporokah (1814 in 1823) zapušča sinu knjige in zbirke.¹⁰⁴ Če bi sodili po poznejši dokumentirani dejavnosti Franca Gadolle, po tem, kar se je znašlo v zbirki Historičnega društva za Štajersko in slednjič v Štajerskem deželnem arhivu, se zdi, da je bil mlajši vitez Gadolla predvsem zgodovinar in domoznanec, naravoslovje pa da je sodilo bolj v domeno njegovega očeta Johanna. Žal ni mogoče ugotoviti, kateri »vitez Gadolla«, oče ali sin, je leta 1825 botaničnemu vrtu graškega Joanneuma daroval agavo.¹⁰⁵ Prav tako ni jasno, kateri od obeh Gadoll (*von Herrn von Gadolla von Reifenstein*) je nekaj let zatem, leta 1831, obogatil zbirko Joanneuma z rokopisom o lupinah školjk in polžev.¹⁰⁶ Kot bomo videli, se z naravoslovnimi poskusi še zdaleč ni zabaval samo Johann, ampak vse do svoje smrti ali bližajočega se konca tudi Franc, »mali štajerski Valvasor« in polihistorjev neposredni potomec.

Preden se v drugem delu prispevka posvetimo njegovemu znanstvenemu delu, si oglejmo, kakšna je bila Frančeva življenjska pot od materine smrti leta 1841 do njegovega zemeljskega konca četrto stoletja pozneje (1866). Po slovesu od matere Barbare sta 44-letni Franc in njegova leto dni starejša sestra Viljemina zagospodarila na Blagovni sama, vsak kot lastnik polovice posesti. Zdi se, da sta lahko šele zdaj zaživela po svoji meri, glede na to, da sta drug za drugim kmalu stopila pred oltar, oba bržkone že dodobra osivela. Franc ni v svojih rokopisih nikjer razkril, zakaj sta Blagovno prodala¹⁰⁷ in se preselila vsak v svojo kupljeno graščino. Breмена na njunih gospostvih, vpisana v štajersko deželno desko, pričajo, da Gadollam gospodarjenje ni šlo najbolje od rok, čeprav so obračali precejšnje denarje in sklepali številne posle, ali morda prav zato.¹⁰⁸ Bremenom je žal mogoče slediti samo do leta 1838, ko so vsi trije lastniki Blagovne najeli pri Štajerski hranilnici posojilo 4.000 goldinarjev in sta blagovnsko posest kot največji hipoteki bremenili dve očetovi zadolžnici za skoraj 44.000 goldinarjev, izbrisani šele po prodaji posesti, konec leta 1844.¹⁰⁹ Zaradi nepravilnega podatka o prenosu bremenskega dela deželnodeskega vložka v drugo knjigo¹¹⁰ pa ne vemo, kaj se je dogajalo v ključnih letih pred prodajo. A pomenljiv je že podatek, da je bilo tudi posojilo 10.000 goldinarjev materinega svaka Ignaca Pavla pl. Resingena Johannu vitezu Gadolli iz davnega leta 1802 izplačano šele nekaj mesecev zatem, ko Franc in Viljemina nista bila več lastnika.¹¹¹ Blagovnska gospoda je bila torej zadolžena za najmanj 60.000 goldinarjev. Odločitev, da bosta Blagovno prodala in si razdelila kupnino, je pri Francu in Viljemini dozorela nekaj mesecev po materini smrti, saj ima privolitev štajerskega gubernija v prodajo datum 28. marec 1842, dve leti preden je do te dejanske prišlo.¹¹²

Skupno gospodarjenje brata in sestre so najbrž obremenjevala tudi medsebojna nesoglasja. Pomenljiva je namreč ugotovitev, da je nagrobnik staršem na šentjurskem pokopališču postavila samo Viljemina – marca 1842 ali 1843, kajti letnica je žal poškodovana¹¹³ – kot z bratom ne bi bila v dobrih

¹⁰⁷ Prim. Schillinger, *Die Familie Gadolla*, str. 4.

¹⁰⁸ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 3, fol. 825–851.

¹⁰⁹ Prav tam, fol. 839, 849, 851.

¹¹⁰ Navedba (prav tam, fol. 851), da so breмена deželnodeskega vložka odtlej vpisovana na fol. 1 v glavni knjigi št. 14, se je izkazala kot netočna (prim. prav tam, Hauptbuch 14, fol. 1 sl.), kar onemogoča nadaljnjo sledljivost.

¹¹¹ Prav tam, fol. 825.

¹¹² Prav tam, Urkundenbuch Tom. 197, fol. 53–55.

¹¹³ Franc vitez Gadolla omenja nagrobnik okoli leta 1860 kot »lep spomenik« (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 704, fol. 20'). Navaja ga tudi delo *Pokopališča pri cerkvah Lavantinske škofije* (1916), str. 236, vendar brez imena naročnice in žal tudi brez letnice postavitve, ki je bila tedaj gotovo še berljiva.

¹⁰² Prav tam, Hss. 803, fol. 7'.

¹⁰³ Schlossar, *Erzherzog Johanns*, str. 28, 116.

¹⁰⁴ ZAC, ZAC/0495, Krajevno sodišče gosposčine Blagovna, šk. 2, Gadolla, 1. 3. 1814, 10. 7. 1823.

¹⁰⁵ Šlo je za prvo tovrstno rastlino v Gradcu, ki je daleč naokrog požela občudovanje (Marktanner-Turneretscher, *Die zoologische*, str. 262). – V kazalu zbornika ob 100-letnici Joanneuma (1911) je omenjeni »vitez« označen kot Franc Gadolla (Mell, *Orts- und Personenverzeichnis*, str. 502). Temu je bilo tedaj 28 let in še ni bil gospodar Blagovne, zato bi šlo lahko tudi za njegovega očeta.

¹⁰⁶ Joanneum. *Zwanzigster Jahrsbericht*. 1831, Eingänge, str. 5.

odnosih. Franca najverjetneje ni bilo niti na njeni poroki 28. maja 1843 v graški župnijski cerkvi sv. Andreja, saj sta šla zakoncema za poročni priči dva prijatelja ali znanca – gosposčinska upravitelja, in ne kateri od sorodnikov. Viljemina in njen izbravec sta bila res precej nenavaden in nekonvencionalen par, zato gotovo nista žela odobravanja ne pri Francu ne pri širšem sorodstvu. Ne samo, da je bil Josef Hauswirth 15 let mlajši od Viljemine, star ob poroki 32 let, ampak plitvih žepov in za povrh nizkega stanu, sin preprostega viničarja iz Hitzendorfa pri Gradcu. Očitno se je Viljemina prav zato tudi poročila daleč od oči zvedave okolice. Ko je v štajerski prestolnici stopila pred oltar, je njen soprog sicer stanoval v Gradcu, na desnem, predmestnem bregu Mure, a so ga na Celjskem dobro poznali. Viljemina se je namreč z bodočim možem skoraj gotovo seznanila kar v domači graščini na Blagovni, kjer je Hauswirth služboval kot gospodarski upravitelj gospostva.¹¹⁴

V letih pred zemljiško odvezo, ko so formalne družbene spone sicer že močno popustile, je bila družba pripravljena tolerirati marsikaj, a tolikšna stanovska, gmotna in starostna razlika med graščakinjo in njenim uslužbencem je le preočitno bodla v oči. Poleg tega je imela Gadollova družina v svoji sicer ne prav dolgi blagovnski in viteški zgodovini že podobno zgodbo. Terezija baronica Dienersperg (1776–1849), mlajša sestra Barbare pl. Gadolla, se je leta 1799 prav tako na Blagovni spetljala z upraviteljem oziroma zakupnikom gospostva, Pavlom Ignacem Resnikom (1765–1833). Toda Hauswirth pač ni bil petični in ambiciozni celjski meščanski sin Resnik, ki je samo nekaj mesecev po poroki z neverjetno vztrajnostjo dosegel plemenitenje v pl. Resingena in osem let pozneje še povzdignitev v viteški stan.¹¹⁵ Primerjava med obema v Dienersperg-Gadollovi družini nezaželenima svakoma oziroma zetoma preprosto ne vzdrži. Medtem ko se je vitez Resingen povzpел do uglednega gospoda, lastnika več graščin v celjski okolici, je Hauswirth z Viljemininim iztržkom od prodaje Blagovne lahko postal samo solastnik graščinice Spodnji Lanovž v neposredni bližini Celja, ki sta jo z ženo kupila leta 1845.¹¹⁶ Glede na to, da so se na njuno posest hitro začeli lepiti hipotekarni dolgovi, sta morala zelo

slabo gospodariti, posebej ob dejstvu, da je dobila Viljemina veliko večjo dediščino od vrednosti spodnjanovške graščinice, ki skoraj ni imela zemlje. Od te zakonca nista mogla živeti, žitna trgovina, s katero sta se (med drugim) ukvarjala, pa ni imela blagoslova.¹¹⁷ V Spodnjem Lanovžu je 59-letna Viljemina po dvanajstih letih zakona 3. novembra 1855 preminila za vročico.¹¹⁸ Hauswirth se je drugič poročil, imel otroke, kupil hišo v Gosposki ulici v Celju in tam 8. oktobra 1875 umrl za kapjo, star 64 let.¹¹⁹ Stiki med Viljemino in njenim bratom Francem Gadollo so do njene smrti ostali vsaj bežni,¹²⁰ o njihovi dejanski kvaliteti in intenzivnosti pa viri molčijo.

Medtem ko pozno omožena Viljemina ni imela potomcev, je Franc vitez Gadolla dve leti po materini smrti trdno sklenil, da njegov rod in ime ne bosta ugasnila. Ni naključje, da si je 46-letni »večni samec« našel skoraj tri desetletja mlajšo ženo iz preverjene rodbine z baronskim predikatom. Odločitev se mu je obrestovala, v znatni meri pa je pripomogla tudi k »rešitvi« Valvasorjevega potomstva pred izumrtjem. Od šestih Valvasorjevih potomcev, ki so dobili otroke sredi 19. stoletja, sta se namreč prek druge generacije ohranili le dve veji – poleg veje Franca viteza Gadolle še veja Terezije Pauer, hčerke Gadollove sestrične Jožefe pl. Resingen s Tabora. Oba sorodnika skupaj sta imela deset odrastlih otrok, zanimivo pa je, da je bila starostna razlika med zakoncema zelo velika tako pri Francu (29 let) kot pri njegovi mrzli nečakinji Tereziji (19 let).¹²¹

Potrditev Frančeve odločitve, da se končno oženi, je očitno prineslo dogovorjeno srečanje z nevesto in njenimi starši nekaj tednov po poroki sestre Viljemine. Kraj »podpisa sporazuma« ali vsaj »pisma o nameri« je postalo preizkušeno spletkarsko gnezdo, vse bolj mondeno zdravilišče v Rogaški

¹¹⁴ DAG, *Matriken-Zweitschriften*, Graz-St. Andrä, Trauungen 1843, Nr. 23; prim. Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Graz*, str. 359. – Josef Hauswirth se je rodil v Hitzendorfu 15. aprila 1811 (Röm.-kath. Pfarramt Hitzendorf, Geburtenbuch, Band VI, pag. 120).

¹¹⁵ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo, str. 339–341; isti, Poti in stranpoti, str. 498–499.

¹¹⁶ StLA, *Steiermärkische Landtafel*, LT II, Hauptbuch 4, fol. 337. – Čas priselitve zakoncev v Spodnji Lanovž (Gabrije št. 9) ni natančneje določljiv po knjigi status animarum župnije Celje za obdobje 1843–1852, v kateri sta Hauswirtha vpisana naknadno namesto prejšnjih lastnikov Novakov (NŠAM, *Zapisniki duš*, 0016 Celje–sv. Danijel, K39 (1843–1852), s. p.).

¹¹⁷ StLA, *Steiermärkische Landtafel*, LT II, Hauptbuch 4, fol. 338–347, nadaljevanje fol. 334–335. – H graščini je spadala neznatna posest, saj je izkazovala le pol goldinarja dominikalnega in četrtr goldinarja rustikalnega donosa (fol. 337).

¹¹⁸ NŠAM, *Matične knjige*, Celje–sv. Danijel, M 1851–1862, fol. 85.

¹¹⁹ Okrajno sodišče v Celju, *Zemljiška knjiga*, k. o. Celje, gl. knj. 108–154, vl. št. 139; NŠAM, *Zapisniki duš*, 0016 Celje–sv. Danijel, K56 (1875–1882), s. p.; NŠAM, *Matične knjige*, Celje–sv. Danijel, M 1862–1878, fol. 358.

¹²⁰ V orisu plemiških in drugih uglednih družin, ki so živele v Celju, navaja Gadolla natančen datum smrti svoje sestre in podatek, da je posedovala graščino Spodnji Lanovž, ne omenja pa njenega moža, čeprav je bil solastnik (StLA, *Handschriften*, Gruppe 2, Hss. 704, fol. 21). Zgolj letnica Viljeminine smrti in možovo ime sta prišla tudi do današnjih Gadollovih potomcev, in sicer prek rodovnika »Ritter v. Gadolla« (poseduje pravnuk Franca Gadolle Ansfried Rottenmanner, Gratwein pri Gradcu; kopija v arhivu avtorja).

¹²¹ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo, str. 359; isti, Poti in stranpoti, str. 513.

Nagrobnik Johanna in Barbare Gadolla na šentjurskem pokopališču, ki ga je dala postaviti hči Viljemina (foto: B. Golec, marec 2010).

Slatini. Franc se je za predženitni sestanek dogovoril z bodočim tastom, svojim nekrvnim sorodnikom Jožefom baronom Adelsteinom (1780–1850), rojenim na Dobrnici pri Dobrni, sicer generalmajorjem cesarske vojske in nazadnje častnikom cesarske telesne garde na Dunaju.¹²² Baron Adelstein, oče še ne 17-letne Kajetane, se je lahko štel za Gadollovega priženjenega sorodnika, saj je bila njegova sestra Antonija (1783–1845) omožena z Gadollovim stricem Francem Ksaverjem baronom Dienerspergom (1773–1846), poleg tega pa sta bila ob dunajski zaroki in poroki nečakov Franca viteza Gadolle in Kajetane baronice Adelstein oba skupna sorodnika še živa.¹²³ Poleti 1843 je generalmajor baron Adelstein prispel s svojo štiričlansko družino na zdravljenje v slatinsko zdravilišče, in to prav tistega dne, 20. julija, ko se je tja pripeljal blagovniški graščak Gadolla, katerega razlog bivanja je v knjigi gostov zaveden kot »drugo«. In kot po naključju je prišel dva dni za njimi na zdravljenje še »gospod Resingen, imetnik gospostva Tabor«, Gadollov nekoliko v pravo podkovani samski bratranec Janez Nepomuk.¹²⁴ Ta bi po starosti, tedaj star 31 let, sicer veliko bolj sodil k »samo« slabih 15 let

mlajši 17-letni Kajetani, a očitno že od začetka ni bil v igri za ženina, pa tudi pozneje se ni nikoli oženil.¹²⁵ Ker je baron Adelstein kot častnik cesarske garde živel na Dunaju, se mu je očitno zdelo edino primerno, da bo poroka v prestolnici, kjer je nemara prav on poiskal tudi kupca za Blagovno, bankirja Ignaza von Macka. Priprave so trajale dobro leto, preden sta si 47-letni Franc vitez Gadolla in 18-letna Kajetana baronice Adelstein 29. oktobra 1844 v eni od dunajskih cerkva podelila zakrament poroke.¹²⁶ Istega dne sta sklenila tudi zelo kratko in jedrnato poročno pogodbo – mladoletno nevesto je zastopal oče –, po kateri bo postalo skupno vse njuno tedanje in prihodnje premoženje, podedovano ali drugače pridobljeno.¹²⁷

¹²⁵ O Resingenu: Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo, str. 344, 346–348.

¹²⁶ Po uradnem rodovniku (*Abnenpaß*) vnuka Josefa Gadolle (1897–1945) se je Franc poročil 29. oktobra 1844 v stolnici sv. Štefana (poseduje Egon Ehrlich, Dunaj, kopije v arhivu avtorja), toda v poročni matici dunajske stolne župnije ni poroka vpisana ne leta 1844 ne naslednje leto (DAW, Matrikenarchiv, Matriken-Zweitschriften, St. Stephan in Wien, Trauungsprotokoll 1844, 1845). Isti datum navaja tudi Gadolla sam, a žal ne omenja, v kateri cerkvi se je odvil poročni obred (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, Neuhaus, fol. 11).

¹²⁷ Prepis poročne pogodbe Dunaj, 29. 10. 1844, z datumom 12. 5. 1866 v: StLA, Bezirksgericht Graz I, D 117/1867, Franz Ritter v. Gadolla.

¹²² O Adelsteinu: Witting, *Steiermärkischer Adel*, str. 5.

¹²³ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 42.

¹²⁴ Cvelfar, *Knjiga gostov*, str. 296, 297. – Resingen je moral nekoč študirati pravo, ker je leta 1833 kot gost v Rogaški Slatini naveden s poklicem pravnik (prav tam, str. 152).

Tiste dni je bil Franc vitez Gadolla petični »brezdomec«, na Dunaju gost svojega tasta generalmajorja Adelsteina. Blagovno sta namreč s sestro Viljemino prodala Mackovi družini slabe štiri mesece prej, 9. junija 1844.¹²⁸ Kupnina zanjo je znašala sicer čednih 220.000 goldinarjev,¹²⁹ vendar sta morala prodajalca več kot četrtno, če ne še precej več, odšteti za poravnavo dolgov.¹³⁰ Po medenih tednih je Gadolla razvezal mošnjo in na silvestrovo 1844 kupil najprej polovico gospostev Turn in Šalek ter 14. oktobra naslednje leto še drugo polovico.¹³¹ Nakup v dveh delih je bil povezan z manjšimi administrativnimi ovirami zaradi zahtev deželne pravde po višji kupnini¹³² in še neurejenega lastništva dedinj pokojnega lastnika Franca Nikolaja Del Negra. Za celoto je Gadolla plačal nekaj več kot 60.000 goldinarjev, prevzem posesti pa je lahko sledil še 1. januarja 1846, po izteku pogodbe med Del Negrovimi in njihovim zakupnikom.¹³³ Sam zato dokaj upravičeno pravi, da je kupil Turn šele leta 1846,¹³⁴ potem ko je z ženo nekaj časa prebival v Gradcu.¹³⁵ Kaže, da je bil Antonijin delež pri kupnini za gospostvi znaten, zato je imela poročna pogodba takšno vsebino in jo je Antonija dala vpisati tudi v deželno desko.¹³⁶ Posest kupljenih združenih gospostev ni bila ocenjena niti na polovico vrednosti Blagovne in njenih pridruženih posesti, a je vendar nudila solidno osnovo za stanu primerno življenje grajske družine.¹³⁷ Srednjeveški Šalek je že dolgo postajal razvalina, pa tudi grad Turn pri Šaleku oziroma pri Škalah je zahteval obsežna popravila, saj prejšnji lastniki Del Negri v njem že nekaj časa niso prebivali, čeravno so ga v dvajsetih letih delno obnovili.¹³⁸ Selitev zakoncev Gadolla na

Turn je morda sledila šele spomladi 1846,¹³⁹ a pravočasno, da je bila njuna prvorojenka po rojstvu že prava »grajska gospodična«.

Na Turnu se je že priletnemu Francu Gadolli in njegovi mladi ženi rodilo vseh šest otrok, trije sinovi in tri hčerke, očitno sami krepki in zdravi potomci, saj so vsi odrasli. Zanimivo je, da so imeli prvi štirje otroci v svojem sestavljenem imenu tako očetovo ime Franc/Frančiška, kakor materino Kajetan/Kajetana. 16. aprila 1846 je prišla na svet *Jožefa* s polnim imenom *Jožefa Frančiška Kajetana*, 10. novembra 1847 *Klemens*, krščen kot *Klemens Franc Jožef Kajetan*, 2. decembra 1849 *Franc* oziroma *Franc Ksaver Kajetan*, 30. julija 1855 *Kajetan* s polnim imenom *Kajetan Franc Jožef*, nato 24. junija 1857 *Ivana* ali *Ivana Barbara Elizabeta* in 1. septembra 1861 najmlajša *Elizabeta* s krstnimi imeni *Elizabeta Marija Ivana*. Prvim trem otrokom so po namestnikih, turnškem upravitelju s soprogo, botrovali stari starši Adelsteini, naslednjima dvema okrajni ranocelnik in ovdovela stara mati baronica Adelsteinova, zadnjemu pa krajevni župnik in po namestnici materina sestra Elizabeta.¹⁴⁰ Ko je prirojala na svet najstarejša hči, sta imela njena starša 49 oziroma dobrih 19 let, ob rojstvu zadnje hčerke pa 64 in 35.

Misleč, da je svoji mladi družini z nakupom Turna in pridruženih posesti zagotovil mirno existenco, se je Gadolla v novem domu ves posvetil raziskovalnemu delu in pisanju. Turn je Blagovni odvzel avreolo »Parnasa« Spodnje Štajerske in postal njen nadomestek, vendar ne povsem in ne v takem sijaju kot impozantni graščinski kompleks nedaleč od Celja in Rogaške Slatine, tik ob deželni cesti proti Hrvaški, za nameček blizu Šentjurja, mimo katerega je leta 1846 stekla Južna železnica. V precej odmaknjeni graščini Turn na robu Šaleške doline ni moglo biti tako kot svojčas na Blagovni, kjer se je včasih kar trlo obiskovalcev. Tudi sodeč po imenih botrov sta zakonca Gadolla živela precej odmaknjeno. Starajoči se vitez Franc je znal sicer še vedno dobro pogostiti – spomnimo na obisk zastopnikov šoštanske narodne garde spomladi 1848¹⁴¹ –, a je po besedah sina Klemensa – drugače kot njegov oče – sprejemal malo obiskov. Povsem je opustil tudi očetove podjetniške ambicije, nadaljeval pa z njegovimi naravoslovnimi poskusi in se intenzivno posvetil razkrivanju preteklosti ter njenemu prepletanju s sedanostjo. Njegov najstarejši sin Klemens (1847–1919) je življenje na Turnu opisal v svojih zrelih letih z besedami:¹⁴²

¹²⁸ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 3, fol. 818; Urkundenbuch Tom. 197, fol. 53–55.

¹²⁹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 908, fol. 19'; Hss. 918, fol. 1.

¹³⁰ Gl. op. 109 in 111.

¹³¹ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 6, fol. 1181.

¹³² Ker se je deželni pravdi kupnina zdela prenizka, je bil Turn julija 1845 sodno ocenjen, Gadolla pa je moral kupnini dodati 6.000 goldinarjev (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 1385, fol. 58).

¹³³ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundenbuch Tom. 206, 377–378; Tom. 214, fol. 532–542.

¹³⁴ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 777, fol. 10.

¹³⁵ Omemba Gadollovega bivališča v Gradcu v prošnji I. Macka deželni deski za prepis gospostev Blagovna in Anderburg na njegovo ime 9. aprila 1845 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundenbuch Tom. 197, fol. 53–55).

¹³⁶ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 6, fol. 1190.

¹³⁷ Po štajerski deželni deski je imela Blagovna z Anderburgom in inkorporiranimi imenji dobrih 1.019 funtov dominikalnega in 387 funtov rustikalnega donosa (prav tam, Hauptbuch 3, fol. 817), Turn s Šalekom pa 468 funtov dominikalnega in 130 rustikalnega (prav tam, Hauptbuch 6, fol. 1180).

¹³⁸ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 1385, fol. 68.

¹³⁹ Leta 1860 ali 1861 je sicer mimogrede zapisal, da je prišel na Turn že leta 1845: »Ich kam nach Thurn 1845« (prav tam, Hss. 704, fol. 22), kar pa je mogoče razumeti tako ali drugače, prej v smislu lastništva.

¹⁴⁰ NSAM, Matične knjige, Škale, R 1838–1860, pag. 56, 66, 82, 128, 146; R 1861–1888, pag. 7.

¹⁴¹ Vošnjak, *Spomini*, str. 29–30.

¹⁴² Izvirnik spominov Klemensa viteza Gadolle je iz rok nje-

»Rodil sem se 16. novembra 1847 na gradu Turn pri Celju. Grad, zgrajen na blagem griču, ima tako ugodno lego, da na njegovih pobočjih cvetijo že prve cvetlice, ko je še vsa okolica pokrita s snežno odejo. Tu sem s svojimi sorojenci preživel najprijetnejša leta svojega otroštva. Oh! kako hitro minejo lepa otroška leta, v katerih še ne poznamo nobenih strasti in skrbi. Kako pogosto sem ure in ure sedel z Josefine [poldrugo leto starejšo sestro] na vrtu v steklenjaku, pomagal svojemu dragemu očetu pri njegovih »fizikalnih delih« (bei seinen physikalischen Arbeiten) ali pohajkoval s puško po gozdovih in poljih. Obiskov smo imeli malo. Grof.(ica) (Com.) A. d'Harnancour.¹⁴³

Moja duhovna izobrazba je bila prepuščena guvernantam, pri tem pa se nisem kaj dosti naučil. Le za naravoslovje sem se zelo zanimal, si delal zbirke brošev, kamnin, metuljev itd. Jeseni 1859 sem prišel v Celje v 4. letnik normalke; tu sem spoznal, da moje znanje daleč zaostaja za znanjem sošolcev, a z nekaj truda sem zamujeno vendarle nadoknadil, čeprav sem zaradi tifusa dlje časa preležal v postelji. Nato sem šel na gimnazijo.

Leta 1862 je oče gospostvo prodal. Kako težko je bilo zame slovo od rodnega kraja, kjer sem preživel tako prijetne ure. Preselili smo se v Gradec.«

Z neposrednim upravljanjem gospostev se Gadolla ni ukvarjal, ampak je imel v dobrem poldrugem desetletju posedovanja Turna vsaj dva upravitelja.¹⁴⁴ Ob raziskovalnem delu in pisanju pa se je vsaj na začetku svojega turnskega obdobja intenzivno posvetil prenovi novega domovanja. Tedaj, malo pred zemljiško odvezo, je imel očitno še dovolj denarja od kupnine za prodano Blagovno in ženine dote. Tako se je že prvo leto lotil več prezidav v samem gradu in naletel pri tem na sledove požarov. Leta 1849 je zgradil tehnično zahteven obokan most s stebri na 91 pilotih, ki je nadomestil prejšnjega, lesenega,¹⁴⁵ grad na novo ometal, uredil manjkajoče obokane kleti, šest novih sob, strelovode, teraso, kopalnico in ledenico. Grad je dobil veliko lepšo podobo tudi zaradi urejenih vrtov, steklenjaka, dveh vodometov in dveh slapov, ribnika in kegljišča. Slapova v steklenjaku naj bi sploh žela splošno hvalo in priznanje.¹⁴⁶

Zakaj se je Franc vitez Gadolla po 16 letih graščakovanja na prenovljenem Turnu odločil za prodajo in preselitev v Gradec, lahko bolj ali manj le ugibamo. Prizadela ga je zemljiška odveza, ki je precej zmanjšala redni pritok dohodkov, toda viteza Franca vendarle niso bremenile hipoteke. Nasprotno, izplačal je tudi terjatev hčerke prejšnjega lastnika Del Negra.¹⁴⁷ Turn in njegovo posest je prodal brez dolga, torej iz drugih razlogov. Podobno kot že prej njegov stric Franc Ksaver Dienersperg (1773–1846), lastnik Dobrne, in glavnina družine tete Terezije pl. Resingen (1776–1849), vdove po graščaku na Taboru, Socki in Frankolovem, se je v Gradec preselil predvsem iz osebnih in družinskih razlogov: zaradi boljše zdravstvene oskrbe, ki jo je zahtevalo njegovo načeto zdravje, nadalje zavoljo izobrazbe otrok, drugačnih priložnosti za kariere sinov in možitve hčera kakor na spodnještajerskem podeželju, končno zaradi spremenjenega sveta, v katerem so vitezi postajali anahronizem.

14. novembra 1861, ko je bilo njegovemu zadnjemu otroku, hčerki Elise, dva meseca in pol, je »zadnji turnski vitez« za celotno posest sklenil kupoprodajno pogodbo s Karlom Schreinitzem. Do selitve v štajersko prestolnico je prišlo šele po 8. januarju 1862,¹⁴⁸ tako da sta Gadollova sinova Klemens in Franc v Celju še končala prvi semester tretje oziroma prve gimnazije. Klemens pozneje ni zaman pisal o bolečem slovesu od rodnega gradu, saj je zavest o skorajšnji selitvi očitno vplivala tudi na naglo poslabšanje njegovega učnega uspeha.¹⁴⁹ 64-letni Franc pa si je zadnje tedne na Turnu krajšal dolge zimske noči s pisanjem rokopisa o plemiških hišnih posestnikih in meščanih Celja, na katerem je v uvodu njegov lastnoročni pripis: »napisano decembra 1861 in prve dni januarja 1862«.¹⁵⁰

Po 79 letih so vitezi Gadolle v drugi generaciji dokončno prenehali biti zemljiški gospodje. Kupnino za Turn v višini 40.000 goldinarjev, torej za tretjino nižjo kot ob nakupu (60.000), je novi lastnik obljubil izplačati v štirih letih po obrokih,¹⁵¹ kar je z nekajmesečno zamudo tudi izpolnil dober mesec pred Gadollovo smrtjo.¹⁵² Kako močno je skopnelo družinsko premoženje, nazorno pove po-

gove v Avstraliji živeče in umrle vnukinje Ingeborg Smith, roj. Gadolla (1926–1999), prišel v lokalni muzej mesta Gotha v Nemčiji (Museum für Regionalgeschichte und Volkskunde Gotha, Inv. Nr. 29767). V prepisu ga hrani avtor. Tu navedeni odlomek je v izvirniku objavljen v: Schillinger, Die Familie Gadolla, str. 6–7.

¹⁴³ Pisec je navedel ime obiskovalke Alojzice grofice d'Harnancourt-Unverzagt, roj. grofice Locatelli, soproge lastnika novo-zgrajene graščine Spodnje Velenje, ki je tam umrla 24. maja 1869 kot 40-letna vdova (NSAM, Matične knjige, Šmartno v Velenju, M 1833–1894, pag. 122).

¹⁴⁴ Omembe upraviteljev: NSAM, Matične knjige, Škale, R 1838–1860, pag. 56, 66, 82.

¹⁴⁵ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 1385, fol. 56'–58.

¹⁴⁶ Prav tam, fol. 68–68'.

¹⁴⁷ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 6, fol. 1191–1194; Hauptbuch 24, fol. 502–503.

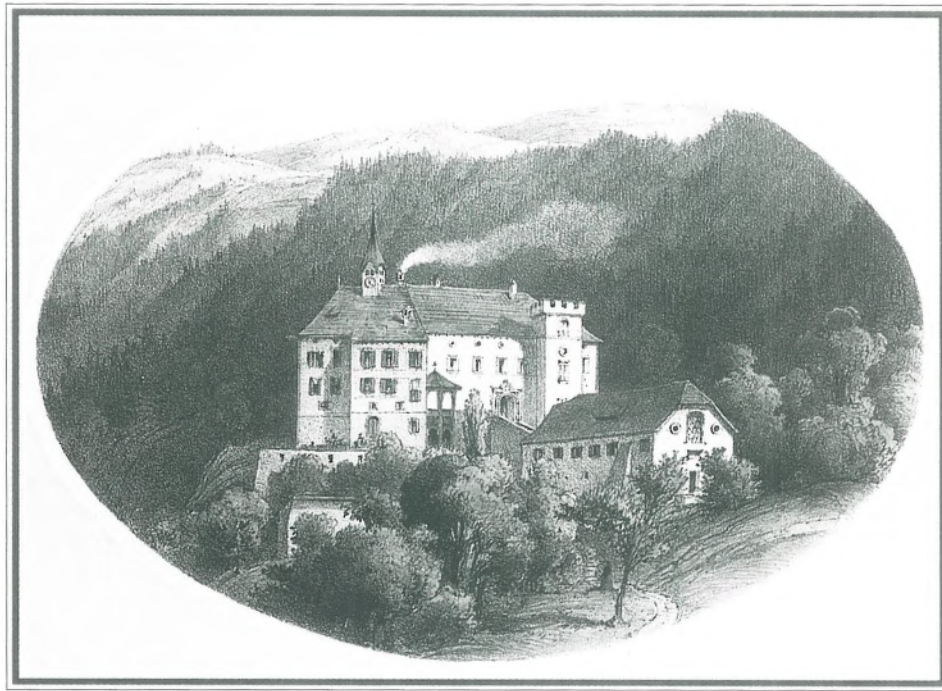
¹⁴⁸ Tega dne je Gadolla na Turnu podpisal izjavo v zvezi s prepisom prodanih gospostev (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundensammlung 1862/2381). Ime Franca Gadolle januarja 1862 še pogrešamo na seznamu »samostojnih prebivalcev« Gradca, na katerem sta samo dva njegova sorodnika (Adressbuch 1862, str. 24).

¹⁴⁹ ZAC, ZAC/0845, I. Gimnazija v Celju, šk. 7, 7/24–26, Katalogi 1860–1862.

¹⁵⁰ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 263 (1169), fol. 1.

¹⁵¹ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundensammlung 1862/2381.

¹⁵² Prav tam, Hauptbuch 24, fol. 503.

Turn pri Škalah okoli 1860 (kolorirana litografija C. Reicherta, po: Stopar, Grajske stavbe. Četrta knjiga, str. 115)

datek, da je Johann Gadolla leta 1783 kupil precej dotrajano Blagovno s pripadajočimi posestvi za 180.000 goldinarjev.¹⁵³ Delitev dediščine na dva dela – med Franca in sestro Viljemino, zgrešene očetove naložbe v rudnike, zadolženost, Frančevo vlaganje v obnovo in prezidavo Blagovne in nato Turna, vse to je prispevalo svoje. Franc Gadolla je sicer ljubil tehnične izboljšave in »luksuzne objekte«, ni pa bil uspešen gospodar, saj je imel več izdatkov kot prihodkov. Slednjič ga je prizadela še zemljiška odveza, po kateri mu je sicer ostala obsežna dominikalna posest (okoli 177 hektarov), a brez posebne perspektive, četudi ni bil zadolžen.¹⁵⁴

V Gradcu so se Gadollovi najbrž takoj naselili v prvem nadstropju hiše na Neuthorgasse 217, nedaleč od Joanneuma, kjer sicer niso bili hišni lastniki, temveč samo najemniki stanovanja, hiša pa je bila v lasti Karoline grofice Wagensperg (1862) in nato (1867) njenih dedičev.¹⁵⁵ Kupnino od spodnještajerskih posesti je bilo treba namreč varneje naložiti drugam, da bo družini prinašala obresti, saj

Gadollovi niso imeli nobenih rednih prihodkov. Skoraj vse premoženje, 29.000 goldinarjev, je vitez Franc za obresti posodil zasebnikom.¹⁵⁶ Glede na to, v čigavi hiši je z družino nazadnje živel in umrl, lahko parafraziramo, da je pri grofih Wagensperg končno prišel do svojega Bogenšperka. Sin Klemens je prva graška leta Gadollovih, zadnja štiri leta očetovega življenja, kratko opisal takole: »Večino prostega časa sem posvetil fiziki, zlasti kemiji. Na voljo so mi bili laboratoriji dr. Gloka, Kriška in Gottlieba. Leta 1866, ko sem bil v 6. letniku gimnazije, je po dolgotrajni boleči bolezni 20. aprila umrl moj oče. Neizmerno sem ga imel rad in tega, kar sem občutil, ko so ga spuščali v grob, ni mogoče opisati. Leži na pokopališču St. Peter pri Gradcu.«¹⁵⁷

Ōčitno je bilo Frančevo zdravje načeto že na Spodnjem Štajerskem in je tudi to vplivalo na odločitev o preselitvi v deželno prestolnico. Dolgotrajna in boleča bolezen, o kateri piše sin, je bila jetika (*Auszebrung*), ki je Franca pokopala v 69. letu življenja.¹⁵⁸ V Gradcu njegov duh in pero nista

¹⁵³ Gl. op. 30. – O kupnini in tedanjem stanju StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 678, fol. 21.

¹⁵⁴ Ob prodaji je spadalo k Turnu blizu 311 oralov zemljišč (okoli 177 hektarov), od tega okoli 220 oralov gozda, 41 oralov travnikov, 18 oralov sadovnjakov, 17 oralov njiv, 10 oralov pašnikov, oral vinograde, ter 4 orali stavbišč, tj. turnski graščinski kompleks in razvalina gradu Šalek (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundensammlung 1862/2381).

¹⁵⁵ O lastnikih hiše: *Adressbuch* 1862, str. 122; *Adreß- und Geschäftsbuch* 1867, str. 8.

¹⁵⁶ Po inventurnem in cenitvenem zapisniku Gadollove zapuščine z dne 18. maja 1866 je pokojnik v letih 1863 in 1864 posodil trem zasebnikom skupaj 29.000 goldinarjev, za kar so mu ti jamčili s hipotekami, posojila pa so bila tudi skoraj vse njegovo premoženje, ocenjeno na dobrih 29.552 goldinarjev (StLA, Bezirksgericht Graz I, D 117/1867, No. 3, 18. 5. 1866).

¹⁵⁷ Museum für Regionalgeschichte und Volkskunde Gotha, Inv. Nr. 29767, fol. 2.

¹⁵⁸ DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Hl. Blut, Sterbefälle 1866, Nr. 86; prim. Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 319. – Mrliška knjiga mu daje le 66 let.

Nagrobnik rodbine Gadolla na graškem pokopališču St. Peter (foto: B. Golec, junij 2011)

mirovala, o čemer jasno pričajo pozno datirani rokopisi (1864), shranjeni v Štajerskem deželnem arhivu,¹⁵⁹ in vsebina pisem, prejetih do srede leta 1865.¹⁶⁰ Kot je iz pisma Gadolli mogoče povzeti šentjurskega župnika Davorina Trstenjaka, je nekdanji blagovnski gospod slabo leto pred smrtjo načrtoval objavo nekega svojega dela,¹⁶¹ pa tudi fizični kabinet ga je tedaj še spremljal, saj je omenjen v pismu nekega Huberja iz Celja.¹⁶² Neizbežna smrt je neuresničene načrte »malega spodnještajerskega Valvasorja« prehitela. Soproga Kajetana, ki je moža preživela za skoraj pol stoletja, in otroci pa niso izpolnili njegovih morebitnih pričakovanj, da bo del opusa zagledal luč sveta tudi v tiskani obliki. O tem, kaj se je zgodilo z Gadollovo zapuščino in zakaj, bo govor v sklepnem delu prispevka.

Preden spregovorimo o tem in o znanstveno-raziskovalni dejavnosti viteza Gadolle, je v izogib nespornostim potrebno poudariti naslednje. Franc vitez Gadolla si glede na dosedanja spoznanja o njegovem delovanju in opusu zasluži oznako »mali (spodnje)štajerski Valvasor«, pri tej pa je vendarle poudarek na pridevniku »mali«. Potomec se namreč z nedosegljivim kranjskim prednikom ne more primerjati v ničemer, razen morda po zavzetosti in ljubezni do pisanja. Tehnična in tudi gmotna sredstva, ki so mu bila na voljo več kot poldrugo stoletje po Valvasorjevem času, ter eksperimentalni

duh 19. stoletja so ustvarjali povsem drugačne okoliščine, v katerih bi lahko človek Valvasorjevega »formata« precej bolje in ambicioznejše izkoristil ponujene danosti. Toda Franc Gadolla ni bil prodoren človek, ampak prejkone umaknjen v svoj mali svet, veliko manj navdušen popotnik in najbrž tudi manj komunikativen od kranjskega polihistorja. »Zasebnih raziskovalcev« takšnega kova je bilo v njegovem času že veliko, zato je teže prišel do izraza, še posebej ker svojih sestavkov ni objavljaj, ampak samo arhiviral. Kot znanstvenik je zorel in proti koncu življenja kazal viden napredek, toda v primerjavi z Valvasorjem ni znal niti približno tako racionalno razpolagati s časom. Tega mu je na koncu, ko je hotel uresničiti dolgoletne načrte, preprosto zmanjkalo, čeprav je svojega prednika preživel za skoraj 17 let. Gadollov domet v času, v katerem je živel, in zlasti pozneje se seveda ne more niti od daleč primerjati z Valvasorjevimi, zato je oznaka »pozabljeni« tem bolj na mestu in pričakovana. Spodnještajerski graščak, ki postane dejaven član in korespondent deželnega historičnega društva ter nato še podobnega naravoslovnega združenja, pač ni član angleške Kraljevske akademije, njegovi rokopisni sestavki pa so v primerjavi s tiskom gigantske *Slave vojvodine Kranjske* prejkone prazna, zapravljen naložba. Tudi na drugih področjih je podobnost Gadolle s kranjskim polihistorjem blede odsev zadnjega. Je šel blagovnski vitez kdaj kam dlje kot do Dunaja, kjer se je šolal in nato poročil? V primerjavi z Valvasorjevo aktivno častniško službo in v poznejšem nazivom četrtnega stotnika se zdi Ga-

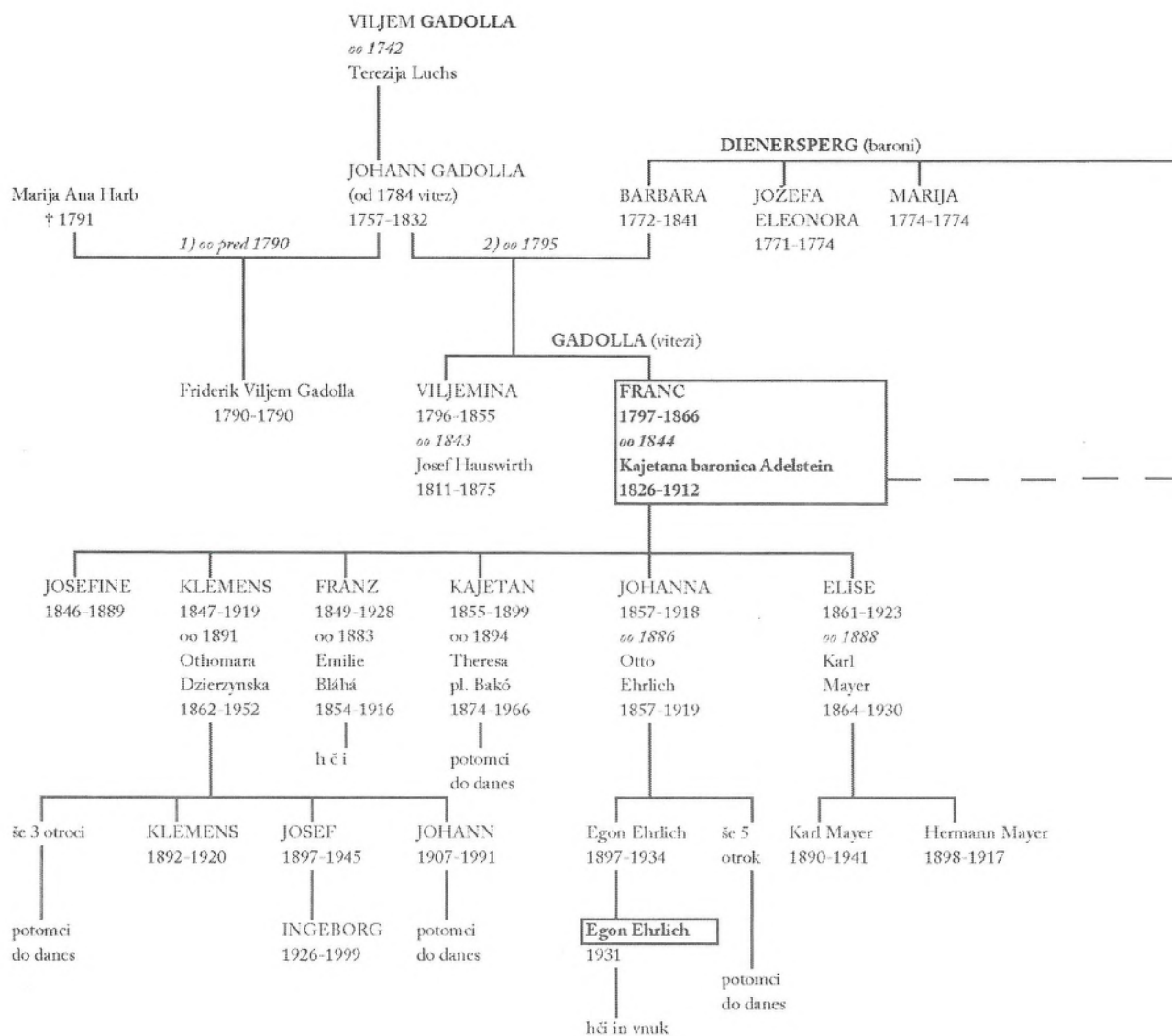
¹⁵⁹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 800, 908, 912.

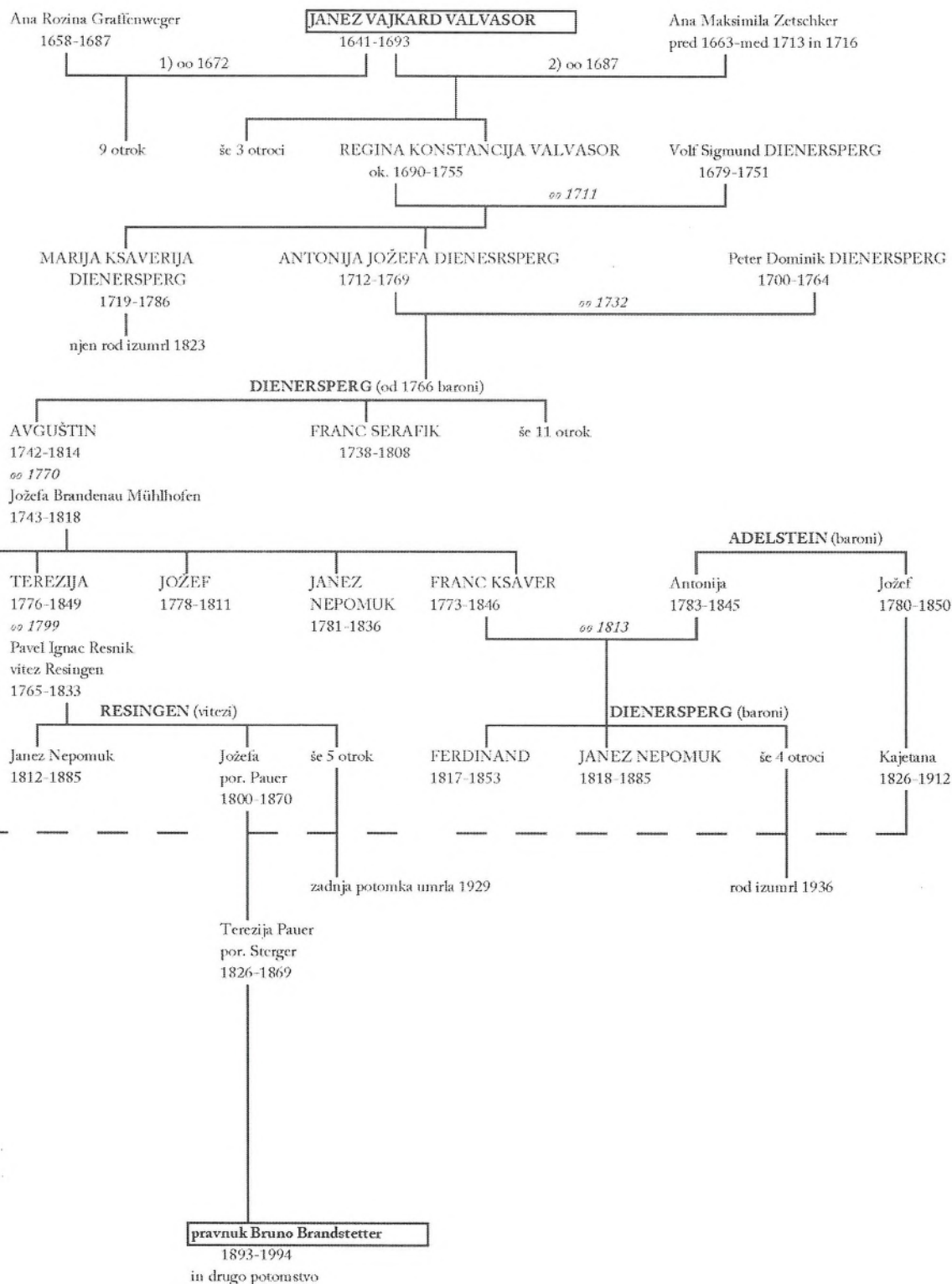
¹⁶⁰ Prav tam, Hss. 919.

¹⁶¹ Trstenjakovo pismo Gadolli, Šentjur, 16. 6. 1865 v: StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919.

¹⁶² Huberjevo pismo Gadolli, Celje, 27. 3. 1865 (prav tam).

RODBINSKE POVEZAVE FRANCA VITEZA GADOLLE

dollovo »stotništvo« pri narodni gardi leta 1848 že skoraj farsa. Prednik in potomec sta si bila bliže po ožjem domačem okolju, pri čemer se je Gadolla v »svet znanosti« vendarle že rodil. Njegov in očetov fizikalni kabinet, knjižnica in zbirke so sicer želi priznanje sodobnikov, a »domovanje znanosti in muz« na Blagovni le ni bil »kranjski Parnas« Bogenšperk z grafično delavnico ter zaposlenimi domačimi in tujimi umetniki. Sicer pa je tako Valvasorju kot Gadolli odrastlo šest otrok, oba sta se poročila s precej mlajšima ženskama, Valvasor dvakrat, in preminila, ko so bili njuni otroci še mladoletni oziroma nekateri sploh zelo majhni. Oba sta bila v gmotnem pogledu na koncu bliže obubožanju kot izobilju, čeprav ne eden ne drugi ni imel slabega izhodišča. Tako kakor Valvasor je Gadolla zapravlil svoje čedno imetje za ukvarjanje s konjički, le da so bili njegovi glede na rezultate dela precej bolj potratni.

Kar pa zadeva nagnjenja in interese, sta si bila moža zelo podobna. Etimologija, botanika, topografija, vojaška in lokalna zgodovina, odnos do protestantizma in še kaj so področja, na katerih sta se spretno sukala oba, Gadolla pa je pri Valvasorju najbrž še dodatno iskal ter našel navdih in zgled. Ne gre namreč prezreti njegovega občudovanja Valvasorjevega dela, pogojenega tudi z zavestjo o skupnem poreklu s »kranjskim Livijem«. Je naključje, da si je po začetnih parcialnih obravnavah izbral za prostorski okvir svojih obravnav upravno-politično zaokroženo enoto – tedaj že ukinjeno celjsko okrožje? Končno ga z Valvasorjem povezuje plemiška nečimrnost in zaverovanost v »slavo« prednikov, četudi sta se oba dobro zavedala, da so njune plemiške korenine po očetovi strani zelo plitve.¹⁶³ Pozornemu očesu v tem pogledu težko uide podrobnost, da sta viteza Gadollo kar dva njegova korespondenta s Celjskega nagovarjala z baronom.¹⁶⁴ In če je soditi po Vošnjaku, ki je sicer pisal več kot pol stoletja pozneje,¹⁶⁵ je imela šaleška okolica novega turnskega graščaka res za barona. Tako kot je Valvasor svojčas poskrbel, da so ga najprej drugi »prepoznali« kot »Freiherr von«, sam pa nato baronskemu naslovu ni niti malo nasprotoval. Še več, v nekaj letih si ga je meni nič tebi nič prilastil in nazadnje v *Slavi* lastnoročno »povzdignil« v barone še vse tiste Valvasorje, ki do naslova niso bili upravičeni, tj. večji del članov svoje rodbine.¹⁶⁶ Pa sta bila vendarle tako

Valvasor kot »mali štajerski Valvasor« v resnici samo (precej samotna) viteza.

Gadollovo raziskovalno delo v luči pozabljenih rokopisov

Slika o (poljudno)znanstveni dejavnosti blagovno-sko-turnskega viteza ostaja neizogibno nepopolna. Piščev namen ni bil temeljito analizirati Gadollovih ohranjenih rokopisov, temveč zaorati ledino v njegov opus. Predvidevamo lahko, da se je ohranil največji del Gadollovega domoznanskega opusa, verjetno vsi njegovi dokončani rokopisi. Franc Gadolla je za to poskrbel za življenja s sprotnim pošiljanjem lastnih spisov Historičnemu društvu za Štajersko,¹⁶⁷ po njegovi smrti pa je leta 1866 prišla v ustrezno hrambo tudi njegova zapuščina.¹⁶⁸ Na drugi strani je komaj kaj znanega o Gadollovem naravoslovnem delu.

Za Gadollo tako kot za Valvasorjem namreč ni ostalo obsežno gradivo, na podlagi katerega je pisal svoje zaključene sestavke. Nekaj zapisov, nastalih pod njegovo roko, pretežno etimoloških razlag toponimov, je zašlo le v združeni rokopis, ki vsebuje prejeta korespondenca,¹⁶⁹ nekateri njegovi rokopisi pa so nedokončani oziroma nedodelani.¹⁷⁰ Vse drugo so svojci zavrgli bodisi kmalu po njegovi smrti, o čemer bo tekla beseda v sklepnem delu prispevka, bodisi najpozneje konec dvajsetih let 20. stoletja, ko je preminil njegov zadnji sin, tudi sam neke vrste domoznanec. 73 listov obsegajoča korespondenca (1852–1865) z etimološkimi zapiski (Hss. 919) je skoraj gotovo prišla v Štajerski deželni arhiv šele z njegovo zapuščino po smrti 20. aprila 1866.¹⁷¹ Čeprav je ohranjena fragmentarno in v njej ni prepisa nobenega Gadollovega pisma korespondentom, ampak le nekaj njegovih obrobnihih pripomb na prejetih pismih, vsebuje dragocena pričevanja o prejemnikovih načrtih in namerah, o katerih izvemo zelo malo iz samih rokopisov.

¹⁶⁷ Za posamezne rokopise gl. tabelarični pregled v nadaljevanju.

¹⁶⁸ Posch, *Gesamtinventar*, str. 31.

¹⁶⁹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919. – Korespondenca vsebuje 19 Gadolli poslanih pisem iz obdobja 1852–1865.

¹⁷⁰ Taka sta zlasti Hss. 562 in Hss. 671, ki na koncu napoveduje nadaljevanje (fol. 18'), prazna mesta pa najdemo denimo tudi v Hss. 289 in 684. Hss. 916 je bil sploh naknadno sestavljen iz več delov: iz zgodovine Šaleške doline (fol. 1–7), nekaj listov navadnega delovnega gradiva (fol. 8–14) in zgodovine Blagovne, ki ji manjka prvi del (fol. 14–47').

¹⁷¹ V vodniku po Štajerskem deželnem arhivu je za (vse) Gadollove rokopise sumarno navedeno, da so prišli v (leta 1868 ustanovljeni) arhiv kot zapuščina leta 1866 (Posch, *Gesamtinventar*, str. 31). Podatek za dobršen del rokopisov vsekakor ne drži, saj jih je še avtor osebno poslal Historičnemu društvu.

¹⁶³ V kratkem sestavku o genealogiji Gadoll iz leta 1859 ni mogel Franc povedati o svojih prednikih nič določnega, ampak je razglabljal o izvoru priimka in raznih soimenjakih globoko v srednji vek (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 709).

¹⁶⁴ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919, pismo Ignaca Orožna, 21. 1. 1855; pismo N. Huberja, 27. 3. 1865.

¹⁶⁵ Vošnjak, *Spomini*, str. 30.

¹⁶⁶ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 305–309.

Seznam Gadollovih rokopisov v zbirki rokopisov Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu:¹⁷²

Sign. (Hss.)	Število listov	Naslov rokopisa [sodobna datacija] /ugotovljen (približen) čas nastanka/
240	30	Geschichte des Schlosses und Bades Neuhaus in Untersteier /nastalo 1861/ ¹⁷³
263	23	Die adeligen Hausbesitzer und Bürger der landesfürstlichen Stadt Cilli von der Zeit der Grafen von Cilli bis in die neuere Zeit /nastalo 1861 in 1862/ ¹⁷⁴
264	10	Einige Bemerkungen über die in den »Ansichten aus der Steiermark« mitgetheilte Beschreibung der Stadt und Schloss Cilli /nastalo 1859/ ¹⁷⁵
265	6	Schriftsteller und Werke, die Grafen v. Cilli, die Stadt Cilli und auch überhaupt die Geschichte von Steiermark, dann auch einzelne Orte und Familien betreffend /ni nastalo pred 1853/ ¹⁷⁶
266	4	Ueber die verschiedenen Titulaturen in den alten Zeiten /ni nastalo pred 1848/ ¹⁷⁷
281	118	Beiträge zur Geschichte und Topographie der Kirchen, Pfarren, Filialen und Schlosscapellen der 14 Dekanate des h. Bisthums Lavant [1860]
282	39	Die Hausbesitzer der Stadt Cilli in einem kurzgefassten Ueberblicke von der ältesten Zeit bis auf die neuere /ni nastalo pred 1854/ ¹⁷⁸
289	88	Geschichte der Herren und Freiherren von Sanneck, später Grafen und dann Fürsten von Cilli /ni nastalo pred 1854/ ¹⁷⁹
562	4	Verzeichnis der Kirchen in Untersteiermark, Cillier Kreis /4 tabele/
564	6	Landkarte des Cillier Kreises seit der ältesten Zeit bis jetzt. Nebst »Erklärung« /z zemljevidom/
565	9	Die Freiherren von Moscon
568	6	Die Familie der Freiherren von Valvasor, seit 1550 in Crain begütert
576	4	Ausweis, wie die Güter an die mit mir verwandten Familien kamen und wieder wegverkauft wurden /društvo prejelo 1860–61/ ¹⁸⁰
644	16	Verzeichniss jener Herrschaften und Güter in Steiermark, welche ein Eigentum der mir verwandten Familien waren /društvo prejelo 1860–61/ ¹⁸¹
655	8	Beiträge zur Geschichte und Topografie der Schlösser und Burgen in Untersteier. Gut Ponigl und Veste Hocheneck /društvo prejelo 1857/ ¹⁸²
656	39	Beiträge zur Geschichte und Topografie der Schlösser und Burgen in Untersteier. Das Schloss Wechselstetten im Zillier Kreise nebst genealogischen Notizen über die Familie Dienersberg und Adelstein /društvo najbrž prejelo 1857/ ¹⁸³

¹⁷² Izvirni naslovi rokopisov so taki kot v Zahn-Mellovem katalogu rokopisov (Zahn–Mell, *Kataloge*), samo po potrebi dopolnjeni z naslovi izvirnikov.

¹⁷³ Gadolla navaja, da je od leta 1775 minilo 86 let (fol. 21'), kar pomeni, da piše leta 1861. Enaka je tudi najmlajša letnica v besedilu (fol. 11'), kjer se sklicuje na Schülerjev vodnik po Dobrni (»Führer um Neuhaus in Steiermark«) iz leta 1861. V evidenci Avstrijske nacionalne biblioteke je danes samo Schülerjev vodnik z letnico izida 1862 (Schüler, *Der Landschaftliche Curort*), toda vse kaže, da je morala obstajati neka leto dni starejša in vsebinsko obsežnejša izdaja, morda samo razprava. V vodniku iz leta 1862 namreč ni podatkov, ki jih Gadolla citira po straneh 2 in 11 Schülerjevega vodnika iz leta 1861. Prim. op. 264 in 272.

¹⁷⁴ Avtor pravi, da je bil sestavek napisan decembra 1861 in prve dni januarja 1862 (fol. 1).

¹⁷⁵ Datirano glede na začetek izhajanja v naslovu citiranega dela v več zvezkih (*Ansichten aus der Steiermark, mit vorzüglicher*

Beachtung der Alterthümer und Denkwürdigkeiten, als Burgen, Schlösser, Kirchen u.s.w. Der als Erläuterung beigegebene Text enthält viele Daten zur Geschichte des Kronlandes). Ob upoštevanju navedbe, da »zdaj ni več celjskega, temveč samo mariborsko okrožje« (fol. 10'), spis ni nastal po ukinitvi tega konec leta 1859.

¹⁷⁶ Datirano glede na najmlajše datirano delo (fol. 3).

¹⁷⁷ Datirano glede na zadnjo omenjeno letnico.

¹⁷⁸ Gadolla se v naslovu naslavlja kot član Historičnega društva, podatke pa črpa iz Orožnovne *Celske kronike* (1854).

¹⁷⁹ Kot v prejšnji opombi.

¹⁸⁰ *Mittheilungen* X (1861), str. 35.

¹⁸¹ Prav tam.

¹⁸² StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919, pismo Historičnega društva, 17. 9. 1857, ad Nr. 2204; *Mittheilungen* IX (1859), str. 36.

¹⁸³ Pismo Historičnega društva, 17. 9. 1857, ad Nr. 2204; *Mittheilungen* IX (1859), str. 35.

658	39	Über die höchst ärgerliche Art und Weise, wie Romanen-, Balladen- und Theaterschreiber, Dichter und Verfasser sogen. geschichtlicher Erzählungen die historischen Fakten verdrehen /društvo prejelo 1857/184
667	28	Beiträge zur Geschichte und Topografie der Burgen und Schlösser im Zillier Kreise. Die uralte Feste Sanneg /društvo najbrž prejelo 1860–61/185
671	18	Verzeichniss der ansehnlichen Familien, die einstmalen in der Stadt Cilli gelebt und sich aufgehalten haben (vornehmlich Hohenwart und Thurn) /društvo prejelo 1860–61/186
678	42	Die alte Burg Schallek und die Pfarre St. Martin bei Schallek. Bl. 17a: Die Herrschaft Reifenstein in Untersteier /društvo najbrž prejelo 1862–63/187
684	32	Beiträge zur Geschichte und Topografie der Stadt Cilli /društvo prejelo 1860–61/188
686	12	Das Schloss Einöd in Untersteyer /društvo prejelo 1860–61/189
688	2	Besitzer der Burg Thurn in einem Ueberblicke /društvo prejelo 1860–61/190
690	2	Besitzer von Wöllan in tabellarischem Ueberblicke /društvo prejelo 1860–61/191
696	4	Die Ruine Schaumburg bei Schönstein /društvo prejelo 1860–61/192
699	4	Über die Widersprüche, welche aus den wenigen Angaben der Chronologisten über die Geburts- und Sterbejahre entstehen /društvo prejelo 1860–61/193
704	26	Einige genealogische Notizen: Die Familie Raumschüssel; Von den adeligen and ansehnlichen Familien, die meist in der Stadt Cilli wohnen; Topografie der Stadt Cilli; Land Cilli; Die alte Veste Oberzilli; Genealogie der Familie Husten in Cilli /društvo prejelo 1860–61/194
709	4	Beiträge zu genealogischen Notizen (die Fam. Gadolla betr.) [1859] /društvo najbrž prejelo 1860/195
711	3	Genealogische Notizen. Die Familie der Ritter, dann Freiherren von Heritsch /društvo prejelo 1860–61/196
727	4	Volkssagen (aus Untersteiermark) /društvo prejelo 1854/197
728	4	Die Veste Helfenberg. Bl. 3b: Gutenhard /društvo prejelo 1854/198
735	14	Beiträge zur Geschichte und Topographie mehrerer Schlösser in Untersteyer. Schloss Wöllan. Vgl. Nr. 690. /društvo prejelo 1854/199
736	4	Historische Notizen. Die Familie Geisruk /društvo prejelo 1854/200
741	6	Ueber einige bereits gänzlich vergessene Schlösser und Burgen im Zillier Kreise. I. Die Veste Pröschin; II. Plaustein; III. Edling; IV. Prassberg; V. Schaumburg; VI. Thurn /društvo prejelo 1854–55/201

184 Datirano glede na začetek izhajanja v naslovu citiranega dela v več zvezkih (*Ansichten aus der Steiermark, mit vorzüglicher Beachtung der Alterthümer und Denkwürdigkeiten, als Burgen, Schlösser, Kirchen u.s.w. Der als Erläuterung beigegebene Text enthält viele Daten zur Geschichte des Kronlandes*). Ob upoštevanju navedbe, da »zdaj ni več celjskega, temveč samo mariborsko okrožje« (fol. 10'), spis ni nastal po ukinitvi tega konec leta 1859.

185 *Mittheilungen* X (1861), str. 34.

186 Prav tam.

187 *Mittheilungen* XII (1863), str. 27. – Nastalo po prodaji Turna leta 1861 (fol. 16).

188 *Mittheilungen* X (1861), str. 34.

189 Prav tam, str. 35.

190 Prav tam, str. 35.

191 Prav tam, str. 35.

192 Prav tam, str. 35.

193 Prav tam, str. 35.

194 Prav tam, str. 35.

195 Med novopridobljenimi rokopisi je v *Mittheilungen* X (1861), str. 77, naveden Gadollov z naslovom »Genealogische Notizen«, ki glede na kratek naslov najbrž kaže na to, da gre za genealogijo njegove lastne rodbine.

196 *Mittheilungen* X (1861), str. 35.

197 Pismo Historičnega društva, 1. 9. 1854, Nr. 1346 (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919); *Mittheilungen* VI (1855), str. 31.

198 Pismo Historičnega društva, 30. 6. 1854, Nr. 1318 (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919); *Mittheilungen* VI (1855), str. 30).

199 O tem pismo Historičnega društva, 2. 6. 1854, Nr. 1305 (prav tam); *Mittheilungen* VI (1855), str. 30.

200 O tem pismo Historičnega društva, 1. 9. 1854, Nr. 1346 (prav tam); *Mittheilungen* VI (1855), str. 31.

201 *Mittheilungen* VI (1855), str. 31.

742	35	Genealogische Notizen über mehrere adelige mir verwandte Familien. I. Das freiherrliche Geschlecht der Adelstein, II. Die Freiherren von Thürndl, III. Die Freiherren de Leo von Löwenberg, IV. Die Freiherren von Gabelkoven, V. Freiherren von Dienersberg, VI. Ritter von Kaltenhausen, VII. Freiherren von Valvasor, VIII. Ritter von Brandenau-Mühlhofen, IX. Freiherren von Schlangenburg, X. Ritter von Führenberg, XI. Freiherr von Curti-Franzini, S. 29: Die alte Feste Schlangenburg /društvo prejelo 1854/202
761	101	Beiträge zur Geschichte der Herrschaften Reifenstein, Anderburg, Reichenek, der Pfarre St. Georgen, des Amtes Schleinitz, der Kirchen zu Ponigl und St. Johann [1840–1852] /društvo prejelo 1852/203
771	66	Beyträge zur Topografie und Geschichte einiger Schlösser und Burgen im Cillier Kreise. I. Das Bergschloss Thurn im Schallthale, II. Das Schloss Gutenbüchel, III. Gutenhard, IV. Herrschaft Schwarzenstein, V. Lilienberg, VI. Ekenstein, VII. Die Ruine Helfenberg, VIII. Ruine Wiederdries, IX. Die Ruine Forchtenegg und Waldegg, X. Ruine Schallegg, XI. Schloss Wöllann /napisano 22. 3. 1847, društvo prejelo najpoznejše 1851/204
787	10	Einige Bemerkungen über die der Tagespost beigegebenen »Ansichten aus der Steiermark« /ni nastalo pred 1859/205
788	6	Ueber die Messenstiftungen bei der Herrschaft Thurn /društvo prejelo 1860–61/206
795	9	In welchem Abgrunde von Inconsequenzen oft derjenige gerathet, welcher den verschiedenen Geschichtsschreibern nachbetheet [1859] /društvo prejelo 1859/207
800	64	Geschichte der alten Veste Schlangenburg, des Bades Neuhaus und der um selbe gelegenen Schlösser, Kirchen und Pfarrhöfen [1864]
802	21	Uiber die bei der Herrschaft Reifenstein vorfindige Walker-Erde und uiber die mit derselben gemachten Versuche seit der Zeit ihrer Entdeckung bis jetzt, d. h. vom J. 1788 bis 1838 /zadnji podatek iz leta 1839/
803	40	Geschichte der Herrschaften Reifenstein, Anderburg und Reichenek, dann des Marktes St. Georgen [1836]208
908	30	Blaubuch der Herrschaft Reifenstein [1864]
909	17	Verzeichnis der Burgen, Schlösser und Höfe des Cillier Kreises /najverjetneje ne pred 1862/209
910	30	Aufzeichnung jener Begebenheiten und Ereignisse, welche auf die Geschichte eines jeden einzelnen Schlosses in Cillier Kreise mehr oder weniger mittel- oder unmittelbaren Einfluss oder Beziehung gehabt haben /ni nastalo pred 1859/210
911	17	Genealogische Notizen über mehrere adelige mir anverwandte Familien, die im Zillier Kreis begütert sind oder waren /nastalo 1855/211

202 Rokopis vsebuje zaznamek o prejemu 4. 5. 1854. O tem tudi pismo Historičnega društva, 20. 5. 1854, Nr. 1284 (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919); *Mittheilungen* VI (1855), str. 30.

203 O tem pismo Historičnega društva, 14. 10. 1852, Nr. 864 (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919); *Mittheilungen* III (1853), str. 22. Na prvi strani rokopisa je datum (prejetja) 8. 10. 1852. – Da je del iz več delov sestavljenega rokopisa res nastal še v času Gadollovega lastništva Blagovne, priča njegova samonavedba kot lastnika (s. p., Beschreibung des Teiches etc.). V rokopisu o izginulih gradovih, ki ga je društvu poslal leta 1854 ali 1855, pa pravi, da je razpravo s tem naslovom pisal pred 12 leti (Hss. 741, fol. 1), torej leta 1842 ali najpozneje 1843.

204 Edini natanko datiran Gadollov sestavek: Turn, 22. 3. 1847 (fol. 2). V uvodu se Gadolla sklicuje na dopis društva z dne 2. t. m., žal brez meseca in leta (fol. 1). – *Mittheilungen* III (1852), str. 32.

205 Gl. op. 179.

206 *Mittheilungen* X (1861), str. 35.

207 Datum prejema na fol. 8' je 28. 1. 1859; *Mittheilungen* X (1861), str. 35.

208 Glede na podatek, da je bilo grajsko poslopje na Blagovni porušeno (fol. 1'), je Gadollov naknadni pripis na začetku rokopisa lahko nastal šele po letu 1860 ali 1861, integralno besedilo pa glede na omembo letnice 1839 (fol. 5') ni nastalo pred tem letom.

209 Datirano glede na obravnavo turških vpadov, ki se zanesljivo opira na Ilwofovo razpravo, objavljeno v *Mittheilungen* v letih 1859–1862.

210 Datirano glede na zadnji omenjeni dogodek (fol. 24).

211 Datacijo omogočata podatka, da je Gadollov bratranec Janez Nepomuk vitez Resingen že 21 let lastnik graščine Socka (fol. 12') – to je postal leta 1834 (Golec, *Valvasorjevo neznano potomstvo*, 2. del, str. 344) –, Gadolla pa 10 let lastnik Turna (fol. 13).

912	42	Beiträge zur steirischen Vaterlandskunde. I. Die Kirche Maria Himmelfahrt zu Doberna, II. Die Pfarre Neukirchen, III. Schloss und Veste Lemberg, IV. Beschreibung einiger Bergwerke im Cillier Kreise, V. Die Geistlichkeit in Cilli von der ältesten Zeit bis jetzt [1864]
913	1	Verzeichnis der mir verwandten Familien, die ihre Güter verkauft haben in Steyermark
914	72	Ueber den furchtbaren Schaden, welchen die erhaltenen Wichse und Schläge in den 5 mit Frankreich gefügten Kriegen auf die Bewohner Steiermarks ausgeübt haben [1858]
915	238	Der Zillier Kreis in topographisch-naturhistorisch-geographisch und montanistischer Beziehung – 7 zvezkov z ločeno foliacijo /najverjetneje nastalo po 1860/212
916	47	Das Schallthal in der ältesten Zeit /ni nastalo pred 1864/213
917	25	Genealogie der Familien Freiherren von Dienersberg und Adelstein /s 3 rodovniki/ [1861]
918	15	Beyträge zur genaueren Kenntniss der Herrschaft Reifenstein /najverjetneje nastalo pred 1854/214
919	73	Briefwechsel des Franz R. v. Gadolla mit dem Ausschusse des historischen Vereines für Steiermark, dann mit Dr. Hlubek, bezüglich der Landwirtschaft [1852–1865]
929	12	Die Einfälle der Osmanen in der südlichen Steiermark /ni nastalo pred 1861/215
1385	113	Das Schallthal in der untern Steiermark /nastalo po letu 1857/216

Franc vitez Gadolla je pisal z veseljem, veliko in neutrudno, pri tem pa dajal prednost bolj vsebini kot obliki. Čeprav je imel precej razvlečeno pisavo in pri pisanju ni skoparil s prostorom, je vendarle imponanten podatek, da obsega njegovih 56 ohranjenih rokopisov v zbirki rokopisov Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu²¹⁷ skupno kar 1.669 oštevilčenih listov (brez omenjene korespondence v posebnem združenem rokopisu), kar pomeni z drugimi besedami 3.338 strani. Upošteva, da zadnji list pogosto ni v celoti popisani, ostane še vedno okoli 3.300 strani besedila, po večini napisanega z njegovo lastno roko, le deloma s prepisovalčevo.

Koliko dni in noči, premišljevanj, osnutkov in predlog je vtkanih v zaključena besedila, se je najbrž zavedal le pisec. »Zameriti« mu gre samo to, da velike večine svojih sestavkov ni datiral niti z letnico, zato je njihov nastanek v tiskanem seznamu rokopisov Štajerskega deželnega arhiva (1898) praviloma datiran zgolj v 19. stoletje.²¹⁸ Iz navajanja letnic v samih besedilih je sicer pogosto moč ugotoviti vsaj »annum ante quem non«. Pri tem so v znatno pomoč navedbe v seznamih novih pridobitev Historičnega društva za Štajersko, vsako leto objavljenih v društvenem glasilu *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark*, čas nekaterih pridobitev pa razkrivajo tudi marginalni pripisi na rokopisih ter pisma društvenega odbora Gadolli.

Z društvom je začel sodelovati najpozneje potem, ko se je leta 1850 osamosvojilo od sedem let prej ustanovljenega skupnega Historičnega društva za Notranjo Avstrijo. Seznam vseh pridobitev društva od njegove ustanovitve do leta 1851 namreč že navaja Gadollov topografsko-zgodovinski oris nekaj gradov v Šaleški dolini in okolici, nastal leta 1847 (danes Hss. 771).²¹⁹ Ime Franca viteza (Ritter v.) Gadolle se odtlej redno pojavlja v *Mittheilungen* med darovalci rokopisov, do vključno leta 1863.²²⁰ Datacije redkih rokopisov pa pričajo, da so nastajali

²¹² Edina oprijemljiva datacija – po letu 1849, ko je bilo celjsko okrožje že ukinjeno – je vsebovana v izvirnem naslovu: »der ehemalige Zillier Kreis«. Glede na tematiko bi delo zelo težko nastalo pred cerkveno topografijo iz leta 1860 (Hss. 281).

²¹³ Rokopis sestavlja več naknadno združenih rokopisov: o zgodovini Šaleške doline (fol. 1–7), nekaj listov navadnega delovnega gradiva (fol. 8–14) in nepopolna zgodovina Blagovne brez prvega dela (fol. 14–47) – ki niso postali celota pred letom 1864 (omemba letnice na fol. 31').

²¹⁴ Podatki sežejo le do leta 1834, Gadolla v naslovu ni naveden kot član Historičnega društva, pripis (fol. 15) pa opisuje stanje Blagovne po letu 1848.

²¹⁵ Na fol. 5' citirana stran iz Ilwofove razprave o turških vpadih na Štajersko je bila objavljena v *Mittheilungen* X (1861).

²¹⁶ Datacija po zadnji ugotovljeni letnici v besedilu (fol. 18').

²¹⁷ V osebnem kazalu kataloga iz leta 1898 (Zahn–Mell, *Kataloge*, str. 201) manjkajo štirje Gadolli sestavki (Hss. 656, 688, 690 in 802), pri čemer za zadnjega v samem besedilu ni navedeno, da je njegov (str. 87), v avtorskem kazalu (str. 172–173) pa pogošamo samo en rokopis (Hss. 1385). V kazalu arhivskega inventarja iz leta 1959 pri Gadollovem imenu pomotoma ni dveh rokopisov – Hss. 656 in 690 (Posch, *Gesamtinventar*, str. 31).

²¹⁸ Zahn–Mell, *Kataloge*. – Zbirko rokopisov so uredili leta 1893, ko ugotavljanje provenience posameznih rokopisnih enot v mnogih primerih že ni bilo več mogoče. Tiskani inventar napotuje na sezname pridobitev, objavljene v *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark* (prav tam, str. IX–X).

²¹⁹ *Mittheilungen* III (1852), str. 32.

²²⁰ Nekateri okrajšani naslovi v *Mittheilungen* ne omogočajo nedvoumne identifikacije z naslovi rokopisov.

v skoraj tri desetletja dolgem časovnem razponu med letoma 1836 in 1864.

Skupaj z združeno rokopisno enoto, v kateri je pretežno Gadollova prejeta korespondenca (Hss. 919), je v zbirki rokopisov shranjenih 57 tematsko zaokroženih sestavkov, med njimi nekaj precej obsežnih. Daleč največji obseg ima »topografsko-naravoslovno-geografski in montanistični oris celjskega okrožja« na 238 listih, pri katerem gre dejansko za sedem ločeno foliiranih zvezkov (Hss. 915). Več kot 100 listov štejejo še: Prispevki za zgodovino in topografijo cerkva, župnij, podružnic in grajskih kapel v 14 dekanijah Lavantinske škofije (Hss. 281, 118 listov), Šaleška dolina na Spodnjem Štajerskem (Hss. 1385, 113 listov) in Prispevki za zgodovino gospošte Blagovna, Anderburg in Rifnik, župnije Šentjur, urada Slivnica ter cerkva na Ponikvi in v Šentjanžu (Hss. 761, 101 list). Po obsegu jim sledi zgodovina Celjskih grofov (Hss. 289, 88 listov).

Z »domovinsko zgodovino«, kot je sam imenoval svojo dejavnost, se je Gadolla začel ukvarjati pred domačim pragom, pravzaprav znotraj zidov očetovega doma, najprej tako, da se je zanimal za preteklost lastnih posesti v okolici Šentjurga. Kot že rečeno, je nekako v letih 1835–1837 pisal razpravo o domačih gradovih in šentjurskem trgu, ohranjeno v poznejšem prepisu druge roke (Hss. 803). Iz istega časa je elaborat o odkritju in izkoriščanju suknarske ilovice v polstoletju od 1788 do 1838, napisan leta 1838 ali 1839 (Hss. 802), obenem dragoceno pričevanje o zgodovini rudarjenja na Celjskem. Z razširjeno domoznansko tematiko, tokrat vključno s cerkveno zgodovino šentjurskega območja (Hss. 761), se je Gadolla pečal v svojih zadnjih blagovnskih letih,²²¹ torej tako na Blagovni kot pozneje na Turnu. Gotovo ga je že pred sredo 19. stoletja pritegovala tudi genealogija – spomnimo na rodovnik njegove matere, nastal po njeni smrti (1841)²²² –, vendar glas o ljubiteljski dejavnosti viteza Franca skoraj gotovo ni segal dlje kot do znancev in sorodnikov baronov Dienerspergov.²²³ Ko je namreč graški profesor dr. Georg Göth v letih 1838–1845 zbiral gradivo za »statistično-topografsko podobo Štajerske«, Gadollo kot sodelavca projekta pogrešamo. Vprašalnik je leta 1842 vsekar prejela tudi okrajna gosposka Blagovna s sedežem na istoimenskem gradu v Gadolli lasti, vendar Göth od tam očitno ni prejel odgovora.²²⁴

Vitez Franc je imel tedaj nemara preveč opraviti z upravljanjem posesti, ženitvijo in prodajo svojih gospošte, da bi si vzel čas še za domoznanstvo. Morda se je za kaj takega čutil tudi premalo poučenega in podkovanega ali pa mu niso ležala nekatera ozko statistična in narodopisna vprašanja. Kot graščak na Turnu, kjer je zanesljivo bival od leta 1846, je nemudoma nadaljeval s preučevanjem preteklosti svojih tamkajšnjih in nekaj okoliških gradov, saj prav te obravnava prvi rokopis, ki ga je Historičnemu društvu za Štajersko poslal najpозneje leta 1851,²²⁵ datiran pa je spomladi 1847 (Hss. 771), ko se je blagovnski vitez komaj ustalil v novem domu v Šaleški dolini.

Vse kaže, da je pravi smisel svojega »raziskovalno-pisateljskega« početja odkril sredi 19. stoletja, že kot turnski graščak in družinski oče. Bržkone je še pred koncem predmarčne dobe začel spremljati dejavnost Historičnega društva za Notranjo Avstrijo, ustanovljenega leta 1843, ki je leta 1850 »razpadlo« na deželna društva.²²⁶ Zelo verjetna se zdi podmena, da je šele dejavnost tega društva osmislila petdesetletnikovo dotlej povsem zasebno ljubiteljsko ukvarjanje z domoznanstvom in lastnim rodoslovjem. Zahvale in pohvale za prejete sestavke, ki jih je v naslednjih letih prejemal od društvenega vodstva, so ga čedalje bolj spodbujale in bržkone je preli v zaključeno obliko marsikaj, kar se mu je prej kopičilo samo kot nepovezano gradivo.

Najzgodnejše ohranjeno pismo v Gadolli korespondenci, zahvala odbora Historičnega društva za poslano razpravo o Blagovni in okoliških gradovih, datirana 14. oktobra 1852,²²⁷ prča, da graškim zgodovinarskim krogom ime Franca viteza Gadolle ni bilo ravno znano, čeprav vemo, da si je z društvom dopisoval vsaj od leta 1851.²²⁸ Ko je nato poslal v Gradec še najmanj dve razpravi, se je najpозneje konec maja 1854 priporočil za članstvo v Historičnem društvu in bil 2. junija istega leta obveščen o sprejemu. Še več, odbor društva ga je hkrati imenoval za »korespondenta za Savinjsko dolino in njeno okolico« (*Korrespondent für das Santhal und dessen Umgebung*), in sicer »kot dokaz priznanja vaši vnemi za pospeševanje domovinske zgodovine in topografije«. Retorični prošnji, da imenovanja ne zavrne, je bila dodana druga, »naj v izvirniku, prepisu ali točnih izvlečkih sporoča Historičnemu društvu vsebino maloštevilnih listin in pomembnih spisov, ki jih je še najti v arhivih nekdanih gospošte«.²²⁹ Iz naslednjega dopisa Gadolli slab mesec

²²¹ Gl. op. 203.

²²² StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Stammbaum meiner seel. Fr. Mutter Barbara von Gadolla geb. Freiin von Dienersperg.

²²³ Dienersperge je Gadolla obvestil o svojih rodoslovnih spoznanjih vsaj enkrat, če ne dvakrat. O tem pričata dva Gadollova rodovnika Dienerspergov v njihovem rodbinskem arhivu, prvi nastal po smrti Barbare-Babette Gadolla (1841) in drugi po smrti njegovega bratranca Ferdinanda barona Dienersperga (1853) (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1).

²²⁴ Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 7 sl., 17, 43.

²²⁵ *Mittheilungen* III (1852), str. 32.

²²⁶ Prim. Janša-Zorn, *Historično društvo*, str. 20–44.

²²⁷ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919, pismo odbora Historičnega društva, 14. 10. 1852, Nr. 864.

²²⁸ Gl. op. 204.

²²⁹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919, pismo odbora Historičnega društva, 2. 6. 1854, Nr. 1305. – Gadolla je naveden med novimi praviimi člani društva (*wirkliche Mit-*

pozneje, 30. junija 1854, je moč razbrati, da je društvu medtem poslal nekaj »novih darov« (*neue Spenden*), skupaj osem lastnih rokopisov, potrdil pripravljenost delovati kot okrajni korespondent, hkrati pa izrazil domnevo, da so za iskanje starih dokumentov vrata že skoraj priprta.²³⁰ Tisto poletje je društvo prejelo od njega pergamentno listino Seifrida pl. Gaisrucka iz leta 1609, poravnalno pismo med Erazmom Raumschüsslom s Šaleka in skupnostjo teharskih kosezov iz leta 1596, razne (nedatirane) davčne napovedi in cenitve sedmih nekdanjih gospostev od Šaleške doline do rodne Blagovne ter kratka prispevka o rodbini Gaisruck in ljudskih pripovedkah iz Gadollovih krajev.²³¹ V začetku naslednjega leta pa je izbrskal še neko zelo mlado podložniško kupno pogodbo iz Velenja iz leta 1779 in jo priložil pošiljki »več zgodovinskih skic«, lastnih rokopisov.²³² V tiskanih seznamih pridobitev društvene zbirke listin pozneje ni več zaslediti Gadollovega imena, le še iz leta 1861 imamo zaznamek, da je za zbirko umetniških predmetov in starin prispeval prepise napisov na škalskem župnišču in cerkvi.²³³ Društvu je poslal pač tisto, kar mu je bilo pri roki, ne da bi se lotil sistematičnega zbiranja in prepisovanja po širokem območju delovanja, ki mu ga je Historično društvo zaupalo, tj. po vsej Savinjski dolini z okolico.

Bodisi nova funkcija okrajnega korespondenta²³⁴ bodisi lastni nagibi so Gadollo najpozneje poleti 1854 privedli do zamisli, da bi napisal zgodovino Celja, in najbrž tudi, da bi jo objavil v samostojni monografiji. Podrobnosti načrta žal ne poznamo, iz odgovora celjskega župana Kaindelsdorferja pa je mogoče povzeti, da je imel turnski graščak v mislih tako preteklost mesta kot rodu grofov Celjskih. Župan mu je 9. oktobra, dan po redni seji mestnega sveta, odgovoril takole: »... *Vaše blagorodje imam dolžnost vnaprej spomniti, da je naš nekdanji vikar, zdaj župnik v Mozirju, gospod Ignac Orožen (Oroschen) v slovenskem jeziku (in windischer Sprach) napisal monografijo o mestu Celje, v katero je vpletel*

*celotno zgodovino grofov Celjskih, črpajo iz najboljših virov, in knjigo že dal v tisk. V svojem sedanjem tihožitju [v Mozirju] jo namerava prevesti tudi v nemščino in spraviti na knjižni trg. To si dovoljujem sporočiti Vašemu blagorodju zato, ker bo morda spremeniło Vašo odločitev (vielleicht Ihren gefaßten Entschluß verändern könnte). Sicer pa se zavedamo priznanja, ki ga je Vaše blagorodje z nameravanim posvetilom (durch die beabsichtigte Dedication) namenilo celjskim meščanom ...«.*²³⁵

Gadollo je torej prehitel Ignac Orožen (1819–1900), avtor *Celske kronike* (1854), ene prvih zgodovinskih knjig v slovenščini in prve slovensko pisane zgodovine katerega naših mest. To in podatek, da je Gadolla takoj zatem povabil Orožna v Historično društvo, kar pa je Orožen postal že leto prej,²³⁶ priča, da se je turnski graščak, zdaj okrajni korespondent, znašel v pravzaprav precej neznanem svetu. V svoji samoti na robu Šaleške doline, kjer je imel po poznejšem pričevanju sina Klemensa le malo obiskov, z marsičem ni bil na tekočem. Tudi društveno glasilo *Mittheilungen* je dotlej očitno prebiral površno ali zgolj občasno, a ne nazadnje je bil član društva šele nekaj mesecev. Za zanimanje turnskega graščaka, tako rekoč svojega soseda, prav tako ni vedel Orožen, zdaj mozirski župnik, ki ga je Gadollovo pismo z 18. oktobra 1854 »enako presenetilo kot razveselilo«. Iz Orožnovega odgovora je razbrati, da je imel Gadolla verjetno prvenstveno namen raziskovati Celjske grofe, ne mestne zgodovine, a je mogoče tudi, da je dal grofom prednost šele zdaj, zaradi novih okoliščin, ki jih prej ni poznal: »V posebno veselje mi je bilo izvedeti, da blagorodni gospod vitez piše zgodovino Celjskih grofov.« Morda je Gadolla v pismu 18. oktobra navedel napačen datum smrti zadnjega grofa Ulrika ali pa je o tem zaradi različnih razpoložljivih navedb Orožna samo spraševal, da mu je ta postregel s pravim datumom, o katerem se je sam prepričal šele nedavno. Orožen je medtem na Gadollovo prošnjo v bližnji graščini Brdce zamen poizvedoval za morebitnimi starimi listinami, saj so vse že izginile, in društvu obljubil nadaljnjo pomoč pri tovrstnem delu.²³⁷ Tudi na obljubljeni obisk na Turn je prišel še pred koncem istega leta in bil po lastnih besedah pri gostiteljskem paru prijazen in prisrčno sprejet.²³⁸ Obisk je pomenil izhodišče za razvitje prijateljskega odnosa, ki veje iz še dveh Orožnovih pisem Gadolli, odposlanih naslednje leto 1855. Gadolla se je dal rad podučiti od dobrih dvajset let mlajšega duhovnika, nekaj v zvezi z Žovneškimi in

glieder) v naslednjem letniku društvenega glasila (*Mittheilungen* VI (1855), str. 14).

²³⁰ Prav tam, pismo odbora Historičnega društva, 30. 6. 1854, Nr. 1318.

²³¹ Prav tam, pismo odbora Historičnega društva, 1. 9. 1854, Nr. 1346. – Listini in cenitve gospostev navaja tudi seznam novih pridobitev društva v *Mittheilungen* VI (1855), str. 33, 34, 46.

²³² StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919, pismo odbora Historičnega društva, 24. 1. 1855, Nr. 1408. – O vsebini kupne pogodbe govori regist med novimi pridobitvami društva v *Mittheilungen* 1855, str. 45.

²³³ *Mittheilungen* X (1861), str. 41.

²³⁴ Gadolla se ni nikoli naslavljal kot korespondent za Savinjsko dolino in okolico, ampak sta v samonaslovitvah vedno dve dolini, Savinjska in Šaleška, enkrat na prvem mestu ena, drugič druga (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 658, fol. 1; Hss. 667, fol. 1; Hss. 684, fol. 1).

²³⁵ Prav tam, Hss. 919, pismo župana Kaindelsdorferja, 9. 10. 1854.

²³⁶ O Orožnovem članstvu poleg njegovega pisma s 30. 10. 1854 tudi *Mittheilungen* V (1854), str. 17.

²³⁷ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919, pismo Ignaca Orožna, 30. 10. 1854.

²³⁸ Prav tam, pismo Ignaca Orožna, 21. 1. 1855.

ustanovitvijo celjskega minoritskega samostana, nekaj glede slovenskih vodnih imen, pozneje pa se je na župnika obrnil za pomoč, kje dobiti uglaševalca klavirja. Viri o stikih med možema nas jeseni 1855 žal zapustijo, in sicer z Orožnovo obljubo, da se spet oglasi na Turnu, ko mu bo dopuščalo zdravje.²³⁹

Članstvo v društvu, funkcija okrajnega korespondenta in znanstvo z zgodovinarjem Orožnom so dali Gadolli nov zagon. Tako je naslednjih deset let za društveni arhiv neutrudno sestavljal svoje zgodovinsko-topografsko-genealoške sestavke. V neprimerno manjši meri je lahko izpolnil pričakovanja vodstva Historičnega društva, da bo po gradovih nabral ali vsaj prepisal pomembne stare dokumente. Kaže, da se je držal bolj doma, kakor da bi hodil naokoli za gradivom. Niti v opatijski arhiv v Celju se namreč konec poletja 1855 ni podal sam, ampak je na opata samo naslovil prošnjo, ta pa je iskanje neke oporoke prevelil na Orožna, brž ko bo prišel v Celje.²⁴⁰ Morda se je skoraj šestdesetletnega Gadolle že lotevala bolezen in si je tudi zato skušal kar sedita olajšati nepotrebne napore.

Očitno pa mu ni bilo nikoli škoda časa ure in ure presedeti ob zapiskih, jih primerjati, prepisovati in pripravljati vedno nove zgodovinsko-domoznanske sestavke za graški društveni arhiv. Od srede petdesetih let je društvu pošiljal nova in predelana ter razširjena stara besedila, večkrat po nekaj skupaj. Glavnina Gadollovega opusa je nastala pred letom 1862, torej še na Turnu pri Škalah in le manjši del pozneje v Gradcu, kjer je bil mož odrezan od virov lokalne provenience in je lahko zbrano gradivo predvsem urejal. Za zdaj ni potrjeno, da bi v svojem zadnjem, graškem obdobju zahajal v Joanneum iskat nove vire, dasi je stanoval le malo stran od muzeja. A kot bomo videli, je najverjetneje v tem času prišel v Gradcu do pomembnega, še neobjavljenega vira, cerkvene vizitacije iz leta 1528.

Čeravno njegovi odnosi z vodstvom Historičnega društva niso bili vedno najbolj harmonični, mu niso jemali volje. Tako mu je vodstvo leta 1857 vljudno in »z obžalovanjem« odgovorilo, da društvo ne more prevzeti stroškov vzdrževanja gradu Šalek (*des Schalleger Thurmes*), za kar jih je Gadolla kot lastnik razvaline prosil z utemeljitvijo, da vzdrževanje presega njegove finančne moči.²⁴¹ Če nič drugega, imamo vsaj podatek, da si je Franc Gadolla pred grozečim uničenjem prizadeval rešiti grad, znan po enkratnem trikotnem stolpu. Kakšne izdatnejše podpore si ob tem morda niti ni obetal.

Odločno nestrinjanje z mnenjem »merodajnih« pa je isto leto izrazil bodisi le v marginalni opazki na robu prejetega pisma bodisi tudi v odgovoru rein-skemu opatu Ludwigu, »direktorju« društva,²⁴² k čemur se bomo še vrnili.

Poleg opata Ludwiga in društvenega tajnika dr. Georga Götha, s katerima je okrajni korespondent Gadolla občeval po »službeni dolžnosti«, je »mali štajerski Valvasor« vzdrževal stike tudi z dvema znanima spodnještajerskima domoznancema. Sodelovanje z mariborskim profesorjem dr. Rudolfom Puffom (1808–1865) in s tedanjim šentjurskim župnikom Davorinom (Martinom) Trstenjakom (1817–1890) je izpričano šele leta 1865, malo pred Gadollovo smrtjo, ima pa poseben pomen za spoznavanje njegovih zadnjih neuresničenih načrtov. S Puffom je bil Gadolla v stikih vsaj od pomladi 1864, ko ga je iz Gradca spraševal, ali lahko kar koli poižve o nekdanjem rudniku svinca in srebra v Lokavcu nad Laškim. Glede na to, da je Puff v odgovoru omenil svoj obisk v Jurkloštru, kjer mu je »mladi župnik lahko ponudil samo nekaj reminiscenc o Veroniki Deseniški«,²⁴³ je Gadolla bržkone še vedno razmišljal tudi o pisanju zgodovine Celjskih grofov. Z Davorinom Trstenjakom je imel v pismih pogovore drugačne narave. Poleg omembe Trstenjakove »neizogibne teme« – prisotnosti Slovanov na Slovenskem še pred priselitvijo Keltov – je tekla beseda o beneficiju na Blagovni, sicer pa je šentjurski župnik pomagal Gadolli z razlago etimologije toponimov in hidronimov v prostoru med Sotlo, Dravo in kranjsko mejo. Žal ostaja uganka, kakšno delo je Gadolla nameraval natisniti, kajti vse vedenje o načrtovani izdaji je zajeto v skopem Trstenjakovem stavku: »Preden boste dali delo v tisk (*bevor Sie Ihr Werk dem Drucke übergeben*), mi ga pošljite v pregled in rade volje se bom potrudil popraviti filološki del.«²⁴⁴ Izraz »Werk« priča, da ni šlo za navaden sestavek in za povrh naj bi že sam »filološki del« (*den philologischen Theil*) zahteval kar nekaj truda. Najverjetneje je bila v igri objava topografije celjskega okrožja v sedmih sistematično urejenih rokopisnih zvezkih (Hss. 915), v kateri mrgoli slovenskih toponimov in za katero ne vemo, ali je nastala še na Spodnjem Štajerskem ali že v Gadollovem zadnjem, graškem obdobju.²⁴⁵ Druga možnost je natis seznama gradov, graščin in dvorcev v celjskem okrožju z razlago vseh toponimov (Hss. 909).

Najbolj jasno je Gadolla izrazil svoj načrt v naslovu in podnaslovu k sestavku o plemiških hišnih posestnikih in meščanih Celja od dobe Celjskih

²³⁹ Prav tam, pismi Ignaca Orožna, 21. 1. 1855 in 16. 10. 1855. – Tudi v Orožnovi fragmentarno ohranjeni korespondenci ni nobenega pisma viteza Gadolle (NSAM, Zbirke, Zapuščine duhovnikov, Orožen Ignacij, šk. 1).

²⁴⁰ Prav tam, pismo Matije Voduška, 21. 9. 1855.

²⁴¹ Prav tam, pismo odbora Historičnega društva, 2. 8. 1857, Nr. 2160.

²⁴² Prav tam, pismo Historičnega društva, 17. 9. 1857, ad Nr. 2204.

²⁴³ Prav tam, pismo Rudolfa Puffa, 12. 3. 1865.

²⁴⁴ Prav tam, pismo Davorina Trstenjaka, 16. 6. 1865.

²⁴⁵ Gl. op. 211.

grofov do novejšega časa. Ta srednje obsežni sestavek je podnaslovil kot: »Gradivo za prihodnji celovit opis in zgodovino mesta Celje«. Na začetku prvega poglavja je ob ponovljenem podnaslovu navedel tudi čas nastanka: »decembra 1861 in prve dni januarja 1862«²⁴⁶ torej v tednih, ko se je poslavljalo od že prodanega Turna in je samo še čakal na primeren trenutek za preselitev v Gradec.²⁴⁷ Zgodovini Celja, o kateri je razmišljal leta 1854, a ga je prehitel Orožen, se torej ni odpovedal vsaj do slovesa od ožje domovine in nemara tudi ne njenemu natisu. Morda bo kdaj vendarle prišlo na dan, ali je Trstenjak z omembo »Ihr Werk« mislil na Gadollovo zgodovino Celja, ki je morda že nastala, a ni nikoli prišla v tiskarno in niti ne kot rokopis v zbirko Historičnega društva za Štajersko ali z njegovo zapuščino v graški Joanneum.²⁴⁸

Kakor koli, ko bi Franc vitez Gadolla natisnil vsaj eno svoje delo, bodisi v knjižni obliki bodisi kot prispevek v historiografski periodiki, bi se mu veliko težje pripetilo ravno to, česar si je najmanj želel – da bo namreč njegov obsežni opus ostal pozabljen in neuporabljen. Čemu ves trud in prizadevanja, ko sadov nazadnje ni imel (skoraj) nikomur podariti? Samotni pisec se je seveda dobro zavedal neodmehnosti svojega pisanja, ki je romalo v društveni arhiv, zato je kakšno reč bržčas vendarle tudi objavil. Vendar ne v strokovni periodiki, namenjeni tudi znanstvencem, temveč v časopisju, kjer se še tako tehtni strokovni sestavki tako radi izgubijo iz evidence. Iz Gadollove ohranjene korespondence lahko razberemo, da je leta 1858 za enega graških časnikov ali prilog, ki jih je izdajala založba Leykamovih dedičev, pripravljala objavo nekih »literarnih prispevkov« (*Ihre literarischen Mittheilungen*). Izdajatelji so ponudbo sprejeli brez zadržkov, celo z neprikritim veseljem, in se zavezali, da bodo besedilo odmerili prostor »v našem dnevniku« (*in unserem Tagesblatte*), ni pa znana nadaljnja usoda rokopisa, za katerega so avtorja v odgovoru prosili, naj jim ga pošlje.²⁴⁹ Morda gre za rokopis o Šaleški dolini, za

katerega je založba v nedatiranem pismu navedla, da bo v primeru prevelikega obsega »ravnala v skladu z izraženo željo«.²⁵⁰ Tudi tretje, najstarejše ohranjeno pismo (1853), ki govori o nameravani objavi Gadollovega prispevka v časniku, ne vzbuja veliko upanja, da bi avtor že napisani prispevek tam res objavil. Razprava o vodah in izvirihi ni ustrezala usmeritvi neimenovanega graškega tednika, zato je urednik prosil Gadollo za krajši in bolj praktično naravnani prispevek. Skoraj pet let zatem je Franc Gadolla pismu pripisal, da je omenjeni prispevek o vodah potrdil svojo vrednost prejšnje leto ob pomankanju vode, zato ga je poslal Štajerski kmetijski družbi »z navodili, kaj je treba storiti in kako si je mogoče pomagati«.²⁵¹

Razprava je bila torej naravoslovno-praktične vsebine in je danes eno redkih konkretnih pričevanj o Gadolli nedomoznanski dejavnosti v njegovem turnskem obdobju. Ukvarjanja z naravoslovjem ni opustil do zadnjega. Zadnja leta na Turnu mu je pri raznih fizikalnih poskusih (*bei seinen physikalischen Arbeiten*) pomagal najstarejši sin Klemens, ki ga ni bilo treba k temu niti najmanj priganjati.²⁵² Glas o dobro opremljenem fizikalnem kabinetu, v katerem se je med drugim zabaval gimnazijec Klemens, je družino Gadolla spremljal tudi v Gradcu. Leto dni pred Frančevo smrtjo, 27. marca 1865, je neki Huber iz Celja, ki je za Franca Gadollo zbiral podatke o rudnikih, izrazil željo, da bi si smel kabinet ogledati na lastne oči.²⁵³ O Gadolli – naravoslovcu imamo zgolj tovrstna posredna poročila. S čim vse se je ukvarjal, lahko po drobcih povzamemo skoraj samo iz njegovih lastnih opisov in iz bežnih omemb sodobnikov. O svojih poskusih, opažanjih in dognanjih je namreč le zelo skopo obveščal strokovno javnost, neprimerno manj kot o domoznanskem delu. Gadollovo ime je namreč komajda mogoče zaslediti v letnih poročilih graškega Joanneuma in njegovih na zbirke vezanih izvirnih rokopisih, prav tako v letnih poročilih Naravoslovnega društva za Štajersko (*Naturwissenschaftlicher Verein für Steiermark*).²⁵⁴ Poleg že omenjenih bežnih poročil o stikih viteza Gadolle – očeta ali sina – z Joanneumom in o fizikalnem kabinetu Franca Gadolle v letih pred njegovo smrtjo potrjuje njegovo ukvarjanje z naravoslovjem samo podatek, da je postal

²⁴⁶ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 263, fol. 1.

²⁴⁷ 8. januarja 1862 je bil potrjeno še na Turnu, kjer je datirana izjava v zvezi s prepisom prodanih gospostev (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundensammlung 1862/2381).

²⁴⁸ Gadolla vsekakor ni mogel govoriti o že napisani zgodovini mesta, ko je leta 1860 v cerkveni topografiji navedel o celjskem minoritskem samostanu naslednje besede: »... seine Schicksale sind in meiner Geschichte der Stadt Cilli zu lesen« (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 281, fol. 30'). Ne samo, da sestavek s takšnim naslovom v zbirki rokopisov Štajerskega deželne arhiva pogrešamo, ampak minoritski samostan ni obravnavan niti v drugih rokopisih, ki zadevajo Celje.

²⁴⁹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919, pismo dedičev A. Leykama, 14. 1. 1858. – »Tagesblatt« se v tem času uradno ni imenoval noben graški časnik; najverjetneje gre za »Grazer Zeitung« (prim. Fournier, Die »Grazer Zeitung«, str. 167 sl.).

²⁵⁰ Prav tam, pismo dedičev A. Leykama, s. d. – Pismo je odgovor na Gadollovo pisanje z dne »20. t. m.«, na kuverti, poslani na Turn pri Škalah pa sta žiga dveh pošt – celjske z datumom 5. marec in velenjske z datumom 6. marec – brez letnice.

²⁵¹ Prav tam, pismo D. Hlubka, 11. 6. 1853, Gadollov pripis 21. 2. 1858.

²⁵² Schillinger, Die Familie Gadolla, str. 7.

²⁵³ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919, pismo N. Huberja, 27. 3. 1865.

²⁵⁴ Za pregled navedenih tiskanih in neobjavljenih virov se iskreno zahvaljujem dr. Ulrike Hausl-Hofstätter, znanstveni sodelavki Universalmuseum Joanneum v Gradcu.

eden ustanovnih ali vsaj zgodnjih članov leta 1862 ustanovljenega Naravoslovnega društva za Štajersko, tedaj že kot v Gradcu živeči zasebnik.²⁵⁵ Vse torej kaže, da je bil ta Valvasorjev trikrat pravnuk po rezultatih svojega dela predvsem domoznanec in zgodovinar, »naravoslovni učenjak« pa bolj za domače potrebe. Pri tem gre upoštevati tudi dejstvo, da je okolje podeželske graščine postajalo v 19. stoletju vse manj primerno za resno ukvarjanje z eksaktnimi znanostmi.

Malo pred iztekom zemeljske poti Franca viteza Gadolle je dokumentirana še ena dejavnost – numizmatika, ki ji je posvečal neprimerno manj pozornosti kot svojčas njegov oče Johann. Ta je namreč v obeh svojih oporokah sinu med drugim zapustil zbirko novcev, ki jo Franc pozneje omenja kot posebej bogato z rimskimi novci,²⁵⁶ sicer pa v njegovih spisih ne bomo našli ničesar numizmatičnega. Za obstoj zbirke izvemo spet šele spomladi 1862, ko se je Franc z družino preselil v Gradec in je očetovo zbirko 650 rimskih srebrnikov za skromnih 200 goldinarjev (pod tedanjo ceno srebra) prodal deželnemu muzeju Joanneumu. Gadollova zbirka je v deželnem muzeju glede na pomen še danes »pojem«.²⁵⁷ Celotna zbirka novcev očeta Johanna viteza Gadolle, ki je s pozivom vključil v iskanje kmete, naj bi obsegala okoli 1.000 kosov in nastala med letom 1800 in njegovo smrtjo leta 1832.²⁵⁸ Podatek o času nastanka je pomenljiv, saj jasno pove, da Franc z zbirateljstvom ni nadaljeval. Bržčas so šli stari novci zlahka iz njegovih rok. Tako je leta 1864 Joanneumu podaril tri znatno mlajše, dva iz 17. in enega iz 18. stoletja.²⁵⁹

Okvir pričujočega prispevka ne dopušča temeljite analize Gadollovega domoznansko-historiografskega opusa, kar že glede na njegov velik obseg ni bil piščev namen. To zahtevno nalogo bomo prepustili morebitnim poznejšim preučevalcem njegovega dela. Opozorili bomo zgolj na tematske sklope, ki se sicer pogosto prepletajo, na posameznih primerih pa ponazorili metodologijo in rezultate njegovega dela.

Gadollove sestavke v rokopisni zbirki Štajerskega deželnega arhiva lahko v grobem razdelimo na šest tematskih sklopov: 1) Genealogije in zgodovine plemiških rodbin, 2) Celjski grofje, 3) Zgodovinsko-topografski orisi gradov v celjskem okrožju, 4) Zgodovinsko-topografski oris mesta Celje; 5) Zgodovinsko-topografski oris Cerkve v celjskem okrožju in 6) Topografsko-naravoslovno-geografsko-montanistični oris celjskega okrožja.

Ne samo, da se vsebine prepletajo, ampak se marsikaj neizogibno tudi ponavlja. Razumljivo, glede na to, da je enkrat v ospredju določena rodbina, drugič gospodstvo, tretjič topografija mesta, v katerem ima taista rodbina posest. Ker pa je pisec marsikje hotel povedati »vse«, ga je pripoved včasih – podobno kot Valvasorja – zanesla stran od bistva je pogosto daleč od dovršenosti, nasploh precej suh, podajanje vsebine faktografsko, koncept največkrat kronološki. Ponazori naj ga kratka predstavitev rodbine Valvasor v enem prvih sestavkov, ki jih je Gadolla poslal štajerskemu Historičnemu društvu. Napisal ga je leta 1855, govori pa o rodbinah, s katerimi je bil sam sorodstveno povezan in so imele posest v celjskem okrožju.

»7. Baroni Valvasor. Ta iz Bergama na Kranjsko in Štajersko priseljena rodbina je v celjskem okrožju posedovala gospodstva Laško, Planina in Konjice, graščino Riegersdorf ter hišo z vrtom v Gradcu. Janez Krstnik Hieronim je bil leta 1550 lastnik Laškega, tudi še po letu 1566. Leta 1714 se je Regina Konstancija baronica Valvasor omožila z Volfom Sigmundom vitezom Dienerspergom, rojenim leta 1679 in umrlim 1751. Zdi se, da je bil Volf Sigmund zemljiški gospod še na Kranjskem, kjer so sicer Valvasorji posedovali veliko posesti. Genealogija tega rodu je natanko navedena v kroniki Janeza Vajkarda barona Valvasorja. Očeta Regine Konstancije je treba ugotoviti. 6. marca 1752 je bila Marija Antonija baronica Valvasor, rojena baronica Gabelhoven, lastnica Riegersdorfa, ki sta ga leta 1777 kupila Marija Konstancija Eberl in njen sin. Po tem času Valvasorji izginejo.«²⁶⁰

V nekaterih njegovih sestavkih, zlasti krajših, pogrešamo navedbe, od kod je črpal, na poznejših pa je sklicevanja na vire in avtorje več, predvsem ko gre za soočenje ali problematiziranje njihovih trditvev. A že iz enega njegovih zgodnejših sestavkov (1847), prvega, ki ga je poslal Historičnemu društvu, je razbrati zavedanje o pomenu primarnih virov in nepopolnosti svojih ugotovitev: »Vsi s črnilom podčrtani podatki izvirajo iz izvornih listin, katerih pristnost lahko dokažem. Za vse gradove, ki jih opisujem kronološko, imam dokazila (Beleg) v svoji registraturi. To pa zato, ker sem našel v knjigah toliko pomot. .../ Veliko ovir je na poti in za vsak grad ni

²⁵⁵ *Mittheilungen des Naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark* I (1863), Beilage 2, str. 12.

²⁵⁶ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 678, fol. 23'.

²⁵⁷ Universalmuseum Joanneum, Abteilung Archäologie & Münzkabinett, Jahresakten, K 1861–62, Nr. 137, 16. 4. 1862; Nr. 154, 10. 5. 1862; Nr. 155, 15. 5. 1862; Nr. 156, 15. 5. 1862; No. 159, 19. 5. 1862; K 1864, Nr. 203, 15. 8. 1864. – Podatke o odkupu zbirke in njeni vrednosti je v dokumentaciji Joanneuma odkril kolega arheolog Robert Krempuš, ki se mu zanje iskreno zahvaljujem. Prav tako me je opozoril na relevantno literaturo.

²⁵⁸ Pichler, *Repertorium*, str. 77.

²⁵⁹ Med Gadollovo korespondenco je tiskovina – letno poročilo Joanneuma za leto 1864 – z opozorilom na 14. stran, na kateri je naveden med darovalci, in zahvalo ustanove za dar z datumom 21. maj 1865 (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919).

²⁶⁰ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, fol. 5'–6.

[illegible]

*Tabelarični seznam gradov, graščin in dvorcev celjskega okrožja
(StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 909)*

mogoče opisati popolne zgodovine od začetkov dalje. Za starejšo zgodovino mi preostanejo Schmutz, Wildenstein, Wurmbrand itd. Ni dvoma, da bom sčasoma našel še marsikaj, zato bo ta zgodovina razširjena. Zdaj pa moramo pridno iskati in ne smemo izgubiti poguma ali se utruditi.»²⁶¹

Gadolla je sicer dobro presojal zanesljivost različnih virov in je vseskozi pripisoval posebno vrednost virom prve roke. Te imenuje »originalne listine«, tudi če jih sam ni imel v rokah, ampak je njihovo vsebino povzel po literaturi.²⁶² Pred očmi je imel tudi jasno spoznanje, da je njegovo delo reševanje pred pozabo. Po letu 1861, ko je že bila porušena njegova rodna graščina na Blagovni, je o svojem najzgodnejšem znanem sestavku, zgodovini gospostev Blagovna, Anderburg in Rifnik ter trga Sentjur, naknadno datiranjem v leto 1836, zapisal: *»Lahko smo prepričani, da je od vseh tu citiranih izvirnih listin in dokumentov, ki sem jih okoli leta 1835, 1836, 1837 itd. uporabil za pisanje tega sestavka /.../, najti dandanašnji komaj katerega. Ni torej več mogoče*

sestaviti podobnega opisa, ker v celoti manjkajo viri. Moja razprava ima vrednost v tem oziru. Tudi vsi ljudje, ki so še kaj vedeli o gospodstvu, so pomrli. Prišel sem torej ravno še do priprtih vrat in trudoma zbral vse, kar so mi ti ljudje pripovedovali in kar se je obrnilo v listinah. Če se izgubi pričujoča razprava, bo šla v izgubo tudi zgodovina Blagovne. Vandalizem je za to že poskrbel. Listine so raznesene, grajsko poslopje so podrl.»²⁶³ Ostri izraz »vandalizem« je Gadolla uporabil tudi pri opisu usode inventarja rodnega gradu svoje matere, starega gradu Schlungenburg na Dobrni, četudi je šlo za obtožbo ravnanja lastnega deda Avgušтина barona Dienersperga: »*Če držijo Schülerjeve navedbe, da je bil na Schlungenburgu še okoli leta 1770 bogat arhiv, veliko orožja, topov itd., potem tedanjega lastnika ni mogoče zagovarjati pred očitkom vandalizma.*»²⁶⁴

263 Prav tam, Hss. 803, fol. 1'.

264 StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, fol. 23^v–24. – V
 Schülerjevem vodniku po Dobrni iz leta 1862 (Schüler, *Der
 Landschaftliche Cwrt*) teh navedb ni, kar samo potrjuje
 sklepanju, da je imel Gadolla resnično v rokah neki vodnik
 istega avtorja, morda samo razpravo, z letnico 1861 (gl. op.
 173).

²⁶¹ Prav tam, Hss. 771, fol. 1'-2.

262 Prav tam, Hss. 289, fol. 1.

Iz Gadollovega citiranega, enega njegovih najbolj dovršenih lokalnozgodovinskih del – o zgodovini gradu in zdravilišča Dobrna (1861) – lahko poleg tega razberemo njegov kritičen odnos do interpretacij virov. »Tudi to, kar pravi Schmutz o Dobrni, lahko jemljemo za resnično, ker je črpal iz Stadlovega Ehrenspiegla, iz Wurmbranda, Cainacha itd., kakor tudi iz izvirnih listin. Ker nisem navajen mehanično ponavljati za drugimi, je nujna naslednja pripomba: naj torej odgovarja Julius Cäsar, če je zgodba o Viljemu izmišljena.« Štajerski zgodovinar A. J. Caesar (1720–1793) je namreč objavil pripovedko o nekem Viljemu Dobrnskem (von Neuhaus) iz 15. stoletja, domnevnem začetniku toplic, čigar obstoja Gadolla ni mogel potrditi z dokumenti.²⁶⁵

Takoj za temi besedami je Gadolla postregel z zgovorno pripovedjo o nenavadnem koncu starega dobrnskega gradu, ki dopolnjuje dosedanje védenje o njegovi rušitvi. »Pripoveduje se tudi, da naj bi se grad Schlangenburg [stari grad Dobrna] leta 1772 podrl. To pa gre razumeti takole. Ko je Ksaver Avgustin baron Dienersperg [Gadollov ded] leta 1770 kupil dobrnsko gospodstvo, je bil stari grad, katerega prejšnji lastniki Brandenau in Schlangenbergi so v njegovo vzdrževanje vlagali zelo malo, že v povsem rušljivem stanju, zato je dal novi lastnik zgraditi zasilno stavbo tam, kjer stoji danes novi grad. 25. februarja 1770 se je poročil z Jožefo pl. Brandenau Mühlhoffen, hčerko Janeza viteza Brandenaua, ki je umrl leta 1765, in moja mati Babette se je leta 1772 rodila še na Schlangenburgu. Tisto leto ali v enem od naslednjih let naj bi na velikonočno nedeljo, ko je bil baron Dienersperg s svojo ženo ravno pri zajtrku, padel s stropa velik kamen, k sreči na drugi konec mize, nakar so v velikem strahu pobegnili iz gradu. Najstarejši sin Avgustina barona Dienersperga se ni več rodil v gradu. Gradnja novega gradu se je začela leta 1775, material zanj pa so vzeli s starega gradu, ki se je zato tudi tako hitro porušil in sesul, kajti brž ko grad izgubi streho, stopa v velikanskimi koraki naproti propadu.«²⁶⁶ Gadollov opis, do pred kratkim neznan, je eno tistih njegovih verodostojnih pričevanj, ki jim gre največja teža. Dobrnski grad se je torej verjetno začel podirati 19. aprila 1772 ali kvečjemu na velikonočno nedeljo naslednje leto, 11. aprila 1773, preden se je 7. avgusta v kmečki hiši nedaleč stran rodil Dienerspergov drugorojenec, Gadollov stric. S tem je izgubil na pričevanjski vrednosti domnevni nočni beg iz gradu, ki ga je graški zgodovinar K. Tangl (1852) na podlagi pripovedovanj postavljal v poletje 1772, poznejši prepisovalci pa so mu dodali še nove dramatične podrobnosti.²⁶⁷ Tudi sam Gadolla je pozneje (1864) dodal: »Stanovalec gradu je na nevarnost

že pred velikonočno nedeljo opozorilo strahovito pokazanje in rešili so se z begom.«²⁶⁸

Zelo zanimiva, pravzaprav presenetljiva je ugotovitev, da Gadolla, ki se je v spisih o Dobrni veliko skliceval na literaturo, zlasti na mariborskega profesorja Puffa, Schmutzov historično-topografski leksikon Štajerske in na Schülerjev vodnik po zdravilišču Dobrna, nikjer ne omenja temeljne razprave o zgodovini dobrnskega gospodstva in zdravilišča iz leta 1852.²⁶⁹ Resnicoljubni Gadolla omenjene razprave uglednega graškega zgodovinarja K. Tangla gotovo ni ignoriral, ampak jo je preprosto prezrl, bržčas ker je bila objavljena v društvenem glasilu *Mittheilungen*, preden je sam postal član in zvezka na Turnu ni imel pri roki. Da Tanglove obsežne razprave res ni poznal, priča nepoznavanje nekaterih temeljnih podatkov o preteklosti Dobrne,²⁷⁰ poleg tega pa je citiral mlajšo razpravo istega avtorja o Žovneških (1861).²⁷¹ In vendar je samo za Gadollovo rokopisno razpravo o Dobrni (Hss. 240) potrjeno, da je vzbudila zanimanje sodobnikov. Poverjeniški urad štajerskih deželnihi stanov je najpozneje konec maja 1861, malo pred svojo razpustitvijo, prosil Historično društvo, da bi si smel za svoj arhiv narediti prepis Gadollovega zgodovinskega orisa dobrnskega zdravilišča.²⁷² Deželni stanovi so bili namreč od konca leta 1858 lastnik Dobrne,²⁷³ ki je z njihovim razpustom prešla v last dežele Štajerske oziroma v upravo novoizvoljenega deželnega odbora.

Ni znano, kdo je stanove opozoril na še sveži rokopis, morda Gadolla kot štajerski deželan sam, kot tudi ne, koliko so se za pisanja svojega sočlana, »samotnega turnskega viteza«, zanimali člani Historičnega društva. Ni potrjeno, da bi se ta v svojem zadnjem, graškem obdobju, ko ga je zapuščalo zdravje, aktivno udeleževal v društvu. Kot dotlej ni v društvenih letnih poročilih ničesar o njegovih morebitnih predavanjih ali posebnih dejavnostih. Tudi v kratkih povzetkih rokopisov, ki jih je o vsebini prispelih rokopisov skoraj vsako leto priobčeval društveni tajnik dr. Georg Göth, pogrešamo kakršno koli omembo prispevkov Franca viteza Gadolle. Göth je vsebine izbiral po lastni presoji in v Gadollovih rokopisih pač nikoli ni našel ničesar

²⁶⁸ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 800, fol. 34'.

²⁶⁹ Tangl, Beiträge zur Geschichte.

²⁷⁰ Gadolla je denimo navedel samo približni letnici prehoda Dobrne na Gačnike – okoli 1619 (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, fol. 6') in pozneje na Brandenau – okoli 1730 (prav tam, fol. 6'), znana pa mu ni bila niti točna letnica prodaje Dobrne grofu Kollowratu, po Gadolli leta 1852 namesto 1851 (prav tam, Hss. 917, fol. 7).

²⁷¹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, fol. 4.

²⁷² Poročilo o delovanju društva med 1. marcem 1860 in 31. majem 1861 (*Mittheilungen* XI (1862), str. 4). – Malo verjetno je, da bi se »historische Darstellung des Bades Neuhaus« lahko nanašalo na del katerega Gadollovih starejših tekstov.

²⁷³ J. Orožen, Donesek, str. 288–289.

²⁶⁵ Prav tam, fol. 20–21'.

²⁶⁶ Prav tam, fol. 21'.

²⁶⁷ Prim. Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 27–28.

vrednega posebne pozornosti.²⁷⁴ Da neki vitez Gadolla društvu pošilja rokopise z vsebino, povezano s spodnjim delom dežele, so se društveniki lahko seznanjali le iz poročil o novih pridobitvah društva, pa tudi v teh noticah ne bomo zasledili marsikaterega danes znanega Gadollovega prispevka.²⁷⁵ Očitno zato, ker so bili »manjkajoči« sestavki del zapuščine, ki jo je leta 1866 verjetno prevzel Joanneum in ni prišla do društva.²⁷⁶ Ker so si le redki umrli zaslužni člani prislužili nekrolog, tega ni nihče napisal za Gadollo. Le pri spremembah članstva so sočlani v letniku 1867 lahko prebrali, da je med umrlimi zadnjega leta tudi okrajni korespondent Franc vitez Gadolla, sicer posestnik v Gradcu (*Gutsbesitzer in Graz*).²⁷⁷

Kako je vodstvo Historičnega društva za Štajersko presojalo njegovo delo, seveda ni mogoče izluščiti iz vljudnostnih fraz in zahval, ki jih razkriva Gadollova skromno ohranjena korespondenca. V tem pogledu sta neprimerno povednejši dve mnenji »merodajnih«, prvo namenjeno Gadolli osebno (1857) in drugo, napisano za ožje društveno vodstvo (1859). V prejeti korespondenci po vsebini in obliki izstopa že omenjeno pismo društvenega »direktorja« reinskega opata Ludwiga,²⁷⁸ z datumom 17. september 1857.²⁷⁹ Morda je Gadolla pismo hranil tudi zato, ker vsebuje več tehtnih metodoloških napotkov, ki pri naslovniku niso ostali brez odziva. Ludwig se je osredotočil na Gadollov polemični sestavek, ki v naslovu kaže na piščevo neprikrito nejevoljnost: »O največjo jezo vzbujajočem načinu, kako pisci romanov, balad, gledaliških del, pesniki in avtorji t. i. zgodovinskih pripovedk sprevračajo zgodovinska dejstva« (Hss. 658). Svoje pismo Gadolli je začel z »mentorskimi« besedami: »*Odbor Historičnega društva se vam zahvaljuje za vaša zgodovinska dela, hkrati pa si ne more kaj, da ne bi izrazil obžalovanja nad tem, koliko časa, truda in učenosti ste uporabili za zavračanje piscev dram, romanov, novel in feljtonov kot ponarejevalcev zgodovinske resnice. Vaš boj zoper to ljudstvo, ki se imenuje Legija, je bil gotovo dobronameren, toda jalova je jeza, kjer ni mož (vane sine viribus irae). Publika, kakršna je, jih ljubi veliko bolj kot zgodovino* (podčrtal Ludwig), in mi tega ne bomo spremenili na bolje, izobraženec pa zna med obojimi pač dobro razlikovati in od onih ne bo zahteval zgodovinske resnice, kot jim tudi ne bo pripisoval nobene zgodovinske vrednosti. Čemu zoper tako obskuren

roman, kot je »Hermann von Una«, stopiti na bojno polje v polni bojni opremi zgodovinske kritike? To orožje raje prihranimo za pisanja, ki kažejo očitne kršitve zoper zgodovinsko resnico, čeprav se razglašajo za zgodovinska (podčrtal pisec pisma).« V nadaljevanju je Ludwig morda nekoliko prizadel Gadollo osebno, ko se je kot primera lotil Valvasorja. »Med ta pisanja vsekakor spada tudi Valvasorjevo delo in popravljane njegovih morebitnih zmot bi bilo zato vredno truda, a ravno tu je nakazano, da njegovi podatki ne soglašajo vedno s kronikami. Toda, ali te vselej vsebujejo čisto zgodovinsko resnico?« Jalovost Gadollovega spopadanja z literati je Ludwig nato še enkrat brez ovinkarjenja podkrepil z besedami: »Omenjeno [Gadollovo] delo kaže sicer na velik trud, veliko zgodovinsko načitanost in zlasti na natančno seznanjenost z genealogijo grofov Celjskih, le škoda, da je vse to uporabljeno za negativno, nekoristno in brezplodno nalogo.«

V zvezi z zadnjima poslanima sestavkoma o topografiji nekaterih spodnještajerskih gradov in genealoških noticah o rodbinah Dienersperg in Adelstein se je opat Ludwig izrazil pozitivno, ker »vsebuje zelo veliko dragocenih podatkov«, vseeno pa je dal Gadolli metodološko koristen napotek, da bi bilo graščino Tabor pri Vojniku veliko bolj smiselno obravnavati samostojno, ločeno od genealoških notic, saj prispevek »z mešanjem obeh predmetov žal veliko izgubi na enotnosti, urejenosti in jasnosti«. Gadolla, ki najbrž ni bil vaje tako neposredne kritike, saj je, kot priča ohranjena korespondenca, dobival iz Gradca samo zahvalne in bodrilne odgovore, se je z Ludwigoom intimno gotovo strinjal, presenetil pa ga je nenavaden ton. V svoji prizadetosti je zato kar s petimi vprašaji opremil Ludwigovo trditev, »da utegne biti izraz ponaredek (Falsifikat) za rodovnik baronov Kulmer nekoliko pretrd«. Na rob pisma je upravičeno pripisal: »Še trše pa je, če častiti odbor ne bere prav, kajti rodovnika baronov Kulmer nisem niti v sanjah označil za napačnega (als falsch), ampak sem samo rekel, da se je ponaredek pripetil v rodovniku Schlangenburgov, ki ga je neki Kulmer kot predsednik koroških deželnih stanov potrdil za resničnega in pravičnega.«

Zgoraj omenjani 39 listov obsegajoči sestavek o tem, kako literati sprevračajo zgodovinska dejstva, sam po sebi sicer ni bil naperjen zgolj zoper pisce, navedene v naslovu, ki jim je Gadolla med drugim zameril, da so nekatere Celjske grofe prikazovali v zelo slabi luči. Prinašal je tudi tehtne ugotovitve o napakah zgodovinarjev v zvezi z biografskimi podatki Celjskih, pregled zgodovinopisnih del o Barbari Celjski (mdr. navaja Valvasorja) in njen natančen življenjepis na podlagi soočenja objavljenih dejstev. Pravzaprav bi Ludwig lahko očital Gadolli prav to nedoslednost, namreč združevanje različnih vsebin pod enim in zato neustreznim naslovom.

²⁷⁴ Prim. *Mittheilungen* II–XIV.

²⁷⁵ *Mittheilungen* II (1852) – XIV (1866).

²⁷⁶ Vodnik po Štajerskem deželnem arhivu navaja kot način in čas pridobitve vseh Gadollovih rokopisov: »Nachlaß 1866« (Posch, *Gesamtinventar*, str. 31).

²⁷⁷ *Mittheilungen* XV (1867), str. 35.

²⁷⁸ Ludwig Crophius Edler von Kaiserstiege, t. i. študijski direktor graške univerze (v letih 1827 do 1861) in direktor Historičnega društva za Štajersko.

²⁷⁹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919, pismo Historičnega društva, 17. 9. 1857, ad Nr. 2204.

Ne glede na kritiko pa se je bil Gadolla pripravljen dati poučiti, saj v njegovih poznejših zaključenih sestavkih ni več očitanih konceptualnih pomanjkljivosti in kritik na račun nezgodovinarjev. Historično kritiko je uperil izključno v posledice slepega povzemanja različnih zgodovino piscev.²⁸⁰ Tudi kar zadeva strukturo njegovih sestavkov, je ta skladnejša skoraj pri vseh, ki jih lahko z gotovostjo datiramo v čas po letu 1857. Zdi se, da je dobro namerno kritiko kljub letom in življenjskim izkušnjam hitro obrnil v svoj prid. Še več, v Gadollovem razmeroma obsežnem, 72 listov obsegajočem sestavku iz leta 1858 »O strahotni škodi, ki so jo prebivalcem Štajerske prizadejali udarci (*Wichse und Schläge*) petih vojn s Francijo«,²⁸¹ je zaznati celo precejšnjo mero inovativnosti. Tako se je vsake vojne od 1792 do 1815 lotil posebej, sicer v kronističnem slogu, a je najprej opisal makroraven – dogajanja v Franciji in svetovne dogodke, nato pa še mikroraven vse do posameznih krajev na Štajerskem, pač s težiščem na spodnjem delu dežele. Sestavku daje posebno vrednost ravno obravnava lokalnih dogodkov, ki jim je bil avtor deloma priča tudi sam, čeprav tedaj še otrok. V okviru obravnavanja vojne leta 1797, ko je ravno prihajal na svet, je denimo v razdelku o Celju povedal naslednje:

»Celje. 9. aprila so šli prvi Francozi iz Ljubljane proti Mariboru in Gradcu, bilo pa jih je malo, tako da so se močno prestrašili kmetov, ki so na cvetno nedeljo z oljčnimi vejami ravno prihajali iz cerkve. Po začasnem miru so se štiri brigade – Bersena, Bernadotte, Serunie in Massena – zadnje dni aprila, od 27. do 30., umaknile nazaj v Italijo. Zadnji Francozi so korakali tod skozi 5. maja. Škoda, ki so jo povzročili v Celju in okolici, je znašala 4.144 goldinarjev in 28 krajcarjev. Cerkev sv. Maksimilijana so približno v tem času (um diese Zeit) spremenili v skladišče, kar je ostalo do leta 1834. Tako kot druga mesta je Celje prestalo zahteve vojaških enot, transporte ranjencev itd.«²⁸²

Sestavek zaokrožujeta kronološki pregled vseh bitk od leta 1792 do waterlooske in kratek opis tedanjih razmer v Gadollovem domačem nabornem okraju Blagovna s sedežem v njegovi rodni graščini, ki govori o izdatkih, nastanitvah vojaštva, davkih, rekvizicijah in drugih nadlogah. Gre za pravo malo zgodovino četrtsletoletne nemirne dobe, kot jo je »od zgoraj in spodaj« doživljal v tem času rojeni sodobnik iz štajerske province.

Od konca petdesetih let se je Gadolla sicer še vedno loteval tudi krajevnih zgodovin, vse bolj pa si je za prostor obravnave zadajal širši okvir – ozemlje leta 1849 ukinjenega celjskega okrožja, ki je obsegalo večji del Spodnje Štajerske, skoraj vse njeno ozemlje južno od Drave. V tem času, ne pred letom

1861, se je lotil kritične primerjave poročil o turških vpadih na »južno Štajersko« (*in der südlichen Steiermark*).²⁸³ Časovni okvir je zopet predstavljalo celotno obdobje osmanskih napadov od prve polovice 15. stoletja dalje do dunajske vojne, sicer pa je Gadolla v besedilu ločeno obravnaval mesto Celje in njegovo (široko) okolico. Razprava, ki bi bila po pristopu skoraj vredna kakšnega Stanka Juga osemdeset let pozneje,²⁸⁴ je že v naslovu napovedana kot polemična: »s podatki, kako drugače in različno se o njih [turških vpadih] pripoveduje« (*mit Angaben wie abweichend und verschieden dieselben erzählt werden*). Gadolla sicer nikoli ni prestopil meje narativnega v tem oziru, da bi svoje tekste opremil z opombami, bodisi pod črto bodisi na koncu, je pa znanstveni aparat uporabil v samem besedilu, pri čemer je naslove in strani citiranih del v celoti podčrtal z rdečo. Glede na citat Ilwofove razprave, objavljene v *Mittheilungen* za leto 1861,²⁸⁵ Gadollova kritična razprava ni mogla dobiti končne oblike pred tem letom, bržkone torej šele v njegovem graškem obdobju. Tudi zdaj ni mogel povsem brez etiketiranja, kot mu ga je nekaj let prej očital opat Ludwig, a so hudozanja tokrat odmerjena bolj premišljeno. Ogledimo si odlomek iz prvega dela razprave, namenjenega Celju, ki govori o turškem vpadu leta 1480 (fol. 5'–6'):

»E) 1480 je prišla /gl. Ilwof 10, pag. 256/ truma Osmanov s Koroškega proti Slovenj Gradcu do Radelj na Štajerskem /o Celju ne pove ničesar/. Orožen pripoveduje, pag. 116 po Marianovi »Geschichte der Klerisei«,²⁸⁶ 6. zvezek, da so se Turki avgusta obrnili proti Novemu Klostru. Tu so se zadrževali tri dni, imeli v cerkvi svoje konje in oplenili samostan. Brata Wolfganga Weitdorferja, Dunajčana, so 24. avgusta umorili pri neki kapeli, ki stoji nad samostanom, priorja Pavla, dominikanca Jurija (Georg) Markala in Gašperja (Gaspar) Kolobnija pa odpeljali v ujetništvo. Morali so iti skozi Celje, kajti pri Brežicah jih je potolkel bamberski škofijski vicedom iz Volšperka Jurij pl. Schaumberg in jim vzel ujetnike. O tej bitki pripovedujejo tudi Ilwof, pag. 256, Gebler pag. 256, in Megiser, ki pa pravi, da se je odvila na Koroškem. Valvasor, ki povzema Megiserja, ne navaja nobenega kraja, medtem ko poroča J. Caesar o bitki pri Brežicah, tako kot tudi Hammer in A. /gl. Steirische Zeitschrift 1826 VII, 15/. Glede na to, da Megiser vedno govori neresnico /gl. Hermann, Geschichte Kärnthens/, je tudi tu lagal. Vendar poroča o napadu pri Novem Klostru samo

²⁸³ Prav tam, Hss. 929.

²⁸⁴ Jug, Turški napadi.

²⁸⁵ Ilwof, Die Einfälle.

²⁸⁶ Marian je dejansko osebno ime avtorja, naslov dela pa: Andreas Marian a Ss.S. Fiedler, *Austria Sacra: Oesterreichische Hierarchie und Monasteriologie. Geschichte der ganzen österreichischen, weltlichen und klösterlichen Klerisey beyderlei Geschlechts. Aus den Sammlungen Josephs Wendt v/on/ Wendenthal*. Wien: Gedr. Bey M. a. Schmidt, 1780–1788.

²⁸⁰ Prav tam, Hss. 699, 795.

²⁸¹ Prav tam, Hss. 914.

²⁸² Prav tam, fol. 10–10'.

Orožen, ki navaja Mariana. Od kod pa ima Marian to vest? Moram priznati, da se mi zdi zelo nenavadno, da Unrest, ki je bil vendar duhovnik, ni vedel o tem ničesar, pri čemer podrobno pripoveduje o vpadu Turkov pri Zbelovem leta 1479 in Unrestova »Chronikon Austriacum« seže vendar do leta 1494. Toda Marian imenuje zajete dominikance celo s krstnimi imeni in priimki. Od kod je črpal to zgodbo in zakaj noben drug pisatelj ne pove ničesar o Novem Kloštru, medtem ko omenjajo zmago Jurija pl. Schaumburga pri Brežicah tako Wartinger, Gebler in drugi, prav tako Puff?»

Malo pred razpravo o turških vpadih si je Gadolla nabiral izkušnje z dvema metodološko sorodnima kratkima obravnavama parcialne problematike. V prvi je na primeru grofov Celjskih, zlasti Barbare, primerjal navedbe o njihovih rojstvih in smrtih v literaturi in ugotavljal, kaj je pri tem logično in kaj verjetno, z uvodno utemeljitvijo, da se v tako početje spleta vložiti trud.²⁸⁷ V drugi, verjetno malo zgodnejši, saj jo je Historičnemu društvu poslal že leta 1859, se je lotil Heme Krške in soočal objavljene listine s trditvami starejših in mlajših zgodovinarjev, na prvem mestu Valvasorja. Naslov »V kakšen propad in nedoslednosti pogosto zaide tisti, ki mehanično ponavlja za različnimi zgodovinoписci« je podkrepil s sklepno mislijo, da je le-to »vidno iz te razprave«.²⁸⁸

Samo za to njegovo društvu poslano razpravo poznamo recenzijo zgodovinarja, če odmislimo pismo opata Ludwiga kot odziv na Gadollovo pošiljko več sestavkov dve leti prej. Recenzent dr. Karlman Tangl je teden dni po prejemu sestavka 5. februarja 1859 zavrnil Gadollovo pisanje kot »mlatenje prazne slame« (*heißt leeren Stroh dreschen*), ker da »danes vsakdo ve, za kakšne zgodovinarje je imeti tiste pisce«, katerih protislovja Gadolla obravnava, zlasti Megiserja in Valvasorja. Tangla je zmotil že udarni naslov, pri katerem je zato kar na treh mestih dodal »sic!«. Gadolli je v nadaljevanju očital, da ne izrazi lastnega mnenja, ne zastopa stališč zgodovinskega raziskovanja in da je zagrešil tudi napake. Še več: »Nasploh vitez Gadolla pri svojem skromnem, nejasnem vedenju in pomanjkanju zgodovinskega znanja nikakor ni usposobljen za presojo takšne zgodovinske snovi ...«. Recenzentov sklep je bil po vsem povedanem pričakovani: »Sestavek gre po mojem mnenju preprosto ad acta«.²⁸⁹ Kaj so iz društva sporočili Gadolli, če sploh kaj, ostaja neodgovorjeno vprašanje zase.

A če so mu v rokavicah povedali, da slabo pozna občo zgodovino, je turnski vitez tudi to kritiko bržčas obrnil v svoj prid. Skoraj kot odgovor na Tanglove očitke se zdi njegov »Oris dogodkov, ki so imeli manjši ali večji, neposreden ali posreden vpliv na vsak posamezen grad v celjskem okrožju«. Ro-

kopis ni nastal pred letom 1859, a tudi ne veliko pozneje, gre pa za neke vrste kronološki prikaz regionalne zgodovine po posameznih letih znotraj poglavij, razmejenih glede na vladarje od leta 493 do 1859. Z vsebino sta manj povezana kratek kronološki pregled obdavčenja na Štajerskem in rodovnik zadnjih Celjskih grofov. Vse kaže, da besedilo ni prišlo do Historičnega društva in da temu tudi ni bilo namenjeno.²⁹⁰

Po zasnovi je zelo podoben spis »Zgodovina gospodov in baronov Žovneških, pozneje grofov in knezov Celjskih« (Hss. 289), za katerega lahko žal ugotovimo le zelo približen čas nastanka: po Gadollovem sprejemu v Historično društvo in izidu Orožnove *Celske kronike*, torej ne pred letom 1854. Zgodbo pripoveduje strogo kronološko, ob posameznih letnicah – v slogu Ignaca Orožna –, le tu in tam navede kakšnega avtorja, vmes pa je nekaj ekskurzov, kot denimo o Veroniki Deseniški in o samostanih, povezanih s Celjskimi. Ker delo ni dokončano – pri nekaterih datumih je ostal prazen prostor, manjka pa tudi njegov napovedani konec leta 1456 – in ker ga ni v evidenci prejetih rokopisov Historičnega društva, gre za sestavek, ki do Gadollove smrti še ni dobil končne oblike. Čeprav je avtor v podnaslovu poudaril, da je delo »sestavljeno po izvirnih listinah, kritično preverjeno in kronološko pripovedovano«,²⁹¹ seveda ne gre misliti, da bi Gadolla res videl izvirnike listin, temveč zgolj objave virov, regestov in interpretacij teh.

Bolj za vajo ali lastno dušo si je dal opraviti tudi s parcialnimi vprašanji in odzivi na preveč svobodno podajanje preteklosti. Zanimiv je njegov kratek sestavek o plemiških naslovih skozi čas. Za izhodišče je vzel Valvasorja, nato pa ob primerih iz širšega celjskega območja razpravljal, kdaj, kje in v kakšnem pomenu se pojavljajo različni nazivi (Herr von, Edl und Vest, Wohlgeboren itd.) ter kako so se sčasoma spreminjali.²⁹² Morda mu je v kakšnem časniku uspelo objaviti odzive na *Ansichten aus der Steiermark* (1859), a gotovo ne v takšnem obsegu, kot jih je napisal (Hss. 264, 787). »Zgodovinoписec in raziskovalec mora vso poezijo, kolikor je le mogoče, odvrniti od sebe«, je glavna misel odziva, v katerem je zavračal predvsem razne zgodbe o Celjskih grofi, obenem pa v uvodu povedal, da si je sam »za nalogo že pred leti zastavil zgodovino gradu in mesta Celje«.²⁹³ V okviru te naloge je po letu 1853 nastal tudi seznam vseh mogočih del in hranišč virov za zgodovino grofov in mesta, kar mu je pač prišlo pod roke, sestavek, ki ga kot nedodelanega očitno prav tako ni poslal Historičnemu društvu.²⁹⁴

²⁹⁰ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 910.

²⁹¹ Prav tam, Hss. 289, fol. 1.

²⁹² Prav tam, Hss. 266.

²⁹³ Prav tam, Hss. 264, fol. 1.

²⁹⁴ Prav tam, Hss. 265.

²⁸⁷ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 699.

²⁸⁸ Prav tam, Hss. 795, fol. 8–8¹.

²⁸⁹ Prav tam, fol. 9 (dodan poseben list).

Poleg kritičnega vrednotenja navedb zgodovinarjev, postavljenih v tematski okvir in spodnještajerski, širši celjski prostor, je Gadolla zadnja leta posvetil nemalo časa in vztrajnosti historično-topografski dejavnosti. Njegova »raziskovalna domovina« je dokončno postalo celjsko okrožje, v mejah, kot jih je imelo pred ukinitvijo leta 1849. V ta sklop sodijo štiri dragocena dela, od katerih nosi le eno letnico nastanka (1860), za druga tri pa sklepamo, da niso starejša. Nobenega ni najti med prejetimi rokopisi Historičnega društva, kar poleg drugih indicov kaže, da je imel Gadolla z njimi drugačne namene.

Leta 1860 so nastali »Prispevki za topografijo cerkva, župnij, podružnic in grajskih kapel v 14 dekanijah Lavantinske škofije« (Hss. 281). Gadolla je dokaj obsežno, 118 listov obsegajoče besedilo razdelil na 11 poglavij, od zgodovinskega okvira do posameznih cerkvenih ustanov in dogodkov, pri čemer so nekatera poglavja zelo obsežna, druga, kakor tisto o templarjih, pa nadvse kratka, a vendar samostojna.²⁹⁵ Nazadnje sledi seznam cerkva v 14 južnih dekanijah Lavantinske škofije po stanju leta 1859. Pri nekaterih so podatki skopi, drugje se je avtor razpisal, kot denimo pri domači škalski župniji (fol. 107): »Škale so leta 1528 vizitirali in naznanili, da v kapelah v Velenju in Švarcenštajnu bere maše neki protestantski duhovnik, prav tako na Šaleku. Kdo je ustanovil tamkajšnje kapele, ni znano. Kapela na Turnu je bila domnevno obnovljena leta 1698. Ustanova Katarine pl. Gabelhoven na Soteski je obstajala od leta /neznano/ in bila leta 1737 prenesena na Turn. Druga ustanova izvira od Adama Sigfrida barona Gabelhovna, gospoda na Turnu leta 1700.«

Gadollova cerkvena topografija bi lahko pozneje prišla prav Ignacu Orožnu kot kašipot ali opora za zgodovinske obravnave posameznih dekanij (1868–1893).²⁹⁶ Orožen je pri navajanju virov zelo redkobeseden, zato pri njem zamenjamo kakršen koli namig na Gadollovo gradivo.²⁹⁷ Vprašanje je,

ali je Orožen za Gadollovo topografijo sploh vedel, glede na to, da ni navedena med letnimi pridobitvami, objavljenimi v glasilu Historičnega društva za Štajersko.

V *Mittheilungen* pogrešamo tudi Gadollovo daleč najobsežnejše delo, prav tako topografske narave: »Topografsko-naravoslovno-geografski in montanistični oris celjskega okrožja« (Hss. 915). 238 listov obsegajoč rokopis sestavlja sedem zvezkov z ločeno foliacijo in pomeni bržkone avtorjev največji dosežek tudi po kvaliteti. Čas nastanka ni ugotovljen, glede na tematiko pa bi delo zelo težko nastalo pred cerkveno topografijo iz leta 1860. Bolj verjetno ga je Gadolla sestavil ali vsaj dokončal šele po preselitvi v Gradec, kjer je imel na razpolago vse potrebno gradivo. Prvemu zvezku z dolgim predgovorom sledijo drugi, ki zajemajo vsak po nekaj tedanjih upravnih okrajev. V 5. zvezku ima rokopis nadvse dragocen statističen tabelaričen pregled za celotno okrožje s podatki za vsak posamezen okraj. Tega si oglejmo natančneje – seznam vseh rubrik, v katere je avtor vnesel ustrezno število, pri mnogih pa navedel tudi toponime. Osnovna »merska enota« je število, in sicer: kvadratnih milj, duš, potokov, glavnih rek, večjih potokov, rek, katastrskih občin, krajevnih občin, dekanij, mestnih župnij, župnij, lokalij, kuracij, podružnic, grajskih kapel (z imeni), samostanov (z imeni), opuščanih samostanov (z imeni), romarskih krajev (z imeni), mest (z imeni), trgov (z imeni), večjih umetnih jezer, gradov, gradčev, dvorcev, razvalin, delnih razvalin, sledov razvalin (z imeni), steklarn (z imeni), fužin (z imeni), topilnic železa (z imeni), svinčenih peči (z imeni), toplic – 28–31° (z imeni), mlačnih izvirov – 17–24° (z imeni), toplih izvirov – 24–29° (z imeni), slatin (z imeni), slapov (z imeni), večjih izvirov (z imeni), podzemnih jam, nenavadnih izvirov (z imeni), rudnikov svinca, lignita, izvirov kisle (železne) vode, izvirov žveplene vode, kremenca, suknarske ilovice, cerkva, ki so bile nekoč gradovi (z imeni), špitalov, špitalskih cerkva. Pri nekoliko nesistematičnem zaporedju rubrik pritegne pozornost zlasti rubrika o cerkvah, nastalih iz gradov. Po delu bi lahko pozneje s pridom posegel Josef Andreas Janisch, avtor topografsko-statističnega leksikona Štajerske (1878–1885), a ni za njegovo uporabo Gadollovih rokopisov nobenih dokazov. Tako ne preseneča, da se glede rušenja starega gradu Schlangenburg na Dobrni opira na manj zanesljive Tanglove podatke (1852).²⁹⁸ Janisch navaja sicer zgolj tiskana dela in seznam sodelavcev, o kakršnih koli uporabljenih rokopisih pa molči.²⁹⁹

Nova Cerkev (I. Orožen, *Das Dekanat Schallthaus*; isti, *Das Dekanat Neukirchen*).

²⁹⁸ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon II*, str. 359.

²⁹⁹ Seznama literature in sodelavcev sta objavljena v prvem in zadnjem zvezku: Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon I*, str. V–VII; III, s. p.

²⁹⁵ Poglavja in podpoglavja: 1) Širjenje krščanske vere v nekdanjem celjskem okrožju na Spodnjem Štajerskem, 2) Ogledski patriarhi, njihovo škofijsko območje in posesti v celjskem okrožju, 3) Salzburška škofija, njeno škofijsko območje in posesti v celjskem okrožju, 4) Krška škofija, njeno škofijsko območje in posesti v celjskem okrožju, 5) Ljubljanska škofija, njeno škofijsko območje in posesti v celjskem okrožju, 6) Samostani v nekdanjem celjskem okrožju: a) Benediktinski samostan v Gornjem Gradu, b) Kartuzija Jurkloster, c) Kartuzija Žiče, d) Minoritski samostan v Celju, e) Minoritski samostan v Slovenski Bistrici, f) Samostan klaris v Celju, g) Dominikanski samostan v Novem Klostru, i) Pavlini v Oljmu, Še obstoječi kapucini v Celju, Frančiškani v Brežicah in Nazarjah, Bratovščine, 7) Templarji, 8) Nemški viteški red, 9) Malteški viteški red, 10) Druge nadloge, ki so imele močan vpliv na zgodovino Cerkve v našem celjskem okrožju: a) Turški vpadi, b) Kmečki upori, c) Druge nesreče, kot so vpadi Ogrov, kuge, potresi itd., 11) Širitve protestantizma v celjskem okrožju.

²⁹⁶ I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil I–VIII* (1868–1893).

²⁹⁷ Prim. zlasti Orožnovi deli o dekanijah Šaleška dolina in

Za Janischev leksikon bi bil več kot uporaben tudi rokopis na 17 listih s sicer skromnim naslovom »Seznam gradov, graščin in dvorcev celjskega okrožja« (Hss. 909). Pod ne posebej obetavnim naslovom se skriva pravi priročnik, oblikovan na posrečen način tako, da je mogoče po njem listati, razpredelnica v zgornjem delu pa je fiksna. Gadolla si je za vse obstoječe in nekdane grajske objekte in samostane v okrožju zastavil osem temeljnih vprašanj s podvprašanji. Gre za premišljeno delo, ki je zahtevalo ogromno znanja, preverjanj in potrpljenja. Zlasti glede na izčrpnost podatkov o turških vpadih seznam najverjetneje ni nastal pred letom 1862, ko se je v *Mittheilungen* končala Ilwofova razprava o turških vpadih na Štajersko. Pri tem je pomenljiva rubrika, ki se nanaša na podatke iz splošne »protireformacijske« cerkvene vizitacije leta 1528. Gadolla večine uporabljenih podatkov ni mogel dobiti iz Robitscheve razprave, objavljene leta 1859, saj vsebuje ta precej bolj skope povzetke.³⁰⁰ Kaže, da je Robitschevo delo poznal in prek njega prišel do originalnega vira v graškem škofijskem arhivu, najverjetneje seveda po letu 1862, ko je živel v Gradcu in mu je bilo gradivo pri roki.

Tabelaričen pregled objektov v abecednem zaporedju je iz praktičnih razlogov razdeljen na 7 območij (sekcij). Vsebinsko naj ponazorita prva dva obravnavana gradova, stari in novi grad Vrbovec pri Nazarjah.

Četrto delo iz historično-topografskega sklopa o celjskem okrožju je zgodovinska karta okrožja »od najzgodnejših časov do zdaj« s krajšim pojasnjevalnim besedilom (Hss. 564). Zemljevid z barvnimi črtami in topografskimi znaki prikazuje razvoj obravnavanega ozemlja od leta 861 do srede 19. stoletja, pri čemer je natančno časovno opredeljena pripadnost posameznih ozemelj svetnim in cerkvenim upravnim območjem. V spremnem besedilu se Gadolla omejuje zgolj na razlago pomena pojmov, kot so mejne grofije, okrožja ipd. Na videz skromno delo priča o velikem vloženem trudu in izjemno dobrem poznavanju preteklosti tega dela Štajerske.

Gadollovo obsežno topografsko-domoznansko delo bi, če bi ga izdal, imelo še danes za širše celjsko območje podoben pomen kot Schmutz ali Janisch za Štajersko.³⁰¹ Navzlic spodrseljajem bi veljalo za referenčno, mimo katerega v 20. stoletju ne bi mogli Janko Orožen, lokalni zgodovinarji, kastelologi in še marsikdo. Obsežen topografski oris celjskega okrožja, zgodovinsko-topografski opisi zemljiških gospodstev in genealogije plemiških rodbin na širšem

savinjsko-šaleškem območju kličejo tudi po primerjavi Franca viteza Gadolle s pol stoletja starejšim topografom in leksikografom Francem Antonom pl. Breckerfeldom (1740–1806) in njegovim gradivom za topografijo Kranjske, zlasti Dolenjske. Breckerfeld je tako kot Gadolla zapustil le rokopisno ostalino, a so iz nje s pridom črpali že od srede 19. stoletja dalje.³⁰² Njena prednost je zagotovo tudi hramba v osrednjem slovenskem arhivu in njegovem predhodniku (od leta 1880).³⁰³

Posebno vprašanje je Gadollova Zgodovina Celja, delo, ki najverjetneje ni bilo nikoli napisano, ampak je zorelo v zamislih in se postopoma rojevalo v tematsko omejenih sestavkih. V naslovu dela ali poglavja ima ime mesta Celje sedem rokopisov, od katerih najbrž nobeden ni bil napisan pred koncem petdesetih let.³⁰⁴ Kot smo videli, kaže odgovor celjskega župana, da se je Gadolla mestnemu občinskemu odboru poleti 1854 ponudil kot avtor zgodovine mesta in Celjskih grofov.³⁰⁵ Spoznanje, da ga je prehitel Ignac Orožen s svojo *Celsko kroniko*, in neposredno zatem vzpostavljeni stiki z Orožnom so ga nato usmerili bolj v poglobljanje v preteklost grofovskih rodbine, a se je v svojih zadnjih turnskih letih spet vrnil k Celju. Konec leta 1861, tik preden se je preselil v Gradec, je v uvodu k sestavku o plemiških hišah in meščanih Celja pustil neizpodbitno pričevanje, da se pregledu zgodovine mesta ni odpovedal. Svojo zamisel imenuje »eine künftige vollständige Beschreibung und Geschichte der Stadt Cilli« oziroma samo »künftige Geschichte der Stadt Cilli«. Malo je verjetno, da bi lahko kot pisca takšne »popolne celjske zgodovine« videl koga drugega kot sebe.³⁰⁶ Bržčas ga je k temu spodbudilo dejstvo, da Orožen *Celske kronike* ni prevedel v nemščino, o čemer je mimogrede potožil okoli leta 1860,³⁰⁷ pa tudi njen avtor sam mu je nemara razkril, da ima drugačne načrte in mu ukvarjanje s celjsko zgodovino blagovoljno prepušča. Gadolla se je zdaj loteval Celja z različnih vidikov, največ je seveda črpal iz Orožna, podatke pa zaokroževal v nove tematske sklope. Četudi prvenstveno ni delal na virih, mu ni mogoče odreči določene izvirnosti. Tako je v sestavku o plemiških hišah in meščanih (Hss. 263) predstavil vsakega mestnega sodnika z ugotovljivimi biografskimi podatki in na podlagi priimka še z

302 Mal, Breckerfeld Franc Anton, str. 57.

303 Umek, *Erbergi*, str. 39 sl.

304 StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 263, 264, 282, 671, 684, 704 in 912.

305 Prav tam, Hss. 919, pismo župana Kaindelsdorferja, 9. 10. 1854.

306 Prav tam, Hss. 263, fol. 1.

307 Prav tam, Hss. 684, fol. 1: »Wer sie [pomembne dogodke v Celju po letu 1830] aber wissen will, darf nur Oroschens 'Celska Kronika' lesen, bei der ich nur bedauere, das sie in slovenischer Sprache abgefaßt, und daher wenig zugänglich ist«.

300 Robitsch, *Geschichte des Protestantismus*, str. 38–54. – To razpravo je Gadolla veliko uporabljal za pisanje poglavja o protestantizmu v svoji cerkveni topografiji iz leta 1860 (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 281, fol. 47–89').

301 Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*.

Ime trdnjave, gradu, graščine, dvorca ali samostana	Vrbovec, stari grad (Altenburg, die Veste)	Vrbovec, novi grad (Altenburg, das neue Schloß)
I) Sedanje stanje: povsem ohranjen, delna razvalina, popolna razvalina, le še malo sledov, nič več najti?	popolna razvalina	ohranjen, toda rušljiv
II) Bil izvorni grad (Stammburg) vitezov ali vazalov in komu so pripadali; Prvič se pojavijo v listini iz leta	Vrbovški (Altenburger) so bili leta 1332 vazali Sigfrida in Eberharda Vovbrških, po izumrtju teh pa vazali Ulrika Pfaumberga, po letu 1335 Žovneških; zgradili so Rudenštajn.	
III) Bil opuščen, se porušil – katerega leta in pod katerim lastnikom	Po letu 1681; pod katerim lastnikom, ni znano.	v novjšem času, malo ohranjenega
IV) Je v Vischerjevi knjigi gradov iz leta 1681 upodobljen kot: razvalina, rušljiv, povsem ohranjen?	ohranjen	ohranjen
V) Je v poznejšem času ohranil ime, kako se je imenoval v prejšnjih časih? Turški vpadi v letih	vedno enako morda 1471	vedno enako ---
VI) Je bil leta 1515 ogrožen med »kmečko revolucijo« za staro pravdo (<i>Stara Pravda</i>) »Vendov« (<i>der Wenden</i>)? Je bil leta 1528 preiskan zaradi luteranstva, takratni luteranski lastnik?	Upor z 80.000 možmi se je raztezal od Brežic, Celja in Konjic proti Lipnici; ni znano, ali je bil Vrbovec opustošen. škofijski	enako enako
VII) Ga je leta 1573 ogrožala »kmečka revolucija« za tlako pod voditeljem Ilijo? Je bil ogrožen leta 1635 med kmečkim uporom zaradi visokih davkov med 30-letno vojno, potresi, požgan, viharji itd.?	Nič znanega, več se je dogajalo pri Pilštanju, Celju itd., 20.000 kmetov ob Sotli in več na Hrvaškem. Izropan, pripovedujejo o 30 požganih gradovih, toda ta podatek se zdi pretiran, v poročilu (in der Relation) je govor le o treh.	enako enako
VIII) Bil ukinjen leta _____ pod cesarjem _____ ali spremenjen za drug namen Slovensko se imenuje (<i>heißt auf Slovenisch</i>) To pomeni	Zanesljivo pripada že leta 1465 ljubljanski škofiji, tako kot Gornji grad. Vrbovec Vrba (<i>Weide von Verbo</i>)	enako enako enako

možnimi sorodstvenimi povezavami, Celjane je od najzgodnejših omemb do 19. stoletja razvrstil po posameznih poklicih (peki, trgovci, lekarnarji, mestni pisarji itd.), v drugem delu pa po rodbinah obravnaval vse plemiške hišne posestnike. Zlasti ta del predstavlja nov prispevek k mestni zgodovini z vrsto drobnih podatkov. Podobna je zasnova drugega, obsežnejšega rokopisa o hišnih posestnikih (Hss. 282). V njem avtor najprej kronološko niza omembe dejanskih in verjetnih lastnikov hiš od srede 15. stoletja do leta 1846, največ s podatki iz Orožna, po katerem povzema tudi slovenska imena za poklice (npr. *pasar, bojar, Krojač, Jermanar*). Tudi tokrat ima večjo težo oris plemiških in drugih

pomembnejših rodbin, tako splošni zgodovinski kot glede na njihovo hišno posest in prebivanje v Celju, pri čemer se je Gadolla precej opiral na osebno védenje in poznavanje obravnavanih oseb.

Njegovo tretje tovrstno delo so »Prispevki za zgodovino in topografijo mesta Celje«, poslani Historičnemu društvu kot zadnji, leta 1860 ali 1861 (Hss. 684), čeprav je sestavek očitno nedokončan. Avtor je pustil prazna mesta tam, kjer bi moral navesti tedanjo hišno številko, pa tudi pri Orožnovih slovenskih poklicnih oznakah (Pasar, Obrazar, Pisar itd.) je za nemški izraz ostala praznica, npr. »Kerznar auf deutsch ...«, ker vseh (novo)slovenskih pojmov ni razumel. Rokopis deluje bolj kot

Zgodovinska karta celjskega okrožja (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 564)

torzo z opaznimi piščevimi konceptualnimi težavami. Tako je Gadolla pri prvi hiši, starem rotovžu, na nič manj kot 12 straneh podal kar celo kroniko mesta od 14. stoletja do prodaje rotovža leta 1830, ker se pač vse dogajanje vsaj posredno nanaša na mestno hišo. Nadaljeval je z zgodovino še nekaj hiš, nato pa je po posameznih poklicih navedel njihove nosilce in nameraval za vsakega ugotoviti, katero sedanjo hišno številko je posedoval. Podatki o obrtnikih se večidel nanašajo na 18. in 19. stoletje, redkeje na zgodnejši čas, in so v glavnem povzeti po Orožnu. Kot bi Gadolli zmanjkalo moči ali volje, je sestavek sklenil s precej lapidarnim popisom plemiških lastnikov hiš z letnicami.

Z ničimer ni moč potrditi, da bi šel Gadolla pozneje, ko je že živel v Gradcu, preverjat Orožnove podatke v arhiv Joanneuma. Čeprav mu je Orožen v svojem pismu iz leta 1854 sam povedal, da je tam našel celjsko mestno obračunsko knjigo iz časa po izumrtju Celjskih³⁰⁸ in je podatek o tem najti tudi v njegovi *Celski kroniki*.³⁰⁹ Primerjava Gadollovih in

Orožnovih podatkov ni namreč pokazala ničesar, kar ne bi bilo že v Orožnovi knjigi.

Zaradi mnogih drugih drobnih podatkov pa je vsekakor škoda, da so Gadolli topografsko-biografski sestavki o Celju ostali brez odmeva v poznejših obravnavah mestne zgodovine in povsem neuporabljeni. To in ono bi prišlo prav Janku Orožnu, ko je skoraj sto let pozneje pisal svojo *Posestno in gradbeno zgodovino Celja* (1957) pa tudi pozneje pri prvem delu *Zgodovine Celja in okolice* (1971). Nič ne kaže, da bi Orožen sploh poznal Gadollo kot domoznanca. V *Zgodovini Celja* le bežno omenja Gadollovo družino kot lastnike graščine Zgornji Lanovž,³¹⁰ ker pa se ni nikoli posebej posvečal Šentjurju, je v Štajerskem deželnem arhivu zlahka prezrl Gadollov rokopisni opus, enako kot že pred njim Andreas Gubo, avtor obsežne zgodovinske monografije o Celju (1909).³¹¹ Kakor koli, ko bi sestavki

³⁰⁸ Prav tam, Hss. 919, pismo Ignaca Orožna, 30. 10. 1854.

³⁰⁹ I. Orožen, *Celska kronika*, str. 106.

³¹⁰ J. Orožen, *Zgodovina Celja*, str. 305. – Leta 1815 podedovano graščino svojega očeta Avguština barona Dienersperga je Barbara – Babette pl. Gadolla prodala še isto leto (Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 25).

³¹¹ Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli*, str. VI–VIII (seznam uporabljenih virov in del), 477–481 (osebno in stvarno kazalo).

Franca viteza Gadolle, povezani v monografijo, res zagledali luč sveta, bi bili vsekakor pomemben, četudi ne docela izviren prispevek k zgodovini mesta ob Savinji, vsekakor pa opazen vezni člen med I. Orožnom (1854) in Gubom (1909). Namesto tega Gadollo danes odkrivamo zgolj kot »nesojenenega pisca zgodovine Celja«.

Še bolj kot za samo zgodovino Celja bi bili Gadollovi sestavki v preteklosti uporabni pri pisanju zgodovinskih pregledov gradov in graščin širšega celjskega zaledja. Preseneča zlasti, da niso pritegnili pozornosti neutrudnega Janka Orožna, ki je vendar pisal tudi o teh krajih, čeprav manj poglobljeno. Orožen resda ni raziskoval preteklosti šentjurskega območja, zato pa je njegov Doneseš k zgodovini Dobrne, objavljen leta 1960,³¹² še danes temeljni prispevek o preteklosti kraja in zdravilišča. Ohranjanju Gadollove »anonimnosti« so šle zelo na roko neugodne okoliščine. Dokler ni leta 1959 izšel prvi in edini vodnik po Štajerskem deželnem arhivu,³¹³ se je bilo namreč o njegovih rokopisih o Spodnji Štajerski moč poučiti le iz Zahn-Mellovega inventarja po zbirki rokopisov (1898).³¹⁴ Zlasti zadnjega pol stoletja je na podlagi vodnika gotovo kdo izbrskal katerega od Gadollovih rokopisov (tako kot pred nekaj leti J. Rataj),³¹⁵ rezultati takšnega odkritja pa vsaj avtorju teh vrstic niso znani. Priložnost so vsekakor zamudili kastelologi, ki so se vse pre pogosto opirali le na literaturo, premalo pa na arhivske vire.³¹⁶ Zgodovina gradov Blagovna in Turn, pa tudi Dobrne, Ponikve, Velenja in drugih ostaja brez upoštevanja Gadollovega dela okrnjena. Pri tem bi bili vsekakor najdragocenejši njegovi sodobni opisi, zlasti grajskih kompleksov in rodbin, ter razni drobni podatki. Kot kronist je veliko črpal iz lastnega spomina. V njegovih spisih tako pogosto najdemo približne letnice nekogaršnje smrti, lastništva hiše in podobno, ki lahko rabijo vsaj kot referenca.

Koristni so sestavki, v katerih strnjeno podaja določeno lokalnozgodovinsko problematiko, denimo oris rudarske dejavnosti svojega očeta. »Leta 1805 je lastnik Johann vitez Gadolla začel delati z rudarji v rudniku Lokavec (Lukaufzen). Kolikor lahko izvemo iz izročila, pisnih dokumentov in knjig, je ta rudnik deloval že v starih časih. Okoli leta 1750 je tam kopal cesarski dvor, in sicer na višini hribovja, prastari rudokopi pa bi se lahko raztezali veliko više v pogorje.« O tem rudniku svinca, ki je nato pod njegovim očetom »zaradi številnih ovir« prenehal z delom in povsem propadel,³¹⁷ je Gadolla leta 1864 ugotavljal,

da mora biti identičen z rudnikom Lahovc, omejenim okoli leta 1328.³¹⁸ Skrivnost tega srednjeveškega rudokopa ga je verjetno zaposlovala do zadnjega in še leta 1865, tik pred svojo smrtjo, je Gadolli v zvezi z rudnikom poročal mariborski profesor Puff, ki se je leto pred tem mudil na teren-skem delu v Laškem.³¹⁹

Mnogi drobni podatki lahko tudi danes pripomorejo k razvozlanju te ali on uganke. Gadolla je, denimo, vir o tem, da so Dienerspergi leta 1846 podedovali hišo Antona pl. Hohenwarta v Krškem.³²⁰ Ravno to pa je hiša, ki jo je ljubiteljski zgodovinar Anton Jellouschek leta 1859 brez vsake utemeljitve razglasil za zadnji dom Janeza Vajkarda Valvasorja. Ni izključeno, da je Jellouschek prišel v stik z novimi lastniki hiše, z baronom Ferdinandom Dienerspergom, Gadollovim bratrancem, ali pa je bil »krivec« za določitev nepravice hiše za Valvasorjevo omenjeni Anton pl. Hohenwart. Dienerspergi so, kot je zanesljivo ugotovljeno, v tem času natanko poznali svoj rod do Valvasorja in tudi Hohenwart, ljubiteljski muzealec, je vedel, da je s kranjskim polihistorjem v daljnem sorodu.³²¹

Gadollova sodobna pričevanja imajo tem večjo težo, ker je stvari osvetlil iz različnih zornih kotov, ki jih »klasični« viri razumljivo puščajo vnevar. V topografiji Celja je denimo pri novem rotovžu, nekdanji hiši grofa Grosa, navedel, kdo vse je v njem prebival, s tem pa nehoti pomagal razumeti osebne relacije nekaterih svojih sorodnikov, Valvasorjevih potomcev. Hiša »usode«, kjer je v Gadollovem najetem stanovanju Franc Ksaver baron Dienersperg razmišljal o samomoru, potem ko ga je oče Avgustin leta 1804 pahnil čez prag,³²² se nenadoma prikaže še v malce drugačni luči. Gadolla ne omenja samo stričevega bivanja v tej hiši, ampak pove, da je prav tu živela z materjo in sestro Antonija baronica Adelstein,³²³ nihče drug kot Dienerspergova izvoljenka, ki je stari Avgustin ni maral za snaho.³²⁴ Še več, v hiši je prebivala tudi Ana grofica Trauttmansdorff,³²⁵ za katero Gadolla v zgodovini Dienerspergov, ne da bi Ano imenoval z imenom, brez dlake na jeziku pravi, da je »rojena Fischer« (njen dekliški priimek) »ulovila Ponikvo« (*Ponikl gefischt hat*), kajti taista Ana je po drugem Gadollovem stricu Dienerspergu, Janezu Nepomuku, oporočno podedovala ponikovsko gospodstvo, najverjetneje kot

318 Prav tam, Hss. 912, fol. 20'.

319 Prav tam, Hss. 919, pismo R. Puffa, 12. 3. 1865.

320 Prav tam, Hss. 911, fol. 12. – V drugem rokopisu, o genealogiji Dienerspergov, Gadolla pove, da je bil lastnik (neke) hiše v Krškem leta 1853 umrl Ferdinand baron Dienersperg (prav tam, Hss. 917, fol. 7).

321 Golec, Neznano in presenetljivo, str. 337. Natančneje: isti, Neprava Valvasorjeva hiša, str. 81, 82, 88.

322 Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 30–31.

323 StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 684, fol. 18–18'.

324 Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 30–31.

325 StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 684, fol. 18'.

312 J. Orožen, Doneseš.

313 Posch, *Gesamtinventar*.

314 Zahn–Mell, *Kataloge*.

315 Gl. op. 8.

316 Prim. zlasti Stoparjevo zbirko o grajskih stavbah, npr. obravnavo Blagovne v: Stopar, *Grajske stavbe*. Peta knjiga, str. 16–18.

317 StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 761, pag. 161.

njegova nesojena nevesta.³²⁶ V prvem nadstropju iste prestižne hiše je ne nazadnje po letu 1811 v zimskem času prebivala Resingenova družina,³²⁷ kar med drugim pojasnjuje, zakaj so se otroci tega lastnika štirih okoliških graščin, Gadollovi bratranci in sestrične, rojevali in umirali v Celju.³²⁸

Še bolj kot gradivo za »družabno kroniko« Celja si Gadollovi rokopisi zaslužijo pozornost z vidika tehniške zgodovine celjskega območja. V svojem zgodnjem rokopisu iz leta 1838 je temeljito opisal ne preveč uspešno izkoriščanje t. i. suknarske ilovice (*Walkererde*) od odkritja nahajališča v gozdu Straža pri Blagovni leta 1788 do poznih tridesetih let 19. stoletja.³²⁹ V njem se, kot še v nekaterih drugih rokopisih,³³⁰ dotakne tudi rudarske dejavnosti svojega očeta. Poleg prepisov izvirnih dokumentov in dragocenih komentarjev, ki bolj ali manj neuspešne poskuse Gadolle st. prikažejo v zaokroženi podobi, vsebuje spis vrsto zanimivih podrobnosti. Ponazorili ga bomo z dvema odlomkoma:

»Ko je moj oče leta 1783 kupil gospodstvo, je bilo njegovo glavno opravilo iskanje kamnin (mineralov), ki bi jih uporabljal za tehnične namene. To več kot jasno dokazujejo njegovi poskusi na hribu Pečovnik nedaleč od Celja, kjer je s premogom žgal apnenec, kopanje jam v Zlatečah, ponovno vzpostavljeno rudnik svinca v Lokavcu, Rutu in Padežu, lomljenje premoga v Brezah pri Laškem, v Osenici itd. Nasploh je bil prvi, ki je širil vedenje o uporabi premoga, kajti prej niso vedeli o tem prav nič. Oče ga je najprej uporabljal za ogrevanje toplih gred in pozneje tudi sob. Prav tako je naredil veliko poskusov z belo, rumenkasto in rdečo glino, odkrito v Sv. Lovrencu pri Prežinu³³¹ in bil z eno besedo tod okoli edini, ki je s pogosto potratnimi poskusi preizkusil uporabnost vsake kamnine (minerala) in s tem šele pozneje pokazal, kako izgubljen leži v zemlji marsikateri fosil, zlasti v našem okolišu celjskega okrožja, ki je tako blagoslovljeno in bogato s kamninami (minerali). Moj oče je vsem ljudem naročil, naj brž ko se jim kak kamen ali pesek zazdi nekaj posebnega, tega takoj prinesejo njemu in naj nikar ne zamudijo nobene priložnosti posod poiskati takšne predmete, saj pogosto po naključju naletijo na nenavadne fosile, ki dajo lahko povod za raziskave. Noben lovec torej ni smel na lov, ne da bi od tam prinesel kaj najdenega.«³³²

Suknarska ilovica, za katero so se zanimali podjetniki vse do Dunaja, med drugim za izdelavo mila, ni prinesla dobička.³³³ »Ko je moj oče leta 1823

zapustil Dunaj, kjer je opravljal službo odposlanca štajerskih deželnih stanov pri c. kr. dvorni deputaciji za unovčenje, in se je vrnil na Blagovno, ni ničesar več storil za suknarsko ilovico. Škoda tolikih neuspešnih naporov. S težkim srcem je moral spoznati, da v neki deželi žal poseduje stvar, ki jo bolj cenijo in spoštujejo Angleži.«³³⁴

Dokumentiranje novosti prihajajoče industrijske dobe, ki jim je bil večidel sam priča in deloma tudi promotor, ter ukvarjanje s topografijo in preteklostjo Gadollovih posesti pri Šentjurju je Franca viteza Gadolla sploh privedlo na področje domoznastva. Še na Blagovni se je zanimal za nenavadne pojave, lokacije in s preteklostjo povezane pripovedi. V najpoznejše leta 1855 napisanem sestavku o povsem pozabljenih gradovih v celjskem okrožju je denimo združil ustna in pisna pričevanja o šestih dejanskih oziroma samo domnevnih propadlih gradovih okoli Šentjurja in v okolici Saleške doline (Hss. 741).

Tovrstno delo, ki ni bilo le kabinetno, temveč tudi terensko, se navezuje na Gadollovo zanimanje za ljudsko izročilo. Viteza Franca nikakor ne smemo prezreti kot razlagalca ljudskega blaga, čeravno tega ni sistematično nabiral, ampak je samo komentiral tisto, kar mu je v krajih bivanja prišlo na uho in čemur se mu je zdelo vredno prisluhniti. Ne toliko zavoljo pripovedk samih, temveč zaradi njihovega morebitnega zgodovinskega jedra. Tako je eden prvih Gadollovih rokopisov, namenjenih Historičnemu društvu, prav razprava z nadvse kratkim naslovom »Ljudske pripovedke« (*Volkssagen*). Avtor je v uvodu ugotavljal, da »pridejo ljudske pripovedke do nas zelo predrugačene, vendar imajo vseeno veliko vrednost«. Pripovedka o Turku, ki je bil predavnimi časi lastnik velenjskega gradu in je iz tamkajšnje cerkve spodil župnika, naj bi tako v resnici govorila o luteranskem nasilju nad katoličani in o njihovi prisvojitvi cerkve za protestantsko molilnico. Zgodba o tem, da je bil Gadollov grad Turn pri Škalah nekoč ženski samostan in da je v sedANJI jedilnici zazidana neka nuna, pa naj bi bila bled spomin na čas, ko je Turnu gospodaril salzburški nadškof.³³⁵ Iskanja zgodovinskega jedra v pripovedkah se je Gadolla loteval že prej, ko je gospodaril še na Blagovni,³³⁶ in mu tudi pozneje (1861) odmeril celo poglavje pri obravnavi gospodstva in zdravilišča Dobrna.³³⁷ Tu je ne nazadnje našla prostor pripoved o nenadnem podiranju starega gradu Schlangenburg, povezana tudi z grajskim duhom, ki naj bi potem vsako noč prihajal skozi okno starega gradu do novega spodnjega gradu Dobrna, dokler ni dal

³²⁶ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 36.

³²⁷ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 684, fol. 18'.

³²⁸ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo, 2. del, str. 341, 342.

³²⁹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 802.

³³⁰ Prav tam, Hss. 761, pag. 162, 163; 908, fol. 19'.

³³¹ Lokacija nad Štorami, Gadollova pomota Sv. Lovrenc na mesto Sv. Janez Krstnik (Šentjanž).

³³² StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 802, fol. 1–1'.

³³³ Prav tam, fol. 3–12.

³³⁴ Prav tam, fol. 12.

³³⁵ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 727, fol. 1–2.

³³⁶ Prim. zlasti prav tam, Hss. 741.

³³⁷ Prav tam, Hss. 240, fol. 19'–22.

Gadollov ded Avguštin baron Dienersperg okna zazidati.³³⁸

V zadnjih letih svojega življenja se je Gadolla, odrezan od virov in zaposlen s pisanjem topografskih pregledov, vse manj posvečal lokalnozgodovinski tematiki, nikoli pa je ni povsem opustil. Do zadnjega se je vračal k dvema krajema, rodni Blagovni in Dobrni, od koder je izšla njegova mati Barbara. Ni se mogel ločiti od »lastne zgodovine«, ki ga je očitno zaposlovala vse do konca in prek katere se je nekoč na Blagovni sploh začel ukvarjati z »domovinsko zgodovino«. Leta 1864, dve leti pred smrtjo je sestavil t. i. modro knjigo gospodstva Blagovna, v kateri je na podlagi izvirnih dokumentov od 16. stoletja dalje obdelal celotno posestno zgodovino gospodstva do zadnjega zemljišča,³³⁹ in isto leto ponovno napisal »zgodovino gradu in zdravilišča Dobrna«,³⁴⁰ neke vrste dopolnitev prve, nastale samo nekaj let prej.³⁴¹ Korenine njegove matere so na Dobrni segale vse do začetka 17. stoletja, po njenem očetu, tj. po »valvasorjevski« strani, pa do Gadollovega tja priženjenega deda Avgušтина barona Dienersperga.

Gadollova trditev, da je nagnjenje do »domovinske zgodovine« podedoval po rodbini Valvasor,³⁴² je utemeljena vsaj z enim primerom. Njegov stric, materin brat Franc Ksaver baron Dienersperg (1773–1846), je v tridesetih letih na podlagi razpoložljivih virov iz dobrnskega graščinskega arhiva in literature sestavil genealoško-biografski oris Dienerspergove rodbine. Deloma so ga pri raziskovanju vodili tudi praktični nameni, saj se je v istem času potegoval za naziv c. kr. komornika, za kar je moral dvorni pisarni predložiti dokazljivo genealogijo,³⁴³ toda v ospredju je bilo vendarle zanimanje za lasten izvor in »slavo« prednikov. Tako je dal v istem času obnoviti zbirko rodbinskih portretov, med katerimi je bila danes edina znana upodobitev njegove prababice, Valvasorjeve hčerke Regine Konstancije.³⁴⁴ Za Franca Ksaverja je poleg tega znano, da je sodeloval z graškim Joanneumom kot darovalec starih novcev.³⁴⁵ Zanesljivo dovolj, da lahko prepoznamo podobnost med zanimanji strica in nečaka. Franc Gadolla je dobro vedel, da zanimanja za preteklost ni nasledil po svojem očetu, ki je bil sodeč po vsem, kar o njem vemo, predvsem naravoslovec, z zgodovino pa se je ukvarjal le posredno kot numizmatik. Če pa je Franc samo bežno poznal zanimanja strica Dienersperga, ga je »sled« vodila naravnost do Valvasorja.

Tem bolj zato preseneča, kaj vse je Francu vitezu Gadolli ostalo prikrito, čeprav sta bili družini Dienersperg in Gadolla vseskozi povezani in sta ne nazadnje prebivali blizu druga druge. A zdi se, kot da stric Franc Ksaver baron Dienersperg in nečak Gadolla ne bi nikoli natančneje spregovorila o svojih sorodnih interesih za rodbinsko in lokalno zgodovino. Dienersperg, ki je leta 1835 za potomce napisal omenjeni genealoško-biografski oris, svojega rokopisa zanesljivo ni nikdar pokazal nečaku, najverjetneje zaradi občutljivih osebnoizpovednih mest, a lahko bi ga vseeno seznanil z marsičim, povezanim z zgodovino Dienerspergov. In četudi je Dienerspergov sin Janez Nepomuk leta 1852 posodil rokopis graškemu zgodovinarju Tanglu, je Gadolla kot po čudežu prezrl prav Tanglovo razpravo o preteklosti Dobrne, ki v uvodu omenja izposojeni rokopis njegovega strica. Franc Gadolla tako v svojem sestavku o genealogiji Dienerspergov (1855) ne omenja nekaterih ključnih stvari, ki jih vsebuje Dienerspergov rokopis. Tudi on sicer pravi, da so Dienerspergi prišli v 16. stoletju iz verskih razlogov »iz Nemškega rajha« in da je bil neki Diener leta 1580 stiški opat, rodbinsko zgodovino pa, drugače kot stric, začenja šele s prednikom s konca 16. stoletja, o katerem je pisal Valvasor.³⁴⁶ Pozneje, leta 1861, ni vedel povedati nič bistveno novega, le razlog priselitve, versko preganjanje, je tokrat citiral po Schmutzu, natančneje povzel Valvasorja in izrazil metodični dvom o točnosti Schmutzove navedbe s pripombo: »Jaz se držim le listin«. Podvomil je tudi o avtentičnosti portreta nekega viteza Dienerja, menda z letnico 1385; ta naj bi se nekoč nahajal v graščini Ponikva, v lasti Dienerspergov. Po spominu je navedel še portret stiškega opata Dienerja iz leta 1580, ki je z drugimi upodobitvami Dienerspergov svojčas visel na Dobrnici.³⁴⁷

Stric Franc Ksaver baron Dienersperg je moral biti res silno molčeč, da v pogovorih s Francem ni omenil sorodstvene zveze z Valvasorjem, ki ga je vendar sam dobro poznal kot prednika in po lastnih besedah tudi kot avtorja »znamenite« *Slave voji-*

³³⁸ Prav tam, fol. 22.

³³⁹ Prav tam, Hss. 908.

³⁴⁰ Prav tam, Hss. 800.

³⁴¹ Prav tam, Hss. 240.

³⁴² Prav tam, Hss. 655, fol. 6.

³⁴³ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 44–45.

³⁴⁴ Prav tam, str. 44.

³⁴⁵ R. Mell, *Prähistorische Sammlung*, str. 272.

³⁴⁶ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, fol. 3'–4. – Stric Franc Ksaver baron Dienersperg je pri rodbinski zgodovini samovoljno segel precej globlje v preteklost, vse do zmage Rudolfa Habsburškega nad Otokarjem leta 1278 (Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 22–23).

³⁴⁷ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 917, fol. 1–1'. – O portretu neobstoječega opata Dienersperga (ne Dienerja), popolnem ali delnem ponaredku Franca Ksaverja barona Dienersperga, gl. Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 44. – Podatek, da je »svojčas« visel z drugimi portreti na Dobrnici, potrjuje že znano o njem. Gadolla ga tam ni mogel videti pred letom 1814, ko je njegov stric Franc Ksaver postal dedič po umrlem očetu in bil zakupnik Dobrnice. Bolj verjetno se je portret znašel na Dobrnici šele po letu 1822, ko je Dienersperg graščino kupil, ali pa sploh šele potem, ko je dal leta 1832 ali malo zatem obnoviti napise na rodbinskih portretih.

vodine Kranjske.³⁴⁸ »Kranjskega Livija«, kot ga je sam poimenoval, je tem bolj vneto častil Franc Gadolla,³⁴⁹ toda od svojega strica ni dobil bistvenega podatka, da je Valvasor njun skupni neposredni prednik. Gadolla več kot očitno tudi ni imel dostopa do Dienerspergovega rodbinskega arhiva na Dobrni. Ko bi namreč smel videti »dobrnske skrite zaklade«, bi slejkoprej naletel na rodovnik iz zadnje četrtine 18. stoletja, iz katerega natančno izhaja genealoška povezava med njegovo materjo in kranjskim polihistorjem.³⁵⁰ Pri tem je vredno omeniti še nekaj. Tudi ko bi Gadolla poznal Tanglovo razpravo o Dobrni, iz nje ne bi mogel izvedeti, da so bili dobrnski Dienerspergi Valvasorjevi neposredni potomci. Ta podatek v rokopisu Franca Ksaverja barona Dienersperga je namreč Tangl prezrl ali pa se mu preprosto ni zdel dovolj pomemben za omembo v razpravi o Dobrni. Koliko »varovalk« torej, da Franc Gadolla ni mogel priti do spoznanja, ki bi ga nesporno nadvse osrečevalo in v njem samo še utrjevalo prepričanje, da po svojih nagnjenjih res pripada Valvasorjevemu rodu.

Med kranjskim polihistorjem in njegovim poldrugo stoletje mlajšim prapravnukom je zaznati še eno vez. Tudi Gadolla je namreč močno pritegovala etimologija. Izvor toponimov srečamo že v njegovem najzgodnejšem znanem sestavku o lastnih gospostvih,³⁵¹ ukvarjanje z izvorom toponimov in hidronimov pa je dobro dokumentirano zlasti v zadnjih letih, ko se je posvečal topografiji. V »Seznamu gradov, graščin in dvorcev celjskega okrožja«,³⁵² ki najverjetneje ni nastal pred letom 1862, je v zadnji rubriki za vsako topografsko enoto navedel slovensko ime in njen pomen. Spis se vsekakor opira na gradivo, ki je zašlo med Gadollovo prejeta korespondenco, na enem od skupno desetih listov pa je letnica 1861.³⁵³ Slovenska imena je Gadolla deloma pisal v gajici (npr. *Ogična, Tešova*) in deloma v bohoričici oziroma po nemškem pravopisu, a za razliko od ostalega besedila v humanistiki (npr. *Shinberg, Podwescha*). To je sicer počel vseskozi, ko je šlo za slovenske toponime, in teh je v njegovih delih nič koliko.

Gadollove »etimološke vaje« naj ponazori nekaj primerov:

Wurzenack – *Berdče* – von *Berdo*, kleiner Berg-höhe

Sannek – *Žanek* – Ek der Sann

Mötling – von *Metlika*, Beifuß

Schloß Burgstall – *Pograd* – vielleicht unter Schloß, weil oberhalb die alte Veste Ligoj

Wollje – von *Vol*, Ochs

Letusch – woher?

Wolskabach – vielleicht von *Volka*, Knoppem?

Ort Podwin – von *pod* unten und *vin* Ursprung einer Quelle

Že takrat, najpozneje pa leta 1865, se je dal Franc Gadolla podučiti šentjurskemu župniku Davorinu Trstenjaku, ki mu je v prilogi k pismu z dne 16. junija 1865 poslal na štirih listih razlago etimologije krajevnih imen po celotnem celjskem okrožju. Trstenjak je vsekakor mislil na razlago pomena toponimov, ko se je Gadolla v istem pismu ponudil, da mu bo pregledal »filološki del«, preden bo »svoje delo dal v tisk«. ³⁵⁴ Zadnje se, kot vemo, ni zgodilo, najverjetneje samo zato, ker so Gadolla pošle življenjske moči in je deset mesecev zatem zatisnil oči.

Neizogibno smo prišli do vprašanja, kakšen je bil sicer odnos Franca viteza Gadolle do slovenščine, njegove slovenske okolice in njene prebujajoče se narodne zavesti. Ni dvoma, da je bil vzgojen nemško, tako glede jezika in kulture, kot tudi mišljenja in nazorov. Majhen namig na to je najti v dnevniških zapiskih nadvojvode Janeza iz leta 1811, da se je v družbi z njegovimi starši zakoncema Gadolla in drugimi znašel med samimi Nemci (*lauter Deutsche*).³⁵⁵ Franc se je ob nemški materinščini (oče Gradčan, mati baronica, vzgojitelj nemški pesnik Fellingner, nato vzgojiteljica Dunajčanka) naučil slovensko še v otroštvu in je pridobljeno jezikovno znanje s pridom uporabljal vse življenje. Vse svoje žive dni razen dunajskih študijskih let in zadnjih graških je ne nazadnje ostajal na Slovenskem, na širšem celjskem območju. Da slovensko ni znal pisati, ker mu ni bilo treba, in da se ni poglobljal v nastajajočo »novoslovenščino«, je umevno samo po sebi. Verjetno se je najintenzivneje srečeval s knjižnim jezikom in njegovo novo pisavo prek Orožrove *Celske kronike* (1854), ki jo citira v celi vrsti svojih spisov. Slovenščina v njegovih besedilih sicer ni zastopana drugače kot v slovenskih imenih, a tu v zelo izdatni meri. Prilagodil se je tudi spremembam, ki jih je sredi 19. stoletja prinesla uvedba gajice, in je vedno skušal pisati tako, kot je bilo v danem času in okoliščinah pravilno. Vselej mu sicer ni uspelo, še posebej, če je pisal po spominu. Tako je priimek Ignaca Orožna vsakič zapisal kot *Oroschen*,³⁵⁶ njegovo *Celsko kroniko* pa je enkrat citiral kot *Celsca Kronica*,³⁵⁷ drugič kot *Celska Kronika*³⁵⁸ ipd. Pri

³⁴⁸ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 22.

³⁴⁹ »Johann Weichard, den crainischen Livius« (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 568, fol. 3').

³⁵⁰ StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Dienersperg : Familien Acten.

³⁵¹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 803, npr. fol. 8.

³⁵² Prav tam, Hss. 909.

³⁵³ Prav tam, Hss. 919, s. p.

³⁵⁴ Prav tam, Trstenjakovo pismo, 16. 6. 1865.

³⁵⁵ Schlossar, *Erzherzog Johanns*, str. 82.

³⁵⁶ Npr. StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240. fol. 6'; 929, fol. 5'.

³⁵⁷ Prav tam, Hss. 240. fol. 6'.

³⁵⁸ Prav tam, Hss. 684, fol. 1.

povzemanju Orožnovih slovenskih stvarnih imen se mu je sploh rada prikradla nemška velika začetnica,³⁵⁹ tako kot ni vedno pravilno zapisal slovenskih besed, ki jih je poznal (samo) iz govornega jezika (npr. *verbo* namesto *v(e)rba*).³⁶⁰

O tem, kako je gledal na prebujo Slovencev, ni v njegovem opusu nikakršnega namiga, lahko pa sledimo razvoju, kako je v nemščini imenoval slovenščino in Slovence in, kot smo pravkar videli, kako je zapisoval slovenske besede. Tudi tu je šel Gadolla v korak s časom, kot so mu bile nasploh izzivi (tehnične) izboljšave in novosti. Ko se je namreč po letu 1849 uradno uveljavil pojem »slovenisch« namesto odtlej zaznamovanega, prej nevtralnega »windisch«, ga je sčasoma sprejel tudi on, tako kot se je priučil zmagoviti gajici.

Tako v svoji prvi obravnavi Blagovne (1836) etimologijo toponima Blagovna razlaga s »slovansko besedo« (*von dem slavischen Worte*) blago (*Wlugu, ein Gut*).³⁶¹ Leta 1854 imenuje slovenski jezik po starem »windisch«,³⁶² a končno je Slovence v pismu Gadolli še leto pozneje celo Ignac Orožen imenoval »die Windischer«.³⁶³ Je torej nenavadno, da je Gadolla pri obravnavi srednjeveške in zgodnjeno-veške zgodovine pisal o Vendih, ne o Slovencih? V tabelaričnem seznamu gradov iz prve polovice šestdesetih let ima med vprašanji v zvezi s kmečkim uporom 1515 formulacijo: »bei der Bauern Revolution wegen dem 'Stara Pravda' der Wenden«.³⁶⁴ Tudi v kritiki dela »Ansichten aus der Steiermark«, napisani leta 1859, govori o očarljivi Teharčanki kot o »eine reizende Wendin in Tüchern«,³⁶⁵ toda tak etnonim je bržčas našel v navedenem delu. Ni znano, da bi kdaj uporabil samostalnika »Windische« in »Slowenen«, ki se jima je bilo glede na obravnavane tematike zlahka mogoče izogniti, tudi nenamerno. V svojem zadnjem obdobju je Gadolla povsem prešel na uradno nemško rabo imena slovenščine in ima v delih z začetka 60. let le še pojem »slovenisch«. Tako imenuje jezik v tabelaričnem prikazu gradov, graščin in dvorcev (*heißt auf slovenisch*)³⁶⁶ in v svojem najobsežnejšem topografskem delu o celjskem okrožju (*auf slovenisch*).³⁶⁷ V prispevkih za zgodovino in topografijo Celja pa obžaluje, da je Orožnova *Celska kronika* napisana v slovenščini (*in slovenischer Sprache*) in zato »malo dostopna« (*und daher wenig zugänglich*).³⁶⁸

Franc vitez Gadolla je sklenil svojo življenjsko pot v času, ko so bile nacionalne napetosti v monarhiji še daleč od vrelišča, čeprav že pregrete. Tako se mu ni bilo treba jasno opredeljevati ne za ne proti, drugače kot pozneje njegovim sodobnikom. Gadollov petnajst let mlajši bratranec Janez (Johann) Nepomuk vitez Resingen (1812–1885), ki je vse življenje ostal na Celjskem, nekaj časa tudi kot župan na Dobrni, je bil denimo nazadnje trden Nemec in član »napredne« stranke, v nekrologu pa so mu zapisali, da je užival spoštovanje tudi pri »naših današnjih narodnih nasprotnikih«, kar naj bi dokazovalo dejstvo, da so ga leta 1862 v celjskem kmečkem okraju izvolili za deželnega poslanca.³⁶⁹

Gadolli politika očitno ni bila blizu, tako kot ga, razen v povezavi z zgodovino, ni zanimala vojaška sfera. Josip Vošnjak, ki ga je v revolucionarnem letu 1848 kot štirinajstletnik videl na Turnu kot gostoljubnega drobnega možička, ne da bi ga kdaj ugledal v zaupani mu vlogi poveljnika šoštanske narodne garde,³⁷⁰ je v svojem skromnem opisu pravzaprav zadel bistvo vitezovega značaja in osebnosti. Javne zadeve ga, drugače kot njegovega očeta, več kot očitno niso pritegovale in celo iz državne službe je izstopil, brž ko je bilo mogoče, čeravno za ceno kariere in materialne preskrbljenosti. Zato pa mu je zelo veliko pomenil napredek v tehniki in znanosti, najsi je šlo za naravoslovje ali humanistiko. Dobro se je znašel v tehničnih izboljšavah in prezidavah svojih gradov, v uvajanju majhnih »luksuznih naprav«, v svojem »fizikalnem kabinetu« in še posebej pri zgodovinsko-topografskem delu. Praktičen, a hkrati nepraktičen, sanjač in na drugi strani velik racionalist.

Kot izrazit empirist je zaupal le izvirnim, dokumentom, pri čemer je pomenljiva njegova misel zapisana nedolgo pred smrtjo: »*Prvi del Zgodovine Blagovne, Anderburga, Rifnika, Šentjurja in Slivnice obsega čas od njihovega nastanka do tam, od koder lahko z izvirnimi listinami (gl. regeste) prikažem resničnost povedanega, in to sem tudi storil. Drugi del je bil prijeten, ker je napisano mogoče dokazati, prvi del pa je zgolj izpisovanje iz Schmutza, Stadla, Wildensteina, Kindermanna itd. Če so lagali oni, potem lažem tudi jaz, jamčim ničesar.*«³⁷¹ Zdi se, kot da ostareli vitez do konca namenoma ne bi ločil med zmoto in lažjo. Tudi o Valvasorjevi zgodbi o Hemi Krški je denimo leta 1859 zapisal: »*Ce je ta podatek [iz Wartingerjeve Kurze Geschichte der Steiermark] resničen, se vsa Valvasorjeva pripoved sesuje v nič in v laž (in eine Lüge).*«³⁷²

³⁵⁹ Npr. prav tam, Hss. 282, fol. 11', 12'.

³⁶⁰ Prav tam, Hss. 909, fol. 2.

³⁶¹ Prav tam, Hss. 803, fol. 8.

³⁶² V kratkem sestavku o ljudskih pripovedkah: »in windischen reimt sich dieses Lied« (prav tam, Hss. 727, fol. 2).

³⁶³ Prav tam, Hss. 919, pismo Ignaca Orožna, 21. 1. 1855.

³⁶⁴ Prav tam, Hss. 909, vprašanje 6.

³⁶⁵ Prav tam, Hss. 264, fol. 3'.

³⁶⁶ Prav tam, Hss. 909, vprašanje 8.

³⁶⁷ Prav tam, Hss. 915.

³⁶⁸ Prav tam, Hss. 684, fol. 1.

³⁶⁹ *Deutsche Wacht* X, Nr. 25, 26. 3. 1885, str. 6. – Prim. Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 58.

³⁷⁰ Vošnjak, *Spomini*, str. 29–30.

³⁷¹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 916, fol. 41'.

³⁷² Prav tam, Hss. 795, fol. 4.

Naravoslovna racionalnost in ukvarjanje z eksperimenti – vse to je spoznaval od najrosnejših let v očetovem domu na Blagovni – se izrazito odraža tudi v Gadollovem zgodovinopisnem in topografskem pisanju, najsi gre za poljudno ali za strokovno, z viri in literaturo podprto pisanje. Franc vitez Gadolla verjame temu, kar lahko razbere iz virov prve roke, ali kot pravi sam, iz »originalnih listin«. Pravzaprav je strog sodnik, ki ga nikakor ne zadovoljujejo domneve in domišljija. Tudi v ljudskih pripovedkah in etimoloških razlagah išče zgodovinska dejstva. Kot zgodovinar je šibek v konceptualnem oziru, kjer daje absolutno prednost kronologiji in rad povezuje različne tematike. Prav tako nagel je v presojanju, kdaj in s kom se je vredno spuščati v kritiko in polemiko. Pač v skladu s svojim značajem, da hoče povedati čimveč in da bo vedno opozoril na neresnico, pa najsi bo njen avtor kdorkoli – srednjeveški kronist, zgodnenovoveški zgodovinopisec, sodoben literat ali publicist. Ker je eksakten človek z naravoslovnimi izkušnjami, je kot zgodovinar najboljši v krajevnozgodovinskih prikazih, ki temeljijo na izvirnih dokumentih. Dragocen je tudi kot »sodobni zgodovinar«, ko po spominu sicer precej skopo pripoveduje o ljudeh, krajih, hišah, rudnikih ali dogodkih. Predvsem pa se je s svojo vztrajnostjo dobro obrusil kot topograf in domoznanec. Smisel svojega raziskovalnega dela je slednjič našel prav na tem področju, z namero strniti svoje celotno vedenje v zaokrožen prikaz nekdanjega celjskega okrožja. A tiska »Slave okrožja Celje« ta Valvasorjev prapravnuk ni dočakal.

Usoda Gadollove zapuščine in vprašanje, ali je njegov duh ostal živ v potomcih

Potem ko je vitez Gadolla 20. aprila 1866 po dolgi in težki bolezni zatisnil oči in so čez slab mesec opravili inventuro in cenitev njegove zapuščine, daje zapisnik o tem dejanju vtis, kot bi šlo za premoženje kakšnega filistrskega meščana. Vtis je gotovo zmoten, saj si ni mogoče predstavljati, da v pokojnikovi zapuščini ne bi bilo nobene knjige in nikjer sledu o fizikalnem kabinetu, omenjenem še leto pred njegovo smrtjo v pismu iz Celja. Popis predmetov v stanovanju na Neuthorgasse 217/1 deluje kot kakšno komajda malo boljše meščansko stanovanje. Inventurni komisarji niso našli nobene gotovine, le nekaj malega nakita in srebrnine, obleko in stanovanjsko opremo, vse skupaj vredno pičlih 552 goldinarjev in 17 krajcarjev. Domala vse svoje imetje, 29.000 goldinarjev, je Gadolla dve do tri leta prej naložil v posojila pri treh zasebnikih, ki so mu za posojene vsote jamčili s hipotekami. Ob navedbi, da pripada 150 goldinarjev vreden klavir Gadolovi najstarejši hčerki Josefine kot darilo njene stare matere, se naravnost vsiljuje vprašanje, zakaj ni nikjer nobene zaznambe o tem, komu gre knjižnica,

komu zbirke in »znanstveni aparati«. ³⁷³ Bilo je sicer pričakovati, da niso imeli nobene cene rokopisi in korespondenca, ki jih zato v zapisniku niso niti omenjali, vse drugo pa, kot da bi izpuhtelo. Pokojni namreč razen poročne pogodbe ni zapustil oporoke, ³⁷⁴ zato moramo skoraj izključiti možnost, da bi bila njegova intelektualna zapuščina izločena iz zapuščinske mase kot volilo otrokom ali komu drugemu. Ni se mogoče znebiti vtisa, da se je zgodilo nekaj podobnega kot z Valvasorjevo zapuščino. A polihistorjeva zapuščinska inventarja iz leta 1694 navajata vsaj nekaj listin in knjig, če že sicer dajeta občutek, da kranjski polihistor ni imel ob smrti pri sebi nobenih zapiskov in gradiva ter celo nobenega izvoda *Slave vojvodine Kranjske*. ³⁷⁵

Edino oporo predstavlja za zdaj navedba v vodniku po Štajerskem deželnem arhivu, po kateri so rokopisi Franca viteza Gadolle prišli v arhiv leta 1866 kot njegova zapuščina. ³⁷⁶ Ker je kar nekaj rokopisov potrjeno priromalo tja iz Historičnega društva, je podatek le deloma točen, pojasnjuje pa vsaj, kako so v arhivu pristali preostali rokopisi, očitno najprej izročeni tedanjemu arhivu pri Joanneumu, saj je samostojen deželni arhiv nastal šele dve leti zatem (1868). A kje je bilo leta 1866, ko so popisovali Gadollovo zapuščino vse drugo – zapiski, fizikalni kabinet, knjižnica?

Tudi vse, kar je o očetovi zapuščini pozneje izpričal sin Klemens, je lahko le v neznatno oporo pri ugotavljanju, kam je šla Gadollova »izgubljena zapuščina«. Pričakovali bi, da je za naravoslovje navdušeni gimnazijec Klemens podedoval kabinet, vendar v spominih o tem molči. Možnost, da bi se preostala zapuščina Franca Gadolle še dolgo ohranila nedotaknjena ali vsaj po večini na enem mestu, bi bila sicer zelo realna. Resda se je njegova vdova znotraj Gradca nekajkrat preselila, toda živela je še celih 46 let, do 10. aprila 1912. ³⁷⁷ Pri tem ne gre prezreti, da je imela Gadollova družina od očetove smrti vse do leta 1883 skrbnika, Frančevega sorodnika Wilhelma Gadollo, uradnika pri glavni mestni in vojni blagajni. ³⁷⁸

³⁷³ StLA, Bezirksgericht Graz I, D 117/1867, No. 3, 18. 5. 1866.

³⁷⁴ Prav tam, No. 1, Todfalls-Anzeige, 30. 4. 1866.

³⁷⁵ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 344–349.

³⁷⁶ Posch, *Gesamtinventar*, str. 31.

³⁷⁷ DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz-Münzgraben, Sterbefälle 1912, No. 51.

³⁷⁸ StLA, Bezirksgericht Graz I, D 117/1867, No. 1, Todfalls-Anzeige, 30. 4. 1866. – Skrbnik je umrl 1. aprila 1883, vdova Kajetana pa je sočasno prodala nekaj let prej kupljeno hišo na Maigasse 13, kjer je dotlej stanovala (Museum für Regionalgeschichte und Volkskunde Gotha, Inv. Nr. 29767, s. p., 1883); prim. tudi Raschke, *Josef Ritter von Gadolla*, str. 30, 34.

*Družinska slika Gadollovih, nastala leta 1867 ali 1868 (last Mirjam Gadolla, Dunaj).
Od leve proti desni: Josefine (1846–1889), Klemens (1847–1919), mati Kajetana,
roj. baronica Adelstein (1826–1912), Kajetan (1855–1899), Johanna (1857–1918),
Elise (1861–1923) in Franz (1849–1928).*

Poleg tega se je tudi sin Franz (1849–1928)³⁷⁹ zanimal za preteklost in imel kot graški mestni uradnik, nazadnje direktor magistratne pisarne, velike zasluge za ureditev mestnega arhiva.³⁸⁰ Morda je hranil del očetovih stvari prav Franz, ko pa je 6. februarja 1928 kot zadnji med brati in sestrami preminil, se ni v sorodstvu našel nihče, ki bi jih prevzel. Franz je bil namreč ob smrti vdovec, njegova edinka pa že dolgo pokojna.³⁸¹ Končno bi lahko to in ono posedoval Klemens (1847–1919), ki se je po upokojitvi spet naselil v Gradcu in nekaj časa prebival v isti hiši z materjo.³⁸² Kot ni iz-

ključeno, da je bilo ob smrti obeh bratov v letih po 1. svetovni vojni za kakršno koli »reševanje« morebitne preostale Gadollove zapuščine že zdavnaj prepozno. Morda je Frančeva 40-letna vdova Kajetana, mati šestih mladoletnih otrok, starih od 5 do 20 let, že leta 1866 poskrbela za temeljito čistko moževih zapisov in so kot zapuščina prišli v arhiv samo bolj ali manj zaključeni sestavki, vse drugo pa je pristalo na smetišču. Leto dni po njegovi smrti je namreč vdovina družina živela že na novem naslovu na drugem bregu Mure v manj ugledni četrti Gries.³⁸³ Ko torej spodnještajerski domoznanec Franc vitez Gadolla ne bi še za življenja vestno in sproti poskrbel za ustrezno hrambo svojih rokopisov in najbrž pred smrtjo tudi za volilo arhivu, bi njegov celotni opus zlahka izpuhtel, vse današnje vedenje o Gadolli pa bi bilo omejeno na slejkoprej skope uradne dokumente o njegovi lastnini, kratkotrajni uradniški službi in genealoških podatkih.

Delo Franca viteza Gadolle priča o dveh njegovih neizmernih navezanostih: na svojo ožjo domovino Spodnjo Štajersko in na neutrudno iskanje znanstvene resnice. Nemalo enega ali drugega je zaznati tudi pri nekaterih njegovih pokojnih in še živečih potomcih. Odločitev dveh hčerk za učiteljski poklic je bilo v danih okoliščinah najboljše, kar sta si lahko izbrali dve zvedavi dvajsetletnici, Johanna in

³⁷⁹ Gadollove otroke bomo v nadaljevanju imenovali z nemškimi imeni, deloma v skrajšani obliki, kot so jih uporabljali sami.

³⁸⁰ Marauschek, Das Stadtarchiv Graz, str. 213. – Avtor članka o mestnem arhivu G. Marauschek je v pismu Egonu Ehrlichu 5. avgusta 1998 (kopija v arhivu avtorja) posredoval naslednje ugotovitve o Francu Gadolli ml.: V občinsko službo je stopil leta 1883, bil tri leta pozneje redno nastavljen, pred upokojitvijo pa je v letih 1919/20 izpričan kot »Kanzleidirektor«. Gadollove personalne mape v mestnem arhivu ni (STAG, Personalamt), ker v času njegovega delovanja takšne evidence še niso vodili. Upokojeni dr. Marauschek mi spomladi 2011 ni mogel dati drugih informacij o dejavnosti Franza Gadolle kot mestnega uradnika.

³⁸¹ O smrti Franza Gadolle in njegove edinke Emilie (1883–1906): DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Herz Jesu, Sterbefälle 1928, pag. 263; Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 413.

³⁸² Museum für Regionalgeschichte und Volkskunde Gotha, Inv. Nr. 29767, s. p. 1891, 1893.

³⁸³ *Adreß- und Geschäftshandbuch 1867*, str. 96.

Elise, ki sta si v učiteljskih vrstah našli tudi moža in tako ostali zvesti poklicu. Najstarejša hči Josefina je ostala neomogućena in je kot »c. kr. dama« graške ženske plemiške ustanove (*k. k. Stiftsdame*) umrla še mlada, stara 43 let. Od sinov se ni nobeden podal na študij, kar bi si v domačem Gradcu glede na družinski proračun najbrž še lahko privoščil. Šli so po poklicni poti svojega deda generalmajorja Adelsteina in številnih sorodnikov iz rodbine Dienersperg, iz katere je izšla njihova babica Barbara – Babette Gadolla. Vsi trije so se namreč znašli v kadetnici, najprej najstarejši Klemens, neposredno po očetovi smrti in proti materini volji. Slednjič sta do zgodnje upokojitve, oba že pri 44-ih, ostala aktivna častnika sinova Klemens in Kajetan, medtem ko je Franz zapustil vojsko še kot kadet in postal uradnik.³⁸⁴ Zdi se, da je očetova nagnjenja do dokumentiranja preteklosti in ohranjanja njenih ostalin v največji meri podedoval prav ta sin. Kot mestni uradnik, nazadnje direktor magistratne pisarne, je Franz (1849–1928) še v 19. stoletju, kot rečeno, veliko storil za ureditev graškega mestnega arhiva, nato pa v soavtorstvu objavil še danes uporaben prvi vodnik po graških ulicah in uličnih imenih (1912).³⁸⁵ Njegov starejši brat Klemens (1847–1919), ki je že na Turnu z veseljem pomagal očetu pri naravoslovnih poskusih in je kot gimnazijec v Gradcu prebival prosti čas v laboratorijih raznih profesorjev,³⁸⁶ se po odhodu v aktivno vojaško službo, sredi 6. letnika gimnazije, najbrž nekaj časa ni ukvarjal z znanostjo. V zvezi s tem vsaj ni najti nobene opore v njegovih dnevniško zasnovanih spominskih zapisih na prvih petdeset let življenja, v katerih sicer izraža občudovanje nad močvirskimi pticami ob avstrijsko-ruski meji (1884) in parkom s tropskim rastlinjem pri gradu Miramar v tržaškem zalivu (1890). Njegov suhi dokumentarni pripovedni slog precej spominja na očetovega, posebno vrednost pa mu dajejo drobni življenjski podatki. V svojem bistvu je Klemens od malih nog vendarle vseskozi ostal naravoslovec. V graškem svetu naravoslovnih znanosti si je ustvaril ime kot lepidopterolog, poznavalec in raziskovalec metuljev. Nad temi se je navduševal še doma na Spodnjem Štajerskem,³⁸⁷ kot gimnazijec v Gradcu pa je bil že njihov navdušen zbiralec. Poznejšega dolgoletnega vodjo oddelka za zoologijo in botaniko v Joanneumu dr. Adolfa Meixnerja (1883–1962) je konec 19. stoletja

podučil o sestavi zbirke in na številnih skupnih ekskurzijah o zbirateljskih tehnikah. Upokojeni ritmojster vitez Gadolla je imel od leta 1903 do 1914 v muzejski sekciji tudi vrsto predavanj o svojem ožjem strokovnem področju. Gadollovo obsežno zbirko je prevzel njegov najstarejši sin Klemens (1892–1920), po poklicu pravnik, ki je vneto nadaljeval z delom, a je umrl nenadne smrti že slabo leto za očetom. Slednjič je zbirka iz rok novega lastnika z židovskim priimkom prišla kot del njegove zbirke v Joanneum (1941).³⁸⁸ Na istem področju se je sicer udeleževal tudi Klemensov brat Franz vitez Gadolla,³⁸⁹ ki pa se je, kot je bilo že povedano, poslavil drugje.

Razen pri Klemensu, ki v spominih nostalgичno govori o otroških in mladostnih letih na Turnu, je navezanost na rodno Spodnjo Štajersko mogoče posredno zaznati še pri njegovih sorojcih Josefini, Kajetanu in bržčas tudi pri najmlajši Elise. Josefina (1846–1889) je umrla za sladkorno boleznijo v zdravilišču Dobrna, nekoč v lasti njenih prednikov baronov Dienerspergov in je kot zadnja iz Dienerspergovega rodu na Dobrni tudi pokopana.³⁹⁰ Kajetan (1855–1899) se je pet let zatem (1894), med službovanjem v Celju, v dobrnski župnijski cerkvi oženil.³⁹¹ Elise, por. Mayer (1861–1923), stara ob selitvi s Turna v Gradec vsega nekaj mesecev, pa je zadnja Valvasorjeva potomka, ki se je na slovenskih tleh rodila in umrla, čeprav je tu preživela le zadnjo tretjino svojega življenja, v sicer pretežno nemškem mariborskem predmestnem okolju. Največji del življenja je v Mariboru prebival tudi Elisin sin, železniški uradnik Karl Mayer (1890–1941), vojni invalid, ki je od srede dvajsetih let životalil po umobolnicah in postal po nemški okupaciji Jugoslavije žrtev nacistične evtanazije v zavodu Hartheim pri Linzu. Karl Mayer je bil sploh zadnji na Slovenskem živeči potomec Janeza Vajkarda Valvasorja, v smrt pa so ga odpeljali natanko tristo let po polihistorjevem rojstvu. Skoraj vse, kar vemo o tem nemško govorečem »mariborskem originalu«, je nastalo v ljubljanski umobolnici. Če je kaj podedoval po svojem dedu Francu vitezu Gadolli, je bila to vsekakor ljubezen do pisane besede. V psihiatrični bolnišnici v Ljubljani je namreč preživel obdobja, ko je neutrudno pisal in mu je nenehno primanjkovalo papirja in črnila.³⁹²

³⁸⁴ Natančneje o Gadollovih otrocih gl. v: Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo, 3. del (v tisku); o sinovih častnikih: Golec, Vojaška in častniška, str. 227–228.

³⁸⁵ Arbeiter – Gadolla, *Die Straßen*. – Prim. Maraschek, Das Stadtarchiv Graz, str. 213.

³⁸⁶ Museum für Regionalgeschichte und Volkskunde Gotha, Inv. Nr. 29767, fol. 2.

³⁸⁷ Gl. zgoraj njegov lasten opis otroštva na Turnu (op. 142). – Po Klemensovih besedah (1910) je leta 1858, star torej enajst let, našel v okolici Celja dve medtem na Štajerskem skoraj izginuli vrsti metuljev (Meixner, Bericht, str. 400).

³⁸⁸ Meixner, 60 Jahre, str. 25–26; prim. J. Gepp – E. Hable – P. Köck, *Faunisten der Steiermark*, str. 36.

³⁸⁹ Meixner, Bericht, str. 418–419.

³⁹⁰ NŠAM, Matične knjige, Dobrna, M 1863–1892, fol. 171. – Po Klemensovih spominskih pričevanjih je Josefina pokopal dekan Gajšek, ki so ga Gadolli poznali še iz svojega turnskega obdobja in je bil z njimi v stikih vse od svojih študentskih let (Museum für Regionalgeschichte und Volkskunde Gotha, Inv. Nr. 29767).

³⁹¹ NŠAM, Matične knjige, Dobrna, P 1856–1900, fol. 135.

³⁹² Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 72–92.

Mayerjevemu stricu Klemensu vitezu Gadolli, prav tako naklonjenemu pisani besedi, gre še ena zasluga, ki je Gadollovo potomstvo povezovala z njegovo rodno Spodnjo Štajersko. Poročil se je s Poljakinjo iz Galicije in imel zelo pozitiven odnos do slovanskih jezikov. Ta je nekajkrat potrjen pri njegovem sinu Josefu (1897–1945), človeku, ki je Gadollovo rodbinsko ime v zadnjem času spet dvignil iz anonimnosti. »Rešitelj Gothe« podpolkovnik Gadolla, ki mu je vojaško sodišče lastne armade 5. aprila 1945 v Weimarju izreklo smrtno obsodbo, ker je hotel Gotho brez boja izročiti Američanom, velja danes za človekoljuba in nasprotnika nacizma.³⁹³ Obvladal je tudi hrvaško, se poročil z Ljubljankanko iz mešanega zakona in v svoji družini vsekoli spodbujal dvojezičnost. Njegova v Avstraliji umrla edinka Ingeborg – Inge Smith (1926–1999) je tako kot zadnja potomka kranjskega polihistorja še znala slovensko. Na svet je prišla v Strašu tik ob današnji avstrijsko-slovenski meji 64 let po preselitvi družine njenega pradedu s Turna pri Škalah v Gradec in bila že druga v Avstriji rojena generacija Gadoll. Znanje slovenščine je pri Gadollah ugasnilo z njeno smrtjo, torej 137 let po slovesu od Spodnje Štajerske.³⁹⁴

Medtem ko je več kot verjetno, da je njen oče, avstrijski in nato nemški aktivni častnik Josef Gadolla, med obema svetovnima vojnama kdaj obiskal gradove svojih prednikov na Spodnjem Štajerskem, lahko le domnevamo, da jih je kot zadnji od Gadoll videl Josefov mlajši brat Johann-Hans (1907–1991), med 2. svetovno vojno dejaven pri tehnični službi, med drugim tudi v Savinjski dolini.³⁹⁵ Konec 20. stoletja je prišel na sled svojih spodnještajerskih prednikov na Dunaju živeči upokojeni polkovnik Egon Ehrlich (1931, Gradec), pravnuk Franca Gadolle oziroma vnuk njegove hčerke Johanne, por. Ehrlich. Čeprav v ožji družini zaradi zgodnjih smrti babice (1918) in očeta (1934) ni bil deležen rodbinskega izročila, ga je lastno zanimanje privedlo do odkritja pradedovega opusa v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. Polkovnik Ehrlich se je namreč posvetil raziskovanju usode sorodnika, očetovega bratranca Josefa Gadolle, »rešitelja Gothe«, in obeležitvi spomina nanj. Ehrlichova objava Gadollovega rodovnika na medmrežju je pisca teh vrstic v začetku leta 2007 sploh privedla do Egon Ehrlicha kot prvega živečega potomca kranjskega polihistorja. Ehrlich je poznal svoje prednike le za štiri generacije, do vključno matere Franca viteza Gadolle Barbare, roj. baronice Diernersperg, dotlej pa ni nikoli slišal za Valvasorja. Po njegovi zaslugi je za sorodstveno povezavo s kranjskim polihistorjem v

zelo kratkem času izvedelo celotno Gadollovo sorodstvo.

Zdi se, kot bi prav v Egonu Ehrlichu, šestkrat pravnuku kranjskega polihistorja, zopet vzplamtela potreba po dokumentiranju svojega in preživelih časov. Še več, poleg njegovega starega strica Klemensa Gadolle (1847–1919) je Ehrlich edini Valvasorjev potomec, za katerega vemo, da »uteleša« dve polihistorjevi ljubezni: do častniške službe in do dokumentarnega pisanja, vendar sta oba potomca dala v poklicni karieri prednost prvi. Nadvse zanimiva je ugotovitev, koliko skupnega ima Egon Ehrlich s svojim pradedom Francem vitezom Gadollo, sicer izrazitim nevojakom. Polkovnik Ehrlich je po upokojitvi (1996) sestavil vrsto rokopisnih zaključenih besedil o članih svoje rodbine, raznih spominskih zapisov, knjižnih ocen in komentarjev, ki so se po večini prav tako znašli le v arhivu. Sam namreč ne uporablja ne računalnika ne pisalnega stroja, kar ga pri pisanju sicer ne ovira. Poleg tega da je dopisnik avstrijske vojaške revije »Truppen-dienst«, je objavil dve krajši monografiji o Josefu Gadolli (1999, 2000) in eno v soavtorstvu (2003).³⁹⁶ Njegov pripovedni slog, struktura besedil in mestoma odločen polemični ton že kar osupljivo spominjajo na pradedovega, četudi se polkovnik Ehrlich z opusom Franca Gadolle ni nikoli ukvarjal niti natančneje seznanil, predvsem zato, ker so Gadollovi v gotici pisani rokopisi zaradi posebnosti rokopisa težko berljivi. Gadollo in Ehrlicha povezujeta poleg neposredne genealoške vezi vsaj še zanimanje za slovenščino ter vztrajnost priti stvarjem do dna in svoje ugotovitve, četudi delne, vestno dokumentirati. Raziskovalni duh je prisoten tudi v Ehrlichovem edinem vnuku. Na Salzburškem odrastli Rudolf Riedlsperger (1982) se je po študiju političnih ved v Salzburgu preusmeril v naravoslovje, najprej je na Aljaski tri leta preučeval vplive klimatskih sprememb na velike živali, zdaj pa živi in dela na Labradorju.³⁹⁷

Medtem ko je Valvasor povezal deda in vnuka, dva člana pred skoraj pol stoletja (1964) razpadle družine, je »rešitelj Gothe« Josef Gadolla »kriv« za znanstvo Egon Ehrlicha z daljnim sorodnikom in nekdanjim someščanom dr. Herwigom Brandstetterjem (1929). Konec prejšnjega stoletja sta se seznanila ob skupnih prizadevanjih za obeležitev spomina na »rešitelja Gothe« v rodnem Gradcu. Šele v začetku leta 2010 sta polkovnik Ehrlich in pravnik dr. Brandstetter izvedela, da sta pravzaprav sorodnika in da izvirata iz Valvasorjevega pravnuka Avgušтина barona Diernersperga (1742–1814), »praočeta« vseh danes živečih polihistorjevih potomcev.

³⁹³ Obširno o tem: Ehrlich, *Josef Ritter von Gadolla* (2000), str. 30–43; Raschke, *Josef Ritter von Gadolla*, str. 9–13, 91–135.

³⁹⁴ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 94.

³⁹⁵ Prav tam, str. 93.

³⁹⁶ Ehrlich, *Josef Ritter von Gadolla* (1999, 2000); Ehrlich – Raschke, *Erinnerungen*.

³⁹⁷ Heimweh nach Alaska, *Kronenzeitung* (Salzburg), 3. 4. 2010, str. 20–21; informator Egon Ehrlich, 20. 6. 2011.

Gadollov pravnuk polkovnik Egon Ehrlich z Dunaja pred vhodom v graščino Turn pri Škalah, na mostu svojega pradedu iz leta 1849 (foto: B. Golec, marec 2010).

Herwig Brandstetter je za nameček sin dr. Bruna Brandstetterja (1893–1994), ki se je poleg stoletje starejšega Franca viteza Gadolle doslej edini intenzivno ukvarjal z domoznanstvom in ki smo ga na začetku pričujočega prispevka prav zato postavili ob bok »malemu štajerskemu Valvasorju« 19. stoletja.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije:

AS 455, Zbirka likovnih del: št. 62.

DAG – Diözesanarchiv Graz-Seckau:

Altmatriken:

Graz–Hl. Blut: Taufbuch 1755–1761, Trauungsbuch 1782–1791.

Matriken-Zweitschriften:

Graz–Herz Jesu: Sterbefälle 1928.

Graz–Hl. Blut: Sterbefälle 1866.

Graz–St. Andrä: Trauungen 1843.

DAW – Diözesanarchiv Wien:

Matrikenarchiv, Matriken-Zweitschriften:

St. Stephan in Wien: Trauungsprotokoll 1844, 1845.

Museum für Regionalgeschichte und Volkskunde
Gotha:

Inv. Nr. 29767.

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor:

Matične knjige:

Celje–sv. Danijel: R 1784–1794, Ind P 1694–1845, M 1784–1807, M 1851–1862, M 1862–1878.

Dobrna: P 1856–1900, M 1863–1892.

Šentjur pri Celju: R 1785–1805, R 1806–1836, P 1785–1835, M 1785–1836, M 1837–1864.

Škale: R 1838–1860, R 1861–1888.

Šmartno v Velenju, M 1833–1894.

Zapisniki duš:

0016 Celje–sv. Danijel: K30, K39, K 56.

Zbirke:

Zapuščine duhovnikov: Orožen Ignacij, šk. 1

Okrajno sodišče v Celju, Zemljiška knjiga:

k. o. Celje, gl. knj. 108–154.

ÖStA, AVAFHKA – Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv – Finanz- und Hofkammerarchiv, Wien:

Adelsakten: Johann Gadolla 1784.

Röm.-kath. Pfarramt Hitzendorf:

Geburtenbuch, Band VI.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz:

A. Dienersperg: K 1.

Bezirksgericht Graz I: D 117/1867.

Handschriften, Gruppe 2: Hss. 240, 263–266, 281, 282, 289, 562, 564, 565, 568, 576, 644, 655, 656, 658, 667, 671, 678, 684, 686, 688, 690, 696, 699, 704, 709, 711, 727, 728, 735, 736, 741, 742, 761, 771, 787, 788, 795, 800, 802, 803, 908–919, 929, 1385.

Leopold Bude Sammlung: No. 5747.

Steiermärkische Landtafel, LT II: Hauptbuch 3, 4, 6; 7. Kaufsquatern; Urkundenbuch Tom. 197, 206; Urkundensammlung 1862.

UBG – Universitätsbibliothek Graz:

Handschriften: Ms. 58–1.

Universalmuseum Joanneum, Abteilung Archäologie & Münzkabinett:

Jahresakten: K 1861–62, K 1864.

ZAC – Zgodovinski arhiv Celje:

ZAC/0005, Okrožni urad Celje: šk. 72.

ZAC/0495, Krajevno sodišče gosposčine Blagovna: šk. 2.

ZAC/0845, I. gimnazija v Celju: šk. 1, 7.

ŽU Šentjur pri Celju (= Župnijski urad Šentjur pri Celju):

Dr. Herbert Kartin, Župnija Šentjur pri Celju (tipkopis 1956).

ČASOPISNI VIRI

Cillier Zeitung: II, Nr. 56–75 (31. 5. – 5. 8. 1877).

Deutsche Wacht (Celje): X, Nr. 25 (26. 3. 1885).

Kronenzeitung (Salzburg): 3. 4. 2010.

ELEKTRONSKI VIR

<http://de.wikipedia.org/wiki/Ritterakademie>
(Google, 27. 6. 2011).

LITERATURA

Adressbuch der Landeshauptstadt Graz und Geschäfts-Handbuch für Steiermark. Graz : A. Leykam's Erben, 1862.

Adreß und Geschäfts-Handbuch der Landeshauptstadt Graz. Graz : Leykam's Erben, 1867.

Arbeiter, Thomas Christian – Gadolla, Franz Ritter von: *Die Straßen, Gassen und Plätze der Landeshauptstadt Graz mit Begründung der Benennung nebst diesbezüglichen Angaben über Lebenslauf der Namensgeber bzw. historischen Angaben darüber*. Graz, 1912.

Barle, Janko: *Ipavci. Prilog k zgodovini slovenske pesmi* (»Ponatisk iz Doma in sveta«). Ljubljana, 1909.

Brandstetter, Bruno: *Burgen und Schlösser meiner Vorfahren in mütterlicher Linie und deren Verwandten in Steiermark, Kärnten und Krain. Chronik einer Grossfamilie* (Manuskript). Graz, 1988.

Cvelfar, Bojan: *Knjiga gostov Zdravilišča Rogaska Slatina 1823–1850* (Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje. Pričevanja arhivskih dokumentov 1). Celje : Zgodovinski arhiv, 2002.

Cvelfar, Bojan: *Latinska šola (1808–1848)*. V: Grdina, Igor (ur.): *200 let I. gimnazije v Celju. Monografija. 1808/09–2008/09*. Celje : I. gimnazija, 2010, str. 7–29.

Ehrlich, Egon: *Josef Ritter von Gadolla. Retter von Gotha 1945*. 1. Auflage. Wien : Petzenkirchen, 1999.

Ehrlich, Egon: *Josef Ritter von Gadolla. Ein österreichisches Offiziersleben in der k. u. k. Armee, im Bundesheer und der Wehrmacht*. 2. verbesserte und erweiterte Auflage. Wien : Bundesministerium für Landesverteidigung, 2000.

Ehrlich, Egon – Raschke, Helga: *Erinnerungen an Josef Ritter von Gadolla*. Wien : Bundesministerium für Landesverteidigung, 2003.

Fournier, Gernot: Die »Grazer Zeitung« als Quelle. *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 35/36 (1986), str. 167–175.

Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918*. 2. Band. F–J. Schloss Senftenegg : Selbstverlag, 1970.

Gepp, Johannes – Hable, Erich – Köck, Peter: *Faunisten der Steiermark 1265–2000*. Graz : Verlag Österreichischer Naturschutzbund Landesgruppe Steiermark, Institut für Naturschutz und Landschaftsökologie Graz, 1999.

Golec, Boris: Neprava Valvasorjeva hiša v Krškem sredi 19. stoletja v rokah njegovega daljnega sorodnika in neposrednih potomcev – vzrok za »usodno« pomoto? Pozabljeni ljubiteljski muzealec Anton pl. Hohenwart (1768–1846). *Zgodovina za vse XVIII* (2011), št. 2, str. 80–91.

Golec, Boris: Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja. *Zgodovinski časopis* 61 (2007), št. 3–4, str. 303–364.

Golec, Boris: Poti in stranpoti Valvasorjevih potomcev z velenjskega gradu. Kdaj arhivski viri (ne) lažejo? *Arhivi* 34 (2011), str. 497–524.

Golec, Boris: Trpljenje »celjskega Wertherja«, to svetne skrbi njegovega sina in uvod v zaton njegovega rodu. Spomini dveh Valvasorjevih potomcev baronov Dienersperg s Celjskega. *Zgodovina za vse XVIII* (2011), str. 15–67.

- Golec, Boris: Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni – 1. del. *Zgodovinski časopis* 62 (2008), št. 3–4, str. 351–383; 2. del. *Zgodovinski časopis* 65 (2011), str. 292–373; 3. del izide v *Zgodovinskem časopisu* 66 (2012).
- Golec, Boris: Vojaška in častniška komponenta pri potomcih polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693) do danes. Zgodba neke razvejane slovensko-avstrijske plemiške rodbine. V: Mihelič, Darja (ur.) – Bizjak, Matjaž (ur.): *Vojaki iz slovenskega prostora na tujih tleh v preteklosti*. Ljubljana : Založba ZRC, zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2011, str. 205–242.
- Grdina, Igor: *Ipavci. Zgodovina slovenske meščanske dinastije*. Ljubljana : Založba ZRC (ZRC SAZU), 2001.
- Grdina, Igor: *Šentjur. Šentjur v času, čas v Šentjurju*. Šentjur : Krajevna skupnost, 2002.
- Gubo, Andras: *Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart*. Graz : U. Mosers, 1909.
- Gugitz, Gustav: Fellingner (Ps. Gustav) Johann Nepomuk. V: *Neue deutsche Biographie. Fünfter Band. Falck – Fyner*. Berlin : Duncker & Humblot, 1961, str. 73–74.
- Ilwof, Franz: Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark. *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark* X (1861), str. 207–264.
- Janisch, Josef Andr.: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen. I.–III. Band*. Graz : Leykam-Josefsthäl, 1878–1885.
- Joanneum. Zwanzigster Jahrsbericht. 1831*. Gratz, 1831.
- Janša-Zorn, Olga: *Historično društvo za Kranjsko*. Ljubljana : Modrijan, 1996.
- Jug, Stanko: Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* XXIV (1943), str. 1–61.
- K. k. Hof- Thums und Staatsschematismus des österreichischen Kaiserthums. 1832, 1833, 1834, 1835, 1836, 1837, 1838, 1839, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845. Wien : K. k. Hof- und Staats-Aerarial-Druckerei.
- Kartin, J.(ože): *Pomen Ipavcev in Šentjurja za slovensko kulturno zgodovino. Spomenica izdana ob 200-letnici Ipavčevega doma v Šentjurju pri Celju, poleti 1960*. Ljubljana, 1960 (tipkopis).
- Košir, Matevž: Prostožidarstvo v habsburški monarhiji v 18. stoletju ter prostožidarski loži »Združena srca« v Mariboru in »Dobrodelnost in stanovitnost« v Ljubljani. *Kronika* 46 (1998), str. 41–65.
- Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga. Svet med Savinjskimi Alpami in Sotlo*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1976.
- Kuret, Niko: *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1811) in Georga Göttha (1842). Prvi del. 1. snopič* (Gradivo za narodopisje Slovencev 3). Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede, 1985.
- Mal, Josip: Breckerfeld Franc Anton, geslo v: *Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga. Abraham–Lužar*. Ljubljana : Zadruga gospodarska banka, 1925–1932, str. 57.
- Marauscheck, Gerhard: Das Stadtarchiv Graz, seine Aufgaben und Bestände. *Mitteilungen des steiermärkischen Landesarchivs* 44/45 (1995), str. 213–224.
- Marktanner-Turneretscher, Gottlieb: Die zoologische, botanische und phytopaläontologische Abteilung. V: Mell, Anton (ur.): *Das steiermärkische Landesmuseum Joanneum und seine Sammlungen. Mit Zustimmung des steiermärkischen Landes-Ausschusses*. Graz : Ulrich Mosers Buchhandlung, 1911, str. 239–265.
- Meixner, Adolf: Bericht der entomologischen Section über ihre Tätigkeit im Jahre 1910. *Mitteilungen des Naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark* 47 (1911), str. 394–424.
- Meixner, Adolf: 60 Jahre Fachgruppe für Entomologie des Naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark. *Mitteilungen des Naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark* 93 (1963), str. 23–39.
- Mell, Anton: Orts- und Personenverzeichnis. V: Mell, Anton (ur.): *Das steiermärkische Landesmuseum Joanneum und seine Sammlungen. Mit Zustimmung des steiermärkischen Landes-Ausschusses*. Graz : Ulrich Mosers Buchhandlung, 1911, str. 497–518.
- Mell, Richard: Prähistorische Sammlung, Münzen- und Antiken-Kabinett. V: Mell, Anton (ur.): *Das steiermärkische Landesmuseum Joanneum und seine Sammlungen. Mit Zustimmung des steiermärkischen Landes-Ausschusses*. Graz : Ulrich Mosers Buchhandlung, 1911, str. 267–306.
- Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark* I (1850) – XVII (1867).
- Neunteufl, Walter: Dr. Bruno Brandstetter – 100 Jahre! *Blätter für Heimatkunde* 67 (1993), str. 134–135.
- Orožen, Ignac. *Celska kronika*. V Celi [Celje] : Julius Jeretin, 1854.
- Orožen, Ignaz: *Das Dekanat Neukirchen mit den Pfarren St. Leonhard in Neukirchen, St. Bartholomä in Hobeneck, Maria Himmelfahrt in Doberna, St. Peter und Paul in Weitenstein, St. Martin in Rosenthale, St. Joseph in Sternstein, St. Judok am Kozjak und U. L. Frau in Kirchstätten* (Das Bisthum und die Diözese Lavant, Theil 8). Marburg : Selbstverlag, 1893.

- Orožen, Ignaz: *Das Dekanat Schallthal mit den Seelsorgestationen St. Georgen in Skalis, St. Martin bei Schalleck, St. Johann am Weinberge, St. Egid bei Schwarzenstein, St. Pankraz in Ober=Ponikl, St. Michael bei Schönstein, St. Peter in Zavodnje und St. Andrä in Weißwasser* (Das Bisthum und die Diözese Lavant, Theil 5). Graz : Selbstverlag, 1884.
- Orožen, Janko: Donesek k zgodovini Dobrne. V: *Celjski zbornik 1960*. Celje : Svet za kulturo okraja Celje, 1960, str. 280–291.
- Orožen, Janko: *Posestna in gradbena zgodovina Celja*. Celje : Ljudski odbor občine Celje, 1957.
- Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice. I. del. Od začetka do leta 1848*. Celje : Kulturna skupnost 1971.
- Pertl, Eman: Ipavci kot zdravniki. V: Liška, Janko – Zagar, Marjan (ur.): *Ob odkritju spomenikov skladateljem Ipavcem*. Sentjur pri Celju : Sklad za postavitev spomenikov skladateljem Ipavcem, 1972, str. 23–32.
- Pichler, Friedrich: *Repertorium der steierischen Münzkunde. I. Band. Die keltischen und consularen Münzen der Steiermark. Mit einer Einleitung über die Pflege der Numismatik im Lande*. Graz : Akademische Druck u. Verlagsanstalt 1974 (izdaja izvirnika 1865).
- Pokopališča pri cerkvah Lavantinske škofije*. Razširjeni ponatis. Maribor : Pisarna kn. šk. ordinariata, 1916.
- Posch, Fritz (izd.): *Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives* (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives, Band 1). Graz : Steiermärkisches Landesarchiv, 1959.
- Raschke, Helga: *Josef Ritter von Gadolla und die letzten Kriegstage in Gotha*. 1. Auflage. Gotha : Kurt Raschke, 2007.
- Robitsch, M.(atthias): *Geschichte des Protestantismus in der Steiermark*. Gratz : Franz Wießner, 1859.
- Schematismus des Herzogtums Steyermark auf das Jahr 1827, 1828, 1829, 1830, 1831, 1832, 1833, 1834, 1835, 1836, 1837, 1838, 1839, 1840, 1841, 1842, 1843*. Grätz : Andreas Leykam.
- Schematismus für Steyermark und Kaernten auf das Jahr 1823; 1826*. Grätz : Andreas Leykam.
- Schillinger, Christa: Die Familie Gadolla. V: Ehrlich, Egon: *Josef Ritter von Gadolla. Ein österreichisches Offiziersleben in der k. u. k. Armee, im Bundesheer und der Wehrmacht*. 2. verbesserte und erweiterte Auflage. Wien : Bundesministerium für Landesverteidigung, 2000, str. 1–7.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz*. Graz : Lydia Schiviz von Schivizhoffen, 1909.
- Schlossar, Anton (ur.): *Erzherzog Johanns Tagebuchaufzeichnungen von seinem Aufenthalte im Kurorte Rohitsch=Sauerbrunn und über seine Reisen in Untersteiermark aus den Jahren 1810, 1811 und 1812*. Graz : Leykam, 1912.
- Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. I.–IV. Theil*. Gratz : Verlag Kienreich, 1822–1823.
- Scholz, Birgit: Johann Georg Fellingner. V: *Literatur- und kulturgeschichtliches Handbuch der Steiermark im 19. Jahrhundert* online (http://lithes.uni-graz.at/handbuch/fellinger_johann_georg.html, dec. 2011).
- Schüler, Max Josef: *Der Landschaftliche Curort Neuhaus bei Cilli in Untersteiermark*. Wien : W. Braumüller, 1862.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga. Med Solčavskim in Kobanskim*. Ljubljana : Viharnik, 1993.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Peta knjiga. Med Kozjanskim in porečjem Save*. Ljubljana : Viharnik, 1993.
- Tangl, Karlmann: Beiträge zur Geschichte der Herrschaft und des Badeortes Neuhaus. *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark III* (1852), str. 160–222.
- Umek, Ema: *Erbergi in dolski arhiv* (Publikacije Arhiva Republike Slovenije. Inventarji. Serija Graščinski arhivi, zv. 5). Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1991.
- Vošnjak, Josip: *Spomini*. Ljubljana : Slovenska matica, 1982 (ponatis izdaje iz leta 1905).
- Witting, Joh. B.: *Steiermärkischer Adel*. Nürnberg 1919–1921. Ponatis v: *Die Wappen des Adels in Salzburg, Steiermark und Tirol* (1. Siebmacher's großes Wappenbuch, Band 28). Neustadt an der Aisch : Bauer & Raspe, 1979.
- Zahn, J.(osef) – Mell, Anton (izd.): *Kataloge des Steiermärkischen Landesarchives. I. Joanneumsarchiv. 1. Handschriften. Katalog der Handschriften*. Graz und Leipzig : Ullr. Moser's Buchhandlung, 1898.
- Žižek, Aleksander: Upravni razvoj Celja v letih 1748–1850. V: Počivavšek, Marija (gl. ur.): *Iz zgodovine Celja 1780–1848* (Odsevi preteklosti 1). Celje : Muzej novejšje zgodovine, 1996, str. 9–54.

ZUSAMMENFASSUNG

Franz Ritter von Gadolla (1797–1866), der vergessene »kleine steirische Valvasor« und Nachkomme des Polyhistor

Nur zwei von den bis heute ca. 250 Nachkommen des Krainer Polyhistor Johann Weichard Freiherr von Valvasor (1641–1693), beide geboren in der Zeitspanne eines knappen Jahrhunderts, widmeten sich mit ganzem Herzen der Vergangenheitsforschung und Heimatkunde. Das war außer dem Ururenkel des Polyhistor, dem untersteirischen Gutsbesitzer Franz Ritter von Gadolla (1797, Blagovna pri Šentjurju/Reifenstein bei St. Georgen – 1866, Graz), von dem in diesem Aufsatz die Rede ist, noch der Richter Dr. Bruno Brandstetter (1893–1994, Graz), der sich in der steirischen Landesgeschichtsschreibung einen Namen gemacht hat. Dieser siebenfache Urenkel Valvasors aus einem anderen Familienzweig hat nämlich – im Unterschied zu Gadolla – seine Forschungsergebnisse auch veröffentlicht. Außer den gemeinsamen Interessen und ihrer Mitgliedschaft im Historischen Verein für Steiermark verbindet diese beiden entfernten Verwandten auch der Umstand, dass sie Valvasors Werk gut kannten, und die Tatsache, dass keinem der beiden ihre Verwandtschaftsbeziehungen zu dem krainischen Polyhistor bekannt waren. Während der jüngere Brandstetter seine genealogische Beziehung zur Familie Valvasor nicht einmal ahnte, kam Franz Ritter von Gadolla zu dem Schluss, dass seine Urgroßmutter vielleicht eine Enkelin Valvasors war, in Wirklichkeit handelte es sich bei ihr um dessen jüngste Tochter. Gadolla war zwar davon überzeugt, dass er die Liebe zur »vaterlandischen Geschichte« von Valvasors Geschlecht geerbt hätte und ehrte den Polyhistor mit der Bezeichnung »der krainische Livius«.

Als Heimatkundler und -forscher ist Gadolla im slowenischen Raum völlig vergessen, weil er seine Werke – trotz Vorhaben – nie veröffentlichte, seine Handschriften blieben im Steiermärkischen Landesarchiv in Graz liegen. Er erforschte das weitere Umland von Celje/Cilli, insbesondere befasste er sich mit Schlössern, Genealogien und Topographien, wobei sein neulich entdecktes umfangreiches Handschriftenopus noch heute als brauchbare lokalgeschichtliche Quelle genutzt werden kann. Ritter von Gadolla kann nicht nur wegen seiner Abstammung, sondern vor allem wegen seiner Forschungsinteressen, -themen und -vorhaben mit Recht als der »kleine (unter)steirische Valvasor« des 19. Jahrhunderts bezeichnet werden.

Die Kindheit verbrachte er auf Schloss Blagovna/Reifenstein bei Celje/Cilli, von welchem aus sein 1784 geadelter Vater Johann Ritter von Gadolla (1757–1832), ein Kaufmannssohn aus Graz, seine zwei vereinigten Grundherrschaften verwaltete. Franz war Johanns zweites und jüngstes Kind aus der Ehe mit Valvasors Ururenkelin Barbara – Babette, geborenen Baronin von Dienersperg (1772–1841), der Tochter des Besitzers der Herrschaft Dobrna/Neuhaus und des dortigen damals noch bescheidenen Thermalbades. Er wurde in ein Milieu hineingeboren, das für die Bildung eines jungen adeligen Gebildeten mehr als günstig war, war doch Vater Johann, Doktor der beiden Rechte, ein allseitig gebildeter Mann und eifriger Naturforscher aus Liebhaberei. In der Jugendzeit von Sohn Franz war bei der Familie Gadolla der steirisch-kärntnerische Dichter J. G. Fellingner als Erzieher angestellt, in den Jahren 1810–1812 hielt sich hier mehrmals Erzherzog Johann von Habsburg auf, der interessante Zeugnisse von Gadollas Elternhaus und dessen großem Geistesreichtum hinterließ. Im Hinblick auf die kostbare und große Bibliothek, die verschiedenen Sammlungen und Instrumente für wissenschaftliche Experimente nannte Franz Gadolla später Blagovna/Reifenstein mit Recht einen *Musensitz* und *Sitz der Wissenschaften*. Nach dem Gymnasialabschluss in Celje/Cilli beendete er sein Jurastudium an der *K. k. theserianischen Ritterakademie* in Wien, dann wirkte er zehn Jahre lang (1821–1831) als Beamter beim Kreisamt Celje/Cilli, zeigte jedoch geringes Interesse für die Beamtenstelle. Nach seines Vaters Tod (1832) erbte er nicht den ihm im ersten Testament zugedachten Anteil (zwei Drittel), sondern musste das hinterlassene Vermögen mit seiner Mutter und der einzigen Schwester teilen, wurde zum Erben der väterlichen Bibliothek und der Waffen-, Gesteins- und Münzsammlungen. Nach Mutters Tod (1841) heirateten sowohl Franz als auch seine Schwester Wilhelmine nacheinander, beide bereits 47 Jahre alt, und teilten sich den Erlös aus den verkauften und stark verschuldeten Grundherrschaften (1844). Franz führte im selben Jahr die fast drei Jahrzehnte jüngere Kajetana Baronin von Adelstein (1826–1912) in Wien zum Altar. Sie war Tochter eines Generalmajors, eines angeheirateten Verwandten und Landsmanns Godallas. In den Jahren 1844–1845 kauften die Eheleute das Schloss Turn pri Šaleku/Thurn bei Schalleck mit zwei dazugehörigen Grundherrschaften und ließen sich hier für anderhalb Jahrzehnte häuslich nieder. In dieser Landidylle, die jedoch ziemlich abgelegen war, und wo alle ihre sechs Kinder zur Welt kamen, schuf Franz den Großteil seines heimatkundlichen Opus. Als die Investition in den Grundbesitz nach der Grundentlastung immer unsicherer wurde, verkauften die Gadollas Schloss Thurn samt Restbesitz

und übersiedelten im Jahr 1862 nach Graz, wo Franz vier Jahre später in seinem 69. Lebensjahr an der Tuberkulose starb.

Es liegt auf der Hand, dass sich Franz Ritter von Gadolla – anders als sein Vater – nicht von öffentlichen Angelegenheiten angezogen fühlte und sein Amt im Staatsdienst so bald wie möglich aufgab, wenn auch um den Preis seiner Karriere und materiellen Sicherheit. Dafür maß er dem Fortschritt von Technik und Wissenschaft sehr große Bedeutung zu, ganz gleich, ob in der Naturwissenschaft oder der Humanistik. Sein großes Geschick manifestierte sich in technischen Verbesserungen und Umbauten seiner Schlösser, sein Können kam auch bei der Einführung von kleinen »Luxusanlagen«, in seinem »physikalischen Kabinett«, insbesondere aber in seinem historisch-topographischen Werk zum Ausdruck. Er war von praktischer und zugleich unpraktischer Natur, ein Träumer, andererseits ein großer Rationalist, vor allem aber ein fleißiger und beharrlicher wahrheits-suchender Mensch.

In seiner Thurner Periode widmete er sich mit Leib und Seele der »vaterlandischen Geschichte«, wurde 1854 Mitglied des Historischen Vereins für Steiermark und zwar als *Korrespondent für das Sannthal und dessen Umgebung*. Das Vereinsarchiv in Graz belieferte er unermüdlich mit seinen Schriften, ohne bei strengen Rezensenten auf ein besonders günstiges Echo zu stoßen, dennoch war er bereit, sich belehren zu lassen und ihre Richtlinien zu beachten. Er reifte heran als Wissenschaftler und am Ende seines Lebens zeigte er einen deutlichen Fortschritt, doch im Vergleich zu seinem Urururgroßvater J. W. Valvasor konnte er seine Zeit nicht so rationell einteilen. An dieser fehlte es ihm einfach am Ende, als er seine lang-jährigen Pläne umsetzen wollte. So blieb seine Geschichte der Stadt Celje/Cilli ein Vorhaben, der Drucklegung am nächsten war höchstwahrscheinlich seine beinahe 500 Seiten umfassende bereits abgeschlossene *Topografie des Cillier Kreises* in sieben systematisch geordneten Handschriftenbänden. Gadollas umfangreiches topographisches heimatkundliches Werk hätte, wäre es herausgegeben worden, für den weiteren Cillier Raum noch heute eine ähnliche Bedeutung wie das von Schmutz und Janisch für die Steiermark. Da er seine Ergebnisse in Fachzeitschriften nicht veröffentlichte, wurde ihm bereits von Zeitgenossen keine entsprechende Aufmerksamkeit zuteil, und so blieb sein Opus bis heute unbemerkt und unge-nutzt.

Gadollas Aufsätze, die er dem Historischen Verein schickte, und sein Nachlass (zum Teil auch nicht abgeschlossene Schriften und Notizen) bilden eine Sammlung von 56 Handschriften (abgesehen von der zu einem Manuskript zusammengefassten

Korrespondenz), die in der Handschriften-sammlung des Steiermärkischen Landesarchivs aufbewahrt werden. Dabei überrascht die Angabe, dass es sich um ca. 3.300 Textseiten handelt. Die Aufsätze lassen sich sechs Themenkreisen zuordnen: 1) Genealogien und Familiengeschichten von Adeli-gen, 2) die Grafen von Cilli, 3) historisch-topo-graphische Darstellungen von Schlössern des Cillier Kreises, 4) historisch-topographische Darstellung der Stadt Celje/Cilli, 5) historisch-topographische Darstellung der Kirche im Cillier Kreis und 6) topographische, naturwissenschaftliche, geographi-sche und montanistische Darstellung des Cillier Kreises.

In Gadollas historiographischen und topogra-phischen Werken, sowohl populärwissenschaft-lichen als auch wissenschaftlichen Charakters, kommt die naturwissenschaftliche Rationalität und Experimentierfreude zum Ausdruck – all das konnte er von frühester Kindheit an bei seinem Vater anschauen. Jede Behauptung versuchte er durch Quellen aus erster Hand oder, wie er schrieb, aus »Originalurkunden« zu verifizieren. Er war ein strenger Richter, der sich auf keinen Fall mit Vermutungen und Einbildungen zufrieden gab. Auch in Volkssagen und etymologischen Deutun-gen suchte er nach historischen Tatsachen. Als Historiker ließ er in konzeptueller Hinsicht zu wünschen übrig, gab er doch der Chronologie den absoluten Vorrang und neigte dazu, ziemlich unterschiedliche Themenkreise miteinander in Ver-bindung zu bringen. Ebenso bedenkenlos stürzte er sich, ob sinnvoll oder nicht, in Kritik und Polemik – entsprechend dem Leitsatz, so viel wie möglich aussagen und immer Unwahrheit anprangern, ganz gleich, von wem diese geäußert wurde, sei es von einem mittelalterlichen Chronisten, einem neuzeit-lichen Geschichtsschreiber oder einem zeitge-nössischen Literaten oder Publizisten. Da er ein exakter Mensch mit naturwissenschaftlicher Er-fahrung war, schnitt er auch in seiner Rolle als Historiker in ortsgeschichtlichen auf Original-quellen beruhenden Darstellungen am besten ab. Kostbar sind seine Erinnerungsbilder, obwohl er ziemlich wortkarg über Menschen, Ortschaften, Häuser, Bergwerke oder Ereignisse berichtet. Vor allem hatte er seiner Beharrlichkeit zu verdanken, dass er als Topograph und Heimatkundler Fort-schritte machte und schließlich in diesen Bereichen sein eigentliches wissenschaftliches Forschungs-gebiet fand.

Das Werk Franz Ritters von Gadolla zeugt von seinen beiden tiefverwurzelten Lebensidealen: von seiner Bindung an die engere Heimat Untersteier-mark und von seiner unermüdlichen Suche nach wissenschaftlicher Wahrheit. Nicht wenig von dem einen sowie dem anderen Charakterzug trifft man auch bei einigen seiner verstorbenen oder noch

lebenden Nachkommen an. So hat eben Gadollas Urenkel Oberst Egon Ehrlich (1931, Graz) aus Wien am Ende des 20. Jahrhunderts im steiermärkischen Landesarchiv das umfangreiche heimatkundliche Opus des Urgroßvaters wiederentdeckt.

Im vorliegenden Aufsatz wird dieses Opus nur in seinen Hauptzügen behandelt mit dem Ziel, das Fachpublikum darauf hinzuweisen, dass es noch immer als reiche Quelle für historische Daten benutzt werden kann.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(450.367Gorica)"1914/1918"

Prejeto: 5. 8. 2011

Petra Svoljšak

dr. zgod., docentka, znanstvena svetnica ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: petrasv@zrc-sazu.si

Gorica, prekleto in sveto mesto med dvema ognjema*

IZVLEČEK

Razprava obravnava življenje mesta Gorica v času 1. svetovne vojne. Mesto je bilo v središču bojev, med ognjenima črtama avstro-ogrske in italijanske vojske. Preplet zgodovinskih dogodkov v mestu je odražal kronologijo prve svetovne vojne in soške fronte ter notranjo dinamiko, ki je bila značilna za nacionalno mešano mesto na robu državnega ozemlja. Začetek vojne je prinesel izkušnjo mobilizacije, vračanje prvih ranjencev, aretacije, internacije in konfinacije. Po vzniku bojev na soški fronti maja 1915 je mestno prebivalstvo spoznalo izkušnjo begunstva, živelo je v pomanjkanju, s številnimi boleznimi ter povsod prežeči smrti. Po koncu bojev po 12. soški ofenzivi se je začela akcija obnove ter vračanja beguncev v domovino. Ob koncu vojne je oblast v mestu prevzel Pokrajinski odsek Narodnega sveta v Ljubljani, skrb za varnost pa (slovenski) 2. gorski strelski polk. Toda po premirju med Avstrijo in Italijo 3. novembra 1918 je mesto prevzela italijanska uprava in začelo se je obdobje novih težkih preizkušenj.

KLJUČNE BESEDE

Gorica, prva svetovna vojna, vsakdanje življenje, uprava, obnova

ABSTRACT

GORIZIA, A DAMNED AND SACRED CITY BETWEEN TWO FIRES

The discussion describes the life of the city of Gorizia during World War I. The city was positioned squarely between the lines of fire of the Austro-Hungarian and Italian armies. The set of historical events reflected the chronology of World War I and the Isonzo Front, as well as internal dynamics typical of a nationally mixed city situated on the margins of the state territory. The beginning of the war brought the experience of mobilisation, return of the first wounded soldiers, arrests, internments and confinements. When the Isonzo battles started in May 1915, the inhabitants of the city had their first refugee experience; they lived in straitened circumstances, defying numerous diseases and omnipresent death. After the end of the last, Twelfth Isonzo Battle began the restoration of the city and the return of the refugees to their homeland. At the end of the war the city came under the administration of the Provincial Department of the National Council in Ljubljana and security concerns were entrusted to the 2nd (Slovenian) Mountain Rifle Regiment. Nevertheless, in line with the armistice between Austria and Italy, the city ultimately came under Italian administration and marked the beginning of a period of new ordeals.

KEY WORDS

Gorizia, World War I, daily life, administration, restoration

* Razprava je bila prvič objavljena v angleškem jeziku pod naslovom Gorizia (Gorica), a Damned and Sacred City between Two Fires v *Studia Historica Slovenica. Humanities and Social Studies Review*, 11, 2011, str. 79–109.

Uvod

Kaj pomenijo mesto v vojni, rekonstrukcija življenja v vojni in izkušnje slovenskih mest v vojni? Po enem najbolj prodornih svetovnih kulturnih zgodovinarjev, razlagalcev in bralcev Vélike vojne Jayu Winterju predstavlja odločilen korak pri prestopanju pogosto že preživelega t. i. nacionalnega okvira, ki želi zlit ali stopiti zelo raznolike vojne izkušnje v eno in edinstveno, kar je zelo prefinjen način razlaganja vojne.¹ V tem primeru država (ali narod) prevzame vlogo vodenja vojne, kar je teoretično celo utemeljeno (npr. Italija vodi vojno proti Avstro-Ogrski), toda konkretno ima vojna izključno človeško dimenzijo – človek gre na vojno, človek vojno z dejanji in deli vzdržuje, jo oskrbuje, v njej zbolijo, preživijo in umirajo ... Vojna je vsekakor bila najbolj izražena skozi kolektivno življenje na mikro ravni, npr. v skupnosti vojakov, delavcev v tovarnah orožja, bojujočih se ženskah v vrstah za kruh, vojnih sirot ... Skupnost tako predstavlja družbeno in geografsko celoto, katere pripadniki oblikujejo svoje vsakdanje življenje, sosesčina predstavlja izkušnjsko skupnost,² nacija/ država pa, po Benedictu Andersonu, imaginarno skupnost.³ In mesto je stičišče obeh, z virtualnim in otipljivim obstojem, vendar bližji sosesčini kot naciji/državi. Izraz skupnost je tako uporabljen za opis tega, kar so sodobniki živeli v različnih okoljih. Najboljša pot torej, da predremo kopreno te unitarne nacionalne izkušnje, je soočanje z dejanskostjo vsakdanjega življenja v mestih v vojni, ki jih je preplavila fizična realnost vpoklica, naraščanja cen, pomanjkanja, ter skušamo dojeti, kako se je s tem soočala urbana populacija; to je pot do razpoznavanja razkoraka med virtualnim in doživetim. Med vojno je bilo urbano (tudi nacionalno) življenje dominirano z mobilizacijo in vojnimi izgubami različnih vrst. Osnovna teza npr. J. Winterja, s katero se moremo strinjati, je, da je urbana zgodovina na najbolj temeljni način zaznamovana z mobilizacijo ter s pripadajočo tesnobo tistih, ki so ostali doma v skrbi za drage na fronti.⁴ Kot ugotavlja Winter, so bile prav izgube, neskončni sezname padlih, ranjenih, ujetih in pogrešanih temeljni dejavniki, ki je uravnaval utrip urbanih okolij v vojni. Deljeno gorje strelskih jarkov je nadalje zahtevalo delitev gorja doma. Novo stanje, nove življenjske okoliščine so zahtevale prilagajanje skupnosti, najprej na masovno mobilizacijo, posledično pa je bilo potrebno absorbirati še šok masovnih izgub. Morda je prav skrb za drage na fronti dejavnik, ki je bil skupen vsem ne glede na socialni izvor. Po adaptaciji na mobilizacijo in na nenehno skrb je drugi

dejavnik utripa predstavljal problem blagostanja, vprašanje zatočišča, dela, osnovnih življenjskih pogojev, preskrbe, kar je sprožilo novo hierarhijo urbanega prebivalstva, ki se je pojavila po avgustu 1914.⁵ Vsak član skupnosti je moral doprinesiti delež k vojnemu naporu, toda delež tistih, ki niso preskrbovali fronte, ni mogel tekrovati s tistimi v uniformi, njihovih družin in tistih, ki so redno vzdrževali preskrbovalne poti. Prerazporeditev pravic in dolžnosti, nenamerna in z vojno pogojena prerazporeditev prihodkov v vojni in pojav jezika moralne presoje, ki je ločil npr. vojnega dobičkarja od preostalega ljudstva v vojni, izhajajo iz dejavnikov socialnih razmerij glede na vojno breme. Razplet gmotnih konfliktov v vojni je namreč le deloma odseval predvojne družbene stratifikacije. Medvojna organizacija dela, prihodkov in porabe je po eni strani povzela predvojne norme in postopke. Novost, ki jo je proizvedla vojna, je bil okvir deljenega trpljenja, izraženega na različne načine, začeni s fronto, kar se je razpredlo v vse kote civilnega življenja.

Takšen ali tolikšen okvir je ravno pravi, morda v določenih elementih celo preozek za opis življenja v Gorici med prvo svetovno vojno. Morda bo poznavalce, srčne privržence goriške zgodovine in sedanjosti zmotilo, da v naslovu razprave o usodi tega (tudi) slovenskega mesta uporabljam izrazito italijansko, celo iredentistično izrazoslovje, kot so prekleta – *maledetta*, sveta – *santa* ali mučenica – *martire*, vendar če bomo zmogli preseči psihološko oviro, ki primorskim Slovencem ali Slovencem na Primorskem včasih in občasno omeji naša razmišljanja, ter se prepustili sliki in besedi neposrednih vojnih pričevalcev, se bomo morali strinjati, da je miselni lok med *svetim* in *prekletim* za Gorico v vihuri Vélike vojne povsem upravičena in utemeljena umestitev. Zaradi svojega neslavnega slovesa je Gorica že med vojno postala muza pesniškega (anonimnega) protivojnega ustvarjanja, ki obenem z mirovniškim motivom razprošča psihološki lok med svetim in prekletim:

GORICA, TI SI PREKLETA (Gorizia tu sei maledetta)

*V jutru petega avgusta
je italijanska vojska krenila
proti Gorici in v oddaljene kraje
nesrečen je vsak odpotoval. (...)*

*Pod dežjem, ki nas je oblival,
so kot toča na nas padale sovražnikove krogle;
na tistih gorah, gričih in dolinah
se je umiralo s temi besedami:*

¹ Winter, *Paris, London, Berlin*, str. 3–4.

² Prav tam, str. 4.

³ Anderson, *Zamišljene skupnosti*, str. 22.

⁴ Winter, *Paris, London, Berlin*, str. 13.

⁵ Prav tam, str. 530.

*O, Gorica, ti si prekleta
za vsako zavestno srce!
Boleč je bil odhod
in za mnoge ni bilo vrnitve.*

*Vi strahopetneži,
ki z ženami ždite v volnenih posteljah,
posmehujete se nam,
človeškemu mesu,
nekoč boste preleti vsi.*

*Vi imenujete Bojišče časti
to zemljo na drugi strani meje;
tukaj se umira v krik: Morilci!
Preleti boste nekega dne.*

*Draga žena, ki me ne sliši,
svojim bližnjim tovarišem naročam,
naj mi skrbno varujejo otrok,
ker jaz umiram s tvojim imenom v srcu.*

*Izdajalci gospodje častniki,
ki ste to vojno hoteli.
Zasmehovalci prodanega mesa,
tale vojna nas tako uči*

*(O, Gorica, ti si prekleta za vsako zavestno srce!
Boleč je bil odhod in za mnoge ni bilo vrnitve.)⁶
(prevod Kaja Širok)*

Če se vrnemo na okvir, ki ga je za življenje zahodnoevropskih prestolnic Berlina, Londona in Pariza postavilo zahodnoevropsko kulturno zgodovinsko pisanje, moremo s ponosom in grozo ugotoviti, da je Gorica, prestolnica Poknežene grofije Goriško-Gradiške, izjemen primer plačevanja vojnega davka, žrtev, prerazporejenih pravic in deleža v vojni. Zakaj se je moralo mesto, ki ga je italijanski tržaški zgodovinar Fulvio Salimbeni opredelil kot srečanje najboljšega, kar so mogli dati trije narodni svetovi Evrope,⁷ kititi z nazivom fenomena, ki mu ni primere, služiti kot edinstven primer svetovnega bojišča, kjer je bilo mesto v središču fronte, kjer je imel teater smrti 29 mesecev odprto sezono? Njeni prebivalci so, kot je ostro opazovala in komentirala baronica in domačinka Maria della Mercedes Baum

De Baguer, za razliko od svojih sodržavljancev v notranjosti monarhije, ki so o vojni le govorili ali brali, resda tudi skrbno pričakovali novic s fronte, mogli kaj kmalu spoznati, da to ni bila vojna velikih govorcev, ki bodo mase popeljali v konflikt, da to ni prečiščevalka ljudstev in vojna za kalitev narodov ali kovnica usod ... Spoznavali so, vsakodnevno, da je bila to vojna amputiranih rok in nog v kotih vojaških bolnic sredi mesta, da je bila to vojna tisočih umrlih v koncu dolin, ki so tam gnili in bili hrana požrešnih črvov.⁸

Gorica ob izbruhu prve svetovne vojne

Kronologija življenja v Gorici je kronologija avstro-ogrske vojne, v mnogočem tudi kronologija slovenskega ozemlja in njenih prebivalcev v času 1914–1918, z nekaj pomembnimi in edinstvenimi razlikami. Kronologijo goriške prvovojne izkušnje moremo ločiti tudi na avstrijsko (pogojno) in italijansko – iredentistično. Prva zajame tudi italijansko »stran«, saj je vezana na povsem vojaške dogodke prve svetovne vojne in njihovega vpliva na življenje Goričanov, druga pa je zanimiva predvsem zato, ker se omejuje zgolj na datuma, ki sta bila v očeh italijanskega iredentističnega gibanja za dokončno združitev Italije odločilnega pomena in gre bolj za politično – čustveno konotacijo. Tako avstrijska vojna kronologija kot bistvene beleži začetek vojne avgusta 1914, vstop Italije v vojno 24. maja 1915 in 29-mesečno vojno pustošenje na soški bojni črti, v katerem je datum 9. avgust 1916 skupna točka obeh kronologij in v vojaškem pogledu predstavlja 6. soško ofenzivo, v kateri je italijanska vojska prodrla skozi goriško mostišče in zasedla Gorico, avstro-ogrska vojska pa se je morala umakniti na novo bojno črto; v italijanskih očeh je 9. avgust predvsem dan, ko je bila Gorica prvič odrešena – *redenta*. Temu je sledil nov prelomen vojaški dogodek v 12. soški ofenzivi, v kateri se je italijanska vojska morala umakniti na veliko bolj oddaljeno novo bojno črto kot avstro-ogrska po padcu Gorice, torej na Piavo, ter konec vojne in podpis premirja, v italijanski kronologiji šteje predvsem 7. november 1918, ko je italijanska vojska drugič in dokončno »odrešila« Gorico. Z vsemi omenjenimi kronološkimi delitvami so povezani ukrepi in dogodki v življenju mesta, pri čemer je potrebno poudariti, da sta se s kronologijo mesta izmenjevali slovenska in italijanska vojna izkušnja, v nekaterih odtenkih vojna izkušnja ni poznala narodne pripadnosti, v drugih pa je bila z njo izrazito opredeljena.

Črni oblaki so se tudi nad Gorico začeli zgrinjati na 28. junij 1914: »V diven dan Sv. Petra in Pavla v Gorici je komaj uro po izvršenem umoru Franca Fer-

⁶ »Oh Gorizia tu sei maledetta« je protivojna pesem, naperjena proti prvi svetovni vojni, ki sta jo prva izvajala Michele Luciano Straniero in Fausto Amodè ter je bila objavljena na plošči »Il povero soldato 2«. Izvirnik je zapisal Cesare Bernani v Novari pri moškem, ki je pesem slišal prepevati pri vojakihi pehote, ki so zavzeli Gorico avgusta 1916. Leta 1964 so jo izvajali na festivalu v Spoletu v predstavi »Bella ciao«, kar je povzročilo razburjenje nekaterih poslušalcev, izvajalca Straniera in Amodèja ter založnika Leydija so celo prijavili policiji zaradi žaljenja italijanskih vojaških sil. <http://www.prato.linux.it/~lmasetti/antiwarsonsongs/canzone.php?id=47&lang=it>

⁷ Salimbeni, *Gorizia e l'Isonzo*, str. 15.

⁸ Prav tam, str. 22.

Mesto Gorica (arhiv Društva soška fronta, Simon Kovačič).

dinanda v Sarajevu počila v veselo razpoloženje meščanstva vest o umoru, in začele so se širiti najgroznejše kombinacije o posledicah, ki jih moremo z gotovostjo pričakovati», je zapisal Andrej Gabršček.⁹ Po Gorici so visele črne zastave, tišina je zavladala povsod in, kot je zapisal France Kremžar, naznanjala vihar in nesrečo.¹⁰ Na nedeljo 26. julija 1914 je v Gorico prišla novica o delni mobilizaciji, razglas je bil obešen na oglasnih deskah, objavil ga je časopis goriških liberalcev *Corriere Friulano*, na kratko je novico priobčil časopis furlanske ljudske stranke *L'Eco del Litorale*, oba sta poročala o vrvežu na goriških ulicah, o patriotskih manifestacijah, nastopih glasbenih skupin na mestnih ulicah. Tudi slovenska *Soča* se je pridružila z razglasom o mobilizaciji v številki 1. avgusta 1914, kar je razblinilo zadnja upanja in dvome: v »g/oriško mesto so začeli z vseh strani vreti mobilizirani fantje in možje, ki so doma opustili mlačev in ajdovo setev, živino in zoreče grozdje, svoje starše, ljubeče žene in doraščajoče otroke. Oblekli so nove vojaške mondure in nič več niso bili to, kar so bili včeraj: sedaj so bili samo še vojaki, določeni za boj in smrt.«¹¹ Leta 1910 je bilo v Gorici 7000 vojnih obveznikov, vendar ni natančnih podatkov o tem, koliko jih je leta 1914 odšlo na bojišče,¹² morda bi kot približna ocena služil podatek, da je bilo po vojni v Primorju 15.000 vojnih vdov in sirot.¹³

Prvega avgusta 1914, ob izbruhu sovražnosti, se je delovno, nejeverno in zmedeno prebivalstvo Po-

sočja in Gorice nenadoma znašlo v vojni. Po italijanski razglasitvi nevtralnosti se je veliko državljanov italijanske narodnosti v strahu pred internacijami odločilo za odhod v Kraljevino Italijo, za dezertiranje so se odločili mnogi, ki so bili avstrijski vojaški obvezniki, pa so se nameravali prostovoljno javiti v italijansko vojsko. Avstro-ogrski vojni napovedi in vstopu v vojno so v monarhiji hitro sledili prvi ukrepi varnostno-politične narave, iskanje t. i. notranjega sovražnika, srbofila, veleizdajalca, žalivca cesarskega imena, vohuna. Ukrepi so se posebno zaostri na mejnem področju monarhije, v t. i. Avstrijskem Primorju. Pristojni policijski in tudi vojaški krogi so imeli že pred vojno izdelane sezname politično sumljivih ljudi, začelo se je obdobje hišnih preiskav in persekucij. Aretacije, internacije in konfinacije so še posebej prizadele slovensko in hrvaško skupnost, na Goriškem in v Istri je bilo v obdobju poletja in jeseni 1914 aretiranih 305 oseb.¹⁴ Večina osumljenih in prepeljanih na goriški grad (kasneje na Ljubljanski grad) je pripadala srednjemu meščanskemu sloju (uradniki, odvetniki, učitelji, študentje, duhovniki). V Gorici je bilo okoli 60 goriških Slovencev aretiranih zaradi srbofilstva ali rusofilskih obtožb, med drugimi so bili aretirani Andrej Gabršček, dr. Dinko Puc, finančni uradnik Milan Hočevar, dr. Alojzij Gradnik, njegov brat nadučitelj Jožef Gradnik.¹⁵ V tem času ukrepi niso prizadeli avstrijskih državljanov italijanske narodnosti in ne t. i. regnicolov (italijanski državljani, stanujoči ali delujoči v dvojni monarhiji), saj avstrijske oblasti niso želele tvegati diplomatskega spo-

⁹ Gabršček, *Goriški Slovenci* II, str. 465.

¹⁰ Kremžar, *Pred dvajsetimi leti na Goriškem*, str. 414.

¹¹ Prav tam.

¹² Malni, *La grande guerra dei Goriziani*, str. 4.

¹³ Salateo, *Gorizia martire*, str. 55.

¹⁴ Cecotti, *Internamenti di civili*, str. 72.

¹⁵ Gabršček, *Goriški Slovenci* II, str. 473.

Mestni vojni utrip (Goriški muzej, album Festungs Ballon Abteilung 1/3 B).

ra s tedaj še zaveznico Italijo. V času italijanske nevtralnosti so nekateri avstrijski državljani italijanske narodnosti odšli v Italijo, po nekaterih podatkih je Gorico zapustilo 2.000 meščanov,¹⁶ nekateri so odšli legalno, avstrijski vojni obvezniki pa predvsem ilegalno. Z bližanjem meseca maja 1915 so se prebegi na italijansko stran stopnjevali, odhajali so tudi regnicoli, da se ne bi v primeru vojne znašli v sovražni državi, beležili pa so tudi že prve odhode goriških plemiških in meščanskih družin, ki so imele možnost preselitve v notranjost monarhije. Tako naj bi v obdobju pred izbruhom vojne med Italijo in Avstro-Ogrsko s celotne grofije v Kraljevino Italijo odšlo okoli 7.000 ljudi,¹⁷ med njimi naj bi bilo tudi 116 Goričanov in 324 s celotne Goriške, ki so se kot prostovoljci javili v italijansko vojsko.¹⁸ To so bili formalnopravno avstrijski dezerterji, ki jih je v primeru ujetja s strani avstro-ogrske vojske čakala takojšnja smrtna obsodba.

Podobno kot drugi prebivalci monarhije so tudi Goričani verjeli v hiter in zmagovit konec vojaških operacij in vrnitev vojakov: »Avstrijska Nica ni bila več brezskrbno mesto in novice, ki so jih prinašali prvi ranjenci ali uradne novice ... so napovedovale veliko katastrofo, pa vendar so ljudje upali, da bo tragedije vojne hitro konec!«¹⁹ Gorica in celotna obmejna Furlanija sta v času nevtralne Italije živeli poseben status, vojna je bila razumljena zelo različno na obeh straneh meje. Za Furlanijo je bila značilna velika

sezonska migracija, in izbruh vojne je prekinil znaten dotok denarja, saj se je moralo zaradi vpoklica vrniti okoli 84.000 emigrantov, po drugi strani pa doma ni bilo več dela. Ze pozimi prvega leta vojne je prebivalstvo začutilo, da je katastrofa konflikta dramatično prisotna tudi v njihovi deželi in mestu: avstro-ogrske enote so se razporejale vzdolž meje v pričakovanju morebitnega prestopa zaveznice na antantno stran. Kdor ni bil vpoklican, se je soočal z veliko brezposelnostjo, predvsem v gradbeništvu in težki industriji, pa tudi s pomanjkanjem osnovnih življenjskih potrebščin že od prvih mesecev vojne, kar je vodilo v revščino in splošno nezadovoljstvo.

Gorica na prvi bojni črti

Dne 24. maja 1915 pa so se razblinila še poslednja upanja in iluzije, Gorica se je znašla v prvi bojni črti ene od svetovnih front, po nekaterih interpretacijah je tedaj »usoda našega mesta postajala del zgodovine Kraljevine Italije in ne več habsburške monarhije.«²⁰ Val političnih ukrepov zoper sovražnike monarhije se je obrnil in nasprotnik monarhije je postal vsak italijanski državljani v monarhiji med 18. in 50. letom starosti ter malodane vsak avstrijski državljani italijanske narodnosti. Italijanski državljani, ki niso uspeli zapustiti Gorice pred 25. majem 1915, so bili internirani v taborišči Katzenau in Wagna,²¹ ženske, otroke in starejše italijanske državljane so po sporazumu o izmenjavi za vojsko

¹⁶ Chiaron, Goriziani del Regno, str. 10.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Salateo, *Gorizia martire*, str. 63.

¹⁹ Prav tam, str. 55.

²⁰ Prav tam, str. 58.

²¹ Malni, *La grande guerra dei Goriziani*, str. 4.

neobveznih civilistov preko Švice vrnil domovini Italiji. Potem je nastopil čas Goričanov, avstrijskih državljanov italijanske narodnosti in (morebitnih) iredentističnih nagnjenj, ki so okusili represijo avstrijskih oblasti. V Avstrijskem Primorju je bilo v tem valu skupno interniranih 2.987 oseb, 1895 je bilo konfiniranih in 9.866 vrnjenih,²² število Goričanov, ki jih je doletel ukrep internacije ali konfinacije se je vrtelo okoli stotice, šlo pa je predvsem za predstavnike mestne politične elite, med njimi je bil tudi goriški župan Giorgio Bombig.²³ Z začetkom vojne z Italijo so se iz mesta na Dunaj umaknile deželne oblasti z deželnim glavarjem Luigijem Faiduttijem, od koder so skrbeli predvsem za goriške begunce in po umiku vojne s soškega bojišča tudi za obnovo porušene dežele. Posrednik med poveljstvom obrambe mesta, ki ga je prevzel poveljnik 58. divizije general Ervin Seidler, je bil okrajni poveljnik baron Baum von Appelstufen, ki je kmalu večino osebja preselil v Ajdovščino, mestna upravna oblast pa je bila po aretaciji župana Bombiga v rokah komisarja Ernesta Dandinija in se je posvečala predvsem aprovizaciji, pomoči beguncem, informacijam o padlih, organizirali so tudi skupino delavcev, ki je ukrepala na ruševinah. Med drugim so oblasti izdale tudi zanimiv dekret o zamenjavi uličnih imen, ki so bile dotlej posvečene »velikim imenom Italije«: Via Dante je postala Via Radetzky, Via Petrarca se je preimenovala v Via Tegethoff, ipd.²⁴ Od začetka bojov dalje niso več zvonili cerkveni zvonovi, po mestnih ulicah ni več vozil tramvaj,²⁵ zaprli so vse šole, prepovedano je bilo hoditi po strehah, se postavljati pred okna in po 20. uri hoditi po ulicah, na okna je bilo prepovedano izobešati karkoli.²⁶

Bolj kot politični razlogi je na gibanje in življenje mestnega prebivalstva usodno in najbolj neposredno vplivalo bojno dogajanje, strah pred rušilno močjo vojne je postopoma praznil mesto, ki je pred izbruhom vojne (po štetju 1910) štelo okoli 30.000 prebivalcev. Junija 1915 jih je v mestu ostala le še polovica, ki se jim je pridružilo še veliko beguncev iz krajev, ki jih je okupirala italijanska vojska. Prebivalstvo Gorice je nihalo z ostrino ofenziv, posebno med 4. soško ofenzivo novembra 1915 je mesto zapustilo veliko prebivalcev, ko je izjemno trpelo prav središče mesta in je bojna ujma porušila ali hudo poškodovala vse cerkve v mestu, uradi so uradovali le še v kletnih prostorih, med najvarnejšimi se je izkazala »špehkamra«, tudi preskrbovalna komisija se je morala preseliti v obokano klet.²⁷ Tedaj je bilo v Gorici popolnoma uničenih 680 hiš, 824 jih je

bilo močno poškodovanih, 1.279 je bilo poškodovanih, in nobena stavba v mestu ni bila cela.²⁸ Mnogi Goričani so se v obdobjih »bojnega odmora« vračali v mesto, toda vsaka ofenziva je v notranjost monarhije odnesla nov velik val beguncev; do konca novembra 1915 je ostalo v Gorici 5.000 prebivalcev, pozimi 1915/1916 jih je bilo 12.000, julija 1916 pa 9.000. Ti valovi kažejo na nepretrgan upad prebivalstva, po drugi strani pa na njegovo navezanost na rodno mesto navkljub težkim življenjskim pogojem in nasvetom oblasti, naj zapustijo mesto. Ko so razmere postale neznosne, kar so nenehoma dokazovale uničujoče ofenzive, so se meščani vendarle odločili za odhod, le časa za priprave ni bilo: »*Tedaj [v odmoru med 4. soško ofenzivo, na primer – op. PS] so se iz črnih senc izvile postave ljudi in z vozičkom, na katerem je bilo naloženih nekaj cunj, posode in otrok, hitele iz razdejanega mesta v svet neznanokam, da le rešijo golo življenje. Odrasli otroci so šli za vozom, tudi oni obloženi s culami in najpotrebnejšo obleko. Kakor pred šestimi meseci so romale cele procesije v tiho, belo noč in kakor pred šestimi meseci so se ponavljali prizori gorja in trpljenja.*»²⁹ Življenjski ritem mesta je slikovito opisal tudi Damir Feigel: »*Polagoma smo bili meščani vpeljani v misterij fronte. Strogi predpisi, odbajajoče družine, daljino grmenje topov, šrapneli na severni, šrapneli na južni strani mesta – in že smo tičali, skoraj nezavedajoč se tega, v popolnem metežu. Naši topovi so odgovarjali, na vzhodnih holmih so se postavljali svinčenobeli in temnorjavni oblaki.*»³⁰ O dogajanjih na fronti so bili meščani dobro poučeni, kot je zapisal D. Feigel, ki se je pogosto »informiral« v goriški kavarni, kjer je bilo »vedno natlačeno gostov. Prihajali so, vzeli v roke že deset dni stare in še starejše časopise, ... vest, da je došla pošta in ž njo časopisi, je elektrizirala goste. Vsakdo je hotel biti prvi, da prečita nemoten novodošlo, toli pogrešane časopise.«³¹ Stalni gosti so bili deležni najnovejših novic, tako rekoč »s prve roke« je glavni natakav v »Feiglovi« kavarni vsak dan ob isti uri serviral novice, ki jih je izvedel od vojaških kuharjev ali od vojakov, ki so bili v mestu na oddihu. Silnost ofenziv so občutili od samega začetka, ko so se morali poskriti v zavetišča, da so preživeli strašno noč prve sovražne ofenzive: »*Niti vedeli nismo meščani, da je bila odbita prva sovražna ofenziva. Vedeli smo le, da je bil brezuspešen sovražni napad. Ofenziva še ni imela priimka; šele, ko se ji je rodila sestra in da se je ločila od nje, je bila krščena s priimkom: prva.*»³² V kakšnem vzdušju, trepetu je živelo goriško prebivalstvo, bo najbolje povedal dnevniški zapis učiteljice Lucie Bortolotti: »*18. november 1915. Ta dan moram poudariti. To je pekel. Napad se je začel ob pol*

²² Cecotti, Internamenti di civili, str. 73.

²³ Malni, La grande guerra dei Goriziani, str. 4.

²⁴ Del Bianco, La guerra e il Friuli, str. 106.

²⁵ Bortolotti, Dall'osservatorio di S. Rocco, str. 41.

²⁶ Prav tam, str. 47.

²⁷ Gabršček, Goriški Slovenci II, str. 13.

²⁸ Del Bianco, La guerra e il Friuli, str. 174.

²⁹ Res, Ob Soči, str. 41.

³⁰ Feigel, Tik za fronto, str. 23.

³¹ Prav tam, str. 23–24.

³² Prav tam, str. 37.

Goriško semenišče, preurejeno v rezervno bolnišnico (arhiv Društva soška fronta).

enih ponoči. Sedaj je ura devet in še traja. ... Mesto je zavito v dim ... Sedaj ne morem reči nič točnega, če bomo jutri še živi, potem bomo napisali več [22. novembra 1916 je z materjo zapustila mesto, odšla v Dornberk in kasneje v Volosko – op. PS]. Vsi uradi v Gorici so danes zaprti. Danes ne bomo šli spat, ker pravijo, da se bo napad začel ob 11. uri zvečer. Pravijo: štirje otroci in njihov varuh umrli v Via Macello [prevod uličnega imena bi bil klavnica – op. PS] ubiti, dekle v isti ulici brez rok, neka ženska brez nog na Gradu. Veliko ranjenih. Glavni trg poplavljen, granate 30,5 so padale na vodnjak in predrle cevi. Trgovine so zaprte. Ženske in otroci bežijo proti Šempetru, v joku in kriku. To je popolno uničenje. 19. november. Vstale smo ob 2. ponoči, začelo se je obstreljevanje kot včeraj ... Mrtvi civilisti na trgu Duomo ... Ne ločim več italijanskih granat. Imajo posebne zvoke: medvedje, mačje, pasje glasove ... 21. november. Spet smo se zbudile ob 2. ponoči. Celo noč obstreljevanje, veliko žrtev. Nimamo izbire: moramo oditi.³³

Mlada učiteljica je resda napisala, da mora ta dan posebej poudariti, toda v dnevniku je vse do njenega odhoda sledilo vedno več dni, ki so se začeli s takšnim zapisom. Vsakdanjik je poleg izstrelkov z obeh strani krojilo izredno pomanjkanje, Gorica je kot mesto na fronti usodo slovenskih in drugih avstrijskih mest iz let 1916 in 1917 okusilo že kmalu po začetku spopadov. Prvega julija 1915 je Lucia zapisala: »Tukaj je hudo pomanjkanje. Hrana ne prihaja, bojijo se, da bi jo morali pustiti Italijanom. Mleko je po 30 centov; olje, riž, moka, ječmen, petrolej, sol, kis, milo, itd., se ne dobijo po nobeni ceni več. Jajca po 12

centov, meso se dobi samo dvakrat na teden, sladkor po 72 centov za kilogram, testenine po 1 krono in 60 centov. Ni kvasa za kruh, nočejo več peči (sic), ker nimajo lesa. Ni več premoga, ni več tobaka.«³⁴

Mesto se je, tako kot njegova vojna okolica, v poletju 1915 soočalo še z eno nevarnostjo; zaradi vročine, slabih higienskih razmer, slabe prehranjenosti, predvsem pa zaradi številnega vojaštva, ki se je moralo na novo fronto premakniti z vzhodnega bojišča, so se na Goriškem začele širiti nalezljive bolezni, predvsem kolera, ki je navkljub cepljenju in drugim profilaktičnim ukrepom izginila šele s prvim jesenskim vetrom. Kot stalnica je ostajala griža, ki je bila predvsem posledica slabe prehrane.³⁵ Težko premagljiva težava so bila za mesto številna trupla; civilno pokopališče je postalo bojno polje s strelskimi jarki in vojaškimi potmi, z nepokopanimi »svežimi« trupli in uničenimi grobovi, ki so nudili zaklon vojakom.³⁶ Vernih duš dan, 2. novembra 1915 so namesto zvonov grmeli topovi: »Vse ozračje nad Gorico se zvija od neprestanega treskanja, grmenja in tuljenja ... V cerkvah gore sveče v katafalkih in temne postave čepijo v mračnih kotih ... Cesta proti pokopališču je prazna, le oveneli listi divjih kostanjev počasi padajo na razmočena tla ... Lani so na grobovih gorele luči celo noč in drhtele v vetru kot tiha znamenja večne Luči, večne Ljubezni. Letos gore na gričih strašna znamenja človeških strasti.«³⁷

³⁴ Prav tam, str. 51.

³⁵ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 108.

³⁶ Salateo, *Gorizia martire*, str. 152.

³⁷ Res, *Ob Soči*, str. 37.

³³ Bortolotti, Dall'osservatorio di S. Rocco, str. 81.

Posebno udarna je bila četrta soška ofenziva (10. november – 5. december 1915), ki je mestu prinesla novo, a ne zadnje razdejanje: *»Jasno nebo se je razpelo nad Gorico in zvezde so še gorele, ko je osemnajstega novembra točno ob petih zagrmelo za goriškimi mostovi nešteto laških topov in pričelo bruhati železo in ogenj nad speče mesto. V divjem plesu so vreščale in žvižgale granate skozi nočno tišino in treskale in udarjale na hiše, ki so se sesedale z grmenjem in bobnenjem. Na ulice so padali deli streh, zidovja, oken in ometa kot ob potresu. Vmes so žvenketale razbite šipe in črepinje kuhinjskih posod in drobci granat, kamenja in opeke so deževali na strehe in udarjali na okna, hodnike in na kamniti tlak. In že ob sončnem vzhodu so švigali proti nebu goreči jeziki in oblaki črnega, umazanega dima so se valili nad mestom.«*³⁸

Gorica pod italijansko zasedbo

Šesta soška ofenziva in 9. avgust 1916 predstavljata nov mejnik v življenju krvavečega mesta. Šestega avgusta 1916 so Italijani sprožili ofenzivo, od naslednjega dne zjutraj je goriško prebivalstvo bežalo proti Ajdovščini; zmeda je vladala tudi med oblastmi, še istega dne popoldan so se začele mrzlične priprave na odhod iz mesta. Ko je bila 8. avgusta prebita obrambna linija pri Podgori in je padel Sabotin, je postalo jasno, da so obrambni stebri goriškega mostišča klonili. Tega dne je bil ob 14. uri izdan ukaz o umiku prebivalstva iz Gorice in Solkana, vozovi so bili obrnjeni proti Prvačini. Gorica je padla, bila je odrešena, okupirana, osvojena, postala je utrjeno mesto. Kakšno podobo je nudila osvobodilcem oziroma s kakšno globino, prodornostjo in natančnostjo je uničevala vojna ujma, je prizadeto opisal Alojzij Res: *»Nepopisno žalostno so bile videti ulice, ki so bile posute s kamenjem, opeko, železnimi in steklenimi drobci. S hiš so viseli odbiti žlebovi, razbite polknice, odtrgane električne in telefonske žice. Velike odprtine so zijale iz mrtvih hiš in kazale opustošena stanovanja z razbitim pohištvo. Strgane zavese so molele na cesti in plabutale v vetru kakor zastave. Tupatam sem skočil preko ogromne jame, ki jo je izkopala granata sredi tlakovane ulice. Priletela je s silovito močjo, zakaj daleč naokrog je frčalo kamenje, zemlja, grušč, odbijalo je omet, prebijalo železne rolete trgovin in razbijalo vrata in okna. Včasih so pribreščale ogromne osemindvajset centimetrove granate in razklale na dvojce tudi dvonadstropne hiše, kot bi bile igračke ... Bele, mesečne noči so lile na Gorico gorko luč. V ostrih obrisih so padale črne sence in risale preko podrtih hiš in razdejanih ulic temne pošasti. Gola so štrlela poslopja v noč, skozi razbita okna je sijala mesečina v uničena stanovanja in nad mestom je ležal svet požara, da je gorelo nebo rdeče in krvavo.«*³⁹

Ob prihodu v mesto je italijansko vojsko pričakalo 3.200 ljudi, ki so ostali iz različnih razlogov; eni so ostali, da bi pričakali »odrešitelje«, drugi niso uspeli zbežati, tretji niso želeli zapustiti svojih domov. Italijanske oblasti so, kot je zapisano v poročilu, iz zgodovinskih in statističnih razlogov, da bi ugotovili, kakšna so bila nihanja prebivalstva v vojnem času, izvedla študije ter jih zaključile s štetjem »preostalega« prebivalstva. Številke italijanskega štetja so podobne že omenjenim: 1. septembra 1915 se je prvotno število prebivalstva razpolovilo na 14.500, dva meseca kasneje ponovno zraslo na 16.500, decembra so zabeležili padec na 10.930, spomladanski meseci leta 1916 so zabeležili 12.400 ljudi in 1. avgusta je bilo v Gorici še 12.510 prebivalcev. Nekaj dni po zasedbi so bile italijanske oblasti še posebno pozorne na moške prebivalce nad 14. letom starosti in njihovo politično orientacijo: za 561 moških so ugotovili, da so proitalijansko usmerjeni, 59 je bilo takšnih, ki naj bi jih nadzirali, 8 internirali ter 33 takšnih, za katere se niso mogli opredeliti. Našteli so 1.387 žensk, 289 dečkov in 308 deklic pod 14. letom starosti.⁴⁰ Dne 6. septembra 1916 so italijanske oblasti preštete 2.652 prebivalcev. Po narodnosti so bili razdeljeni, ne-
vštevši 597 otrok, takole: 1596 je bili Italijanov, 414 Slovencev, 27 Nemcev in 18 drugih narodnosti. Po spolu je bilo 1695 žensk in 957 moških. Po veroizpovedi pa je v mestu ostalo 2.612 katoličanov, 28 judov in 12 protestantov.⁴¹ Od teh, ki so ostali, jih je moralo po ukazu italijanskih oblasti okoli 450 zapustiti mesto, ker niso imeli primerne bivališča in sredstev za preživljanje; 110 Goričanov so internirali zaradi suma špijonaže. Ta ukrep je posebno prizadel Slovence, ki so bili osumljeni protiitalijanstva. Po drugi strani pa so iredentisti in t. i. pribežniki (*fuorusciti* – Italijani, državljani ali nedržavljanji Italije, ki so imeli stalno bivališče v t. i. odrešenih pokrajinah in so se po 4. avgustu 1914 prostovoljno zatekli v Italijo) od oblasti dobili dovoljenja za vrnitev v mesto. Italijanske oblasti niso evakuirale mesta, prav tako niso ovirale odhoda iz mesta, ki se je neprestano praznilo, le smer odhoda se je obrnila proti Italiji. Aprila 1917 so oblasti iz varnostnih razlogov v Montenero pri Livornu poslale okoli 100 Goričank s 300 otroki in mladostniki. Tako je pred 12. soško ofenzivo v mestu ostalo še 2.000 prebivalcev, ko je umik postal neodločljiv. Okoli petdesetim se je uspelo skriti v kletah ali na podstrešjih, tedanje številčno stanje mestnega prebivalstva je pomenilo t. i. zgodovinski minimum mestnega prebivalstva, skorajda leto »0«.⁴²

³⁸ Prav tam, str. 39, zapisano 21. novembra 1915.

³⁹ Prav tam, str. 39–40.

⁴⁰ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 338.

⁴¹ ASGO, ASCG, AG (1870–1927). B. 1078, fasc. 1333. Vita civile del Comune di Gorizia, 28. 10. 1916.

⁴² Malni, *La grande guerra dei Goriziani*, str. 5.

Šolska ulica v Gorici (arhiv Društva soška fronta, David Erik Pipan).

Čeprav je mestno poveljstvo pod poveljstvom generala Giovannija Cattanea razglasilo dodatne ukrepe za zaščito civilnega prebivalstva, pa se je med njimi pojavila nekakšna brezdušnost, navajenost na vojne razmere, ki je ljudi odvrnila od previdnosti in pozornosti. Ženske so odhajale po nakupih in na klepet, moški so se sprehajali, otroci so se brezskrbno igrali in število žrtev je naraščalo.⁴³ Ko se je v mesto, ki so ga Italijani evakuirali, novembra 1917 vrnil okrajni poveljnik baron Baum von Appelfstoffen, mu je mestno orožništvo predalo poročilo o žrtvah, ki je zabeležilo 231 ubitih in na pokopališču pokopanih Goričanov, niso pa bili všteti tisti, ki so bili pokopani na poljih in vrtovih.⁴⁴ Ob koncu bojev na soškem bojišču naj bi pod izstrelki padlo okoli 400 prebivalcev Gorice.⁴⁵

Italijanske oblasti so za mesto Gorica, po vzoru dotedanje zasedbene politike na zasedenih ozemljih, postavile civilnega komisarja Cosolija ter vojaškega komisarja majorja karabinerjev Giovannija Sestilija, vojaško skrb za obrambo mesta pa je prevzel že omenjeni general Giovanni Cattaneo. Začasni komisar je poveljstvu mesta Gorica opisal stanje mesta kot obupno, povsod smeti, ruševine, trupla ljudi in konj.⁴⁶ Novi gospodar ga je že v prvih dneh osvojitve skušal počistiti, umakniti ruševine in žične ovire, da bi maloštevilnemu prebivalstvu dali občutek varnosti, čeprav je odmevalo grmenje topov, le smer izstrelkov se je spremenila, pojavili so se novi nevarni predeli, kar je zahtevalo novo orientacijo v obleganem mestu.

Med najbolj perečimi problemi, s katerimi se je morala spopasti nova mestna oblast, je bila preskrba mestnega prebivalstva z najnujnejšimi prehrabeni izdelki, s kruhom, rižem, testeninami in soljo. Iz občinskega skladišča, ki ga je zapustila prejšnja občinska oblast, so brezplačno ali po dostopnih cenah blago posredovali meščanom, kar je imelo nanje ugoden moralni učinek. V nadaljnjih tednih so s pomočjo poveljstva 2. armade vzpostavili sistem redne preskrbe prebivalstva. V prvih dneh zasedbe je bilo mesto potrebno preskrbeti tudi s pitno vodo, saj je bil vodovod poškodovan; italijanske oblasti se niso zanesle na vodovod, ki se je napajal v izvirih v Kromberku, ki so bili v avstrijskih vojaških rokah; tako so uporabljali vodnjake, katerih voda je bila zanesljivo pitna (npr. vodnjak uršulinskega samostana). Med prvimi službami, ki jih je postavil civilni komisar, je bila mestna snaga, ki je nemudoma poprijela za delo: vzpostavili so skupini smetarjev in grobarjev, določili so novo začasno pokopališče in nanj pokopali trupla, ki so ležala po mestu. Mestne ulice so razkužili, pospravili kupe smeti. Posebno skrb so posvetili pripravam na jesenske poplave, zato so ustanovili dve skupini delavcev in potreben material za spopad z morebitnimi poplavami. V nadaljnjih ukrepih pa je civilni komisar že postavljaj tudi temelje javne uprave, kot so jo italijanske oblasti dotlej postavile na zasedenih ozemljih (npr. na Tridentinskem in v Zgornjem Posočju ter v Brdih),⁴⁷ čeprav je položaj v mestu zahteval in dovoljeval predvsem uvažanje ukrepov »prve pomoči«, kar velja tudi za področje varovanja zasebne in javne lastnine. Za varovanje umetnostne premične in nepremične dediščine, muzejske zbirke, javne arhive,

⁴³ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 349.

⁴⁴ Prav tam, str. 175.

⁴⁵ Malni, *La grande guerra dei Goriziani*, str. 5.

⁴⁶ ASGO, ASCG, AG (1870–1927), B. 1078, fasc. 1333. Vita civile del Comune di Gorizia, 28. 10. 1916.

⁴⁷ O okupaciji glej npr. Svoltjšak, *Soča, sveta reka*.

Ovire na porušeni ulici (arhiv Društva soška fronta, David Erik Pipan).

je bil zadolžen umetnostni zgodovinar Ugo Ojetti, ki je bil pooblaščenec centralne zasedbene oblasti generalnega sekretariata za civilne zadeve in je na celotnem zasedenem ozemlju vodil službo za varovanje premične in nepremične kulturne dediščine. Po mnenju italijanskih umetnostnih strokovnjakov mesto ni bilo bogato s srednjeveško in antično dediščino, najvrednejše zaklade so pred vojno ujmo umaknile že avstrijske oblasti, prav tako so bile na varno odnesene zasebne zbirke.⁴⁸ Civilni komisar je opozoril, da je italijanska vojska ob prihodu v mesto našla večino stavb z odprtimi vrati in izropanih, kar je pripisal nasprotnikovi vojni in kaotičnemu begu iz mesta; po drugi strani pa je skesano priznal, da tudi italijanski vojaki niso bili povsem imuni na tovrstna dejanja. Žato je vojaškemu poveljstvu priporočil, da v primeru nadaljnjih okupacij, posebno v mestu, vanj dovoli vstopiti čim manjšemu številu vojakov, tako zaradi morebitnih ropanj kot tudi iz preprostega razloga, da so bila bivališča vojaščine vedno tarča nasprotnikovega obstreljevanja.

Že prvi dan zasedbe so določili dve skupini karabinjerjev za nadzor najpomembnejših mestnih stavb (knjižnice, muzej, banke, cerkve, šole). Poleg umetnostne dediščine so skrb namenili tudi zemljiškemu uradam in javnim arhivom kot nosilcem pisnih dokazov o mestnem premoženju; arhivska dediščina je italijanske oblasti počakala na varnem v kletah sodne palače.

Cilj civilnega komisarja je bil s pomočjo občinskih funkcionarjev, ki so ostali v mestu, vzpostaviti in organizirati civilno življenje na vseh poljih javne uprave. Poleg takojšnjih in prvih ukrepov so postopoma postavili temelje javnega zdravstva, odprli t. i. zabavišče (ricreatorio) za otroke mlajše od 10. leta z brezplačnim kosilom, po vzoručasne oblike šolskega pouka na zasedenih ozemljih (vzgojevališče – zabavišče). Področje socialnih pomoči je bilo izredno skrbno uvedeno, imelo je vsaj dvojen učinek, na eni strani pokazati prebivalstvu dobronamernost italijanskih oblasti ter seveda neposreden učinek lajšanja skrbi; v Gorici je bilo podpore deležnih 340 družin vpoklicanih, 9 družin interniranih in 100 revnih družin.⁴⁹ Podeljevanje podpor in pokojnin je potekalo ne glede na to, ali je bil nosilec vpoklican v avstro-ogrsko vojsko oziroma so bile pokojnine domena avstrijskih oblasti. Druga področja javne uprave, ki jih je postopoma uvajal civilni komisar, so bila še javne finance in davki, trgovina in občinske finance, kakor drugje na zasedenih ozemljih so uvedli ukrepe proti avstrijskim državljanom (predvsem nemške narodnosti), tako da sta bila uvedena ukrepa zaplembe oziroma likvidacije zasebne lastnine; »omejili« so se na deset najbolj vidnih goriških podjetij.⁵⁰

Medtem se je mestno življenje utirilo na nove tirnice, praznovalo in obeleževalo nove praznike, obudilo mestne šagre in med drugim pričakalo tudi

⁴⁸ O varovanju dediščine glej Fortunat, *Materialne ostaline soške fronte*.

⁴⁹ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 374.

⁵⁰ ASGO, ASCG, AG (1870–1927), B. 1078, fasc. 1333. Vita civile del Comune di Gorizia, 28. 10. 1916.

nenapovedan obisk italijanskega kralja 20. avgusta 1916. Na videz so Goričani na hitro pozabili prejšnjega monarha, avstrijskega cesarja Franca Jožefa, čigar smrt je v mestu naletela na ravnodušnost, medtem ko je goriški deželni glavar na Dunaju sklical žalno sejo deželnega odbora. Jesenski čas je prinesel tri t. i. jesenske ofenzive, z manjšimi popravki fronte na Krasu, ki so nakazale znake utrjenosti na obeh straneh bojne črte. Zima 1916/1917 je prinesla statičnost pa tudi nove omejevalne ekonomske ukrepe (omejena je bila prodaja mesa, zelenjave, sladkorja, moke, kruha in olja):

»Tako je živela Gorica in plačevala davek Domovini, orožje te Domovine jo je uničevalo do 9. avgusta 1916 in do oktobra 1917 in od avstrijskega orožja, ki ni štedilo, temveč je zaključilo rušenje.«⁵¹

Že v času italijanske zasedbe se je začel proces obnove mesta in sredi vojnega dogajanja, kar je po vsej verjetnosti edinstven primer Velike vojne, in se je pospešeno nadaljeval po hitrem italijanskem odhodu iz mesta in fronte konec oktobra 1917. Italijanske oblasti so pozivale prebivalstvo, naj popravljajo neposredno škodo, da bi vsaj omilili posledice. Prav tako so spodbujali podeželsko prebivalstvo (npr. priskrbeli so semena), naj obdelujejo zemljo in mestne vrtove, ki so bili v zavetju pred obstreljevanjem.

Obnavljanje Gorice

Neizbežno se je bližala jesen 1917 in za italijansko vojsko usodna avstrijsko-nemška oziroma 12. soška ofenziva. Dne 28. oktobra je padla Gorica; v prazno in porušeno mesto so ponovno vkorakali vojaki zelo heterogene združene avstrijsko-nemške armade. Za njimi so se začeli vračati v mesto prvi begunci, najprej tisti, ki so umik italijanske vojske počakali v zaledju soške fronte in konec decembra 1917 naj bi jih bilo že 1.500, pa tudi 15 gostiln je odprlo vrata,⁵² ostali so morali počakati na naslednje zgodnje poletje, ko se je začelo uradno vračanje beguncev iz taborišč in drugih zatočišč v monarhiji. Septembra 1918 se je v mesto vrnilo 8.000 prebivalcev mesta in okoliških krajev.⁵³ Goriško so 11. novembra 1917 obiskali kar trije cesarji, avstrijski cesar Karel, nemški Viljem in bolgarski cesar Ferdinand, kar je bil zagotovo edinstven dogodek za maloštevilne prebivalce krajev ob bojni črti.⁵⁴ V začetku leta 1918 so se v Gorico tudi sicer začeli vračati uradi, ki so v času bojev na Soči morali oditi v begunstvo v Cerkno. Tako se je vrnilo tudi okrajno sodišče s sodnikom dr. Alojzijem Gradnikom.

Začela se je sistematična obnova porušenega mesta in začel se je spopad za (politično) prihodnost mesta, ki ga je slikovito, znotraj razslojenega in v vsakem pogledu negotovega goriško-slovenskega občutenja, opisal Andrej Gabršček: »V dušah političnih mož se je vršil čuden boj, kajti po eni strani je zavladal strah za končni uspeh svetovne vojne, torej strah za poraz antante, po drugi strani pa smo Slovenci bili veseli, da je bila naša zemlja osvobodena dednega sovražnika. Vse herojstvo našega vojaštva ob italijanski fronti je treba ocenjevati s tega stališča, kajti naši vojaki se tu niso borili za Avstrijo, marveč za osvobodbo slovenske zemlje pred tlačanstvom staremu italijanskemu sovražniku.«⁵⁵ Toda to je že polje politične usode mesta, ki pa ni predmet pričujoče razprave. Prodor pri Kobaridu in umik italijanske vojske sta sprožila obnovitvena dela, ugotavljanje vojne škode, opravljanje jesenskih del in čiščenje izstrelkov s polj. Skrb za sistematično obnovo dežele in urejeno vračanje beguncev je konec novembra 1917 na Dunaju prevzel »Osrednji odbor za vrnitev beguncev in obnovitev Primorja«, Andrej Gabršček pa je bil motor ustanove. Pod okriljem namestništva v Trstu je bila na državni ravni ustanovljena »Deželna komisija za obnovo Primorja«, v katero so bili vključeni tudi maloštevilni slovenski predstavniki. Tedaj se je na poti v Trst v Gorici prvič po konfinaciji ustavil Andrej Gabršček in »tu sem videl na svoje oči strahote bivše vojne. Posojilnična hiša, kjer sta bila moja tiskarna in stanovanje, do polovice razrušeno, moje stanovanje popolnoma uničeno, večina pohištva je bila shranjena v enem prostoru pritličja. Vsa zaloga mojih knjig v podstrešju je bila popolnoma uničena ... Obrnil sem se in zbežal iz svojega nekdanjega raja koristne delavnosti.«⁵⁶

Dvojna vloga nekaterih članov obnovitvenih organizacij je omogočila, da so uspešno sprožili akcijo za oprostitev slovenskih obrtnikov od vojne službe, ker so bili neobhodno potrebni za obnovo Primorja. Dunajski »Osrednji odbor« je deloval do leta 1920, ko je bilo likvidirano t. i. begunsko vprašanje in je naloge obnove nadaljevala »Zveza slovenskih županstev«. V obnovo Gorice in Goriške se je dejavno vključil tudi arhitekt Maks Fabiani, ki je že na Dunaju odprl informativno pisarno za begunce, v Deželni komisiji pa je prevzel vodenje oddelka za gradnje in načrte. V letih od 1917 do 1922 je tako izdelal skoraj 100 urbanističnih načrtov za porušene kraje od Bovca do Jadranskega morja.⁵⁷ Najdejavnejši člen v organizaciji in izvedbi obnovitvenih del so bili zagotovo župani porušenih občin. V prvem letu obnove so prav oni opozarjali slovenske goriške in tržaške deželne in državnoborske poslance na diskriminatorno obravnavo slovenskega

⁵¹ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 173.

⁵² Gabršček, *Goriški Slovenci II*, str. 535.

⁵³ Malni, *La grande guerra dei Goriziani*, str. 5.

⁵⁴ Marušič, *Goriški Slovenci*, str. 21.

⁵⁵ Gabršček, *Goriški Slovenci II*, str. 525.

⁵⁶ Prav tam, str. 537–538.

⁵⁷ Jazbec, *Arhitekt Maks Fabiani*.

prebivalstva na ponovno osvobojenem ozemlju ter na počasnejšo obnovo porušenih slovenskih krajev. Sredi februarja 1918 je bila za sistematično obnovo in skupen nastop slovenskih županov ustanovljena »Županska zveza po vojni poškodovanih občin« (kasneje »Zveza slovenskih županstev«), ki si je za zagon obnovitvenih del prizadevala za obnovo mizarstev, opekarn, apnarn, kamnoseških delavnic in kamnolomov.⁵⁸ Dvodnevno zasedanje 80 predstavnikov porušenih občin v Gorici 14. in 15. februarja 1918 so zaključili z resolucijo, v kateri so ugotovili, da sta vojno škodo povzročili obe bojujoči se strani, zahtevali so istočasno obnovo s furlanskimi kraji, nemoteno vračanje beguncev in njihovo preskrbo, enakomerno aprovizacijo in samostojno aprovizacijo za Goriško, oprostitev vojaške službe za kmečke gospodarje in učitelje, zahtevali so oceno vojne škode, poudarili nevarnost izstrelkov in min na poljih ter poudarili potrebo po čiščenju, pozvali so na popravilo in vzpostavitev prometnega omrežja in sredstev, ugotovili neprimernost ukrepa rekvizicij na Primorskem, zahtevali so odprto trgovino preko Idrije, zahtevali vrnitev tretjine zemljišč pod vojno upravo, krajevno imenoslovje v domačem jeziku, imunitetne izkaznice in odškodnino za župane, povečanje število uradnikov, želeli so uradno potrditev »Pisarne slovenskih županstev po vojni prizadetih občin Primorske« ter njenih pravil, ureditev pitne vode, obsodili so poskuse oddaje slovenskih zemljišč t. i. drugorodcem, pozivali so na vsestransko pomoč in podprli majniško deklaracijo. Zveza je delovala preko pisarne v Gorici in pod vodstvom 17-članskega odbora s predsednikom biljenskim županom Ivanom Saunigom.

Že novembra 1917 je slovensko časopisje prineslo vest, da je pokroviteljstvo nad obnovo Goriške prevzel Berlin, posebno so vznemirjala razmišljanja o uvajanju nemščine in nemškega šolstva.⁵⁹ Zato je tudi županska zveza predložila Jugoslovanskemu klubu resolucijo, v kateri je opozorila na izjave nemškega Volksrata iz Gradca o prosti poti na Jadran in popravkih meje ter izrazila ogorčenje nad morebitnim uveljavljanjem nemštva na Primorskem.⁶⁰ Akcija za obnovo Goriške se je v spomladanskih mesecih širila, organizacijsko je svoje veje razpredla tudi na Kranjsko, od koder so se vračali številni begunci, potekala pa naj bi predvsem na gospodarskem in dobrodelnem področju. Tudi deželne oblasti niso povsem obstale v delu za obnovo, čeprav je bil učinek neznaten in so bili ljudje nad njim ogorčeni. Zato se je 18. februarja 1918 sestal »Deželni sosvet za obnovo poknežene grofije Goriško – Gradiščanske«, v katerem je bilo od 34 odbornikov 15 Slovencev in 11 Italijanov, ostali pa so bili

predstavniki različnih uradov in ustanov. V Gorico so se začeli vračati tudi oblastni organi (okrajno glavarstvo, ekspozitura deželnega odbora). Toda življenje v Gorici je bilo težko in izpostavljeno številnim neznankam, po mestu so se potikali sumljivi ljudje, tudi vojaštvo je bilo nasilno in podoba mesta je bila zaradi novih uničenj precej podobna bojnim časom.⁶¹ Klub temu so za jesen načrtovali začetek novega šolskega leta. Za obnovo ugodno poletno obdobje je slovenskim županom, ki so vso energijo usmerili prav v obnovo porušenih krajev, prineslo nova trpka spoznanja: »Kjer je kaj koristnega, pridemo Slovenci tretji na vrsto, tako pri obnovi, ki neguje Furlane in goriške Nemce; kjer je kaj dobrega, pridemo Slovenci drugi na vrsto, tako pri aprovizaciji, ki pozna bolj Furlane; kjer je kaj slabega, smo pa Slovenci prvi, zato so tudi zvalili vso begunsko mizerijo na nas, samo da je ne ostane niti trohica ne za Furlane ne za Nemce.«⁶² Begunsko vprašanje se je namreč še posebej zaostri, ko jim je ob vrnitvi oblast odrekla vsakršno podporo. V pokrajino so se začele vračati tudi finančne ustanove ter obrtne zadruge, kar bi moglo pospešiti obnovitvena dela. Nov obnovitveni zagon naj bi predstavljal tudi septembra ustanovljeni Pokrajinski odsek narodnega sveta za Goriško, ki je prevzemal tudi politično oblast na Goriškem, vendar ni dovolj jasno izrazil dejstva ali veljajo njegova pooblastila tudi za italijansko prebivalstvo in italijanske interese.

Jeseni 1918 je na Goriško prišla »nova strašna nadloga, nastopila je kuga, ki so ji rekli španska gripa«, je zapisal zdravnik Anton Breclj.⁶³ Obolevale so celotne družine, največ mlade ženske in dekleta. Nebrzdano širjenje bolezni je tako še stopnjevalo negotovost jesenskih dni, ki jo je zdravnik Breclj, ki je tudi sam zbolel za »špansko«, opisal: »Vznemirljiva poročila so prihajala iz italijanskega bojišča, vojaštva v deželi, ki je bilo večinoma nemško in madžarsko, se je polasčala zbežanost ... V Gorici je vse vrvelo. Narodni svet je bil zbran kar neprestano. 19. oktobra smo zvedeli, da se je dan prej proglasila v Pragi samostojnost Čehoslovaške, isti dan se pričakuje v Ljubljani in Zagrebi proglastitev samostojne Jugoslavije. V Gorici smo bili v mučnem položaju, kaj naj počnemo brez vsake opore? 30. oktobra so oživele ceste od Italije sem. Avtomobili, vozovi, konji so begali po blatnih cestah, železniški vozovi pa so bili natrpani, vse strehe so bile polne vojakov, ki so se obešali na stopnice in odbijače ... 31. oktobra je nered naraščal. Vse ulice in trgi v mestu so vrveli. Narodni svet je prežal, kje dobiti zanesljivo četo, da bi mogel prevzeti oblast in vzdrževati red. Zvečer je prišel češki bataljon ter obljubil pomoč Narodnemu svetu ... 1. novembra je bil naval iz Italije še hujši, med vozili so se rili tudi peši.

⁵⁸ Marušič, *Goriški Slovenci*, str. 23.

⁵⁹ Prav tam, str. 21.

⁶⁰ Prav tam, str. 27.

⁶¹ Prav tam, str. 29.

⁶² *Slovenski narod*, 31. 7. 1918, letnik 51, str. 1.

⁶³ Breclj, Ob prevratu na Goriškem, str. 462.

Aus den besten Tagen von Goriz! In der stillen verlichte Kapelle die Wirtin der Ursulinerinnen in Goriz, 4995

Zasilna kapelica v kleti Uršulinskega samostana v Gorici (arhiv Društva soška fronta, Sergio Chersovani).

Čehi so odšli, ker so se zbal, da zgube zvezo z daljno domovino. Narodni svet je bil še vedno brez moči. Zveze z Ljubljano ni bilo, nobenih poročil, nič časopisov, telefon in telegraf trajno zasedena na neznanih poveljstvih ... 2. novembra. Hvala Bogu! Slovenski strelski polk št. 2, nekdanji naš planinski polk št. 27, je došel v Gorico in obljubil zvestobo Narodnemu svetu. Takoj smo prevzeli vso politično in vojaško upravo, železnico, pošto, sodnijo in vsa oblastva v imenu Jugoslavije. Na Goriškem gradu je zaplapolala mogočna slovenska trobojnica, isto tako na poslopju okrajnega glavarstva na Travniku, kamor se je preselil Narodni svet, ki je bil vse tiste dni v permanenci. Vsa Gorica se je svečano odela v slovenske zastave.⁶⁴

Slovenski 2. gorski strelski polk v Gorici

Novembrski dogodki – razpad Avstro-Ogrske, podpis premirja, ustanovitev Države SHS, so v goriško stvarnost vnesli nove življenjske okoliščine, predvsem zaskrbljenost in negotovost, kar je bilo povsem logično spričo dejstva, »ker nam na vrata bije sovražnik.«⁶⁵ Temeljna naloga Pokrajinskega odseka je bila poleg prevzema javne uprave predvsem vzdrževanje reda in miru; 2. novembra 1918 je izdal poziv za ustanovitev narodnih straž, ki naj bi nadzirale umik t. i. razpadle avstro-ogrske armade, ki je potekal prav preko Goriške in slovenskega ozemlja.

V soboto 2. novembra je v Gorico prišel uporniški 2. gorski strelski polk, Pokrajinskemu odseku je zaprisegel zvestobo in prevzel naloge, ki jih je B. Marušič ocenil: »Z njegovim prihodom so se dokaj neurejen razmere v Gorici popravile, zastražil je razna skladišča in podobne ustanove, da ne bi prišlo do raznih neljubih izgrede, ki bi jih povzročili z barantanjem, ki se je odvijalo med vojaki in civilisti, pobrali barantačem blago in ga naložili v skladišča, od koder naj bi se delilo civilnemu prebivalstvu in vojaštvu.«⁶⁶ Slovenski polk je Gorica pričakala odeta v slovenske trobojnice, ki so s hiš vihrale že vse od ustanovitve Pokrajinskega odseka.

Do prihoda italijanskih oblasti, ali po iredentističnem »štetju« do druge »odrešitve« Gorice 7. novembra 1918, je bila teža uprave mesta na Pokrajinskem odseku, ki je deloval v prostorih okrajnega glavarstva, pod slovensko zastavo in znakom Države SHS. Po pozivih Pokrajinskega odseka, okrajnega glavarstva kot tudi nadškofa Sedeja je mogoče sklepati, da so na Goriškem v času vladanja Pokrajinskega odseka vladale zelo kaotične razmere. Na eni strani so bile te posledica umika avstro-ogrske vojske, v katerih je bilo težko vzdrževati red, civilno prebivalstvo je plenilo in ropalo vojaške transporte in skladišča, po drugi strani pa so si ljudje hoteli kar sami poravnati del vojne škode, plenili so vojaški in drug material, vdrali so v prazna stanovanja ter jih oplenili. Zato so tedanje oblasti morale ukrepati z uvedbo policijske ure za vse gostilne od 20. ure

⁶⁴ Prav tam, str. 463–464.

⁶⁵ Goriška straža, 30. 10. 1918, letnik I, str. 9; povzeto po Marušič, *Goriški Slovenci*, str. 59.

⁶⁶ Marušič, *Goriški Slovenci*, str. 65.

dalje, za vse kavarne od 21. ure, od 20. ure dalje v kavarnah niso smeli več točiti alkoholnih pijač, tudi gibanje po mestih ulicah in trgih je bilo od 21. ure dalje prepovedano. Tako so želeli doseči, »da se preneha s takim sramotnim in kaznivim početjem, da ne omadežuje z dejanji ne vrednimi prostega državljana komaj pridobljene svobode.«⁶⁷

Oblast Pokrajinskega odseka je bila kratkotrajna in se je zaključila s prihodom italijanske vojske in prvih predstavnikov italijanskih oblasti 5. novembra 1918, po avstro-ogrskem podpisu premirja je 6. novembra 1918 v Gorico »pridrvelo«⁶⁸ italijansko vojaštvo ter je moral narodni odsek odpoklicati slovenske narodne straže; 7. novembra je prišla v mesto redna italijanska vojska in vojni minister Giuseppe Del Nava. Prvi koraki italijanskih vojaških oblasti so bili obetavni, saj je poveljnik italijanskega vojaškega poveljstva v Gorici general Paveri de Fontana na razgovor povabil predsednika Pokrajinskega odseka in poveljnika 2. gorskega strelskega polka o ureditvi razmer v Gorici. Toda kmalu so pokazali pravi obraz in dokazovali, kdo je gospodar v mestu: zahtevali so umik 2. gorskega strelskega polka, Pokrajinski odsek je moral umakniti narodne straže pri skladiščih in ta dejansko prepustiti novim oblastem. Narodni svet je neuspešno protestiral zoper odpoklic narodnih straž in »/i/ stega dne so Lahi razorožili naš strelski polk.«⁶⁹ Osmega novembra je moral polk, po določilih premirja med Italijo in Avstro-Ogrsko, zapustiti Gorico, ki se je hvaležno poslovila od slovenskih vojakov s trga Travniki, s slavnostnim nagovorom predsednika Pokrajinskega odseka dr. Karla Podgornika, ob petju »Hej Slovani«, »deževalo /je/ cvetje, razlegali so se razni klici in izrazi upanja, da se še kdaj vidi.«⁷⁰ Polk je odšel proti Vipavski dolini do Ajdovščine, od tod je preko Črnega vrha, Idrije, Žirov in Škofje Loke prikorakal 11. novembra v Ljubljano, kjer je od 13. novembra dalje postal del vojske Države SHS.

Tudi na drugih področjih upravnega življenja so vstopili v veljavo novi ukrepi: 7. novembra 1918 je bil ustavljen poštni, telegrafski in telefonski promet preko demarkacijske črte, Ljubljanska kreditna banka v Gorici je prenehala poslovati. Pokrajinski odsek je za poštne storitve uvedel kurirsko službo med županstvi, javnimi uradi in narodnimi stražami v okoliških vaseh. V pričakovanju dokončne usode Gorice je Pokrajinski odsek 8. novembra 1918 izdal razglas, ki je bil po mnenju B. Marušiča tudi njegov zadnji in v katerem je poudaril, da je bil nastali položaj začasen, upal je na prihod zavezniških sil,

Vojaški znak 2. gorskega strelskega polka (zasebni arhiv David Erik Pipan).

katerih sestavni del so bili tudi pripadniki italijanske vojske, toda »naj se jih spremlja in v prijateljskem občevanju in medsebojnem podpiranju naj dobe zastopniki Sporazuma in Združenih držav Amerike, zlasti nižje vojaštvo priložnost, spoznati resnične narodnostne razmere v deželi ter kulturno zrelost našega naroda!«⁷¹ Toda dogodki se niso odvijali po pričakovanjih Pokrajinskega odseka, naslednjega dne je namreč zadnjič izšla Goriška straža.

Nove oblasti, nova država, toda stari, z vojno pogojeni problemi v mestu in njegovi okolici so ostali. Obnova mestnih stavb je potekala počasi, še leta 1920 so bile hiše v ruševinah, kot se je spominjal Bogumil Vošnjak, ko je novembra 1920 »... stal /.../ s svojo ženo Nado ob ruševinah naše hiše, poznane z imenom Judita. Vojna je opustošila Gorico. Pohištvo, ki je bilo v naši hiši, je bilo razgrabljeno. Uničeni so bili najbolj dragi spomini. Ni bilo nobenega sledu od moje dragocene knjižnice. Ni bilo več tistih krasnih Groharjevih slik, polnih sonca in slovenskega čutenja.«⁷²

⁶⁷ Goriška straža, 5. 11. 1918, letnik I, str. 8.

⁶⁸ Gabršček, *Goriški Slovenci* II, str. 561.

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ Goriška straža, 9. 11. 1918, letnik 1, str. 10; povzeto po Marušič, *Goriški Slovenci*, str. 66.

⁷¹ Marušič, *Goriški Slovenci*, str. 78.

⁷² Vošnjak, *Pobeg*, str. 429.

Zadnje »slovenske« dneve v Gorici je zdravnik Breclj prizadeto opisal: »6. novembra pomeni začetek črnih dni za ubogo Goriško. Po Korzu so se med slovenskimi začele pojavljati tudi italijanske zastave in okoli 9. ure se je začel pomikati po Korzu sprevod. Na čelu so nosili jezdeci bele zastave, za njimi so prišle zastave antantnih držav in zastopniki antantnih armad, za njimi pa italijanska vojska ... Goriškim Slovincem je sijalo sonce svobode komaj en teden.«⁷³

Mesto Gorica in njegova okolica sta novembra 1918 stopila na novo pot težkih življenjskih preizkušenj, predvsem za slovensko prebivalstvo. Medvojno dogajanje je vsekakor pokazalo na moč, ki so zmore vojaški stroj, predvsem pa na moč človeške volje, ki ne le, da zlomi vojaški stroj, temveč vojne strahote preživi in postavi temelje za novo življenje.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ASGO – Archivio di stato Gorizia

ASCG, AG – Archivio storico del comune di Gorizia, Archivio Generale (1870–1927). Occupazione temporanea di Gorizia. Atti del Commissariato per la Comune di Gorizia.

ČASOPISI

Goriška straža, 1918
Slovenski narod, 1918

LITERATURA

Anderson, Benedict: *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana : Studia humanitatis, 2007.

Bortolotti, Lucia: Dall'osservatorio di S. Rocco. *Cronache goriziane : 1914–1918* (ur. Camillo Medeo). Š. l. : s. n., 1976.

Breclj, Anton: Ob prevratu na Goriškem. *Goriški spomini. Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (ur. Branko Marušič). Gorica : Goriška Mohorjeva družba ; Ljubljana : Zgodovinski inštitut Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, 2002, str. 461–466.

Cecotti, Franco: Internamenti di civili durante la prima guerra mondiale. Friuli austriaco, Istria e Trieste. *Un esilio che non ha pari: 1914–1918 : profughi, internati ed emigrati di Trieste, dell'Isonzo e dell'Istria*. Trieste : Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Gorizia : LEG, 2001.

Chiaron, Italo: Goriziani del Regno e dell'Impero nella guerra mondiale. *Isonzo/Soča, 1918–2008*. Allegato al n° /Priloga k št. 79–80 ottobre – nov./okt. – nov. 2008.

Del Bianco, Giuseppe: *La guerra e il Friuli, Vol. II. Sull'Isonzo e in Carnia : Gorizia – Disfattismo*. Udine : Istituto delle edizioni Accademiche, 1939.

Feigel, Damir: *Tik za fronto*. Ljubljana : Tiskovna zadruga, 1921.

Fortunat, Damjana: *Materialne ostaline soške fronte*. Magistrska naloga. Tolmin : [D. Fortunat Černilogar], 1996.

Gabršček, Andrej: *Goriški Slovenci II, 1901–1923*. Ljubljana : samozaložba, 1934.

Jazbec, Tina: *Arhitekt Maks Fabiani in njegovi projekti prenove na Primorskem : 1917–1922*. [T. Jazbec], 2001.

Kremžar, France: Pred dvajsetimi leti na Goriškem. *Goriški spomini. Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (ur. Branko Marušič). Gorica : Goriška Mohorjeva družba ; Ljubljana : Zgodovinski inštitut Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, 2002, str. 413–418.

Malni, Paolo: La grande guerra dei Goriziani. *Isonzo/Soča, 1918–2008*. Allegato al n° /Priloga k št. 79–80, ottobre – nov./okt. – nov. 2008.

Marušič, Branko: *Goriški Slovenci od prodora pri Kobaridu do konca leta 1918*. Diplomska naloga. Š. l.: 1962

Res, Alojzij: *Ob Soči. Vtisi in občutja iz mojega dnevnika*. Nova Gorica : Branko, 1993.

Salateo, Grogio: *Gorizia martire redenta : le tristi tragiche vicende dell'Isonzo e del Friuli nella prima guerra mondiale*. Mariano del Friuli : Edizioni della Laguna, 2008.

Salimbeni, Fulvio: *Gorizia e l'Isonzo nella prima guerra mondiale*. Gorizia : Biblioteca Statale Isonzo di Gorizia, 1979.

Svoljšak, Petra: *Soča, sveta reka. Italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*. Ljubljana : Nova revija, 2003.

Vošnjak, Bogumil: Pobeg. *Goriški spomini. Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918*. Gorica : Goriška Mohorjeva družba ; Ljubljana : Zgodovinski inštitut Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, 2002, str. 429–434.

Winter, Jay: Paris, London, Berlin 1914–1918: capital cities at war. *Capital Cities at War. Paris, London, Berlin 1914–1918* (ur. Jay Winter in Jean-Louis Robert). Cambridge, New York, Melbourne : Cambridge University Press, 1997, str. 3–24.

⁷³ Breclj, Ob prevratu na Goriškem, str. 463–464.

S U M M A R Y

Gorizia, a damned and sacred city between two fires

War as a distinctly human experience was most poignantly displayed at the micro level, in communities formed on the basis of »common interests« (e.g. communities of soldiers) or in established communities among which the city experienced war in a particularly traumatic manner. It confronted a series of experiences that in certain respects were exclusively in the domain of urban environment: mobilisation and waiting for the news from the front obscured boundaries between social classes, while the new distribution of burdens, rights and obligations, as well as concern for daily sustenance created new social relations and set new moral foundations. Within the above-described framework of identifying the way in which World War I was experienced by urban population the author also tries to place the experience of the city of Gorizia, which ultimately turned out to be a phenomenon in the history of the Great War, being positioned squarely between the lines of fire of the Austro-Hungarian and Italian armies. On the one hand, the set of events in the city reflects the chronology of World War I and the Isonzo Front with known milestones, such as the assassination of the Austro-Hungarian heir to the throne, the outbreak of the war, Italy's entrance into the war, 9 August 1916, the Twelfth Battle of the Isonzo, and the end of the war. However, the way in which Gorizia experienced the Great War also displays specific internal dynamics that could only come to surface in a nationally mixed city lying on the margins of national territory. The onset of the war brought upon the inhabitants of Gorizia the experience of mobilisation and return of the first wounded soldiers, as well as the arrival of the first reports from the battlefield. At the same time it also unleashed a wave of arrests, internments and confinements against politically suspicious persons. The Slovenian national community was the most severely affected by the period just prior to Italy's entrance into the war, whereas at the outbreak of the Isonzo Front the surge in political persecutions began to target the citizens of Italian nationality. During the war

the city population was affected by various emigration waves. Italian citizens or Austrian citizens of Italian nationality left the city legally, and military servicemen set out for Italy illegally. The beginning of the war with Italy triggered a wave of refugees, and fierce battles on the Isonzo also determined the pace with which the city population moved out of and returned to the city – even though it was severely damaged and plagued by disease – and was faced with the shortage of the most basic necessities and food soon after the outbreak of the war with Italy. Prior to the Twelfth Battle of the Isonzo, only fifty inhabitants remained in the city, which at the time reached an all-time demographic low. An important milestone in the history of World War I is 9 August 1916, the day on which the Italian army seized the city and introduced new measures in the sphere of public administration and provision of basic life's necessities. While the direction of projectiles changed, the battles raged on unabated. Following the withdrawal of the Italian army and the return of the territories into the Austrian hands, Slovenian mayors and offices which had retreated from the battle zone in summer 1915, launched a campaign for the reconstruction of destroyed places. The said campaign was surely a unique example of wartime reconstruction of demolished cities and return of refugees to their homeland. The end of the war instilled Gorizia and its population with a new hope for a brighter future, especially after the city administration came into the hands of the Provincial Department of the National Council in Ljubljana and common security concerns were entrusted to the 2nd Mountain Rifle Regiment. Nevertheless, in line with the armistice between Austria and Italy enforcing the Treaty of London, the city of Gorizia ultimately came under Italian administration and its future was to become a struggle for reconstruction and nationality rights.

Gorizia's experience of war has been given several names deriving from the Italian irredentist vocabulary, such as damned (*maledetta*), sacred (*santa*), and martyr (*martire*). However, if we are only able to overcome the prejudice which sometimes obscures our insight into the history of Gorizia due to the history written by Italian oppressive policy against the Slovenian national community after World War I, we can agree that Gorizia's unique experience of war indeed draws an arc from the sacred to the damned.

1.03 Kratki znanstveni prispevek

UDK 94(100)"1914/1918"
929Gabrijelčič E.

Prejeto: 7. 9. 2011

Miha Šimacuniv. dipl. zgod. in prof. teol., mladi raziskovalec pri Inštitutu za zgodovino Cerkev, Vrba 26, SI-4274 Žirovnica
e-pošta: miha.simac@gmail.com

Nadporočnik Egon Gabrijelčič (1888–1915) – junak tržaškega pehotnega polka

IZVLEČEK

Ta zapis skuša orisati življenjsko pot in obuditi spomin na pozabljenega slovenskega rodoljuba in častnika, nadporočnika Egona Gabrijelčiča (1888–1915). V prvi svetovni vojni se je namreč posebej izkazal na ruskem bojišču in se zaradi svojega poguma z zlatimi črkami vpisal v zgodovino 97. pehotnega polka.

KLJUČNE BESEDE

Egon Gabrijelčič, Mihael Gabrijelčič, Tolmin, 97. tržaški pehotni polk, prva svetovna vojna, Galicija, Kiskurima/Kurimka, Krasna gora, polkovni vojaški kurat Januš Golec, pesnik Pavel Golia

ABSTRACT

*FIRST LIEUTENANT EGON GABRIJELČIČ (1888–1915) – THE HERO OF THE TRIESTE
INFANTRY REGIMENT*

This contribution aims to outline the life and revive the memory of the forgotten Slovenian patriot and officer, First Lieutenant Egon Gabrijelčič (1888–1915), who distinguished himself on the Russian battlefield during World War I and whose valour inscribed his name with golden letters into the history of the 97th Infantry Regiment.

KEY WORDS

Egon Gabrijelčič, Mihael Gabrijelčič, Tolmin, 97th Trieste Infantry Regiment, World War I, Galicia, Kiskurima/Kurimka, Krasna gora, Lieutenant Curate Januš Golec, poet Pavel Golia

Uvod

V Prilesju pri Plavah sta se v ugledni kmečki družini očetu Štefanu Gabrijelčiču (tudi Gabrijeljeviču) in materi Katarini med drugimi rodila dva sinova, ki sta kot zavedna Slovenca vsak na svojem področju skušala storiti vse za utrjevanje narodne zavesti in boljše življenje slovenskih ljudi na Goriškem. Starejši sin Jožef Gabrijelčič je postal duhovnik in pomemben slovenski buditelj na Primorskem,¹ njegov mlajši brat Mihael pa je bil ugleden pravnik, ki si je vztrajno prizadeval za uvedbo slovenskega jezika na sodiščih po Primorskem. Zaveden Slovenec pa je bil tudi Mihaelov sin Egon, častnik, ki je s svojo hrabrostjo zaslovel na bojiščih prve svetovne vojne. O njem in njegovi hrabrosti je poleg slovenskega poročalo tudi avstrijsko časopisje.² Toda kdo je bil ta mladi častnik, ki je zaradi svoje drznosti in poguma tako zaslovel, a za to plačal najvišjo ceno? Drobne časopisne notice so vzbudile željo, da bi o Egonu Gabrijelčiču uspel odkriti še kaj več. Temu manj znanemu tolminskemu junaku tako veljajo naslednje skromne vrstice.

Očetje ...

Egonov oče Mihael Gabrijelčič se je rodil 1. septembra 1854.³ Po maturi je študiral pravo in po uspešno končanem študiju – kot lahko razberemo iz časopisne notice – deloval v sodniški službi, in sicer sprva v Labinu, od koder pa je bil na lastno prošnjo konec leta 1884 premeščen v Tolmin.⁴ Tam je spoznal domačinko Terezijo Premerstein in se z njo 25. februarja 1886 poročil. Novoporočenca sta živela v Tolminu št. 79. Dne 15. februarja 1887 se jima je rodila hči Emilija Matilda Juliana.⁵ Čez leto dni, natančneje 3. junija 1888, pa se je rodil še sin, ki je bil v krstno knjigo župnije Tolmin zapisan kot Egon Alois Josef.⁶

Mihael Gabrijelčič je bil poleti 1890 premeščen za sodnika v Podgrad (v drugi notici se je poročevalcu zapisalo, da v Novi grad). Sodniško službo je nato opravljal v različnih krajih in družina se je torej velikokrat selila. Leta 1898 je bil imenovan za delžnosodnega svetnika v Gorici. Od tu je leta 1906 odšel na apelacijsko sodišče v Trst, po treh letih pa na vrhovno sodišče na Dunaju, kjer ga je doletela čast, da je postal dvorni svetnik. Po zlomu habsburške monarhije je prišel z družino v Ljubljano in služboval na apelacijskem sodišču do leta 1922, ko se je

upokojil.⁷ Ob upokojitvi ga je kralj Aleksander I. odlikoval z redom sv. Save III. stopnje.⁸ Njegovo nadaljnje udejstvovanje v pravni stroki, kateri je ostal zvest vse do smrti, in njegovo pokončno slovensko držo nam na kratko predstavi časopis *Slovenec*, ki je ob njegovi smrti v noči s 25. na 26. april 1944 v nekrologu med drugim zapisal: »Kot upokojenec se ni udal brezdelju. Z veliko marljivostjo se je še nadalje udejevoval v pravniški stroki in bil za svoje zasluge od društva »Pravnik« imenovan za častnega člana. Pokojni dvorni svetnik je bil zaveden Slovenec. V pričetkih svojega službovanja je odlično sodeloval, ko si je slovensčina utirala pot v sodne dvorane.⁹ Pa tudi v javnem in društvenem življenju je bodril slovensko zavest in podpiral borbo za naše narodne pravice. Kot človek je bil vedre, ljubeznive narave. Šegav in živahen je bil zelo priljubljen družabnik. Povsod, kjer je bival in služboval, si je ustvaril širok krog prijateljev in znancev, ki so ga visoko cenili in spoštovali. Primorska zemlja, katero je toplo ljubil, bo obranila svojega odličnega sina v svetlem, hvaležnem spominu. Naj počiva v božjem miru! Žalujemo naše iskreno sožalje!«¹⁰

... in sinovi

Če sta se brata Jožef in Mihael odločila za duhovniški in pravniški poklic, pa si je Mihaelov sin Egon izbral tretjo pot – vojaški stan. Po končani štiriletni nižji gimnaziji v Gorici se je namreč odločil, da v letu 1904 nadaljuje šolanje v vojaški kadetnici v Mariboru.¹¹

Kadetske institute so v habsburškem cesarstvu začeli uvajati po viharjih letih 1848–1849, ko je avstrijska vojska pokorila Ogrsko in pod Radetzkyjevim poveljstvom dosegla vrsto zmag v Italiji. Kljub temu uspehu pa so dozorela spoznanja, da je potrebno izboljšati izobraževanje in vzgojo častniškega kadra. V ta namen so v letu 1852 začeli uvajati tudi vojaške kadetske institute. Ti so prevzeli prve štiri letnike vojaških akademij, na slednjih pa so šolanje skrajšali na štiri leta. V celotni monarhiji so takrat odprli le štiri takšne šole: v Strassu, Hainburgu, Lobozeu pri Krakovu in v Mariboru. V mestu ob Dravi so prostorno zgradbo kadetskega instituta oz. kadetnice¹² začeli graditi leta 1853. Institut je bil sodoben in je premogel prostorne spalnice, jedilnico, kopalnico in celo lasten vodovod. Uradno je bil odprt in predan svojemu namenu 27. aprila 1856. Vendar je deloval le krajši čas, saj je bil v okviru reforme vojaškega šolstva in oboroženih sil ob koncu leta 1869 z ukazom razpuščen.

1 Pirjevec, Gabrijelčič Josip (1840–1909), SBL 2, str. 195.

2 Prim. *Wiener Bilder*, 11. 4. 1915, str. 12.

3 Prim. *Slovenec*, 29. 4. 1944, str. 2.

4 *Slovenski narod*, 15. 11. 1884.

5 Župnijski arhiv Tolmin, Status animarum, zapis za Tolmin št. 79.

6 Župnijski arhiv Tolmin, Rojstna matična knjiga Tolmin (1. 1. 1888 – 30. 9. 1891), str. 18, zap. št. 70.

7 Prim. *Slovenec*, 29. 4. 1944, str. 2.

8 *Slovenski pravnik*, 1. 6. 1922, str. 103.

9 O njegovem prispevku pri uvajanju slovenskega jezika v uradih glej: Gabrijelčič, Začetki, str. 35–38.

10 *Slovenec*, 29. 4. 1944, str. 2.

11 ÖSTA/KA, Qual. Gabrijelčič Egon, karton 742.

12 O kadetnici glej tudi: *Kadetnica*.

Po razpustitvi se je v njegovih prostorih nastanil mariborski 47. pehotni polk. Mariborčani s tem niso bili zadovoljni, saj so želeli, da bi šola z delom nadaljevala. Zato se je mesto Maribor leta 1894 odločilo, da na lastne stroške sezida novo vojašnico za pehotni polk, stavbo instituta pa vnovič preda prvotnemu namenu. V novem sistemu vojaškega šolstva so kadetnice izobraževale častniške kandidate, ki se pozneje niso imeli namena podati na akademijo, temveč so kot praporščaki takoj vstopili v enote. V mariborski kadetnici so gojence poučevali o vojaških znanjih, jezikih monarhije, plesu in mečevanju ter običajnih šolskih snoveh.¹³

Egon Gabrijelčič je šolanje v mariborski kadetnici zaključil leta 1908 s prav dobrim uspehom, kar je razvidno iz njegove personalne mape. Kot novopečeni praporščak je vojaško kariero začel 18. avgusta 1908 v 97. pehotnem polku v Trstu. Po prvem letu službovanja so vojaške oblasti v personalno mapo zapisale, da je praporščak Egon Gabrijelčič velike in čvrste postave ter da je sposoben za vojaško službo (Kriegsdiensttauglich). Zapisale so še, da je trdnega, moškega značaja, resen in iskren, da ima zelo dobre sposobnosti in zelo dobro, hitro pomnjenje, da poseduje vojaško znanje, primerno njegovemu činu, da v vseh razmerah dobro vodi svoj vod in da je zelo dober inštruktor.¹⁴ Ob tem pa niso pozabile tudi zapisati, da popolnoma obvlada nemški in slovenski jezik (slednjega kot prvi polkovni jezik!), da za službene potrebe govori dovolj dobro tudi hrvaško, da zna zadovoljivo tudi francosko, da pa italijansko (kot drugi polkovni jezik) govori le za silo.¹⁵ Zelo podobne ocene o njegovem značaju in sposobnostih so zapisovali tudi v naslednjih letih. S 1. majem 1915 pa je bil praporščak Egon Gabrijelčič povišan v poročniški čin.

V letu 1912 se je od 15. marca do 30. aprila na kratko mudil v Bjelovaru, kjer je deloval na šoli za podčastnike. V letu 1913 je za svojo aktivno vojaško službovanje prejel prvo odlikovanje, in sicer spominski mobilizacijski križ 1912–1913.¹⁶ To odlikovanje je 9. junija 1913 uvedel cesar Franc Jožef I. in so ga podeljevali pripadnikom avstro-ogrskih obo-roženih sil, ki so v času vojne krize na Balkanu služili najmanj štiri tedne dlje, kot je bilo predpisano. Toda podeljevali so ga tudi drugim.¹⁷

Egon Gabrijelčič (1888–1915) (*Wiener Bilder*, 11. 4. 1915, str. 10).

Na vojsko pojdemo!

Po sarajevskem atentatu, 28. junija 1914, sta se v monarhijo prikradli skrb in tesnoba. Ljudje so slutili, da ta krvavi dogodek ne prinaša nič dobrega. In res, natanko mesec dni po atentatu, 28. julija 1914, je počilo: Avstro-Ogrska je napovedala vojno Srbiji. Vojaški razglasi so moze in fante pozivali v vojaške vrste. Do sredine avgusta se je velik del Evrope znašel v vojni, za katero so vsi mislili, da bo kratka.

97. tržaški pehotni polk in z njim tudi Egon Gabrijelčič je 12. avgusta 1914 odšel v Galicijo, na rusko fronto. Dne 26. avgusta je pri tamkajšnji vasi Kniaže doživel ognjeni krst. Cilj 97. pehotnega polka je bila železniška postaja Krasne, toda ta je polku prinesla same tegobe, kajti utrpel je hude izgube. V tej prvi bitki so poleg tržaškega pehotnega polka sodelovali tudi drugi t. i. slovenski polki (predvsem 87. celjski pešpolk in 20. lovski bataljon) in pri vseh je smrt terjala visok krvni dav-
vek.

97. pehotni polk je bil v tej prvi bitki skorajda popolnoma razbit in se je moral umakniti. Filip Kosmač, četovodja v 97. pehotnem polku, je ta

¹³ Povzeto po: Stergar, *Mariborski kadetski institut*, str. 439.

¹⁴ V nemščini se tekst glasi: »Fester, männlicher Charakter, ernst, aufrichtig, sehr gute Fähigkeiten und sehr gute, rasche Auffassung, besitzt alle seiner Charge entsprechenden militärischen Kenntnisse und Geschicklichkeit in reichem Maße, führt den Zug in allen Lagen recht gut, sehr guter Instruktor.«

¹⁵ ÖSTA/KA, Qual. Gabrijelčič Egon, karton 742.

¹⁶ ÖSTA/KA, Qual. Gabrijelčič Egon, karton 742.

¹⁷ Obširneje o odlikovanju glej: <http://www2.arnes.si/~supgiskr/johann/odlik.htm#Spominski> (zapis z dne 27. 3. 2011).

umik opisal takole: »Krog in krog mene sami ranjenci in mrtvi. Ranjenci, krvavi so zdihovali za žejo in bolečinami; ta je klical Boga in Marijo na pomoč, oni je klical mater, očeta ali ženo, popoldne proti večeru je vse utihnilo. Strašen je bil pogled na tolikšne žrtve, uničenih mladih ljudi, ki jih bode svojci britko objokovali. /.../ Naš podpolkovnik je z nami ostal do večera. Nekako ob sončnem zahodu je opazil, da se Rusi pripravljajo za naskok na nas. Bili smo 200–300 korakov narazen s sovražnikom. Podpolkovnik se je po tleh vlekel nazaj. Bil je kakih 25 korakov, desno od mene, dajal je znamenje za umik in potihoma klical: »Fantje nazaj, naj se reši kdor se more!« Začeli smo se umikati, na vsakih 20 korakov se je vlekel še kakšni vojak nazaj, po trebuhu do prve nižine, potem smo se spustili v največji dir. Rusi pa za nami z granatami, šrapneli, strojnicami in puškami. Streljali so kot, da se je sam pekel odprl. Mi smo pa tekli in padali kakor zdivjana in preplašena zverina. Cvet naših vojakov je pa tam ostal uničen, »za cesarja in domovino, na polju časti in slave!« kakor so nas preje učili?«¹⁸

Po umiku in na hitro poslanih dopolnilnih bataljonih se je polk udeležil bojov pri Grodku (8.–11. 9. 1914). Po teh prvih spopadih so se, kot je zapisal polkovni vojaški kurat Januš Golec,¹⁹ začele o polku širiti slabe govorice: »Govorilo se je tedaj splošno in javno, da nameravajo naš 97. polk razdeliti in razpustiti, ker se je vedel strahopetno ter ubežno v grodeški bitki. Očitki o plabosti in pobegu so bili vnebovpijoče krivični in raztrobentani do najvišjih stolcev po obrekljivih jezikih, ki ne mirujejo niti med moškim spolom v svetovni vojni. Polka kljub blebetanju in govoričenju ni doletela usoda razdelitve, ampak podarili so nam novega predstojnika, ki bi nas naj z vso strogostjo zmuštral in uredil.«²⁰

Morda so te govorice še dodatno prispevale, da se je o 97. pehotnem polku nekako zakoreninilo mišljenje, da gre za slabši polk, ki se v bojih ni najbolje izkazal, in so ga zato zmerjali s posmehljivim imenom *Demoghela*.²¹ Tudi Janez Švajncar je v svoji knjigi *Svetovna vojna 1914–1918* zapisal, da naj bi 97. pehotni polk ne veljal »za posebej dobro enoto« in naj bi predvsem na Primorskem, torej v domačih krajih polka, gledali nanj s posmehom.²²

Že omenjene ocene o strahopetnosti je tržaški pehotni polk skušal utišati na bojnih poljanah, kjer je nemalokrat dokazal svojo hrabrost, in njegovi številni pripadniki so za vrlo ponašanje prejeli različna odlikovanja, nemalokrat tudi zlato medaljo za hrabrost.

Med tistimi, ki so s svojim zgledom in hrabrostjo večkrat ovrgli te govorice, je bil tudi poročnik Egon Gabrijelčič. Že v prvih bojih na severnem bojišču je bil ranjen, a se je s prestreljeno roko vrnil v boj že po dobrem tednu dni.²³ Za hrabro držo v bojih koncem leta 1914 je bil odlikovan s *Signum laudis* in povišan v čin nadporočnika.²⁴

Tržaški pehotni polk se je po bitki pri Grodku kasneje udeležil pohoda proti Przemyslu, ki je sledil v oktobrskih dneh. Konec oktobra in v začetku novembra 1914 se je vključil v boje pri Chyrowu in pri Stary Samborju, konec novembra in v začetku decembra 1914 pa se je bojeval na prelazu Dukla v Karpatih. Dne 27. decembra 1914 se je znašel v bojih pri Krempni, kjer so ga ruske sile potisnile nazaj. Takrat naj bi, kot je zapisal časopis *Slovenec*, ves polk štel le še nekaj nad 200 pušk in par častnikov. Ker je bil zdesetkan, so skušali vrzeli nadomestiti z novimi pohodnimi bataljoni: »Zopet ojačeni smo 3. januarja zasedli višine nad Zdynio, kjer smo preživeli najlepše dneve v ti vojni. 27. januarja je bilo konec teh dobrot. Na višinah nad Lipno so Rusi kljub silnim zmetom napadli 87. pešpolk ter naš 2. bataljon. Temu naskoku je sledilo še par drugih sunkov, prav krepko podpiranih od artiljerije. Prijadrali smo zopet na Ogrsko.«²⁵

Zadnji Gabrijelčičev podvig

V začetku februarja so pripadnike 97. tržaškega pehotnega polka poslali, da obranijo položaje pri Kiskurimi.²⁶ Polkovni vojaški kurat Januš Golec je o tem poročal: »/.../ Nad Kiskurimo štrli navpik proti nebu precej visok hrib, Krasna gora po imenu. Ravno ta Krasna gora je dovolj prebarvana z našo in rusko krvjo. Rusi so se zagnali v ta hrib z vso silo, hoteli so nam ga iztrgati za vsako ceno radi razgleda, da bi lahko opazovali s hriba premikanje naših čet in artilerijske postojanke. V obrambo te Krasne gore ste bili odposlani dve kompaniji našega polka. Vodil in poveljeval jim je Slovenec, nadporočnik Egon Gabrijelčič. Kar je bilo pri našem regimentu častnikov Slovencev, bodisi aktivnih ali rezervnih, bili so vsi junaki, ki so zvečine zapecatili svoje junaštvo s – smrtjo. Od prvega do zadnjega so bili vsi zavedno narodni; postopali so pa tudi z moštvom

¹⁸ Filip Kosmač, V spomin na mojo vojaško službo 1912–1918 in nekaj opisov o poteku vojne. Dostopno na spletu: <http://prohereditate.com/gallery2/v/clani/pinkfloyd/IR97/> (zapis z dne 13. 3. 2011).

¹⁹ Janez (Januš) Golec, r. 28. 8. 1888 Polje ob Sotli; m. 25. 7. 1911; † 24. 5. 1965 Maribor (gl. *Letopis Cerkve na Slovenskem* 2000, str. 792).

²⁰ Januš Golec, Vojni spomini – listek. *Slovenski gospodar*, 17. 5. 1917, str. 2.

²¹ *Demoghela* – beseda tržaškega narečja naj bi izhajala iz italijanskega vzklika *diamocela a gambe!* – zbežimo, kar nas nesejo noge. Za to razlago se zahvaljujem prof. Vinku Avsenaku.

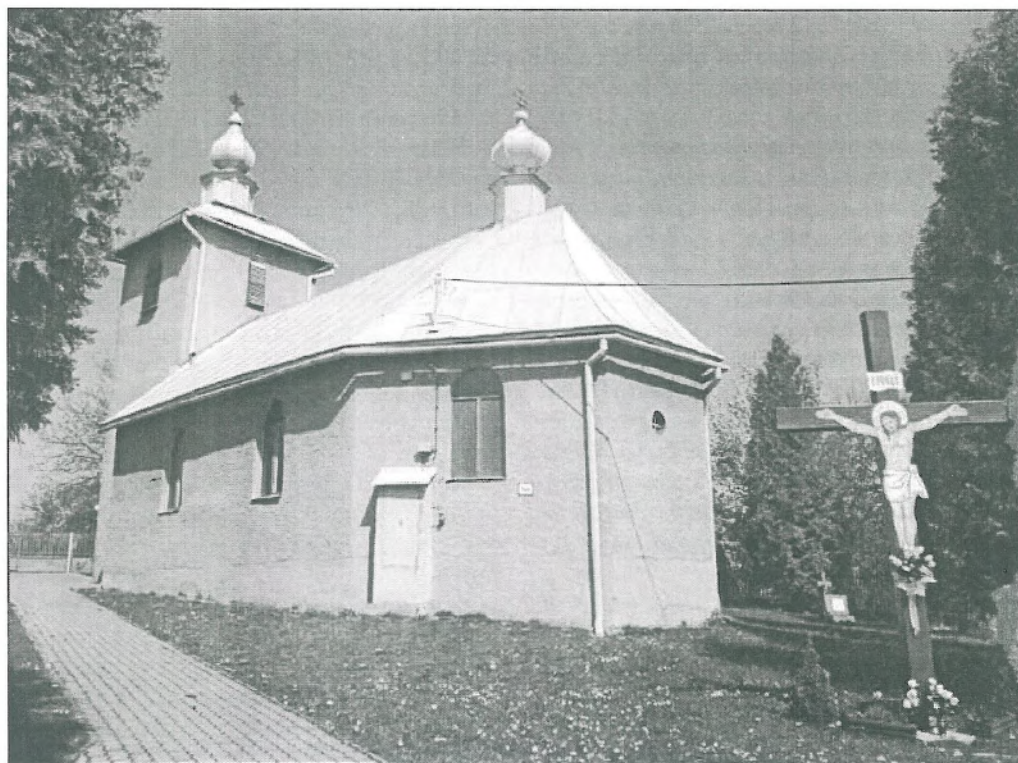
²² Prim. Švajncar, *Svetovna vojna 1914–1918*, str. 38.

²³ Prim. *Slovenski narod*, 17. 2. 1915, str. 3.

²⁴ Prim. *Wiener Bilder*, 11. 4. 1915, str. 12.

²⁵ Boji 97. pešpolka v Galiciji. *Slovenec*, 18. 9. 1915, str. 2.

²⁶ Dan. Kurimka (madžarsko Kiskurima) – mesto leži na severovzhodu današnje Slovaške. V prispevku je ohranjeno ime, ki so ga takrat navajali v člankih in poročilih.

Obnovljena cerkev v Kiskurimi (današnji Kurimki na Slovaškem).

slovensko usmiljeno, potrpežljivo in blagohotno. Velenarodnjak med narodnjaki, nadjunak med junaki je bil pa naš Gabrijel,²⁷ kakor smo klicali vsi že omenjenega nadporočnika. Priljubljen je bil pri častnikih, ljubilo in oboževalo ga je pa pred vsem moštvo. Dičila ga je slovensko vesela narava, pel si je vedno in povsod. Slovel ni samo kot veseljak in dober pevec, ampak tudi kot nadarjen častnik. Poverjevali so mu v vojni najtežavnejše in najnevarnejše naloge, katere je reševal vsekdar z vojaško vdanostjo, z bistrumnostjo in junaštvom.²⁸

Egonu Gabrijelčiču je bila usodnega februarškega dne zaupana težka obrambna naloga. Izpolnil jo je z junaštvom in hrabrostjo, a za to plačal najvišjo ceno. Tipkopis, ki ga hranijo v Vojnem arhivu na Dunaju, takole opisuje hrabrost nadporočnika Egon Gabrijelčiča v tej nalogi: »Med junaki, katerim lahko v zgodovini 97. pehotnega polka namenimo vzvišene besede, je prav gotovo nadporočnik Egon Gabrijelčič. Ta častnik je pri izpolnjevanju svojih vojaških dolžnosti izkazoval neverjetno veličino, s katero si je zagotovil trajen spomin. Padel je namreč kot žrtev teh dolžnosti. V noči med 3. in 4. februarjem 1915 je stotnija, ki jo je vodil nadporočnik Gabrijelčič, prejela ukaz, da mora zasesti koto 660, vzhodno od Kiskurime.

Tamkajšnji položaji niso bili dograjeni, toda bili so nadvse pomembni in so bili nedvomno ključna točka celotne obrambne črte. Zaradi njene pomembnosti naj bi jo zasedli kar dve stotniji in pol. Nadporočnik Gabrijelčič je povedel to enoto proti omenjeni koti pod silovitim sovražnikovim topniškim ognjem, toda kljub temu se mu je s spretnostjo in preudarnostjo posrečilo s svojimi možmi dobro ugnjezditi v tamkajšnji teren, tako da sta se njegovi dve in pol stotniji lahko pritoževali le nad neznatnimi izgubami. Ob 8. uri zvečer je sovražnik napadel koto s premočnimi silami, toda bil je odbit. Potem je v nočnih urah ob novih okrepitvah napad s povečano silovitostjo ponovil. S približno dvema bataljonoma so Rusi naskočili koto 660. Praporščak, ki se je boril poleg nadporočnika, je bil ranjen in izločen iz boja. Gabrijelčič je sedaj na teh ogroženih in nadvse važnih položajih ostal edini častnik. Hrabri nadporočnik se ni zmenil za silovit pehotni in topniški ogenj, ki je besnel po koti, marveč je stekel vzdolž strelskega jarka in posadko vsepovsod z vzkliki bodril in vzpodbujal k odporu. Končno je napočil odrešilen trenutek, ko je sovražnikova udarna moč pojenjala in so se njegove strašne naskakovalne skupine začele umikati. Samo eni sovražnikovi stotniji se je posrečilo vkopati približno 100 m stran. Nadporočnik je takoj izvedel protinapad. V neverjetnem naletu je povedel svoje moške naprej, vdrl v sovražnikov strelski jarek in s tem dejanjem prisilil Ruse k vdaji. Veselje ob tem lepem uspehu se je močno skalilo ob novici, da se njihov priljubljeni vodja ni

²⁷ Tako so ga najbrž klicali prav zaradi njegovega priimka.

²⁸ Januš Golec, Vojni spomini – listek. Slovenski gospodar, 30. 8. 1917, str. 1–2.

vrnil iz boja. Veljal je za pogrešanega. Poslane patrulje niso mogle odkriti nobenih sledov za njim. Šele dosti kasneje so truplo hrabrega častnika vendarle našli in postalo je jasno, zakaj se ni to zgodilo že prej. Nadporočnikovo telo je namreč ležalo pod gomilo ruskih trupel. Zaslugam mrtvega junaka, kateremu so njegova prejšnja vojaška dejanja že prinesla odlikovanje *Signum laudis*, so izrazili spoštovanje s podelitvijo reda železnega križca III. stopnje z vojno dekoracijo.²⁹

Že v času vojne vihre je v svojih spominih, ki jih je prinašal časopis *Slovenski gospodar*, Gabrijelčičevo hrabrost opisal tudi polkovni vojaški kurat Januš Golec: »Ta naš Gabrijel, ljubljeneč celega polka, je kobacal z dvema stotnijama do pasu po snegu, da zasede in brani Krasno goro. Rusi so napadli to točko, kojoj je ščitil Gabrijel z dvema stotnijama, s 16 ruske močnimi kompanijami. Naš junak jih ni samo odbil, ampak jih zapodil celo v beg. S ponovljenimi napadi se je sovražniku vendar le posrečilo vgnezditi se prav ob vznožju gore. To sovražno gnezdo je jezilo Gabrijela in naskočil ga je z gromovitim »Hu-ra! Na nož!« Močan ruski regiment je obrnil po tem spopadu Krasni gori hrbet.

Gabrijel, ki je jurišal na čelu svojih udanih Slovencev, je zmagal, a ni se vrnil več živ v našo sredo. Ruska strojnica mu je upihnila blago, junaško, slovensko dušo z 10 strelj. Pokopali smo ga na pokopališču v Kiskurimi. Ko smo izročali materi zemlji v naročje tega junaka, je rosilo vsako oko. Če se solzi za tovarišem vojak, so te solze znak, da je bila vez ljubezni res vojaško močna. Že skoro 2 leti počivaš, dragi Gabrijel, v slovaški zemlji, katero si zalil s svojo slovensko kravo: mi preostali tovariši te ne zabimo nikdar! – V Kiskurimi se nismo mudili več kot en dober teden. Krasno goro smo prepustili v obrambo domobrancem, mi smo pa odmarširali nazaj proti Zdyniji k naši diviziji.³⁰

Kot je v gornjem poročilu zapisal polkovni kurat, so padlega Egon Gabrijelčiča pokopali v Kiskurimi. V času vojne so padle vojske res pokopavali na tamkajšnjem farnem pokopališču, tik ob cerkvi, ki je bila zaradi spopadov v letu 1915 tudi porušena. Danes ti vojaški grobovi niso več ohranjeni in je tako bilo nemogoče locirati kraj zadnjega počitka nadporočnika Gabrijelčiča.³¹

Ob Gabrijelčičevi smrti

Novico o smrti Egon Gabrijelčiča in o njegovem hrabrem nastopu so že kmalu objavili slovenski časopisi. *Slovenski narod* jo je objavil že 17. februarja,³² naslednjega dne pa tudi *Slovenec*.³³ Oba sta

obzirno poročala, da je bil zadet v srce in takoj mrtev, iz prispevka vojaškega kurata pa je mogoče razbrati, da je bil Egon večkrat zadet.

O hrabrem častniku in njegovi smrti je pisalo tudi avstrijsko časopisje. Tako je *Wiener Bilder* posredoval vest o njegovi smrti in objavil tudi njegovo fotografijo. Pri tem je napačno navedel, da je Egon Gabrijelčič služil pri 27. pehotnem polku. Toda o njem in njegovi hrabrosti je avstrijsko časopisje med drugim zapisalo: »Zaradi velike hrabrosti – med drugim mu je uspelo s svojim oddelkom zajeti 300 Rusov, med njimi 6 častnikov – so ga šteli med najpogumnejše častnike. Že nekoč prej je bil enkrat ranjen in vendar se je kmalu vrnil na bojišče, kjer je sedaj padel za domovino.«³⁴

Časopisna poročila o njegovi smrti so se dotaknila tudi vojakov njegove stotnije. Eden od njih je bil vojak France Ortnik, ki je kasneje Gabrijelčiču posvetil nekaj vrstic. Te je objavil *Slovenec* in po svoje razodevajo, kako se je mladi nadporočnik zapisal vojakom v spomin in kakšno spoštovanje je užival v polku. Pismo navajam v celoti:

»Velecenjeni gospod urednik! Ko sem bral, da je padel nadporočnik Gabrijelčič, sem se zelo užalostil. Bil je namreč moj stotnjiški poveljnik (2. stot., 97. pešpolk). Ne veste, kako veliko zaupanje in spoštovanje je užival pokojnik med moštvo in kako veliko zaupanje in ljubezen je tudi on imel do svoje »druge« (stotnije). Naša stotnija je imela vedno najtežje naloge, ker so tudi višji gospodje poveljniki imeli do njega neko posebno zaupanje. Nekoč smo pod njegovim vodstvom v mestu Mezo Labor na Ogrskem Rusom pred nosom vzeli cel vagon cigaret. Naj Vam opišem tudi epizodo, ki jasno kaže, kako bogaboječ in pravičen je bil pokojni Gabrijelčič. Nekoč smo marširali po zasneženih Karpatih. Pot je bila ledena in strma. Nekemu vojaku Furlanu, ki je korakal blizu nadporočnika Gabrijelčiča, se je spodrsnilo ter je padel – ob takih okoliščinah nič novega in čudnega. Toda Furlan je začel strahovito preklinjati – saj poznate grde furlanske kletve. Ko to sliši Gabrijelčič, skoči k Furlanu ter mu priloži par mastnih zaušnic, da je kar odmevalo po gozdu, rekoč: »Ali se prav nič ne bojiš kazni božje? Čakaj, za to boš visel dve uri na »češpi!« In res, ko smo prišli v neko vasico, kjer smo imeli dve uri počitka, smo videli, kako ponižno je bogokletni Furlan držal »spange«. Od tistega časa ga nisem več slišal kleti. Nadporočniku Gabrijelčiču nepozaben spomin!«³⁵

Svojevrstni in neminljiv spomenik pa je Egonu Gabrijelčiču postavil njegov zvesti prijatelj, častnik in pesnik Pavel Golia (1887–1959). *Ljubljanski Zvon* je leta 1915 objavil nekaj njegovih pesmi pod naslovom *Iz cikla »1914/1915.«*³⁶ Na prvem mestu

²⁹ Egon Gabrijelčič. V: ÖSTA/KA, AdTk, Gefechtsberichte der Infanterie-Regimenter Nr. 95-133, K. 1870.

³⁰ Januš Golec, *Vojni spomini* – listek. *Slovenski gospodar*, 30. 8. 1917, str. 1–2.

³¹ Za podatke se zahvaljujem gospodu Matušu Korbi.

³² *Slovenski narod*, 17. 2. 1915, str. 3.

³³ *Slovenec*, 18. 2. 1915, str. 5.

³⁴ *Wiener Bilder*, 11. 4. 1915, str. 12.

³⁵ *Slovenec*, 6. 3. 1915, str. 2.

³⁶ *Ljubljanski zvon*, 1915, št. 3, str. 13.

je bila objavljena pesem, ki jo je Golia posvetil padlemu nadporočniku Gabrijelčiču:

Pismo

prijatelju Egonu Gabrijelčiču, c. in kr. nadporočniku in stotniškemu poveljniku v pešpolku št. 97. Padel, odlikovan z Najvišjim priznanjem za hrabrost, – po smrti z viteškim križem železne krone – dne 9. februarja 1915 v Karpatih.

*Spoznala sva se sredi praznih cest
po dvomu in stremljenju. V vsem enaka
sva šla pojoč, odločnega koraka
v prihodnost. – In zdaj tišči mi tužna vest*

*k tlom dušo, da le žalost in bolest
iz vsake, vsake moje misli plaka.
O, vzor prijatelja, o, vzor junaka,
Ti da si se napotil v noč brez zvezd?*

*Pa vstane up, in zopet ne verujem,
kličem Te po imenu sred noči,
pri polnočeh po Tebi povprašujem,*

*med sni Te iščem, ki jih mrak rodi,
nestrpnost vsak večer Te pričakujem – – –
In vendar – Tebe od nikoder ni.*

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Österreichisches Staatsarchiv (ÖSTA), Kriegsarchiv Wien (KA):

Qualifikationslisten, Gabrijelčič Egon, karton 742.

Egon Gabrijelčič. AdTk, Gefechtsberichte der Infanterie-Regimenter Nr. 95-133, K. 1870.

Župnijski arhiv Tolmin:

Status animarum, zapis za Tolmin št. 79.

Rojstna matična knjiga Tolmin (1. 1. 1888–30. 9. 1891), str. 18, zap. št. 70.

ČASOPISI

Ljubljanski zvon, 1915

Slovenec, 1915, 1944

Slovenski narod, 1884, 1915

Slovenski pravnik, 1905, 1922

Wiener Bilder, 1915

Januš Golec, Vojni spomini – listek. *Slovenski gospodar*, 17. 5. 1917, 30. 8. 1917.

DRUGI (SPLETNI) VIRI IN LITERATURA

Kadetnica (ur. Ana Brodnik). Ljubljana : Defensor, 2010.

Kosmač, Filip: *V spomin na mojo vojaško službo 1912–1918 in nekaj opisov o poteku vojne*. Dostopno na spletu: <http://proheredite.com/gallery2/v/clani/pinkfloyd/IR97/> (zapis z dne 13. 3. 2011).

Letopis Cerkve na Slovenskem 2000, stanje 1. januar 2000. Ljubljana : Nadškofija Ljubljana, 2000.

Pirjevec, Avgust: Gabrijelčič Josip (1840–1909). *Slovenski biografski leksikon*, 2. zvezek: Erberg-Hinterlechner. Ljubljana : Zadržna gospodarska banka, 1926, str. 195. Članek je dostopen tudi na spletu: <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0527/VIEW/> (zapis z dne 23. 3. 2011).

Stergar, Rok: Mariborski kadetski institut. *Slovenska kronika XIX. stoletja* (ur. Janez Cvirn). 1. knjiga: 1800–1860. Ljubljana : Nova revija, 2001, str. 439.

Švajncar, Janez: *Svetovna vojna 1914–1918 : Slovenci v avstro-ogrski armadi*. Maribor : Pokrajinski muzej, 1998.

<http://www2.arnes.si/~supgiskr/johann/odlik.htm#Spominski> (zapis z dne 27. 3. 2011).

S U M M A R Y

First Lieutenant Egon Gabrijelčič (1888–1915) – the hero of the Trieste Infantry Regiment

On 17 February 1915 the *Slovenski narod* daily issued a short announcement of the death of First Lieutenant Egon Gabrijelčič (1888–1915), son of a

distinguished jurist and court advisor Mihael Gabrijelčič. My aim in this contribution is to offer a brief presentation of the life of a forgotten Slovenian officer who fought in World War I with great valour and fell while performing his duty on the Russian battlefield. After his death Slovenian and Austrian newspapers featured a fair number of articles in his honour. Gabrijelčič's friend, officer and poet Pavel Golia, paid homage to his fallen comrade and gave him a singular monument with a song titled *A Letter*.

1.03 Kratki znanstveni prispevek

UDK 929.52Obereigner:94(497.4Ljubljana)
94(100)"1914/1918"

Prejeto: 12. 1. 2012

Angelika Hribarbibliotekarka – visokošolska sodelavka na Filozofski fakulteti v Ljubljani v pokoju, Prečna 3, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: angelika.hribar@volja.net

Odgovorno otroštvo poslednjega cesarjeviča. Utrinek iz družinskega arhiva Elze in Lizelot Obereigner

IZVLEČEK

Članek pripoveduje zgodbo o Lizelot pl. Obereigner (pozneje Liza Hribar), ki si je za sedmi rojstni dan zaželela avtogram tedaj osemletnega cesarjeviča Otta Habsburškega. Njena mati, slikarka Elza pl. Obereigner je leta 1920 še vedno preko Rdečega križa iskala svojega moža Henrika pl. Obereignerja, ki je bil stotnik v 17. polku, imenovanem po prestolonasledniku »Cesarjevič«. Henrik je bil že leta 1914 ranjen na prelazu Dukla in odpeljan v rusko ujetništvo. Po koncu vojne je bila cesarska družina prisiljena zapustiti Avstrijo in je takrat bivala v Švici. Ljubljancanka Avgusta Borota pl. Budabran je željo male Lizelot sporočila cesarjevemu tajniku Emmerichu Schonti pl. Seedank. Presenetljivo je odziv malega Otta na omenjeno družinsko zgodbo in njegov čut odgovornosti za vse, ki jih je ta vojna prizadela.

KLJUČNE BESEDE

prva svetovna vojna, Ljubljana, družina Obereigner, Otto von Habsburg, Avgusta Borota pl. Budabran, Emmerich Zeno Schonta pl. Seedank, 17. pehotni polk

ABSTRACT

THE RESPONSIBLE CHILDHOOD OF THE EMPEROR'S LAST SON. A GLIMPSE AT THE FAMILY ARCHIVE OF ELSA AND LISELOTT OBEREIGNER

The article narrates a story about Liselott von Obereigner (later Liza Hribar), whose request for her seventh birthday was to obtain an autograph of the then eight-year-old emperor's son Otto von Habsburg. In 1920 her mother, painter Elsa von Obereigner, was still searching with the Red Cross for her husband Heinrich von Obereigner, a captain in the 17th Infantry Regiment, also named »Crown Prince Regiment« in honour of the heir to the throne. Heinrich was wounded on the Dukla Pass already in 1914 and taken into Russian captivity. The imperial family, having been forced to leave Austria after the end of the war, lived in Switzerland at the time. A Ljubljana native, Augusta Borota von Budabran, submitted little Liselott's wish to the emperor's secretary, Emmerich Schonta v. Seedank. The reader is struck by little Otto's response to the family story and his deep sense of responsibility for everyone affected by the war.

KEY WORDS

World War I, Ljubljana, Obereigner family, Otto von Habsburg, Augusta Borota von Budabran, Emmerich Zeno Schonta von Seedank, 17th Infantry Regiment

Uvod

Letos bo minilo sto let od rojstva poslednjega avstrijskega prestolonaslednika Otta Habsburškega,¹ ki so ga 16. julija lani slovesno pokopali v cesarsko grobnico v kapucinskem samostanu na Dunaju. Ob tem pogrebu, ki sem ga spremljala preko medijev, sem se spomnila, kako sta moja stara mati slikarka Elza Obereigner² in mati kiparka Liza Hribar³ cenili prestolonaslednika Otta. Zbirali sta vse mogoče slike in časopisne članke v zvezi s cesarsko družino. To ni nič čudnega, saj sta bila Elzin oče, Karel Kastl,⁴ in njen mož Henrik Obereigner častnika v avstro-ogrski vojski. V tem (še ne docela urejenem) družinskem arhivu sem našla tudi dokumente o neobičajni »korespondenci« moje matere z Ottom Habsburškim, ki bi jih ob tej priložnosti predstavila javnosti.

Ottov oče, poslednji avstrijski cesar Karl I. (1887–1922), je postal prestolonaslednik bolj nepričakovano zaradi tragičnih dogodkov v družini Franca Jožefa I. (1830–1916). Edini sin slednjega, princ Rudolf (1858–1889), si je sam vzel življenje. Brata Maksimilijana (1832–1867), mehiškega cesarja, so že leta 1867 ustrelili mehiški republikanci. Drugi brat Franca Jožefa Karel Ludvik (1833–1896) se je po smrti princa Rudolfa odrekel prestolonasledstvu v korist svojega najstarejšega sina Franca Ferdinanda (1863–1914). Ker pa Ferdinandovi otroci zaradi očetovega morganatičnega zakona z grofico Zofijo Chotek (1868–1914) niso imeli pravice do prestola, je po sarajevskem atentatu in smrti zakonskega para prestolonasledstvo prešlo na linijo drugega sina Karla Ludvika, to je Ota (1865–1906), ki je bil poročen s hčerjo poslednjega kralja Saške Marijo Jožefo (1867–1944).

Tako je po smrti Franca Jožefa leta 1916 Otov sin Karel postal avstrijski cesar, njegova žena Zita princesa Bourbon-Parma (1892–1989) pa avstrijska cesarica. Ko se jima je 20. novembra 1912 rodil prvorojenec Josef Otto, je bilo to tudi za postarane cesarja Franca Jožefa veliko veselje, saj so v njem vsi videli prihodnost habsburške rodbine na cesarskem prestolu.

Potem pa je izbruhnila prva svetovna vojna, Franc Jožef je sredi nje umrl in Karel je podedoval vojskujočo in razpadajočo državo. Prizadeval si je, da bi vojno čim prej končal, a to se mu ni posrečilo; prav tako je hotel rešiti državo s politično preureditvijo, tako da bi dal slovanskim narodom podobne

pravice v okviru monarhije, kakršne so imeli Madžari, pa tudi s temi reformami je ukrepal prepozno.

Triindvajsetega marca 1919 sta Karel in Zita Habsburg-Lothringen z družino odpotovala z gradu Eckartsau v Marchfeldu v pregnanstvo. Posloviti sta se morala tudi od skoraj vsega svojega cesarskega in vojaškega spremstva. Sprva so bivali v gradu Wartegg (kanton St. Gallen), ki je bil v lasti Zitine družine Bourbon-Parma, od maja 1919 pa v vili Prangins ob Ženevskem jezeru.

»Pravljica o Lizelot in Otu«

Tale zgodba bi se lahko glasila kakor kakšna starodavna pravljica: »Nekoč je živela mala deklica po imenu Lizelot, ki ji je bil všeč mali cesarjevič Oto. Za svoj sedmi rojstni dan si je zaželela njegov avtogram. Njen oče je bil stotnik v cesarjevičevem polku, a je bil na bojišču ranjen in odpeljan v ujetništvo – njegova mlada žena ga je iskala že šest let – zato so njegovi tovariši, ki so se srečno vrnili domov, sklenili, da deklici izpolnijo vsaj to željo. Napisali so pismo cesarjeviču, ki je bil po vojni s svojo družino izgnan iz cesarstva.«

In vendar se je vse to res zgodilo. Elza, hči podpolkovnika Karla Kastla (od leta 1900 poplemenitenega s predikatom Traunstatt) iz Badna pri Dunaju in Ljubljancanke Frančiške Peterka se je 2. decembra 1911 v cerkvi Marijinega Oznanjenja v Ljubljani poročila s stotnikom Henrikom pl. Obereignerjem, ki se je rodil na gradu Snežnik kot najmlajši otrok v češki družini gozdarskega direktorja in upravitelja snežniškega posestva. Henrik je sprva hodil v osnovno šolo v bližnjo vas Kozarišče, pozneje pa je obiskoval klasično gimnazijo v Ljubljani, ki je bila pred potresom 1895 v liceju na mestu današnje tržnice. Tu si je med izbirnimi predmeti izbral slovenščino. Ko je bil v sedmem razredu, je v epski pesnitvi v nemščini napisal hvalnico gori Snežnik in gozdovom pod njo. To je bila pravzaprav njegova prava domovina, saj na Češkem nikoli ni živel. Po maturi je odšel na vojaško akademijo v Dunajsko Novo mesto. Postopoma je napredoval in postal stotnik v 17. pehotnem polku »kranjskih Janezov«, ki je bil sprva nastanjen v Ljubljani, potem pa v Celovcu. Tako je Elza po poroki odšla z možem v Celovec in tam se jima je 21. aprila 1913 rodila Lizelot (krščena kot Elisabeth Charlotte, nemško kratko Liselott, od leta 1939 (po poroki) Liza Hribar).

Iz predgovora v knjigo Karla Capudra *Zgodovina c. in kr. pešpolka št. 17* je razvidno, da je bil Henrik pl. Obereigner v odboru za izdajo te knjige. Naključje je hotelo, da sta Obereignerja tedaj stanovala prav v poslopju nad tiskarno celovške Mohorjeve družbe, ki je knjigo pozneje tiskala. Po vsej verjetnosti se je za natis dogovarjal prav Henrik Obereigner.

¹ Otto Franz Josef Habsburg-Lothringen, rojen 20. novembra 1912, umrl 4. julija 2011.

² Elizabeta (Elza) Obereigner, rojena Kastl 26. aprila 1884, umrla 7. oktobra 1973. Glej: Bučić, Elza Obereigner.

³ Elizabeta (Liza) Hribar, rojena Obereigner 21. aprila 1913, umrla 9. aprila 1996. Glej: Avguštin, Kiparka Liza Hribar.

⁴ Glej: Rugále, Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, str. 109–112.

Otto Habsburški in Lizelot Obereigner okoli leta 1922 (brani Angelika Hribar).

Karl (v originalu Karol) Capuder je predgovor h knjigi napisal »v utrdbi severozahodno od Pulja, dne 24. oktobra 1914«, kjer pravi: »*Obširno je popisal zgodovino polka Ferdinand Strobl pl. Ravelsberg iz vojnega arhiva. Toda večini moštva so bila ta dela, ker so pisana v nemškem jeziku, nedostopna. Zato je sedanjí polkovnik baron Stillfried-Rathenitz s podporo deželnega odbora in stolnega mesta vojvodine Kranjske preskrbel slovensko izdajo polkovne zgodovine. Sestavil se je odbor častnikov, kateremu je načeloval polkovnik baron Stillfried, in v katerem so sodelovali sedaj že za domovino slavne smrti padli stotnik Samo Vošnjak, nadalje v vojni ranjena stotnika Alfonz Žerjav in H. pl. Obereigner, in drugi. Pridobili so za izdajo knjige Družbo sv. Mohorja, ki se je z vsem zanimanjem zavzela za dostojno opremo knjige.*«⁵

Capuder v predgovoru omenja, da je bil Obereigner že na začetku prve svetovne vojne med ranjenimi.⁶ To se je zgodilo v prvi usodni bitki pri vasi Majdan Gologorski (zdaj v Ukrajini) 26. avgusta 1914. Kroglo, ki mu je obtičala v roki, so mu odstranili.⁷ Najprej se je zdravil v eni od dunajskih bolnišnic, nato pa je prišel na kratek dopust v Celovec in v Ljubljano. Tu se je zadnjikrat zbrala

»razširjena družina« Kastlovih,⁸ kar je razvidno z ljubljanske razglednice s Tivolijem, ki so jo poslali Pavlini Obereigner v Celovec, kjer je varovala malo Lizelot.⁹ Nato se je Elza vrnila v Celovec, Henrik pa je ostal v Ljubljani in se pripravljaj na ponovni odhod na fronto. Dne 11. oktobra 1914 se je Obereignerjevima rodil drugi otrok, sin Jurij.¹⁰ Že osem minut po porodu je Elza napisala Henriku razglednico: »Vse je šlo dobro. Meni gre odlično. Ali si vesel naslednika?« Na sprednji strani je znana slika cesarja Franca Jožefa v molitvi. Tega prvega sporočila Henrik nikoli ni prejel, ker je Elza razglednico naslovila na hotel Union v Ljubljano, kjer je bil nastanjen glavni štab.¹¹ Henrik je namreč že 2. oktobra pisal Elzi kartico s poti na fronto. Očitno je nekdo to kartico izročil kar družini Kastl na Prečni ulici 3 in tako je ostala v družinskem arhivu. Ko je Henrik pozneje le izvedel, da je dobil sina, ga je bil seveda zelo vesel, a hkrati je bil v skrbeh zanj in je Elzi svetoval, naj si poišče dojiljo, kakor bi slutil, da z otrokom ni vse v redu.

⁵ Capuder, *Zgodovina*, str. I.

⁶ Capuder, *Zgodovina*, str. 5.

⁷ Elza je to kroglo pozneje dala vdelati na obtežilnik za pisma, kjer je zapisano tudi ime kraja in datum dogodka.

⁸ Mož Elzine sestre Fride Zdenko Malec je padel na vzhodni fronti leta 1915.

⁹ Razglednica v lasti avtorice prispevka ima datum 30. IX. 1914.

¹⁰ V krstnem listu: Georg, Rupert, Carl, Heinrich.

¹¹ Te okoliščine je pojasnil zgodovinar dr. Marko Štepec, ki se mu na tem mestu zahvaljujem za vso pomoč.

Elza Kastl-Traunstätt in Henrik Obereigner ob poroki leta 1911 (brani Angelika Hribar).

V začetku decembra se je poslednja na fronto naslovljena kartica vrnila nazaj in Elza je izvedela, da je Henrik od 26. novembra med »pogrešanimi«. Žalostno novico ji je povedal prav baron Adolf Stillfried-Rathenitz, ki je verjetno že v prvih bitkah v avgustu izgubil svojega komaj osemnajstletnega sina. Elza ni verjela, da je Henrik mrtev, in imela je prav, kajti dva vojaka sta ji pozneje povedala, da sta ranjenega moža videla še leta 1915 v ruskem ujetništvu.

Dva dni za to usodno novico pa je 8. decembra 1914 odpovedalo srce njenemu komaj dva meseca staremu Juriju. Leta 1915 se je Elza z dveletno Lizelot vrnila iz Celovca k staršem v Ljubljano. Začelo se je osemletno iskanje pogrešanega Henrika. Elza se je obrnila tudi na Henrikovega ljubljanskega gimnazijskega sošolca Karla Hinterlechnerja,¹² ki je požrtvovalno pisaril ruskemu Rdečemu križu. V pismu z Dunaja je Elzi pojasnil, da ruski »R. K.« ne navaja kraja, kjer naj bi se ujetniki nahajali in tudi ne odgovarja, če se vprašanje nanaša na posamezno osebo. Vendar je z dveh strani dobil zagotovilo, da je Obereigner še živ. Zato je naredil

še en »poskus«. Na posebno »dvojno« (mišljeno je s povratnico) dopisnico Rdečega križa je neposredno Obereignerju napisal v slovenščini (da bi morda Rusi razumeli, da gre za slovanskega brata), naj odgovori, kje je. Svetoval je tudi Elzi, naj s povratnico preko Rdečega križa pošlje čim več takih dopisnic v slovenščini, pa bodo morda le dobili odgovor. Očitno se nobena teh dopisnic ni vrnila. Svetoval ji je tudi, naj poskusi poizvedovati tudi preko Stockholma in Københavna.¹³

Druga »vplivna oseba«, na katero se je Elza obrnila, je bila kneginja Ana Schwarzburg-Rudolstadt,¹⁴ hči princa Georga Schönburg-Waldenburga, lastnika snežniškega posestva, ki ga je po očetovi smrti (1900) podedoval njegov sin princ Herman. Vojno ministrstvo na Dunaju je 19. marca 1918 kneginji Ani poslalo uradni odgovor ruskega Rdečega križa (z dne 29. 9. 1917), da stotnika Henrika Obereignerja ni najti na nobenem seznamu v ruskem ujetništvu nahajajočih se pripadnikov avstrijske armade.

Naposled je Elza 31. decembra 1918 v *Slovincu* objavila tale oglas: »Stotnik Henrik pl. Obereigner, 17. pešpolka, 5. p. kompanije, je bil 26. novembra 1914 ranjen na roki in na nogi na prelazu Dukla v Galiciji in nato vjet. Lečil se je potem v rezervni bolnici v Zloczowu, ki je bila tedaj nastanjena ondi v gimnazijskem poslopju. Dne 20. januarja 1915 so ga od-

¹² Karel Hinterlechner (1874–1932) je bil pred prvo svetovno vojno geolog pri dunajskem geološkem zavodu. Kot Slovenec nemškega rodu se je leta 1917 vrnil v Ljubljano, bil med ustanovitelji univerze in več let njen rektor. Bil je tudi redni član Češke akademije znanosti in umetnosti. Decembra 1945 je povojna oblast označila družino za nemško, jo izgnala iz Slovenije ter ji zaplenila premoženje. Zaradi protestov slovenskih akademikov je oblast priznala pomoto, a družini ni dovolila vrnitve v Slovenijo, tako da je Karlova vdova Neža Hinterlechner umrla v taborišču za razseljene osebe v Avstriji leta 1947. Glej: http://sl.wikipedia.org/wiki/Karel_Hinterlechner

¹³ Ohranjeni dve Hinterlechnerjevi pismi in ena dopisnica z Dunaja so datirani: 11., 16./18. in 29. VI. 1915 (v arhivu avtorice).

¹⁴ Anna Louise zu Schwarzburg-Rudolstadt (1871–1951).

peljali naprej. Ta dan ga je še videl neki vojak na kolodvoru v Podwoločzski, pozneje pa ni bilo več glasu o njem. Naprošam prav iskreno vse, ki so se vrnili iz ruskega ujetništva, da mi sporoče ustmeno ali pismeno, ako in kaj jim je znano o mojem soprogu. – Elza pl. Obereigner, Ljubljana, Sv. Petra cesta 19, II. nad.»

Kljub temu je leta 1922 kot uradni datum njegove smrti obveljal 26. november 1914.

Vse to je zaznamovalo Lizelotino otroštvo. Po razpadu Avstro-Ogrske in nastanku SHS se je za Kastlove, Obereignerjeve in še za marsikatero družino tudi na našem Kranjskem »podrl svet«. Vendar tega še dolgo niso mogli dojeti. Še vedno so se oklepali »starega«. V nekem smislu je to veljalo tudi za cesarsko družino Karla in Zite Habsburg, vendar zanje predvsem zaradi čuta odgovornosti do »njihovih narodov«. Maja 1920 je cesarska družina v izgnanstvu še vedno bivala v vili Prangins v Švici. Verjetno so otroci tam kar uživali in niso slutili nevarnih namer svojih staršev, da ponovno osvojijo prestol madžarskega kraljestva.¹⁵

Ljubljancanka Avgusta Borota pl. Budabran in cesarjev tajnik Emmerich Zeno Schonta pl. Seedank

Po izročilu družine Kastl-Obereigner-Hribar naj bi Lizelotino željo osemletnemu prestolonasledniku Ottu Habsburškemu posredovala nekoč imenitna in premožna Ljubljancanka Avgusta Borota pl. Budabran, rojena Malič.¹⁶ Njen oče Andrej Malič (Mallitsch, 19. 12. 1812–25. 4. 1882) poročen z Marijo, baronico Herbert (10. 6. 1831–11. 11. 1902) je bil bogat posestnik obsežnih parcel v središču Ljubljane. Rudolf Andrejka v svojih zapiskih navaja, da je bila »njegova vsa desna stran Dunajske ceste do špitale in od tod do Kolodvorske ulice, pa tudi dober kos leve...« Malič mlajši je najbolj znan po svoji sprva enonadstropni gostilni (na mestu današnje zgornje »Name«), »ki je slovela kot najboljša v Ljubljani po jedi in pijači, a tudi najdražja ... za njo je segal vrt do današnje železniške proge ... pa do Šubičeve ulice ...«¹⁷ Pozneje je gostilno nadzidal v hotel, ki se je po prodaji leta 1877 imenoval hotel »Mesto Dunaj« (nemška različica: »Stadt Wien«). Ljudje pa se na novo ime niso mogli navaditi in so ga še naprej imenovali »Maličev hotel«.

Avgusta se je poročila 1882 s poročnikom Simonom vitezom Boroto pl. Budabran (1852–1909), ki je že leta 1872 privrkat služboval s svojim 12. madžarskim artilerijskim polkom v Ljubljani. Leta 1883 je postal stotnik in je potem služil v raznih krajih monarhije, z njim pa se je selila tudi njegova žena.

Rodbina Borota se je ponašala s kar 45 poročniki. Plemiški naslov je dobil oče Avgustinega moža, ki mu je bilo prav tako ime Simon, in sicer leta 1854. Tudi Simonovi bratje so bili vsi v vojaški službi. »Vsi družinski člani so bili zvesti cesarju in to ostali tudi po padcu monarhije leta 1918. Nostalgija po »Felix Austria« se je podedovala do četrte generacije, to je do konca 20. stoletja.«¹⁸

Simona Boroto je sredi njegove imenitne vojaške kariere zadela kap, tako da je deloma ohromel in leta 1909 na Dunaju umrl. Njegov pogreb je bil za tiste čase dokaj nenavaden. Pravoslavna in deloma tudi evangeličanska cerkev sta tedaj dopuščali upelitev. Tako je vdova Avgusta njegovo žaro dala vreči v Bodensko jezero, a je to pozneje, ko se je vrnila v rodno Ljubljano, zelo obžalovala, ker ni bilo groba, ki bi ga lahko obiskovala.

Med prvo svetovno vojno je nesebično žrtvovala vse svoje veliko premoženje kot vojno posojilo. Po letu 1918 je živela v zelo skromnih razmerah v Gradišču 4 in naposled v domu za ostarele na Poljanski cesti 16 ter tam leta 1936 umrla.¹⁹

Morda je sama Avgusta Borota ali kateri od njenih sorodnikov poznal cesarjevega tajnika Emmericha Schonta pl. Seedank (1878–1945), ki je odgovarjal na pisma v imenu svojih »nadrejenih«.

Mornariški častnik Emmerich Schonta se je rodil v Puli. Njegov oče Karl Schonta, ki se je udeležil številnih bitk, je leta 1890 prejel plemiški naslov s predikatom Seedank.²⁰

Emmerich je po petih razredih gimnazije in mornariški akademiji na Reki (Rijeka) leta 1896 postal mornariški kadet, 1900 fregatni poročnik, 1907 poročnik linijske plovbe in leta 1916 kapitan korvete. Leta 1900 je sodeloval pri zatrtju boksarske vstaje na Kitajskem. V začetku leta 1917 je postal krilni pribočnik mladega cesarja Karla; po upokojitvi 1919 je ostal kot tajnik pri cesarski družini tudi v izgnanstvu. Ni pa mu bilo dovoljeno – kot tudi ne drugemu spremstvu – v decembru 1921 oditi s cesarsko družino na Madeiro. Tako je poskrbel le še za varno potovanje cesarjevih otrok, po katere se je v Švico vrnila cesarica. Njegovo prošnjo za azil sta zavrnili tako Nemčija kakor Francija. Zatočišče je našel v Luksemburgu in se šele leta 1922 vrnil v domovino. Tam je s svojimi predavanji zagovarjal pravno utemeljena politična stališča cesarskega para.²¹

Leta 1920 je Otto Habsburški Lizeloti izpolnil željo in ji poslal dopisnico s fotografijo cesarske družine, na kateri je Ottu šele pet let in nosi krilce. Na rob se je podpisal in pripisal datum 20. 05. 1920. Nato pa je slikarka Elza po tej predlogi naslikala

¹⁵ Glej: *Kaiser Karl I.*

¹⁶ Priimek so pisali nemško Mallitsch, v članku uporabljam slovensko verzijo priimka.

¹⁷ ZAL LJU 435, t. e. 6, arhivske enote 29–35, rodovnik Mallitsch.

¹⁸ Mirnik, *Die Familien von Borota*, str. 139.

¹⁹ Prav tam, str. 140.

²⁰ O Karlu Schonti gl. Pahor, *Kontraadmiral Karl Žonta*.

²¹ Österreichisches Biographisches Lexikon und biographische Dokumentation. Zv. 11, Snopić 52 (1997) str. 136–137.

Naslovnica in zadnja stran razglednice cesarske družine, ki jo je Otto Habsburški poslal Lizelot Obereigner leta 1920 (hrani Angelika Hribar).

cesarsko družino v akvarelu in sliko poslala Ottu, Lizelot pa mu je v zahvalo napisala pisemce. Morda je ona napisala, da še vedno upa, da se oče vrne iz ruskega ujetništva. Pri tem dopisovanju je seveda vedno pomagal cesarjev tajnik Emmerich Schonta.

Častni polkovnik 17. polka »kranjskih Janezov«

Treba je omeniti tudi to, da je Otto Habsburški leta 1917 postal častni polkovnik 17. polka, ko mu je bilo komaj pet let. Časopis *Slovenec* je 29. septembra 1917 prinesel članek z naslovom: *Naprej naš polk »Cesarjevič«!* Prebivalstvo dežele kranjske je z

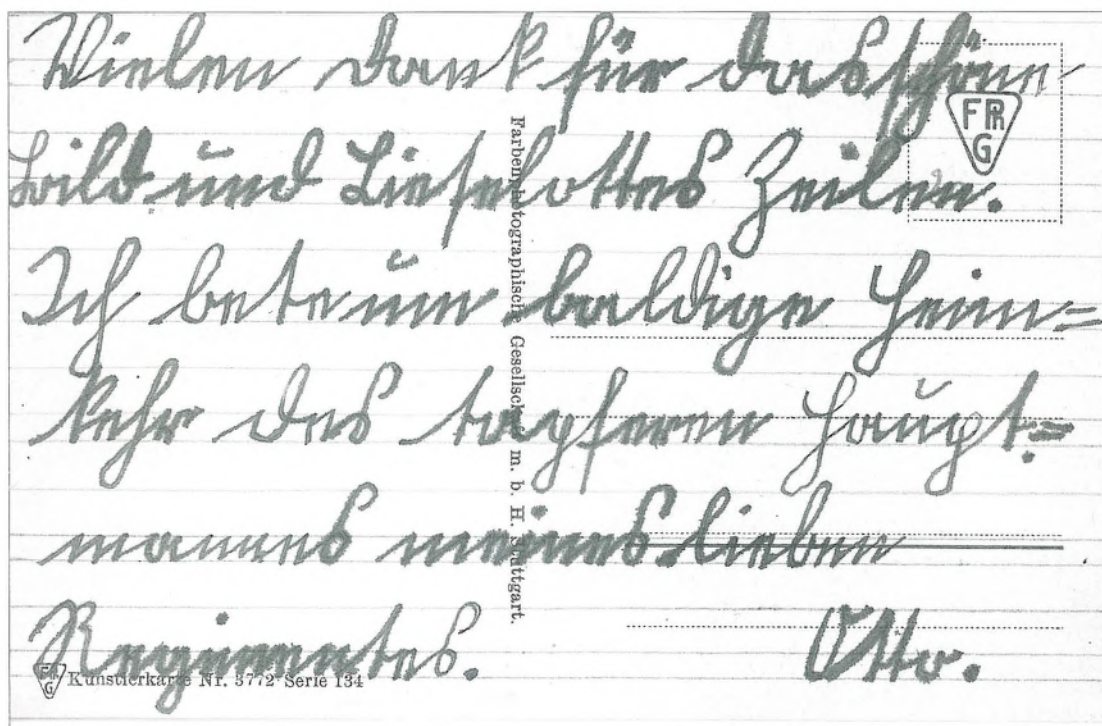
navdušenim veseljem pozdravilo Najvišje odlikovanje, ki ga je našemu domačemu polku naklonil presvetli cesar s tem, da je prejasnega gospoda cesarjeviča Jožefa Otona imenoval za polkovnika-imetnika c. in kr. pehotnega polka št. 17 ter nadalje odredil, da se mora ta polk odslej zvati »Cesarjevič«. To odlikovanje je povzročilo, da sta profesor Anton Funtek in višji revident južne železnice Leopold Pahor za cesarjevičev polk zložila slovensko koračnico »Naprej naš polk 'Cesarjevič'! (...) Kakor je te dni tukajšnje c. kr. deželno predsedništvo po ukazu Njega Prezvzvišenosti gospoda c. kr. ministra za notranje stvari obvestilo oba avtorja, se je Nje Veličanstvu cesarici in kraljici vzvidelo, sprejeti koračnico ter dovoliti, da se sme pri natisku naslovni list te skladbe opremiti s sliko Njega c. in kr. Visokosti prejasnega gospoda cesarjeviča in z naprošenim posvetilom.« Naj navedemo samo zadnjo kitico Funtkove pesnitve, ki jo članek navaja v celoti: »Ob tla sovrage samopašne,/ pravice Bog je naš vodnik./ »Za domovino!« geslo naše,/ »Cesarjevič!« naš bojni klic!/(...) Nemški prevod, ki je bil priložen tej prošnji, je oskrbel profesor Funtek sam. (...) Višji revident Pahor je vglasbil koračnico za orkester in lok in za orkester na pihala, za klavir, nadalje za klavir in moški zbor. Koračnica nima, ker je najprej name-

njena preprostim vojakom, posebnih težav ... zategadelj se utegne hitro udomačiti pri našem domačem polku.

Opomniti je treba, da sta oba poklonilna izvoda, ki ju je sprejelo Nje Veličanstvo cesarica in kraljica, opremljena s slikovitim naslovnim listom; izdelal je oba akademični slikar Franc Potokar. Prvi kaže v levem kotu v medaljonski sliki cesarjeviča v polkovniški opravi in poleg posvetila sličice ljubljanskega mesta, Blejskega in Bohinjskega jezera v narodni ornamentiki; na drugem naslovnem listu pa je poleg posvetila naslikan strumen »Janez«, ko prihaja s planine in vihti razvito zastavo polka...²²

Kako zelo resno je Otto sprejemal te že v ranem otroštvu naložene mu odgovornosti, dokazuje druga dopisnica, ki je prispela na ljubljanski naslov Elze in Lizelot Obereigner s spremnim pismom cesarjevega tajnika Emmericha Schonta, v katerem ta pravi: »Bila je posebna želja mladega gospoda, da se Vam sam zahvali.«²³

Besedilo, ki ga je z otroško pisavo v gotici zapisal osemletni Otto, se glasi: »Najlepša hvala za lepo sliko in Lizelotine vrstice. Molim za skorajšnjo vrnitev hrabrega stotnika mojega ljubega polka.«²⁴

Lastnoročno napisana dopisnica prestolonaslednika Otta Habsburskega Elzi in Lizelot Obereigner (brani Angelika Hribar).

²² Slovenec, 29. 9. 1917, št. 223, str. 7.

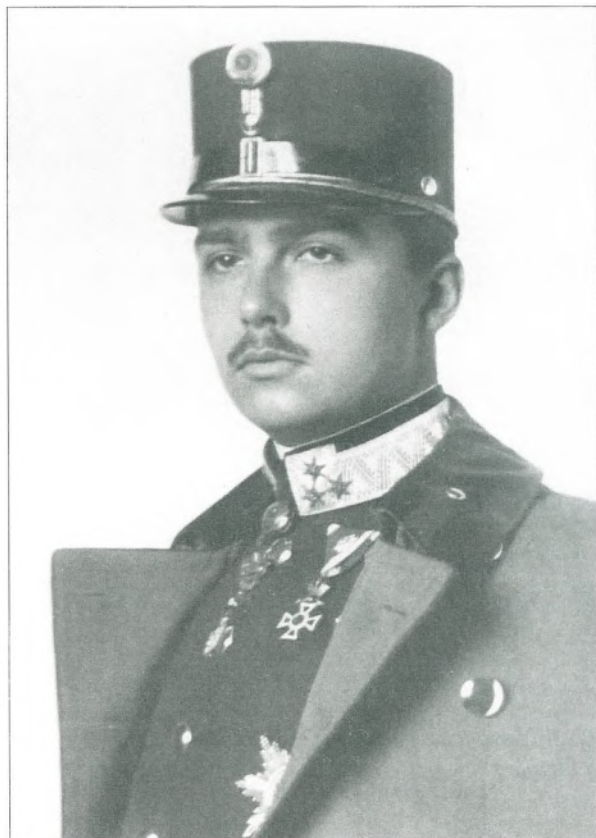
²³ V originalu: »Es war der besondere Wunsch des kleinen Herrn, Ihnen selbst zu danken.« Iz pisma E. von Schonta z dne 21. 8. 1920.

²⁴ V originalu: »Vielen dank für das schöne Bild und Lieselottes Zeilen. Ich bete um baldige Heimkehr des tapferen Hauptmannes meines lieben Regiments.«

Kratko in jedrnato, pa vendar nenavadno osebno in prisrčno. Kaže, da mu je bil položaj družinice pred očmi: mlada umetnica Elza, ki še vedno ni verjela, da je vdova, in sedemletna osirotela Lizelot. Presenetljivi sta njegova vernost in zaupanje v božjo previdnost, ki se mu je v poznejšem življenju le še poglobljala. Sam je zaradi krutih okoliščin izgubil očeta, ko mu je bilo deset let.

Karel sam je želel, da je bil Otto navzoč ob njegovi smrtni postelji, zato da bi videl, kako umira kristjan. V enem izmed svojih zadnjih televizijskih intervjujev je Otto tudi poudaril, da je najpomembnejši dan v človekovem življenju njegov smrtni dan. Naposled Otto omenja na tej kartici poleg »hrabrega stotnika« še svoj »ljubi polk«, ki ga je tudi na stara leta vedno povezoval z ljubeznijo do slovenskega naroda.

Emmerich Zeno Schonta je še nekaj let zatem pošiljal Elzi fotografije cesarske družine. Elza pa jih je tudi sama zbirala in izrezovala iz raznih nemških in slovenskih časopisov vse novice v zvezi s Habsburžani. V tej zbirki je najti tudi fotografijo Otta v uniformi polkovnika 17. polka. Na izrezku iz časopisa (po črkah sodeč je to Neues Wiener Journal) pa najdemo pojasnilo, kako je do te uniforme prišel, in njegovo zahvalo zanj.

Otto Habsburški v uniformi polkovnika 17. polka leta 1934 (brani Angelika Hribar).

»Dragi generalmajor Wolfgang Heller!²⁵ Na svoje nepopisno veselo presenečenje sem ob priliki svojega včerajšnjega rojstnega dne hkrati s čestitko z dne 12. t. m. prejel od kameradov Mojega nekdanjega cesarsko-kraljevega pehotnega polka Cesarjevič št. 17 uniformo častnega polkovnika. Prejem tega ganljivega znamenja zvestobe, ki so mi jo oficirji Mojega slovečega regimenta ohranili skozi vsa težka leta nedavne preteklosti, me je globoko ganila. Ta častna obleka me spominja na tisti resni, veliki čas, ko mi je prvi nekdanj Moj cesarski oče podelil pokroviteljstvo nad 17. pehotnim polkom, ki je tedaj bil krvavi boj za cesarja in domovino. Spominja me na boleče izgube, ki jih je smrt iztrgala iz vrst mojih hrabrih Korošcev in Kranjcev! Toda žalost je kmalu premagalo veselje nad povezanostjo z junaki Mojega regimenta in po njih s slavno staro cesarsko-kraljevo armado... Iz vsega srca se zahvaljujem društvu kameradov Mojega pehotnega polka št. 17 za veliko veselje, ki so mi ga njegovi člani pripravili s tem dokazom nespremenjene in nespremenljive zvestobe. Čuteč se kot eden od njih bom s ponosom nosil njih častno obleko.

Steenockerzeel, 21. novembra 1934. Otto.«²⁶

Uniforma je bila torej darilo za njegov dvaindvajseti rojstni dan. Dolga in polna nepričakovanih dogodkov je bila še zatem pot poslednjega cesarja brez cesarstva pa vse do evropskega poslanca.²⁷

²⁵ Wolfgang Heller (1870–1951) je preživel rusko (beg iz Sibirije) in italijansko ujetništvo, po vojni pa je bil član »Komisije za podeljevanje cesarsko-kraljevih odlikovanj« (od 1919 do 1922), ki je skušala nadoknaditi in izpolniti vse prošnje, ki so v vojnem času obtičale neizpolnjene v dujnaskem vojnem arhivu. Glej: http://www.oesta.gv.at/site/cob_45216/5164/default.aspx

²⁶ V izvirniku: »Die Entgegennahme dieses rührenden Zeichens der Treue, welche Mir die Offiziere Meines ruhmbedeckten Regiments durch all die schweren Jahre... bewahrt haben, hat mich tief ergriffen. Erinnert Mich doch dieses Ehrenkleid an jene ernste, große Zeit, da es Mir als Erster weiland Mein kaiserlicher Vater mit der Inhaberschaft des damals im blutigen Kampf für Kaiser und Vaterland stehenden k. u. k. 17. Infanterieregiments verliehen und an die schmerzlichen Lücken, die der Tod in die Reihen Meiner tapferen Kärntner und Krainer gerissen! Als bald aber wurden diese Gedanken überwogen durch das freudige Bewusstsein der Verbundenheit mit den Helden Meines Regiments ... Als einer der Ihren Mich fühlend, werde ich mit Stolz Ihr Ehrenkleid tragen. Steenockerrzeel, am 21. November 1934. Otto.«

²⁷ Glej: Feigl, Otto von Habsburg.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Družinski arhiv (v zasebni lasti Angelike Hribar).
ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
LJU 435, Rudolf Andrejka, t. e. 6, arhivske
enote 29–35.

ČASOPISNI VIRI

Slovenec, 1917, 1918

SPLETNE STRANI

http://sl.wikipedia.org/wiki/Karel_Hinterlechner
http://www.oesta.gv.at/site/cob_45216/5164/default.aspx
<http://www.ottovonhabsburg.org/lebenslauf.html>

LITERATURA

- Avguštin, Cene: Kiparka Liza Hribar. *Razprave iz evropske umetnosti*. (Zbrala in uredila Barbara Jaki). Ljubljana : Narodna galerija, 1999.
- Capuder, Karl: *Zgodovina c. in kr. pešpolka št. 17* (spremna beseda Janez J. Švajncar). V Ljubljani : Karantanija, 2005.
- Bučić, Vesna: Elza Obereigner – naša poslednja miniaturistka. *Razprave iz evropske umetnosti*. (Zbrala in uredila Barbara Jaki). Ljubljana : Narodna galerija, 1999.
- Feigl, Erich: *Otto von Habsburg. Protokoll eines politischen Lebens*. Wien : München : Amalthea, 1987.
- Kaiser Karl I. : *persönliche Aufzeichnungen, Zeugnisse und Dokumente* (Hrsg. von Erich Feigl). Wien : München : Amalthea, 1987. 2. predelana izd.
- Mirnik, Ivan: Die Familien von Borota aus der Kroatisch-slawonischen Militärgrenze. *Povijesni prilozi : historical contributions*, 23, 2004, str. 133–163.
- Pahor, Miroslav: Kontraadmiral Karl Žonta (Schonta) iz Celovca. *Informator*, 1976, str. 30–32.
- Rugále, Mariano in Miha Preinfalk: *Blagoslovljeni in prekleti. 1. del, Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana : Viharnik, 2010.
- Winter, O. F.: Schonta von Seedank, Emmerich Zeno. *Österreichisches Biographisches Lexikon und biographische Dokumentation*. Wien : ÖAW, 2003–2011. Zv. 11, snop. 53, (1997), str. 136–137.

ZUSAMMENFASSUNG

Die verantwortungsvolle Kindheit des letzten Kronprinzen. Ein Bruchteil aus dem Familienarchiv der Elsa und Liselott Obereigner

Meine Großmutter, die Malerin Elsa Kastl, Tochter des Oberstleutnants Karl Kastl aus Baden bei Wien und der Geschäftsfrau Franziska Peterka aus Ljubljana (damals Laibach), heiratete im Jahre 1911 Heinrich von Obereigner, den jüngsten Sohn von Josef von Obereigner, welcher als Forstdirektor die Herrschaft Snežnik (Schneeberg) verwaltete. Heinrich besuchte nach den ersten Volksschulklassen im nahen Dorf Kozarišče das klassische Gymnasium in Ljubljana. Heinrichs Muttersprache war zwar Tschechisch, die Unterrichtssprache im Gymnasium damals Deutsch, doch wählte er Slowenisch als Freigegegenstand. Nach der Reifeprüfung begab sich Heinrich an die Militärakademie in Wiener Neustadt. Nach einigen Dienstjahren an verschiedenen Orten der Monarchie wurde er Hauptmann im k.u.k. 17. Regiment (volkstümlich auch »das Regiment der Krainer Johannis« genannt). Das Regiment war zuerst in Ljubljana, später in Klagenfurt stationiert. Deswegen zog Elsa nach der Heirat nach Klagenfurt, wo im April 1913 ihre Tochter Liselott geboren wurde. (Später wurde sie Bildhauerin und war nach der Heirat unter dem Namen Liza Hribar bekannt.)

Im Jahre 1914 erwartete Elsa ihr zweites Kind. Doch da brach der I. Weltkrieg aus, Heinrich zog ins Feld und wurde schon in der ersten großen Schlacht am 26. August 1914 bei Majdan Gologorski verwundet. Nach der Genesung in einem Wiener Spital kam er für einen kurzen Besuch nach Klagenfurt und dann auch nach Ljubljana, wo noch einmal die ganze Familie zusammentraf. Im Hotel Union war auch der Generalstab untergebracht und von da aus kehrte Heinrich Anfang Oktober zurück an die Front. Am 11. Oktober wurde sein Sohn Georg in Klagenfurt geboren. Als Elsa Anfang Dezember erfuhr, dass ihr Mann seit dem 26. November auf dem Duklapass vermisst wurde, erkrankte auch noch der zwei Monate alte Sohn Georg und starb am 8. Dezember an Herzschwäche. Elsa wollte nicht glauben, dass ihr Mann tot sei. Zwei Soldaten sollen ihn noch im Jahre 1915 in Russland gesehen haben. Tatsächlich aber blieb er verschollen.

Im Jahre 1920, als die kleine Liselott sich die Unterschrift des Kronprinzen Otto wünschte, befand sich die kaiserliche Familie schon im Exil in der Villa Prangins am Genfersee.

Die verwitwete Augusta Borota von Budabran, die Tochter von Andreas Malitsch, einem sehr vermögenden Grundbesitzer in Ljubljana hat ihr ganzes Vermögen durch die Kriegsanleihe verloren. Trotzdem ist sie, sowohl als die ganze Familie Borota aus der kroatischen Militärgrenze, dem Kaiser treu geblieben.

Ob Augusta selber oder einer ihrer Verwandten den »Flügeladjutanten seiner Majestät des Kaisers« Emmerich Zeno Schonta von Seedank kannte ist nicht bekannt. Vermutlich hat Augusta einen ausführlichen Brief mit der Geschichte der Obereigner Familie geschrieben und auch Liselottes Wunsch, Ottos Unterschrift zu bekommen geschildert. Daraufhin schickte Schonta an die Adresse von Elsa die allgemein bekannte Ansichtskarte von der kaiserlichen Familie aus dem Jahre 1916, unterzeichnet und datiert von Otto, 20. Mai 1920. Elsa kam auf die Idee, die kaiserliche Familie nach diesem Foto zu malen. Sie schickte das Bild an den Korvettenkapitän Schonta »für Otto«. Offensichtlich machte das Bild einen großen Eindruck auf

Otto, denn Herr Schonta schrieb in seinem Brief vom 21. August 1920: *»Es war der besondere Wunsch des kleinen Herrn, Ihnen selbst zu danken.«*

Otto selbst schrieb auf die Rückseite einer Blumenkarte: *»Vielen Dank für das schöne Bild und Lieselottes Zeilen. Ich bete um baldige Heimkehr des tapferen Hauptmannes meines lieben Regimentes. Otto.«*

Überraschend ist die Anteilnahme des Achtjährigen am Schicksal seiner »Untertanen«, aber auch sein Glaube und Gottvertrauen, welche sich in seinem späteren Leben nur noch vertieften.

Emmerich Schonta korrespondierte noch eine Zeitlang mit Elsa v. Obereigner und schickte ihr Fotos von der kaiserlichen Familie im Exil. Später sammelten Elsa und Liselott allerhand Notizen aus den Zeitungen. So findet man in dem Familienarchiv auch das Foto von Otto in Oberstuniform und einen Zeitungsausschnitt (wahrscheinlich aus dem Neuen Wiener Journal) mit dem Dank Ottos an die Angehörigen des Infanterieregiments »Kronprinz« Nr. 17, welche ihm die Uniform zum zweiundzwanzigsten Geburtstag geschenkt hatten. Sein Weg vom Kaiser bis zum Abgeordneten im Europäischen Parlament war noch lang und reich an unerwarteten Ereignissen.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 911.2:556.166(497.451)"1924"

Prejeto: 16. 11. 2011

Nataša Budna Kodrič

univ. dipl. zgodovinarica, arhivska svetovalka, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: nataša.budna-kodric@guest.arnes.si

Povodenj v dolini Ločnice 8. avgusta 1924

IZVLEČEK

Prispevek na podlagi arhivskih in časopisnih virov opisuje eno od treh prizorišč velike povodnji leta 1924, dolino Ločnice nad Soro pri Medvodah. Drugi dve sta bili dolina Hrastnice nad Puštalom pri Škofji Loki ter okolica Polhovega Gradca. Neurje s povodnijo se je dogodilo 8. avgusta proti večeru, največ škode je povzročilo prav v ločniški dolini. Tu je umrlo sedem ljudi, od tega pet iz družine Alič – Aleksejev iz Ločnice 12. Dvaindvajsetim zasebnikom je povodenj povzročila materialno škodo. Poleg tega je divjanje narave tudi na zunaj spremenilo podobo doline. Vzroke in posledice so ugotavljali posebej imenovani posamezniki in komisije, skupna škoda je bila ocenjena na 27,5 milijona tedanjih dinarjev.

KLJUČNE BESEDE

naravne nesreče, povodenj, Ločnica, Sora pri Medvodah, žrtve naravnih nesreč, časopisni viri, arhivski viri, 1924

ABSTRACT

THE FLOOD IN THE LOČNICA STREAM VALLEY OF 8 AUGUST 1924

Drawing on archival and newspaper sources the contribution describes one of the three sites of the great flood of 1924, the valley of the Ločnica stream above the village Sora pri Medvodah. The other two were the valley of the Hrastnica stream, also in the Škofja Loka area, and the surroundings of Polhov Gradec. The storm and the flood came late afternoon on 8 August, wreaking the greatest havoc in the valley of the Ločnica stream. Seven people died then, including five members of the Alič-Aleksejev family from Ločnica 12. Twenty-two private entrepreneurs suffered material damage from the flood. In addition, nature's ravages changed the external image of the valley. The causes and consequences were established by specifically designated individuals and commissions and the total damage was estimated at 27.5 million dinars.

KEY WORDS

natural disasters, flood, Ločnica stream, Sora pri Medvodah, victims of natural disasters, newspaper sources, archival sources, 1924

Minilo bo skoraj devetdeset let od katastrofalne povodnji v dolinah Ločnice in Hrastnice ter na območju Polhovega Gradca poleti leta 1924. O tej nesreči je bilo pozneje manj napisanega kot o tisti, ki je dve leti pozneje, septembra leta 1926, prizadela približno isto območje.

Zato, predvsem pa ker so v povodnji leta 1924 umrli tudi moja prababica, njena hči, sestra in dva brata, sem se namenila nekoliko pobrsirati po pisnih ostankih o tem dogodku.

Družinsko izročilo (po pripovedovanju moje stare mame)

Petek, 8. avgusta 1924, je bil lep sončen dan. Katarina Aleksejevič (roj. 1900) je tistega dne pomagala pri žetvi nekje v dolini v okolici Sore pri Medvodah in se je proti večeru vračala domov zelo dobre volje. Z možem, ruskim vojnim ujetnikom, ki ga je sorški župnik preimenoval v Milka Aleksejeva/Aleksejeviča (v resnici mu je bilo ime Nil, Aleksejevič je bil njegov patronimik, pravega priimka pa ne poznamo, ker ga je župnik izpustil), in dvema hčerama, petletno Ano in dveletno Marico,

Poročna fotografija Katarine Alič in Nila Aleksejeva. Nil in Katarina sta se poročila 30. januarja 1921, najverjetneje v Ljubljani v pravoslavni cerkvi in bila tam tudi vpisana v poročno knjigo (zasebna last).

je živela v hiši svojih staršev. Hiša je stala med cesto in potokom Ločnica. Nekoliko nižje v smeri proti Savi je bila pozneje postavljena nova, rekli so ji pri Rusu.

Proti večeru je začelo kazati na nevihto. Dež z neurjem je prišel že v temi. Ko je postajalo vse huje, je Nil (roj. 1891) pograbil starejšo Anico in odšel iz hiše, Katarina z mlajšo Marico, njena mama Marija (roj. 1876) in sestra Angela (roj. 1908) pa niso hotele na dež. V hiši sta spala še dva člana Aličeve družine, Lojze (roj. 1912) in Vinko (roj. 1916). Vse razen mame Marije Alič, ki se je oprijela dimnika, je odneslo skupaj s hišo. Tisti zunaj so se umaknili v breg in se tako rešili. Naslednje jutro, ko se je nebo spet zjasnilo, so začeli iskati pogrešane. Do večera so precej nižje v dolini našli vse, zakopane v pesku in blatu ali odvržene na nanose ob deročih vodah, potolčene, izmaličene, razgaljene in seveda mrtve.

Iz župnijske kronike

V noči 8. VIII. se je pričelo okoli 9. ure zvečer silno neurje in je trajalo intenzivno okoli dve uri. Središče neurja je bilo na višinah polhovgrskega ozemlja in njegove sosesčine: t. j. dolina Ločnica – Hrastnica pri Šk. Loki in proti Polhovemgradu. To redko neurje, kakršnega tukajšnji prebivalci ne pomnijo in ne vedo o takem niti starejše tradicije, je porušilo vsled nenadno naraslih voda veliko domov in več vodnih naprav. Nesreča je zahtevala tudi 18 človeških žrtev. Na tukajšnjem pokopališču so bili pokopani naslednji:

Mihael Justin – 30 letni hlapec pri Matevž Šimic – Ločnica 19 – doma iz Javorje nad Škofjo Loko – prineslo ga je do žage [pri Rakovniškem mostu]

Anton Bradeško – vdovec, gostač od sv. Barbare, 60 let star

Katarina Aleksejev, roj. Alič – iz Ločnice 12 – najdena pod Tehovskim malnom – zakopana v pesek in tramovje

Angela Alič – sestra zgor. – 16 let – iz Ločnice 12

Alojzij Alič – brat zgor. – 12 let – iz Ločnice 12

Vincenc Alič – brat zgor. – 8 let – iz Ločnice 12, najden ob izlivu Ločnice v Soro

Marija Aleksejev – zak. hči (Rusa) Milko Al. in Katarine r. Alič, najdena tudi ob izlivu Ločnice v Soro.

Voda je odnesla vse mostove, hišo št. 12 v Ločnici je podrlo, zid kar potisnilo k hribu. Ljudje so plezali na drevesa, v hišah v podstrešje, na peči itd. – Živino odnašalo – v Soro je prineslo konja iz Aličevega hleva – in kravo. Koliko lesa, tramovja, skal, gramoza. Cesta večinoma vsa razrušena – potok Ločnica ubral na mnogih mestih čisto novo strugo. Iz vasi Ločnica so bili čisto odrezani od sveta; z nobenim vozilom ni bilo mogoče priti v Soro. Ni mogoče popisati, kakšna je bila vsa ločniška dolina, še peš se je moralo dalj časa hoditi po bregu ob hribu. Šolski otroci so obiskovali solo pri sv. Katarini, šele 24. XI. [se] je cesta toliko popravila, da so začeli otroci iz Ločnice zopet v šolo v Soro hoditi. Po-

magali so prvi teden vojaki, nato pa drugi delavci, najeti od agrarne komisije za uravnavo hudournikov.¹

Časopisni viri

Poročevalec »Slovenca« se je naslednje jutro po katastrofi odpravil v vlakom na lice mesta. Prav zato je »Slovenec«² precej natančneje opisal katastrofo kot »Slovenski narod«. Obširno se je s povodnijo ukvarjalo tudi »Jutro«. Časopisi so najhujšo situacijo postavljali v različna časovna obdobja: »Slovenec« med osmo in deseto uro zvečer, »Slovenski narod«³ med deveto in pol deseto, »Jutro«⁴ v čas po 11. uri.

»Slovenec«: *Ljudje so prišli zvečer domov s poljskega dela, ne da bi pričakovali niti najmanjše nesreče. Soparen dan je sicer obetal dež, nihče pa ni pričakoval tako silovite naravne nezgode, kakoršna je v noči od petka na soboto uničila skoro celo pokrajino od Polhovega gradca do Škofje Loke ...*⁵

»Jutro«: *Svetilo se je, da je kar vid jemalo, obenem pa neprestano treskalo in piskalo. Potok Ločnica, ki ima običajno v strugi par centimetrov vode, je v eni uri narastel tako strašno, da je zalil vso grapo in dosegel globočino 3 m. Nekako ob koncu Ločnice se nabaja hiša posestnika in lesnega trgovca Matevža Aliča, p. d. Šemiča (Šemica, op. a.), zraven pa hiša njegovega brata Janeza, ki se je pred dvema letoma ponesreči ubil. Pri tej hiši se je priženil neki ruski begunec, ki je poročil Aličevo hčerko Katro. Matevž Alič ima tamkaj tudi žago. Beli potok, ki teče mimo njegove hiše in se izliva v Ločnico, je zalil hišo, Ločnica sama pa je podrla in razbila žago. Izpodkopala je tudi hišo, od katere je ostala samo ena stena z dimnikom. Vdova Janeza Aliča se je rešila na dimnik, kjer se je držala krčevito toliko časa, da so prinesli lestev in jo rešili. Njene otroke pa so valovi med tem že iztrgali iz hiše in odgnali po grapi navzdol.*⁶

»Slovenec«: *Medtem ko je v Ljubljani padal le pohleven dež, je v vaseh Puštal in Ločnica divjalo silno neurje. Sora je ogromno narasla in prinašala s seboj mnogo peska, kamenja in lesa, ki ga še sedaj mnogo leži ob njenih bregovih. ... Takega neurja, kakoršno smo doživeli v noči od petka na soboto, pri nas niti najstarejši ljudje ne pomnijo. Bil je pravi sodnji dan. Sedeli smo mirno in zadovoljno zvečer doma pri večerji, ko je začelo rahlo deževati. Naenkrat pa smo slišali nekje od daleč votlo bobnenje in hrumenje. Ljudje se v prvem hipu groma in treskanja seveda niso ustrašili. Ko pa je začela dreti voda v hiše, so prestrašeni planili pokonci. Bilo pa je že prepozno.*

Neusmiljena voda je zahtevala svoje žrtve. V hišo posestnika Jožefa Detele je začela voda udirati, domači

ljudje pa so prestrašeni zbežali na peč. Voda je drla v hišo skozi okna. V svoji silni zadregi so ljudje hiteli, da rešijo, kar se še rešiti da. Edino živinče, domačo kravo, so pripeljali v hišo in jo postavili tako, da je stala s prednjimi nogami na klopi ob peči. Krava je molela iz vode samo še svojo glavo. V izbi pa sam pesek in gramoz in debela plast razmočene ilovice. ...

Pri posestniku Jožetu Kozjeku je voda podrla steno hlevu. Žival je preplašena stala v staji. Dvoje živinčet se je odtrgalo in ušlo, štiri goveda pa so lepo stopala na prod, ki ga je voda nanašala vedno višje. ...

Kako je bilo ponoči, je s težavo povedal Rus Aleksejev, kateremu je naliiv odnesel ženo in enega otroka. Drugega otroka je hitro vrgel na nekoliko vzvišeni prostor, med tem pa je voda že odnesla ženo z otrokom vred. Oblak se je utrgal okoli 10 zvečer in v par minutah je voda narasla za meter in še več ter udrila v vse hiše. Odnesele so ljudem živino, vse zaloge, obleko in opravo in tudi cele dele hiš. Nevihta je bila kratkotrajna. Med silnim grmenjem in treskanjem je prišel nenadoma naliiv, ki je uničil v par minutah ves dolgoletni trud in napor. Ljudje so si komaj rešili golo življenje. Na vasi pogrešajo dosedaj šest oseb, izmed katerih so dosedaj našli tri. Voda je ugrabila ženo Rusa Alekseja Katarino Aleksejevo, rojeno Alič, 24 let staro in njenega otroka. Poleg tega tudi njenega brata Vinka, starega 8 let, potem Alojzija, starega 12 let in Angelo (16 let). ... Voda je dalje zasula hlev in v hlevu eno kravo. Konja pa so potegnili zjutraj mrtvega iz vode daleč od doma. ...

*Aličevemu sosedu Matevžu Šimnicu je voda uničila žago. Kozolec mu je prevrnila, odnesti ga ni mogla zaradi njegove teže. ... Iz druge hiše, kjer so spali hlapci iz tamkajšnje žage, je naliiv odnesel v dolino hlapca Miha Justina, dočim se je njegov tovariš še v zadnjem trenutku rešil s tem, da se je oprijel zunaj stoječega oreha, za katerega se je držal, da ga ni odnesel nenaadni naliiv. Pogrešajo še sedaj dve osebi, med njimi eno žensko. ... Truplo Mihe Justina so našli danes zjutraj ob izlivu Sore v Savo.*⁷

»Jutro«: *Včeraj okoli petih zvečer so našli pod Okornovo žago na Sori 14 letnega sina [Alojza] pokojnega Janeza, ki je bil skoro popolnoma gol, Rusovo ženo in otroka so našli že dopoldne v grapi. Po kasnejših poročilih so potegnili dosedaj iz valov Sore in Save štiri, vse do šest let stare otroke, Šemičevega hlapca, konje, krave več prašičev in drugih domačih živali.*⁸

»Slovenec«: *Človeških življenj pa je voda zahtevala še več. Včeraj so našli pri Tacnu pod Šmarno goro trupli dveh deklet od 1 do 3 let. Splošno domnevajo, da so ta dekletca iz puštalske doline, kjer je voda odnesla neko celo hišo.*⁹

1 Župnijska kronika župnije Sora pri Medvodah.

2 Strašno neurje in poplava. *Slovenec*, 10. 8. 1924.

3 Katastrofalne nevihte in poplave. *Slovenski narod*, 10. 8. 1924.

4 Grozna noč v polhograjskem pogorju. *Jutro*, 10. 8. 1924.

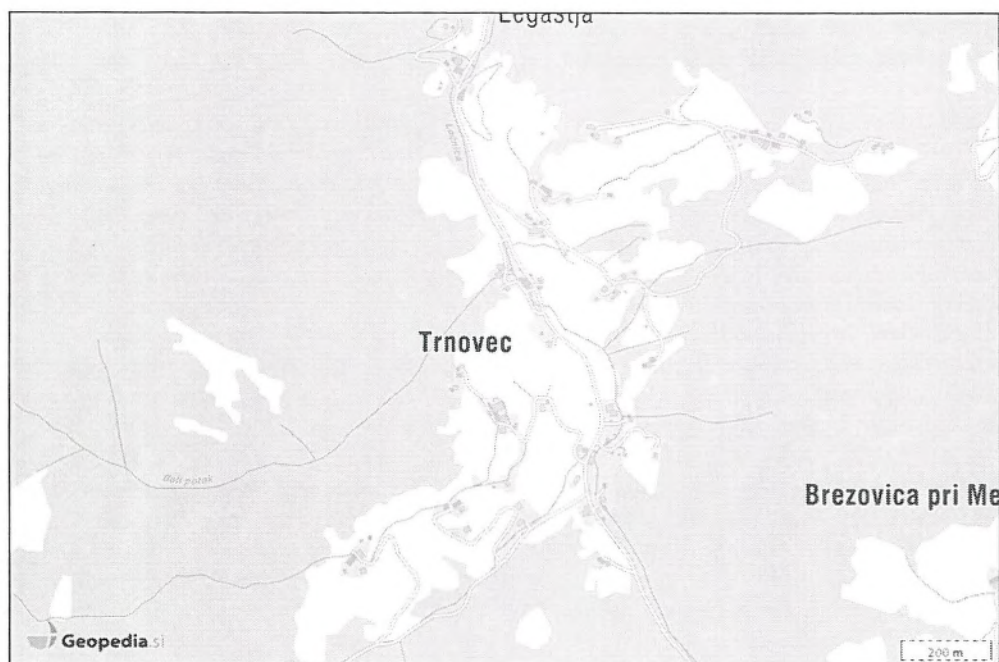
5 *Slovenec*, 10. 8. 1924.

6 *Jutro*, 10. 8. 1924.

7 *Slovenec*, 10. 8. 1924.

8 *Jutro*, 10. 8. 1924.

9 To sta bili enoletna Francka in dveletna Tončka Kristan iz doline Hrastnice. V hiši sta bili skupaj z mamo Antonijo, ki se ji je uspelo rešiti, hišo z obema otrokoma pa je odnesla voda (*Slovenski narod*, 10. 8. 1924).

Aličeva hiša je stala na mestu, kjer priteče Beli potok v dolino in se izliva v Ločnico. Danes teče vmes cesta, nekoč pa je bila ta pomaknjena bolj levo (gledano proti Medvodam).

»Slovenski narod« je po nesreči zapisal: *Najbolj je prizadeta vas Ločnica. Voda je odnesla eno hišo in več gospodarskih poslopij. Rusu Alekseju je hudournik ugrabil ženo in otroka. Ubogi mož je danes brez ljubljene družice in brez strehe. Ženo in otroka so našli pozneje ljudje in zdaj ležita oba na mrtvaškem odru. A tudi vas Sora je močno trpela. /.../*

Danes (v nedeljo) je vse polno ljudi iz bližnje in daljne okolice. Zlasti mnogo je bilo Ljubljancev, pa tudi Gorenjcev celo iz zgornje savske doline. Avtomobilov in biciklistov je v naši vasi (Sori, op. a.) nebroj. Po dolini pa je moralo vse peš naprej, ker ni več ceste v Ločnico in Knapuže. Danes hodi komisija po hišah in ceni škodo, ki jim jo je napravilo strašno neurje. /.../ O strašni katastrofi, ki je zadela pretekli teden naš kraj, bodo govorili vsekakor še pozni rodovi!¹⁰

Uradna poročila

Po naročilu velikega župana si je opustošenje pri Medvodah in v dolini Ločnice uradno prvi ogledal vladni tajnik Stanko Mašič. Dne 9. avgusta okrog poldneva je začel pri mostu čez Soro v Medvodah, ki se je zaradi nagrmdenega materiala nekoliko nagnil.¹¹ Nad Medvodami so bile poplavljeni polja,

vendar je voda hitro odtekala. Blizu Mednega so na savskem bregu že našli obe utopljeni deklici iz Puštala ter poginulega konja. Do ločniške doline je prišel ob enih popoldne z medvoškim županom Žirovnikom in komandirjem orožniške postaje v Medvodah, Sušnikom.¹² Prišli so do rudnika v Knapovžah. Teren so si ogledovali do sedmih zvečer. Ta dolina je od neurja sila trpela. Potok Ločnica je narasel za najmanj 2,5 m nad normalom ter poplaval vso dolino, kakor je dolga in široka. Dolga je približno pol drugo uro hoda in široka 10 do 30 metrov. Voda je razdrla popolnoma občinski kolovoz, ki vodi od vasi Sore v dolino do rudnika Knapovže. Mestoma ga je odnesla, na več krajih je strgana po več metrov debela plast zemlje, mestoma ga je pa tako razrila, da so nastale v njem do 1,5 metra globoke kotanje. Voda je podrla tri mostove. Leseni most pri Rakovniku pod vasjo Soro, preko katerega je peljala deželna cesta drugega reda iz Medvod v Škofjo Loko, je popolnoma odnesla. Od dveh drugih mostov v notranjosti doline so ostali samo betonski stebri, dočim je vse mostnice voda odnesla. Na mnogih mestih – naštetih bi se jih dalo najmanj 20 – se je radi silnega naliva odtrgalo pobočje hriba ter se vsulo v potok. Potok je s tem materialom deloma zasul svojo strugo, deloma ga je odnesel dalje ter ga odložil po travnikih in livadah ter poljih po dolini in jih vse prevlekel z gruščem, peskom in mivko ter jih tako popolnoma uničil. Potok Ločnica ne teče več v prejšnji strugi, ampak si je urezal popolnoma novo pot.

¹⁰ Podrobnosti strahovite elementarne katastrofe. *Slovenski narod*, 12. 8. 1924, str. 4.

¹¹ Zato je Mašič dal most zapreti za avtomobile in težke voze, vendar je bil do večera spet odprt, razen za vozila, težja od dveh ton. (Poročilo o ogledu okolice Medvod in doline Ločnice, Stanko Mašič, vladni tajnik (v nadaljevanju Mašičevo poročilo); ARS, AS 133, š. 12).

¹² Tudi Josip Sušnik je napisal poročilo za sresko poglavarstvo Ljubljana: Elementarna nezgoda v rajonu v Medvodah (ARS, AS 133, š. 12; v nadaljevanju Sušnikovo poročilo).

Hudourniki, ki drve v ta potok, so nanosili v dolino silne množine gruča, gramoza in skal ter na več mestih s tem materialom zaprli kolovoz, pa tudi potok zavrnili v novo smer. ... Dolina nudi pretresljivo sliko uničujočega dela razbesnelega elementa.¹³

Po precej natančnem poročilu je predlagal, da si poškodovane predele ogleda komisija, v kateri naj bi bila tudi inženirja s področja gradbeništva in urejanja hudournikov.

Tako so v naslednjih dneh sestavili komisijo,¹⁴ ki si je 11. in 13. avgusta ves dan ogledovala prizadeti teren. Ogledi so bili podlaga za ugotavljanje obsega katastrofe, za varnostne ukrepe in za pomoč prizadetim. Dne 14. avgusta so sestavili poročilo in v njem uvodoma opisali katastrofo. Dne 8. avgusta med pol deveto in enajsto uro zvečer je besnela nad Grmado in Stožcem¹⁵ silna nevihta, kakor je ni bilo že stoletja. Njeno vodovje je drvelo po štirih glavnih dolinah, ki se spuščajo od omenjenih vrhov na južno-zapadni strani proti Polhovimgradcu, na severu proti Škofjiloki, na severovzhodu proti Sori, na jugovzhodu proti Dvoru oziroma Gradaščici. Razdejanje je grozno in zlasti nad Polhovimgradcem najbolj strašno.

Doline so čez in čez ter večina od začetka do konca pokrite z debelo plastjo kamenja, podrtega drevja, odnešenega lesa, gruča, peska in blata. Od cest in potov, ki so bile po teh dolinah, povečini ni več sledu. Ne pozna se več, kje se je nekdaj vila struga potoka. Drevje je izruvano, njive, travniki, vrtovi zasuti, hiše podrt ali zasute. Ob razvalinah svojih domovij stoje prebivalci prepadlih, nemirnih vdratih oči, boječ se nadaljnjih nezgod. Tako strašna je splošna slika razdejanja. Še huje se bo pokazalo v podrobnem opisu za posamezne doline.

Vzrok te vodne katastrofe, ki je poleg silnih materialnih žrtev, zahtevala 18 človeških življenj, je sledeč: Radi trajnega dežja v letošnjem poletju so bila strma pobočja Grmade, Stožca in njihovih obronkov globoko premočena. Debele plasti mestoma bolj peščene mestoma bolj ilnate zemlje, dalje ogromne plasti gruča, ki se je nabral v teku stoletja na podnožju omenjenih vrhov, so bili polni vode. Njih teža je zelo narasla. Vendar so se še držale v ravnotežju, dokler jih ni silni naval dežja omenjene noči še unovič prepojil s silno množino vode. Radi tega je teža plasti presegla za obstoječe ravnotežje dopustno mero sklonitosti. Sesedati so se že začele plast za plastjo.

Sunki posameznih usadov, ki so že zdrčali v dolino, stresanje zemlje po drevju radi viharja, delovanje

curkov proniklih podzemskih voda so povzročili, da je zavzel ta pojav strahovite dimenzije, tako da so zlasti pobočja nad Polhovimgradcem v toliki meri razorana, da sledi nepretrgoma usad za usadom. Vzrok katastrofe so torej popolnoma naravni pojavi, ne kake neznane sile, o katerih govori ljudstvo.¹⁶

Sledili so opisi razdejanja v posameznih dolinah, polhograjski, ločniški in hrastniški. V dolini Ločnice je bilo po poročilu komisije najmanjše, vendar dovolj grozno. Polovico razdalje med vasema Ločnica in Sora je povsem pokrival naplavljen material, od enega pobočja do drugega. Spodnji predel doline ni bil tako močno naplavljen, vendar je bil kljub temu razdejan po vsej širini. Dolinska zemljišča so bila vsa uničena, popolnoma je odneslo 500 metrov ceste, preostala je bila popolnoma izprana. Mostovi so bili uničeni, številne hiše podrte. Najhuje je bilo v predelu Trnovca,¹⁷ kjer je strugo zasulo štiri metre visoko.

Dvakrat močnejše je bilo razdejanje v dolini Hrastnice, najhuje pa proti Polhovemu Gradcu. V polhograjski dolini so bile vse hudourniške grape zasute z več metrov debelo plastjo naplavine, prav tako približno 50 metrov široka dolina Velike in Male Božne. Podrta so bila vsa drevesa, s pobočij so polzeli plazovi, eden za drugim, močno poškodovane je bilo 25 odstotkov površine. Tudi hrastniška dolina je bila pokrita z naplavinami, vse do Sv. Barbare. Med Sv. Barbaro in Sv. Andrejem je bila dolina povsem uničena, spodnji del doline je bil uničen samo polovično. Celotna podoba je bila precej podobna ločniški, škoda pa je bila zaradi večje površine in večjega števila hiš sorazmerno večja.

Dan potem

Posebno poglavje je komisijско poročilo namenilo človeškim žrtvam. Podatki so bili tu še nekoliko drugačni kot v župnijski kroniki oz. v časopisih. Miha Justina, 28-letnega hlapca v Ločnici 11, naj bi voda odnesla med reševanjem živine iz hleva. Po poročanju »Jutra«¹⁸ naj bi ga nevihta našla na kozolcu-dvojniki, ki se je razklal, sam pa naj bi obležal mrtev potem, ko je skočil v vodo. Njegovo truplo so našli ob mostu pri cesti, ki pelje iz Medvod v Soro.

Usodo Aličeve družine je »Jutro« opisalo pod naslovom *Hiša smrti*.¹⁹ Časopisna poročila so se naslanjala na uradne zapisnike komisij, seveda pa tudi na izpovedi ljudi. Zato so si bile informacije večkrat nasprotujoče.

¹³ Mašičevo poročilo.

¹⁴ Člani so bili zastopniki sreske oblasti Ljubljana (sreski poglavar dr. Josip Ferjančič), sreske oblasti Kranj (dr. Karel Tekavčič), hidrotehniškega oddelka, odseka za zagradbo hudournikov (inšpektor ing. Vladislav Fasan, ing. Alojzij Štrancar), šumske uprave (višji gozdarski komisar ing. Andrej Odlasek), referenta za kmetijstvo (kmet. svetnik Franjo Trampuš) in zapisnikar, okrajni tajnik Ignacij Rus. (ARŠ, AS 133, š. 12).

¹⁵ Tošč (1021 m), Grmada (898 m).

¹⁶ ARS, AS 133, š. 12.

¹⁷ Trnovec – naselje pod rudnikom Knapovže, ki je obsegal tudi zaselek Ločnico. Po popisu prebivalstva iz leta 1910 je štel 91 prebivalcev.

¹⁸ *Jutro*, 10. 8. 1924, str. 3.

¹⁹ *Jutro*, 12. 8. 1924.

*Katarina Alič (levo) s sestro Ivano (roj. 1901),
ki je komaj nekaj mesecev po Katarinini smrti, 24. februarja 1925,
postala druga žena Nila Aleksejeva (zasebna last).*

Katarina Aleksejevič naj bi utonila med reševanjem dveletne hčerke Marije, ki je utonila z njo, njena sestra Angela pa pri reševanju pohištva in obleke. Oba brata, Vinka in Alojza, naj bi odneslo skupaj s hišo, medtem ko sta spala.

Dan po nesreči so po župnijski kroniki pri Tehovskem mlinu našli Katarino Aleksejevič. Do večera so bili pogrešani Angela in Vinko Alič, po nekaterih podatkih pa tudi dveletna Marija Aleksejevič in njen štirinajstletni stric Lojze. Slednje je poročala ogledna komisija, medtem pa je Stanko Mašič poročal, da so Lojzeta našli že takoj naslednji dan po nesreči v potoku pod vasjo Sora. Po njegovem poročilu so pogrešali še Angelo in Vinka.²⁰ Malo Marijo naj bi po nekaterih poročilih našli poleg matere (časopisni viri, uradna poročila), po drugih naj bi bila najdena med zadnjimi, skupaj s sedemletnim stricem Vinkom, ob izlivu Ločnice v Soro (župnijska kronika). Prav tam naj bi po nekaterih poročilih našli tudi Angelo Alič.²¹

Utopljenice so orožniške patrulje prenesle v mrtvašnici v Soro oz. k Sv. Katarini. Po poročanju »Jutra« so bili Aličevi otroci in Šemicev hlapec Justin že v nedeljo pokopani ob ogromni udeležbi prebivalstva.²²

Materialna škoda je bila ogromna, časopisi so o njej poročali že dan po katastrofi; vidi se, da tudi na podlagi uradnih poročil. *Mostovi v ločniški dolini so vsi porušeni. Kar je bilo lesenega, je voda odnesla, ostali so samo še betonski podzidki. Hribovje se je na več*

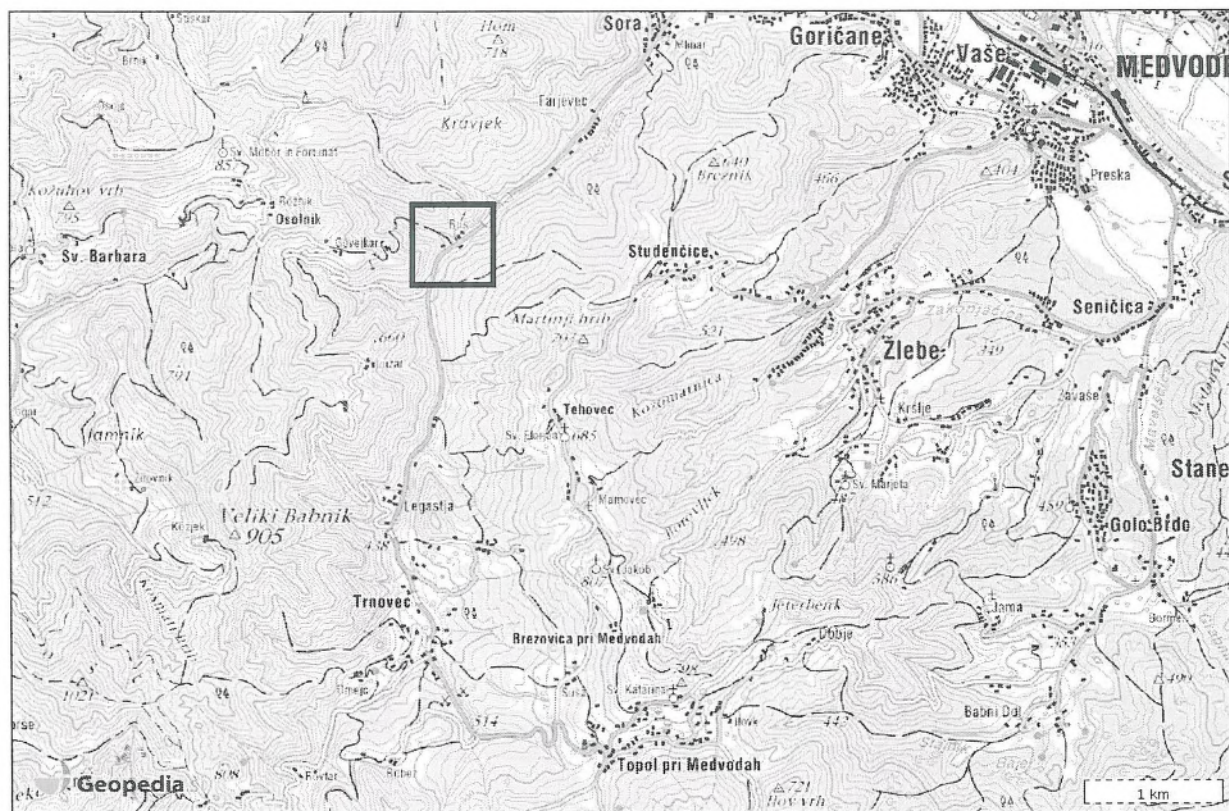
mestih utrgalo. Voda je odplavila vso zemljo v dolino. Na raznih mestih – pravijo, da na 40 – pa so se pokazali novi izvirki vode. /.../ V Medvodah je voda močno poškodovala most, pri katerem so uničeni štirje piloti. Most so morali zapreti za promet s težkimi vozovi in z avtomobili, ker je nevarnost, da se lahko poruši. /.../ Popoldan se je pripeljal z avtomobilom Nj. Vel. kralj,²³ ki si je ogledal močno poškodovani most. Na poti od Medvod do Sore so se na poljih poznali zelo žalostni sledovi nevihte. Travniki so večinoma poplavljeni. Vsi mali potoki so silno narasli. Tam, kjer cesta preskoči potok Ločnico, ki se izteka v Soro, je ta potok odnesel cel dobro zgrajen most. Ker je Sora odnesla vse mostove, je ves desni breg odrezan od sveta. Edino majhna brv, ki je sestavljena iz lestve in preko nje položenih desk, preko potoka Ločnice omogoča osebni promet. Potok Ločnica, ki teče po lepi dolini, je se sedaj silno močan. /.../ Vse hiše so več ali manj poškodovane. Nekaterim posestnikom je Ločnica odnesla hleve in dele skednjev. Gasilci so danes črpali iz hiš vodo, ki je vdrla vanje in nanese vanje peska in blata. Ob in v potoku leži polno izruvanega drevja, lesa in drugih stvari. Lepa cesta, ki je vodila ob potoku po dolini do višje ležeče vasi Ločnica, se skoraj ne spozna. Na njej leži do pol metra visoka plast kamenja, blata, peska, drevja in lesa. Ob potoku ležeče njive in travniki so uničeni z vsemi sadeži vred. Čim višje se vpenja pot, tem bolj je uničena. Narasle vode so izstopile iz struge in si poiskale drugih poti. Na treh krajih je voda popolnoma odnesla cesto, kakor tudi cele kose travnikov in hribovja. Težko je prodreti do vasi. Dolina nudi grozen pogled.

²⁰ Po Mašičevem poročilu, medtem ko ju Sušnikovo poročilo niti še ne omenja.

²¹ ARS, AS 133, š. 12, Poročilo ogledne komisije o vodni katastrofi v Polhograjskih dolomitih z dne 8. avgusta 1924, str. 9 in 12 (v nadaljevanju Poročilo ogledne komisije).

²² Jutro, 12. 8. 1924.

²³ Prispel je z Bleda v spremstvu admirala Price. V Medvodah se je ustavil za 20 minut, potem pa se obrnil proti Škofji Loki (Mašičevo poročilo).

Dolina Ločnice, kjer je avgusta 1924 divjalo neurje. Na sredini doline še stoji hiša, ki jo je Nil Aleksejevič zgradil po povodnji in se ji še vedno reče pri Rusu.

Vsepovsod leži drevje in na široko se vali umazana voda. ... Vas Ločnica je skoraj uničena. Eno hišo je odnesla voda, kakor tudi večino gospodarskih poslopij. Steno neke še preostale hiše je voda prevrgla preko ceste proti pobočju hriba. Naliv je odnesel seboj pohištvo, živino, vse pridelke na njivah, prst, tako da je ostalo samo golo kamenje. Nahajalo se je tam tudi 20 klaster lesa, ki ga je naliv vsega odplaval v dolino. Povsod je polno plazov. Voda je odnesla kar cele kupe hriba.²⁴

Za nujne ukrepe je že orožniški komandir Sušnik predlagal vojaštvo, medtem ko so orožniki nudili prvo pomoč prizadetim. Ogledna komisija je tri dni pozneje ugotovila, da bi za te ukrepe (med drugim 60 tisoč kubičnih metrov izkopa in nasipa, več kilometrov zavarovanj obrežij in poti, obnovitev mostov, škarp itd.) potrebovali najmanj 450 vojakov, od tega 100 mož v Medvodah. Za njihovo oskrbo in nastanitev naj bi poskrbela županstva.

Škoda

Materialno škodo, ki je v dolini Ločnice nastala zaradi plazov in poškodovanega gozda, so hidrotehniški strokovnjaki ocenili na 200 tisoč din, za

popravo poti, čiščenje in ureditev potokov in za zavarovanje bregov pa bi po njihovem potrebovali 450 tisoč dinarjev.²⁵

Kmetijski izvedenci so izračunali, da je škode na travnikih, njivah in vrtovih, na sadnem drevju, pridelku, živilih, na poslopih in inventarju, živini in ribjem zarodu, obleki in denarju ter dodatno na občinskih cestah za skoraj pet milijonov dinarjev (4,875.000).²⁶ Od tega naj bi nekaj več kot tretjina (1,900.000 din) odpadlo na kranjski srez, ostalo pa na srez Ljubljana - okolica. Celotna škoda naravne katastrofe je po oceni komisije znašala 27,626.500 dinarjev.

Dne 13. avgusta so na orožniški postaji v Medvodah sestavili seznam poškodovancev. Iz občine Medvode jih je bilo 89, od tega z območja Ločnice 22 fizičnih in ena pravna oseba – ljubljanska škofija. V decembru so seznam dopolnili s podporami, ki so jih poplavljenca že dobili.

²⁴ Slovenec, 10. 8. 1924.

²⁵ Poročilo ogledne komisije.

²⁶ Prav tam, str. 15.

ime, naslov	ocenjena škoda ⁺	podpora do decembra ⁺
Lovrenc STANOVNIK, Govejek 1	37.500	2.000*
Janez BUKOVEC, Govejek 8	25.000	1.000*
Jakob ZALETEL, Govejek	12.500	—*
Janez ČARMAN, Govejek 6	25.000	1.000*
Anton ČARMAN, Govejek 5	20.000	1.000
Andrej STANOVNIK, Govejek 9	20.000	1.000
Miha NOČ, Govejek 10	5.700	400
Anton KREK, Govejek 4	10.000	1.000
Marija BOŽNAR, Govejek 7	4.000	300
Lovrenc OMEJC, Tehovec 7	5.050	500*
Frančiška RUDOLF, Trnovec 11	5.000	1.500
Janez RUDOLF, Trnovec	1.000	500
Janez (Jakob) POLENŠEK, Trnovec	12.000	1.000*
Janez JAMNIK, Trnovec	2.500	400
Jožef DETELA, Trnovec	4.420	2.000
Jožef KOZJEK, Trnovec	25.350	5.000
PUSTOVRH – dediči, Trnovec 16	2.500	1.000
Jožef DOLINAR, Trnovec	25.000	1.000
Marija ALIČ, Trnovec 12	376.225	20.000*
ljubljska škofija	50.500	—
Jakob KRŠINAR, Trnovec	5.100	1.000*
Jožef KRMEL, Trnovec 6	21.900	3.000*
Martin LOČNIŠKAR, Trnovec	5.000	300
Amalija SUŠNIK, Trnovec	1.500	1.000
Franc BUKOVEC, Trnovec	16.200	4.000
Anton BUKOVEC, Ločnica 25	31.400	3.000
Jakob BUKOVEC, Ločnica	1.000	500
Janez ERBEŽNIK, Trnovec 1	125.000	3.000
Tomaž ZALOŽNIK, Trnovec 8	9.350	1.000*
Matevž ŠEMIC, Trnovec	444.638	3.000
Franc ERBEŽNIK, Trnovec, trgovina z živili	132.300	5.000
TEHOVNIK – dediči, Tehovec 1	61.000	—*

⁺ – vrednosti so v dinarjih

* – opomba »potrebni podpore«

Najbolj je bil prizadet zaselek Ločnica, ker tu pridrvi z levega brega, z Velikega Babnika, hudournik Beli potok. *Ta hudournik je svojo več kot pet metrov globoko strugo popolnoma zasul z druščem ter začel potem valiti po njem v Ločnico velike skale, ki so z vso silo priletele v hišo Marije Aličeve, v njen pod ter na kozolec in žago Matevža Šimica.*²⁷ To dejstvo potrjujejo tudi številke. Najhujše razdejanje je bilo pri hišah št. 11 in 12, ob Šemicevi žagi in pri sosednji, Aličevi hiši, ki je stala prav na nasprotni strani hudournika.

Dejansko škodo, ki so jo utrpeli posamezniki, so popisali že vladni tajnik Stanko Mašič, komandir orožniške postaje v Medvodah Josip Sušnik in ogledna komisija. Delno so jih povzeli časopisi.

Močno je bil poškodovan Tehovski mlin, last dedičev pokojnega veleposestnika Janeza Tehovnika. Voda je spodnesla južno steno, nakar se je porušila streha, notranjost je bila poplavljen, polna peska in blata. Uničena je bila notranja oprema. Kočarju Janezu Rudolfu (Ločnica 11) je odneslo svinjak, šupo, seno in del hiše. Notranjost je bila poplavljen in nasuta s peskom. Potok je potem, ko je spremenil strugo, tekkel ob obeh straneh hiše. *Družina obstoječa iz 3 oseb se je še pravočasno rešila skozi okno in zbežala v zraven se nahajajoči hrib. Rudolfu je voda demolirala vso pohištvo in mu nalomila en del hišnega stropa, tako da visi isti oziroma se je ponizal in kaže odprtine. Dalje je pri Rudolfu v hlevu utonila 1 koza.*²⁸ Posestniku Jožefu Deteli (Ločnica 17) je voda poplavlila hišo in hlev (do višine meter in pol) ter nanosila v vse prostore pol metra debelo plast peska in blata. Domači so se rešili na peč, kravo pa so postavili s sprednjimi nogami na klop, kot je opisal tudi »Slovenec«.²⁹ Poleg pohištva v hiši je bilo uničenih še sedem arov sadnega vrta. Je pa spremenjena struga Ločnice po povodnji drla tik ob zidu hiše in jo še dodatno ogrožala. Janez Kozjek, posestnik iz Ločnice 14, je ostal brez svinjaka in dveh svinj, šupe s senom in staje za živino, poleg tega mu je uničilo pol hektara polja in močno poškodovalo hlev. *V hlevu se je nahajalo 6 glav goveje živine. Dva vola sta se takoj odtrgala od jaslí. Eden je pobegnil v breg in so ga dopoldne vlovili, drugega je pa potegnil hudournik s seboj, ga zavlekel v potok, ki ga je nesel kakih 400 korakov daleč. Izvlekli so ga iz potoka močno pobitega. Ostale štiri glave so se rešile pred zadušenjem na ta način, da so se povzpele na nanošeni grušč. Na srečo je hudournik odprtino na čelni strani v jutranjih urah sam zamašil tako močno z gruščem in drevjem, da voda ni mogla več v hlev. Zjutraj so živino rešili. Pri hlevu je čelna stran, kakor rečeno, popolnoma porušena, dolžinska stena ob hudourniku pa kaže močne razpoke.*

²⁷ Mašičevo poročilo, str. 3.

²⁸ Sušnikovo poročilo, str. 2.

²⁹ Slovenec, 10. 8. 1924.

Fotografija prikazuje mesto, kjer je do avgusta 1924 stala Aličeva hiša. Preživeli Nil Aleksejev se je umaknil v breg za hišo. Nekoliko stran je stala Šemiceva žaga, danes je tam hiša z naslovom Trnovec 13 (foto: M. B., oktober 2011).

Voda izpodjeda tla in se je bati, da se hlev poruši.³⁰ Mariji Alič (Ločnica 12) je – poleg petih družinskih članov – odneslo hišo in gospodarsko poslopje, kozolec, poln žita, šest glav živine, vso obleko za devet oseb, šest voz, vprego in nekaj polja in travnikov, skratka vse premoženje. Stanovanjsko poslopje je hudournik popolnoma porušil, tako da je ostalo od nje samo en del. Vse ostalo, razen temeljnih zidov, je voda odnesla. Velikansko silo, ki jo je tukaj hudournik izvajal na hišo, razodeva najbolje dejstvo, da je en kot hiše – maso zidovja 2 x 1 x 1 m – vrgla iz potoka 4 m daleč. Pri podu in hlevu je izpodneslo spodnji del, nakar se je strešno ogrodje zrušilo. Ostalo je na mestu. Marija Aličeva je živela skupaj s petimi otroci in z zetom Nikom Aleksejevičem, bivšim ruskim vojnim ujetnikom, ki je poročil hčerko Aličeve Katarino.³¹ Posestvo Matjeva Šemica (Šimica) je ležalo južno, tik ob Aličevem. Poleg hiše in dvojnega kozolca (toplarja) je stala žaga na vodni pogon s turbino. Hudournik je izpodnesel kozolcu stebra in ga tako zrušil. Vendar je ostal na mestu; pokvaril je nadalje voz pri žagi in napolnil odvodni kanal z gruščem. Podrl je tudi 7 kašt (skladovnic) žaganic, ki jih je potem potok odnesel. Prav tako je potok dvignil in odnesel seboj 200 hlodov. Voda iz potoka je udrla v stanovanjsko hišo in nanesla

v turbino polno peska, pred hišo pa v dovodnem kanalu nagromadila vse polno drevja in lesa, ki ga je prinesla iz skrajnega gornjega dela doline. Šimic ceni škodo na 200.000 din. Temu gospodarju je utonil blavec Miha Justin, ki so ga našli že zjutraj na žagi pod Rakovniškim mostom.³² Poročilo obhodne komisije je omenjalo za skoraj 46.000 dinarjev škode pri lesu (na žagi), odneslo je ves živež, nekaj nad tono pšenice, popolnoma pa so bile poškodovane tudi vodne naprave pri žagi. Posestvo Franca Erbežnika (Ločnica 13) je ležalo kakšnih pet minut nad Šemicem. Voda je uničila 1,5 hektara polja, nekaj hišne opreme in prodajalno z mešanim blagom, kjer je odnesla vse blago: sedem vreč moke (skupaj 595 kilogramov), šest vreč soli, dva zaboja mila, 50 zavitkov vžigalic, tri zaboje sladkorja, 200 litrov žganja, meso in slanino celega prašiča in nekaj denarja).³³ Ivanu Omejcu iz Trnovca 10 je odneslo kovačnico in šupo, gospodarsko in mlinsko orodje ter mu poškodovalo četrto hektara polja. Prav tedaj si je nameraval postaviti mlin, pa mu je voda spodnesla že postavljene stebre pri poslopju in del strehe.³⁴

Iz zaselkov v hribovju nad Ločnico so prihajali kmetje in tožili, da je voda odnesla prst s polja in

³⁰ Mašičevo poročilo, str. 3.

³¹ Prav tam, str. 4.

³² Prav tam.

³³ Poročilo ogledne komisije, Priloga 1, str. 6.

³⁴ Mašičevo poročilo, str. 4.

pridelek. Precej škode so imeli tudi na košenicah in seveda poteh. Pri rudniku Knapovže v prvih dneh po katastrofi niso ugotovili škode.³⁵

Vlada v Beogradu je bila o katastrofalnih povodnjih (ki so divjale tudi drugod po Sloveniji in Jugoslaviji) seznanjena že takoj naslednji dan. Posebno slovenski ministri, Kulovec za kmetijstvo in notranji minister Korošec, so se angažirali in organizirali pomoč. Vlada je sprva namenila ponesrečencem dva milijona kron,³⁶ pozneje, ko je bila škoda ocenjena na 10 milijonov din, pa je prvi obrok pomoči znašal štiri milijone kron in 59 vagonov žita. Od tega je ljubljanska oblast dobila le 400 tisoč kron in štiri vagone žita.³⁷ Ta prvi obrok so namenili le tistim krajem, ki so *najbolj trpeli in niso doslej še nič dobili*.³⁸ Kulovec je pri ministru za javna dela dosegel obljubo, da bodo z javnimi deli začeli popravljati uničene ceste, mostove in druge poškodovane javne naprave.

Kako neuspešna in nezadostna je bila pomoč obubožanim ponesrečencem, pripovedujejo njihove pisne prošnje, ki so jih okorno in v slabi slovenščini sestavljali in pošiljali na vsa mogoča oblastva, najpogostejše velikemu županu. Tudi stalno novi seznam *podpor res potrebni in vredni* dokazujejo nemogoč položaj prizadetih in nezmožnost oblasti, hitro in učinkovito ukrepati.

Razlaga strokovnjakov

Že v poročilu 14. avgusta 1924 je ogledna komisija precej natančno opisala vzroke katastrofe. Tipično hudourniški značaj področja, strma pobočja in krhka podlaga so botrovali pojavi, ki je *znan pod imenom 'Murgang', to je, [ko] v hudourniški strugi ni več tekla čista voda, ampak masa, sestavljena iz vode, grušča, peska, podrtega drevja i.t.d. Taki tekoči masi, ki ima do dvakrat večjo specifično težo, kakor čista voda, se ne more ustavljati nič. Kakor plaz je podirala hiše in druge objekte, ki jih je dosegla na svojem pohodu v dolino*.³⁹

Ob koncu novembra je Udruženje jugoslovanskih inženirjev in arhitektov v Ljubljani priredilo predavanje o hidrografiji in drugih tehničnih podrobnostih *polhovgrajske katastrofe*.⁴⁰ Predavatelj, generalni inšpektor inženir Sbrizaj, je povedal, da je v sedmih urah po povodnji pritekla voda iz Sore v Savo pri Litiji, kjer se je gladina v kratkem dvignila za skoraj meter in pol (na 180 centimetrov), potem

pa hitro spet padla na 80 centimetrov. Ugotovili so, da je v času nevihte na območju 50 kvadratnih kilometrov padlo več kot tri milijone in pol kubičnih metrov vode. Tudi Sbrizaj je poudaril pomen strmega terena (Ločnica in Hrastnica od 23 do 48%o naklona), in njegovo sestavo. *Zanimivo je zgled, ki nam ga je nudila ravno ta katastrofa*, piše v župnijski kroniki, ki povzema predavanje, *kako nevarno je takozvano zapiranje vodnih ožin z različnimi vodnimi in industrijskimi napravami. Voda mora imeti prost odtok posebno v takih ožinah, drugače se nabere, pritisne z ogromno silo in pogin je neizogiben. To se je pokazalo posebno na žagah Aličevi-Šimic v Ločnici in Fojkarjevi in Petačevi v Hrastnici. Tam se napravi v slučaju porasta vode naravnost vodni mlin, ki vse zmelje, dvigne, poruši, odnese ...*⁴¹

Predavatelj je pokazal tudi več slik *raznih porušenj* in končal z ugotovitvami svojega poizvedovanja, kdaj bi se takšna katastrofa utegnila ponoviti. Povedal je, da se mu je *na več mestih reklo, da se ponavljajo podobne katastrofe v teh krajih približno na 300 let, on pa tudi sodeč po vseh znakih in možnih virih študija, da take katastrofe nimamo pričakovati še 1000 let ...*⁴²

Življenje teče naprej

V Sori so ustanovili krajevni pomožni odbor za poplavlence, kar so razglasili tudi v časopisih. Po posameznih župnijah v okolici Ljubljane in na Gorenjskem so nabrali 4.650 din, od drugih darovalcev, med katerimi je bil na primer prof. Janko Mla-kar, pa 18.350, skupaj okroglo 23.000 dinarjev. To so razdelili 6. decembra 1924. Druge podpore so prihajale še od velikega županstva, sreskih poglavarstev in županov. Županstvo Medvode je nabralo 1.915 din, Kmečka posojilnica v Ljubljani je darovala 8.635 dinarjev. Ta denar je bil prav tako razdeljen poplavlencem iz Medvod in Sore (kar je razvidno iz seznama orožniške postaje).

Veliko hvaležnosti – pa tudi jeze in sumničenja! je zapisal župnik v kroniki. Med ljudmi je šel glas, da so v cerkvah v Preski in Sori nabrali precej denarja, posebno sorški župnijski urad naj bi dobil večje vsote denarja od nekaterih bank in zadrug. Ta denar so delili med prizadete, vendar brez vsakih seznamov, ki bi nato omogočili pravičnejšo delitev državnih in drugih podpor med preostale, ki pomoči še niso prejeli. Orožniško poročilo je sumilo, da je pri delitvi cerkvenega denarja šlo za strankarske name-ne, celo za zlorabo darovanega denarja.⁴³ Okrajno glavarstvo je poročalo velikemu županstvu, da je samo sorški župnik razdelil 11.500 dinarjev, ne da bi se vedelo komu. Sicer so se zaradi privatnih pod-

³⁵ Prav tam.

³⁶ Prva pomoč za po povodnji poškodovane. *Slovenec*, 12. 8. 1924.

³⁷ Prva pomoč za prizadete po povodnji in toči. *Slovenec*, 24. 8. 1924.

³⁸ Prav tam.

³⁹ Poročilo ogledne komisije, str. 10.

⁴⁰ Polhovgrajska vodna katastrofa. *Slovenec*, 29. 11. 1924, str. 4.

⁴¹ Župnijska kronika župnije Sora pri Medvodah.

⁴² Polhovgrajska vodna katastrofa. *Slovenec*, 29. 11. 1924.

⁴³ ARS, AS 133, š. 12.

por zmanjšali zneski državne podpore, v občini Medvode za skoraj 6.000 din.

Že 4. decembra pa je na približno istem območju kot štiri mesece pred tem ponovno poplavljaljo. V ločniški grapi je povodenj uničila pravkar vzpostavljene zasilne komunikacije z dolino. *Poplavljenici* so se 4. januarja 1925 sestali s poslancem Brodarjem (SLS),⁴⁴ ki je imel v Sori politični shod, in ga prosili za državno podporo in odpis davkov.

Naravne ujme so se nadaljevale tudi v letu 1925 in 1926.⁴⁵ Septembra 1926 so bili spet huje prizadeti Polhograjski Dolomiti, vendar bolj proti Polhovemu Gradcu in Škofji Loki (dolina Hrastrnice). V sorški župnijski kroniki je omenjeno, da je Sora odnesla vse mostove po vaseh, vključno s tistim na državni cesti v Medvodah. Kaj več župnik ni zapisal.

Februarja 1928 so se posestniki iz Sore obrnili na oblastni odbor ljubljanskega velikega županstva in prosili za strokovni ogled in načrt za preprečitev nadaljnjega poplavljanja in uničevanja kultivirane zemlje s strani hudourniškega potoka Ločnica. Oblastni odbor je zadevo prepustil velikemu županu, ker sam ni imel ustreznih služb. Sredi marca 1928 so z županstva poročali: *Zaradi vremenskih nezgod je potok Ločnica v zadnjih letih povzročil na hišah, zemljiščih in komunikacijah velikansko škodo. Prizadete občine ga že več let skušajo regulirati, a pri vsakem večjem naliivu jim potok uniči skoraj vse delo. Uspešno se da Ločnica regulirati le tedaj, če se prepreči abnormalni donos materiala, ki prihaja v večji ali manjši množini iz vseh pritokov Ločnice, posebno pa iz pritokov njenega povirja in njenega levostranskega pritoka nazvanega 'Beli potok'. Ta abnormalni donos materiala se da preprečiti edino z zgradbenimi napravami in kulturnimi ukrepi ...*⁴⁶

Izdelan je bil natančen in obsežen načrt del, ki bi z betonskimi in lesenimi pregradami s predtlaki ali brez preprečil oz. vsaj bistveno zmanjšal poplavno ogroženost. Toda račun je bil visok: samo gradbena

dela pri potoku Ločnica in večjih pritokih bi stala 960.000 din, treba pa je bilo prišteti še gradbene stroške pri številnih manjših pritokih, kar bi stalo še dodatnih 250.000 din. Od tega je na prizadete občine odpadlo 30 odstotkov, kar pa se jim je zdelo absolutno preveč. Od štirih občin, katerih občani so imeli na tem območju svoja posestva, bi denar prispevali le medvoška in sorška, medtem ko sta občini Stara Loka in Mavčiče vsakršno sodelovanje odločno odklonili. Tudi po ponovnem pozivu ljubljanskega oblastnega odbora septembra 1928, naj občine zvišajo oz.odobrijo prispevke, ni bilo odziva. Celo sorški občinski odbor se je umaknil in izjavil, da so imeli predlagatelji v mislih le gradnjo močnih nasipov v spodnjem delu ločniške grape, od žage Gašperja Pokorna do izliva Ločnice v Soro. Tako je bila zadeva sredi aprila 1929 odpravljena in kot neizvedena arhivirana.⁴⁷

V literaturi

Slabo poldrugo desetletje pozneje je povodenj v grapi opisal Jan Plestenjak v črtici Tinač. Bistvo zgodbe je sicer drugje,⁴⁸ vendar je za nas zanimiv opis povodnji. Plestenjak opisuje povodenj v Hrastrnici, vendar je prikaz tako splošen, da z njim lahko še enkrat podoživimo dogodke, ki so se odvijali v začetku avgusta 1924 v Ločnici. Takole piše: *Tedaj pa se je že ulilo. Udarjalo je v okna, da so se z oken razlile luže po hiši. S hribov so hudourniki naraščali, vlačili za seboj drevje, grmičevje, parobke, skalovje, zalivali, polnili in jezili grapo, ki je naraščala v jezero. ... Tinač je samo buljil skozi okno. Bil je že večer in voda je le motno odsevala. Kadar je tresčilo in je blisk razsvetlil vso grapo, vse jezero, se je Tinač zdrznil. Lomastenje drevja je udarjalo na ušesa, kamenje in hlodi so se bili med seboj, vrhači so razjezili grapo, da se je razširila v jezero. Med treskanjem, bobnenjem in med žvižgom viharja je zakipela molitev Tinača, Marijane in otrok. Z nasprotnega brega se je odprl nov hudournik in butnil v sredo grape. Tinač je videl, ko se je zablistalo. ... Jok, kričanje, klicali so Mater božjo na pomoč, treskalo je, voda je vdiral skozi vrata ... Tinač je skočil še po odejo v sobo, nato oprtal Tončka in se sunkoma pognal skozi vrata, a voda mu je segala že čez pas in ga zanašala. ... Tonček je zajokal, nanadoma pa je jok utonil v vrtincu. Val se je zagnal v Tinača, ga podrl in ga zavrtinčil v strugo. Nato je zabreščalo in počilo tramovje, sesula se je streha, odrezalo je hišo in jo pognalo za svojim gospodarjem v divjajoči tok ...*⁴⁹

⁴⁴ Janez Brodar (1885–1969) je bil v obravnavanem obdobju poslanec SLS v narodni skupščini, načelnik centralnega odbora Jugoslovanske kmečke zveze, hud nasprotnik kmečkolavskega gibanja, pozneje ljudskofrontnega gibanja, protikomunist, med drugo vojno organizator belogardizma oziroma domobranstva na Gorenjskem. Umrl je v tujini, kamor je zbežal ob koncu vojne (Enciklopedija Slovenije, zv. 1, str. 387).

⁴⁵ 1925: 14. in 15. 6. – poplave v občinah Polhov Gradec, Horjul, Vrhnika; 18. 6. – neurje in povodenj nad Št. Joštom in okrog Vrhnike; 22. 12. – poplave v okolici Ljubljane (Črni Vrh, Polhov Gradec). 1926: 14. in 15. 7. – poplave okrog Polhovega Gradca, Pijave Gorice, Želimelj; 3. 8. – hude nevihte v Sentvidu in okrog Ljubljane; 7.–9. 8. močno deževje in poplave v okolici Polhovega Gradca in jugovzhodni ljubljanski okolici; 27.–28. 9. – močne poplave v okolici Ljubljane, v Polhograjskih dolomitih, okrog Škofje Loke; 1927: 23. 7. – toča okrog Vrhnike, Brezovice do jugovzhodne ljubljanske okolice.

⁴⁶ ARS, AS 92, f. 132: Regulacija hudournika Ločnica (št. zadeve 27953).

⁴⁷ ARS, AS 133, š. 12.

⁴⁸ Družina siromašnega gostača, ki mu uspe postaviti lastno bajto, uživa v njej le eno zimo, že prvo pomlad pa jo poruši neurje in umori tudi Tinača in njegovega sina Tončka.

⁴⁹ Plestenjak, Potrebuježi, str. 34–35.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 92, Oblastni odbor Ljubljanske oblasti

AS 133, Okrajno glavarstvo Ljubljana – okolica,
š. 12Župnijska kronika župnije Sora pri Medvodah,
1924

ČASOPISI

Slovenec, 1924*Slovenski narod*, 1924*Jutro*, 1924

LITERATURA

Allgemeines Verzeichnis der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien, 1915.*Enciklopedija Slovenije* 1. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987.Plestenjak, Jan: Tinač. *Potrebuježi*. Ljubljana : samozaložba, 1938 (Domžale – Groblje Misijonska tiskarna), str. 23–35.

SUMMARY

The flood in the Ločnica stream valley of 8 August 1924

In the 1920s the Škofja Loka area was hit by two especially devastating floods: one in early August 1924 and one in September 1926. The latter, which affected the Hrastnik stream valley, has been subject to extensive writing in the recent years.

On the other hand, little is known about the flood of 1924 and its consequences for the Ločnica stream valley. On the evening of 8 August 1924 a storm appeared unexpectedly, after a sunny and a bit humid day. At first, people, tired from a day's work in the fields (some already asleep), paid no attention to the lightning and big raindrops. A few moments later, when they arose to find the storm more violent than usual, it was too late for many. The following morning seven people in the valley were missing, including children. Until midday their bodies were found in the slowly-receding stream, on the bottom of river gravel and silt. The entire valley was buried under the rubble, the road and a few houses were washed away, and the passage was further blocked by toppled trees. Help soon came from both the state and civilian spheres, but the road was not patched up until as late as the end of November. The »flooded population« also received financial aid, which was, however, distributed fairly unequally, only engendering additional agitation and disappointment.

A few months later experts elucidated the nature of the violent storm at a lecture held in Ljubljana. They established that for the brief duration of the storm the area of barely 50 km² received 3.7 million m³ of precipitation. The sheer volume of water caused the Sava River near Litija to rise by a meter and a half. The lecture, however, concluded on a fairly optimistic note: according to experts' estimates, the next flood of such proportions would not take place for another thousand years.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 061.2(497.4Vipava)"19"
929Črnilogar O.

Prejeto: 11. 7. 2011

Jurij Rosa

prof. zgodovine in sociologije, arhivski svetovalec, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici,
Trg Edvarda Kardelja 3, SI-5000 Nova Gorica
e-pošta: jurij.rosa@pa-ng.si

Duhovnik Otmar Črnilogar, predsednik Planinskega društva Vipava (1967–1970): s prikazom odziva oblasti ob njegovem vodenju društva

IZVLEČEK

Študija prikazuje duhovnika, profesorja in prevajalca Otmarja Črnilogarja (1931–1999), ki je bil ob mnogih dejavnostih svojega poklicnega dela tudi vnet ljubitelj gora, preroditelj planinske dejavnosti na Vipavskem in dobra tri leta (1967–1970) predsednik Planinskega društva Vipava. Raziskava skuša prikazati stanje v vipavskem planinskem društvu pred njegovim prevzemom vodenja društva ter prerod društva v času njegovega predsedniškega položaja. Pisec se posebej ozira na pojav duhovnika, predsednika neke civilne organizacije v času socializma in odnos oblasti do njegovega vodenja društva ter vpliva, ki ga je z njegovo dejavnostjo zaznavala med vipavskimi gorniki in v širšem družbenem okolju.

KLJUČNE BESEDE

Otmar Črnilogar, Planinsko društvo Vipava, predsedniški položaj duhovnika, odnos oblasti

ABSTRACT

**PRIEST OTMAR ČRNILOGAR, PRESIDENT OF THE VIPAVA ALPINE SOCIETY (1967–1970):
WITH A PRESENTATION OF THE AUTHORITIES' REACTION TO HIS PRESIDENCY**

The study presents the priest, professor and translator Otmar Črnilogar (1931–1999), who not only pursued a variegated professional career but was also a fervent lover of mountains, a revivalist of alpine activities in the Vipava Valley and for a little more than three years (1967–1970) President of the Vipava Alpine Society. The research aims to show the state of affairs in the Vipava Alpine Society before Črnilogar's assumption of presidency and its revival under his leadership. The author pays particular attention to the phenomenon of a priest as a president of a civilian organisation during socialism as well as the way in which the authorities reacted to his leadership and influence of his activities both on Vipava mountaineers and in a broader social environment.

KEY WORDS

Otmar Črnilogar, Vipava Alpine Society, priest's presidency, reactions from authorities

Prof. Otmar Črnilogar (1931–1999), duhovnik in dolgoletni župnik v Podragi, je v svojem prekratku življenju opravil velika dela. Najprej za duše pri službovanju v župnijskih skupnostih in drugod, kjer je opravljal duhovniško poslanstvo, še bolj pa pri vzgojnem, znanstvenem in kulturnem snovanju v širšem slovenskem prostoru.

Otmar Črnilogar je bil tudi navdušen občudovalec in obiskovalec gora, plezalec, vzgojitelj mnogih gornikov, ki so se ob njem navdušili za lepote stvarstva in zavzeto obiskovanje gora, kakor tudi za doseganje zahtevnejših gorskih ciljev. Ko sem prebiral različne njegove življenjepise in gorniško slovstvo, mi je vedno stopalo pred oči njegovo vodilno mesto v Planinskem društvu Vipava pred dobri štirimi desetletji. Predvsem ta zorni kot njegovega življenja sem želel podrobneje spoznati. Pravzaprav je bilo o njegovem delu pri vipavskem planinskem društvu že precej napisanega in objavljenega. Bolj kot njegove neprecenljive zasluge za dobrobit gornišstva na Vipavskem in Primorskem sem želel podrobneje raziskati, kako je bilo mogoče, da je bil katoliški duhovnik predsednik Planin-

skega društva (PD) Vipava. Na tem položaju je bil v času družbenopolitične ureditve, ki je postavljala na stranski tir cerkvene ljudi, zlasti pa duhovnikom onemogočala zasedbo vodilnih mest civilnih organizacij. Morda je bilo to nekoliko lažje doseči v okolju zgornje Vipavske, kjer je bila verska oziroma cerkvena pripadnost močna. Želel sem ugotoviti, kako je na to gledala civilna oblast kakor tudi njegovi duhovniški sobratje in predpostavljani.

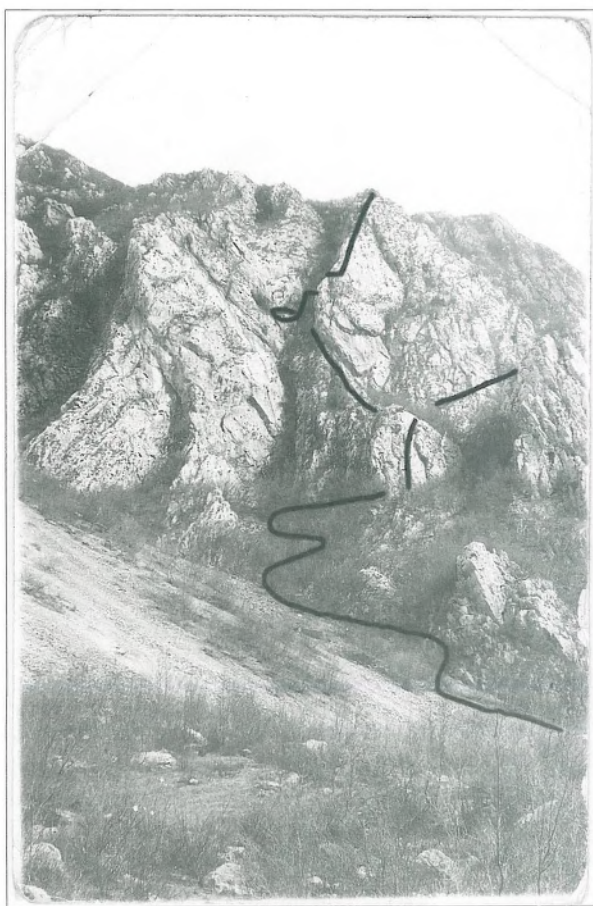
Pri raziskavi mi je bilo v veliko pomoč dobro ohranjeno arhivsko gradivo upravnih organov in družbenopolitičnih organizacij na občinski, območni ali republiški ravni, nekoliko manj arhivsko gradivo vipavskega planinskega društva, primorske in republiške planinske organizacije ter vipavskega malega semenišča. Pomagal sem si tudi z nekaterimi časopisnimi viri in knjižnimi izdajami. Raziskava pa bi bila bistveno okrnjena brez velikodušnega odziva mnogih posameznikov, ki so v tistem času sodelovali z Otmarjem v vipavskem planinskem društvu kot odborniki in najtesnejši sodelavci ali pa bili kako drugače z njim povezani kot kolegi, prijatelji in znanci. Predvsem tem posameznikom, ki so z ustnimi ali zapisanimi spomini izpričali marsikateri bistveni podatek, sem dolžan še posebno zahvalo, prav tako pa se zahvaljujem tudi vsem, ki so mi omogočili uporabo arhivskih in časopisnih virov.

Nekaj poudarkov življenjske poti Otmarja Črnilogarja

Rojen je bil 15. novembra 1931 v Šebreljah kot prvi v delavsko-kmečki družini s štirimi otroki. Osnovno šolo je obiskoval v rojstnem kraju. Upokojeni duhovnik rojak Ivan Rejec in šebreljski župnik Slavko Podobnik sta ga med vojno pripravljala za gimnazijo in je tako doma obdelal snov prvega letnika, nadaljnja pot gimnazijskega izobraževanja pa ga je med letoma 1945–1951 peljala še v tri kraje: Gorico, Idrijo in Pazin, kjer je maturiral. Bogoslovne študije je v letih 1951–1957 opravil v Ljubljani. Dne 29. junija 1957 je bil posvečen za duhovnika.

Duhovniško službo je opravljal najprej kot župnijski upravitelj na Ligu – Marijino Celje, od koder je soupravljal tudi Zapotok. Leta 1959 je prišel v Vipavo in tu osem let pomagal v dušnem pastirstvu, študiral klasično filologijo v Ljubljani in leta 1964 diplomiral iz grščine in latinščine. Od leta 1967 do smrti leta 1999 je bil župnik v Podragi, kjer je bil dejaven tudi v krajevni skupnosti.

Neprecenljivo je njegovo dolgoletno profesorsko delo med dijaki in študenti. Na Srednji verski šoli in nato na škofijski gimnaziji v Vipavi je od leta 1959 do leta 1999 poučeval latinski in grški jezik ter filozofijo, nekaj let tudi psihologijo in športno vzgojo. Razen tega je poučeval latinski jezik na Teološki fakulteti v Ljubljani.

Pogled na Gradiško Turo z vrisano traso plezalne poti po zamisli Otmarja Črnilogarja (PANG, PANG 583 Zbirka fotografij, t.e. 12, a. e. 227).

- 4 -

8. FERJANČIČ Anuško

9. RODMAN Marjana

10. FURLAN Božo

11. KOBAL Anico

Na predlog - pojasnilo predstavnika Zveze, tov. FILI-ja, o pristojnosti občnega zbora za izvolitev predsednika društva, so navzoči enoglasno predlagali in izvolili za predsednika Planinskega društva Vipava, prof. ČRNILOGAR Otmarja.

Istočasno so izvolili tudi delegate za skupščinsko konferenco

in sicer: 1. prof. ČRNILOGAR Otmarja - predsednika

2. JELERČIČ Ivana - člana

AD. 7

Navzoči člani so enoglasno sprejeli naslednje s k l e p e :

- da se izvrši izlet šolske mladine v Planico /zadeva je organizacijsko in finančno že urejena/;
- da se izvrši v tekočem letu izlet članstva /naloge prevzema novi odbor/;
- da se bodo v bodoče vršila predavanja z diapozitivi /povabiti predavatelje iz Planinske zveze/.

Dr. POŽAR je predlagal, da bi se nocoj izrekli o izletu članstva, kdaj in kam naj bi potovali. Mnenje večine pa je bilo, da o tem razpravlja in sklepa novi odbor.

Tov. PONIŽ Vera je prosila za točen datum izleta šolske mladine v Planico. Predsedujoči je pojasnil, da se bo ta izlet izvršil v času prireditev.

Dnevni red je bil izčrpan in predsedujoči je občni zbor zaključil ob 20. uri, 30 min.

Zapisnikar:
BLAGOJNE Marica

Predsednik:
RODMAN Marjan

Stran iz zapisnika občnega zbora Planinskega društva Vipava, ki je bil 10. marca 1967
(ARS, AS 1176, t. e. 78, a. e. 4776).

Sodeloval je pri prevajanju beril za Bogoslužni molitvenik in pri prevajanju dokumentov drugega vatikanskega cerkvenega zbora. Petnajst let je sodeloval pri prevajanju svetopisemskih knjig iz izvirnih jezikov v slovenščino, tako stare kakor nove zaveze, kar je štel za svoje življenjsko delo. Sam je rad povedal, da so bila to njegova najzahtevnejša, a tudi najlepša leta. Veliko je pripomogel k uspešnemu delu najstarejše slovenske založbe, celjske Mohorjeve družbe, kot njen tajnik v letih 1971–1975. Bil je član umetnostnega sveta koprške škofije.

Umrli je 27. aprila 1999 v Podragi in je pokopan v Šebreljah.¹

Problematika duhovnikov – voditeljev civilnih društev v času socializma

Duhovniki v času socialistične družbene ureditve v takratni republiki Sloveniji niso imeli veliko možnosti, da bi se poleg svojih strogo verskih opravil udeleževali še kje drugje v civilni sferi življenja, še najmanj v kakšnem organiziranem združenju. Če seveda odmislimo članstvo in dejavnost dela slovenske duhovščine v stanovskem društvu (Ciril-Metodijsko društvo katoliških duhovnikov, kasneje Slovensko duhovniško društvo), ki je bilo v marsičem spodbujeno in vodeno v navezi z oblastno politiko, so se drugačne možnosti javnega delovanja duhovnikov skorajda že izčrpale. Zgodovinski viri (arhivski, časopisni, spominski) in tudi obstoječa literatura, ki obravnava položaj katoliške Cerkve in njenih duhovnikov v Sloveniji v vsem času po letu 1945, nam to v veliki meri potrjujejo.

Tudi v času socialistične družbene ureditve pa so bili duhovniki pobudniki in celo nosilci posameznih kulturnih, socialnih in morda še katerih dogajanj, ne samo strogo verske oziroma cerkvene dejavnosti v svojem okolju, kjer so delovali. Koliko in na kakšne načine so jih lahko javno uresničevali, je seveda vprašanje, ki zaobjema širše področje položaja duhovščine v času socializma.

Pojav katoliškega duhovnika kot predsednika neke civilne organizacije v času socialistične politične ureditve, ki ni bila naklonjena takim rešitvam ali pa jih je onemogočala, pa je vendarle nenavaden in redek. To se je zgodilo v primeru Planinskega društva Vipava, ki je bilo sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja v globoki krizi, skorajda tik pred razpadom. Prevzem predsedniškega položaja s strani duhovnika Otmarja Črnilogarja, ki so mu ga vipavski gorniki soglasno zaupali, podprli pa so ga tudi posamezni visoki predstavniki Planinske zveze Slovenije (PZS), je pomenil za društvo popoln pre-

porod. To dejstvo pripelje do sklepa, da je bil Črnilogar izredno sposoben in priljubljen, da je imel za seboj tako rekoč celotno društvo ter tako spretno vodil društvo, da mu tako civilna kakor cerkvena oblast tega nista mogli preprečiti.

Kako je lahko duhovnik zasedel vodilno mesto v nekem civilnem društvu glede na postopke izbiranja in preverjanja primernosti kandidatov, ki so bili značilni za to dobo? Zanimivo bi bilo raziskati, koliko takih primerov se je sploh pripetilo na Slovenskem v času od leta 1945 do propada socialističnega sistema petinštirideset let kasneje.

Pregledovanje arhivskega gradiva Komisije Republike Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi (KOVŠ), ki je nastalo v obdobju, ko je bil Otmar Črnilogar predsednik PD Vipava (1967–1970), nam pokaže, da je bil Črnilogar izpostavljen primer, vendar ne popolnoma osamljen. Iz dokumenta o konkretnih primerih nedovoljene cerkvene dejavnosti, 23. junija 1967 (povzeto iz poročil občinskih komisij za verska vprašanja maja 1967), je zaznati, da so »mnoge naše družbenopolitične organizacije zaupale vodstvo lokalnih KUD-ov duhovščini«, pri čemer pa so posebej naštetih samo štirje kraji: Bohinj, Cerklje, Cerklno in Vipava.² V citatu omenjena navedba, da je

Značka PD Vipava z motivom Gradiške Ture (zaosebna last Roze Vidrih, Podraga 77).

¹ PSBL, 1. knjiga, str. 250; Božja beseda danes, 1996, št. 1, str. 3 (kratek lastni življenjepis); Jožko Kragelj, Primorski duhovniki – kulturni delavci 20. stoletja, str. 57–58; Zbornik ob zlatem jubileju Malega semenišča, str. 223; Podraški zvon, 2004, št. 4; Otmarjeva pot, str. 11–14.

² ARS, AS 1211, t. e. 22. KUD je kratica za kulturno-umetniško društvo.

*Udeleženci prvega plezalnega tečaja pod Gradiško Turo, junija ali julija 1969;
Otmar Črnilogar je prvi z desne (zasebna last Srečka Vidriha, Podraga 76).*

šlo za »mnoge« družbenopolitične organizacije, bi bila zagotovo zanimiva spodbuda za dodatno raziskavo.

Republiška komisija za verska vprašanja se je v svojem poročilu 25. decembra 1967 izrecno opredelila do omenjenih pojavov. Menila je, da lahko vsak duhovnik nastopa v javnem življenju kot državljan, kateremu ni mogoče dajati manjših pravic kot drugim državljanom; njegova dejavnost pa je bila omejena zgolj na delovanje med verniki. Sporna in napačna pa je bila zanjo »praksa, ko naši organi, družbenopolitične organizacije in poedinci politično aktivizirajo duhovščino«, in ob tem zopet omenja krajevne KUD, pevske zборе ali planinsko društvo, katerih vodstvo je v rokah duhovnikov.³

Kriza vipavskega planinskega društva sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja

Dosegljiva arhivska dokumentacija in spominska pričevanja ljudi niso jasna glede začetka Črnilogarjeve dejavnosti v vipavskem planinskem društvu oziroma kdaj se je v društvo včlanil. Morda uradno sploh ni bil član društva, ker so ga v društvo pritegnili za reševanje društva v veliki krizi. Vsekakor se je z gorniško dejavnostjo ukvarjal še preden je postal predsednik vipavskega društva.⁴ Kot ljubitelj gora je prišel v stik z ajdovskim planinskim druš-

vom, zato se je včlanil vanj. Tam je zvedel, da je PD Vipava v težki krizi in kmalu se je povezal z vipavskim društvom.⁵

Ključnega pomena za njegov prevzem vodenja društva je bila prav kriza, ki je leta 1967 ogrozila obstoj društva. Tedaj je bil predsednik Marjan Rodman, ki je bil na čelu društva od leta 1963.⁶ Na to je v svojem pričevanju opozorila tudi Magda Rodman, ki ga je po njeni pripovedi zapisal Bogdan Vidmar: »Marjan je imel veliko dela na Lipi in doma, zato je PD stagniralo. Kot tajnica sem opozarjala, da je potrebno zadevo rešiti in sklicati občni zbor društva.«⁷

Društveno krizo dokazujejo tudi ohranjeni arhivski dokumenti iz leta 1967. Zelo zgovoren je dopis Planinske zveze Slovenije vipavskemu društvu z datumom 9. januarja 1967, iz katerega je razvidno, da je bilo takrat društvo tako rekoč tik pred ukinitvijo. Zveza je svarila društvo, da ne izvršuje nalog, zaradi katerih je bilo ustanovljeno, da nima sposobnega in delavoljnega upravnega odbora ali pa da za planinstvo na njegovem območju ni pravega zanimanja. Iz dopisa je mogoče zvedeti, da je imelo društvo v letu 1966 samo še 6 (!) članov. Enako število članstva za to leto je razvidno tudi iz preglednice v Planinskem vestniku (PV). Takšno stanje je v dopisu opredeljeno kot nemogoče, zato je up-

³ ARS, AS 1211, t. e. 53.

⁴ Pismo Magde in Marjana Rodmana, Vipava, Milana Bajca 14, 1. 4. 2009; zabeležka o telefonskem pogovoru z Magdo Rodman, 23. 4. 2009.

⁵ Zabeležka o telefonskem pogovoru z Jurijem Nabergojem, Vipava, Ob Beli 5, 27. 1. 2011; zabeležka o pogovoru s Srečkom Vidrihom, Podraga 76, 28. 1. 2011.

⁶ *Sto let planinstva na Vipavskem*, str. 50.

⁷ G. Otmar Črnilogar – *spominska knjižica*, str. 25. Kot tajnik društva je za obdobje 1963–1967 sicer naveden Vinko Ferjančič (*Sto let planinstva na Vipavskem*, str. 50).

Vipava, 22.III.67.

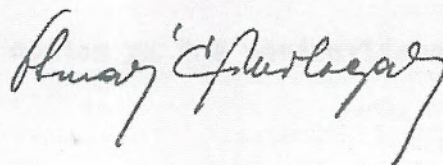
Planinski zvezi Slovenije!

Naj se Vam najprej predstavim: Črnilogar Otmar - predsednik PD Vipava.

Osebnostno, privatno Vam pišem, da bi čimprej rešil zadevo, ki mi je pri srcu: dve predavanji z diapozitivi, ki smo ju predvideli na sestanku UO za to pomladansko sezono, za čas, ko je možna ta in za naše razmere samo ta plan. dejavnost. Obe predavanji naj bi obravnavali gore. Kaj, koga mi svetujete, na koga naj se obrnem? Naše možnosti za prvo bi bile: 3.5.10.12. IV., tj. ob ponedeljkih in sredo, ko lahko najamemo kino-dvorano. Primerna ura bi bila 20.00.

Upam, da Vas moja prošnja, ki prihaja k Vam nekako skozi stranska vrata, ne bo preveč motila pri Vašem delu. Za uslugo sem Vam že vnaprej hvaležen.

S planinskimi pozdravi!

Moj naslov: Črnilogar Otmar
Vipava 58

*Dopis Otmarja Črnilogarja Planinski zvezi Slovenije, 22. 3. 1967
(ARS, AS 1176, t. e. 78, a. e. 4780).*

ravni odbor republiške zveze sklenil, da bo društvo črtal iz svojega članstva, kar bi pomenilo, da bi društvo tudi formalno prenehalo obstajati, v kolikor ne bi vsaj v roku enega meseca zbrali najmanj 50 članov in svojega dela bistveno izboljšali. Zveza je tudi že priporočila, naj se preostali člani priključijo k PD Ajdovščina. Dopis je Planinska zveza Slovenije zaključila z ostrim opozorilom: »Dajemo vam torej poslednjo možnost, da rešite obstoj društva, od vas samih pa je odvisno, ali boste to priliko izkoristili in ponovno začeli z delom.«⁸

⁸ ARS, AS 1176, t. e. 78, a. e. 4780; *Planinski vestnik*, 1967, št. 12, priloga.

Še bolj korenit v stališču do vipavskega društva je bil Primorski meddruštveni odbor planinskih društev. Njegov predsednik je 10. februarja 1967 Planinski zvezi Slovenije brez ovinkov sporočal: »S tem društvom je konec in mislim, da ni pomoči, niti ne bi imelo smisla društvo umetno vzdrževati in podaljševati obstoj. Iz zadnjega razgovora z društvenim predsednikom tov. Rodmanom /.../ sem uvidel, da je tudi on istega mnenja. Dogovorila sva se, da stopi v stik s predstavniki PD Ajdovščina in obvesti tudi mene o sestanku za priključitev k temu društvu.«⁹

⁹ PANG, PANG 82, t. e. 1, a. e. 8.

Udeleženci društvenega vzpona na Triglav pred kočo Planika, verjetno 1968; Otmar Črnilogar je tretji z desne (zasebna last Srečka Vidriha, Podraga 76).

Dne 15. februarja 1967 je PD Vipava vendarle izvedlo občni zbor. Zaradi premajhnega števila prisotnih je bil najbrž neuraden, brez obravnave vseh točk dnevnega reda, bil je opredeljen bolj kot sestanek za naslednji občni zbor. Ta pa je bil izveden 10. marca 1967, takrat s precej večjo udeležbo in z vsemi točkami dnevnega reda. Ohranjena sta zapisnika obeh zborov in dve različici poročila predsednika Marjana Rodmana za oba sklica (čeprav je le na varianti, datirani 15. februarja, izrecno naveden kot pisec poročila, vendar je iz vsebine očitno, da gre tudi pri varianti, datirani 10. marca, za istega pisca).

V poročilu je nekaj ključnih ugotovitev: » /.../ Zaželjeno je, da bi današnji občni zbor PD Vipava nakazal način, ki bi delo društva poživil ali pa v skrajnem primeru podprl predlog za priključitev k močnejšemu sosednemu PD, kot predlaga PZS, kar pa gotovo ni zaželjeno glede na dolgoletni obstoj in dobro finančno stanje društva. /.../ Glede na to bi bila res velika škoda, da bi se naše društvo ukinilo in priključilo drugemu društvu. Mislim, da si izmed članov tega nihče ne želi. V kolikor pa ne dobimo ljudi, ki bi bili voljni sprejeti odgovorne funkcije v društvu, se bo to moralo zgoditi in priznati bomo morali, da smo tega sami krivi.«¹⁰

Na občnem zboru, ki je kot sestanek potekal 15. februarja 1967, je bil prisoten tudi Otmar Črnilogar, ki je prodorno posegal v razpravo. Komentiral je omenjeni dopis republiške planinske zveze s pripombo, »da mora v Vipavi obstojati planinsko društvo in da se nikakor ne sme pridružiti drugemu močnejšemu, kar bi bil velik poraz za Vipavo«. Ponudil je vsestransko pomoč in članstvo iz srednje verske šole oziroma malega semenišča, kjer je poučeval. Dejal je še: »Za obstoj društva ni problema. Najti je treba le skupino ljudi, ki bi bili pripravljeni delati na tem področju.«¹¹ O problematiki vipavskega planinskega društva je bilo objavljeno tudi kratko poročilo v Planinskem vestniku.¹²

Črnilogarjev prevzem predsedniškega mesta in prerod društva

V treh tednih med prvim in drugim občnim zborom je stekla akcija za predlaganje novega vodstva društva. O tem je bilo že govora na prvem sestanku, ko so se navzoči seznanili z najprimernejšimi kandidati. Očitno je, da je bil Otmar Črnilogar v najožjem krogu za prevzem predsedniške naloge.

¹⁰ Zbirka dokumentarnega gradiva PD Vipava, t. e. 1.

¹¹ ARS, AS 1176, t. e. 78, a. e. 4775.

¹² Planinski vestnik, 1967, št. 9, str. 432.

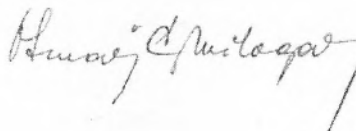
Spoštovani gospod Fili!

Pred nekaj dnevi je naš gospodar kupoval jedačo in pijačo za našo planinsko postojanko in presenečen obstal, ko so mu rekli, da mora plačati tudi davek na te artiklje. Jaz nisem noben izvedenec v teh stvareh pa se obračam na Vas. Oni (na Fruktalu) so rekli, naj prinese potrdilo, da je društvo prosto davka, če ne pa da ga bodo morali zaračunati.

Rad bi torej vedel, kako je s to stvarjo, kakšna je Vaša praksa, oziroma kakšen je zakon glede tega za planinska društva. Ali je planinsko društvo prosto davke in ali mi lahko tako potrdilo izdamo nabavniku, da nam ne bi zaračunaval 30% davka?

Za odgovor se Vam že vnaprej zahvaljujem in Vas pozdravljam

s planinskimi pozdravi

Vipava, 19.V.1967

Dopis Otmarja Črnilogarja predsedniku koordinacijskega odbora primorskih planinskih društev Janku Filiju, 19. 5. 1967 (PANG, PANG 82, t. e. 1, a. e. 8).

Zelo zanimivo je, kako so se dogodki odvijali naprej. Zgodbo o tem je povedal sam Otmar Črnilogar v pogovoru za glasilo vipavskega PD, približno dve leti pred smrtjo, prav tako pa tudi Magda Rodman v že navedenem objavljenem pričevanju in v zapisanem pričevanju skupaj z Marjanom Rodmanom.

Črnilogar je povedal med drugim tole: »Tokrat me je Magda Rodman obiskala in me je navduševala, naj kot župnik, ki vodi ministrante v bribe, poskuša oživeti društvo, ki stagnira. Pustil sem se pregovoriti in sklical sem ponovni ustanovni zbor, na katerega so prišli vipavski vikar, ravnateljica osnovne šole, oficir, policaj in še nekaj drugih. Vsi so se strinjali, da društvo, takšno kot je, ne more obstajati. Bil sem proti pridružitvi Ajdovcem, saj je že tako vse šlo v Ajdovščino, pa ni treba, da se še PD odseli. Predlagal sem, da bi za začetek imeli predavanje z diapozitivi, na katerega bi povabili čim več ljudi. Predavanje je poželo precejšen uspeh in društvo je zaživelo.«¹³

¹³ Tura, 1997, št. 4, str. 7. Črnilogar takrat v Vipavi ni imel položaja župnika.

Iz pripovedi Magde in Marjana Rodmana so povzeti bistveni poudarki iz njunih spominov. Ko so v upravnem odboru iskali kandidata za predsednika, so imeli vsi v mislih le Otmarja Črnilogarja. Iz Ljubljane sta prišla predsednik Planinske zveze Slovenije Miha Potočnik in urednik Planinskega vestnika Tine Orel. Marjan Rodman je opozoril na sposobnega duhovnika, ki je vodil planinsko sekcijo v vipavskem malem semenišču. Oba gosta iz Ljubljane sta pritrdila, da bi lahko Črnilogar prevzel vodstvo društva. Magda Rodman so pooblastili, da se z njim pogovori, če bi sprejel funkcijo. Obiskala ga je v cerkveni hiši v Vipavi, kjer je stanoval. Po kratkem pogovoru, ki je tudi nakazal možnost, da bi bilo to lahko za koga sporno, je bil takoj pripravljen sprejeti funkcijo predsednika in je pristal na kandidaturo. Magda Rodman se spominja še naslednjih okoliščin: »Občni zbor smo imeli v Hrovatinovi dvorani /.../ Na občnem zboru so bili tudi predstavniki PZ Slovenije, ni pa bilo lokalnih političnih predstavnikov, ker jih nismo povabili. G. Otmar je bil izvoljen za predsednika. Predstavniki PZ Slovenije so rekli:

'Stojimo za vami, če boste potrebovali pomoč, se obrnite na nas.' /.../ Ob njegovi izvolitvi je bilo pravo navdušenje, doživel je velik aplavz. Mislili smo, da bomo doživeli kakšne pritiske, a jih ni bilo.»¹⁴

Z Marjanom pa se spominjata tudi naslednjega zanimivega dogodka: »Kmalu po tem občnem zboru se je oglasil pri nas doma in povedal, da ima namen iti v Ajdovščino na občino k predsedniku Rudiju Greifu in se mu predstaviti v vlogi novega predsednika PD Vipava. To je res napravil in nama tudi povedal, da ga je predsednik ob vstopu v pisarno najprej vprašal, če je prišel fehtat za denar. On pa mu je rekel, da se je prišel samo predstaviti, ker predsednik občine mora poznati predsednike društev, ki delujejo v njegovi občini.

Zelo si je prizadeval, da bi se v društvo vključili oz. včlanili tudi fantje, ki so takrat bivali v malem semenišču v Vipavi. To je speljal previdno in uspešno. Najprej je o tem povprašal za mnenje svoje duhovne sobrate in profesorje na tej šoli, kjer je tudi sam poučeval. Ko je ugotovil, da ni kakšnega velikega nasprotovanja, je to povedal na glas in dobil tudi podporo.»¹⁵

V tem času je Planinska zveza Slovenije poslala društvu oziroma novemu predsedniku dva dopisa. V njih sta izražena zadoščenje in zadovoljstvo, da so se razmere pri vipavskih gornikih začele spreminjati in da obstoj društva ni več ogrožen.¹⁶

Pomembno vlogo je odigralo tudi vodstvo republiške zveze, velikega pomena pa je bila neomajna in enodušna želja članov društva, da mesto predsednika prevzame prav Črnilogar. To se je odrazilo tudi pri volitvah na občnem zboru 10. marca 1967, kjer so ga enoglasno predlagali in izvolili, kakor je razvidno iz zapisnika.¹⁷

Od takrat se je društvo popolnoma prerodilo, saj je razvilo vsestransko dejavnost, ki ji je dajal največji zagon prav novi predsednik z upravnim odborom in drugimi zagnanimi člani. O razvejeni dejavnosti izpričujejo ohranjeni arhivski dokumenti društva, meddruštvenega odbora primorskih društev in Planinske zveze Slovenije. Zgovorni so tudi posamezni časopisni članki iz časa Črnilogarjevega predsednikovanja in kasnejši zapisi pogovorov s ključnimi ljudmi, ki so obujali spomine na silen razmah oživljenega društva v tistih letih. Tudi objavljeni zgodovinski pregled gorniške dejavnosti na Vipavskem in življenjepisi Otmarja Črnilogarja dajejo razviden vpogled v takratne dosežke društva.¹⁸

Otmar Črnilogar (prvi z leve) s tremi Podražani v družbi drugih planincev pri Aljaževem stolpu na vrhu Triglavu, 8. avgusta 1972 (zasebna last Srečka Vidriha, Podraga 76).

Črnilogar je s prenovljenim upravnim odborom organiziral nekaj zelo obiskanih predavanj s prikazovanjem diapozitivov iz gorskega sveta, s čimer je oživel dogajanje med vipavskimi planinci. Društvo je začelo organizirati množične izlete v domače in tuje gore ter predavanja s povabljenimi gosti. Vrhunec njegovega dela v društvu pa se je zgodil leta 1969, ko je skupaj z alpinistom Antonom Sazonovim – Tonačem iz Ljubljane zasnoval plezalno smer, ki je ob marljivem delu takratnih članov vipavskega društva in drugih postala zelo zahtevna zavarovana pot na Gradiško Turo in je prinesla poseben sloves vipavskemu društvu; vanjo je Črnilogar vložil veliko mero svojega prostega časa in truda, nadelava poti pa je zahtevala preko 1200 prostovoljnih delovnih ur. Plezalcem je bila izročena v uporabo 15. junija 1969. Omeniti je potrebno tudi prvi tečaj plezanja na Gradiški Turi teden dni po odprtju plezalne poti ali julija tega leta (po drugi navedbi pa šele avgusta 1970), za katerega je imel največ zaslug prav Črnilogar. Do takrat ni imelo nobeno planinsko društvo z južnejšega dela Primorske tako organiziranega tečaja. Ob obeh akcijah

¹⁴ G. Otmar Črnilogar – spominska knjižica, str. 25.

¹⁵ Pismo Magde in Marjana Rodmana, Vipava, Milana Bajca 14. 1. 4. 2009.

¹⁶ ARS, AS 1176, t. e. 78, a. e. 4775 in 4780.

¹⁷ ARS, AS 1176, t. e. 78, a. e. 4776.

¹⁸ Prim.: Planinski vestnik 1969, št. 5, str. 229–230; Planinski vestnik, 1969, št. 12, str. 583–584; Planinski vestnik, 1999, št. 7–8, str. 364; Tura, 1997, št. 4, str. 6–9; Tura, 1999, št. 6, str. 4–15; Tura, 2000, št. 7, str. 2–7; Sto let planinstva na Vipavskem.

Kostanjevic Nada

Vipava 67

Spoštovani tov. Janko Fili
T o l m i n, Šavlijeva 1

Spoštovani!

Javljam se Vam v imenu večine članov našega upravnega odbora v zadevi, ki jo boste, upam, Vi lahko kako uredili. Furlanova pot na Gradiško Turo, o kateri ste slišali na našem občnem zboru, je nared. Zadelana je zavarovana pot - zabiti klini, izdelan dostop, ter nekoliko lažja planinska pot, ki bo služila za sestop. Vipavski mladinci skupno z učenci srednje verske šole so prispevali več kot 500 ur prostovoljnega dela. Pomagali so tudi nekateri člani PD Ajdovščina in Nova Gorica. Med Vipavci je k delu pristopilo več starejših ljudi, družinskih očetov, pa tudi kmetje iz zaselka Gradišče, če že niso imeli časa pomagati, so poslali otroke in pijačo, posodili orodje in vsestransko šli na roke graditeljem.

A glavni pobudnik za to delo je bil prof. Črnilogar. Za pot je žrtvoval ves svoj prosti čas, tudi denarja svojega je precej prispeval, voženj z avtom po material in delavce, in še nešteto drobnarij, za katere nihče ne ve. Ker on sodeluje seveda na vseh sestankih in na občnem zboru, ga nismo mogli tam predlagati za odlikovanje. Pa ga je res zaslužil, saj je pokazal redko požrtvovalnost.

Otvoritev poti predvidevamo z dne 15. junija. Takrat bo tudi majhna slavnost, kulturni program, ljudska veselica in sl. Povabljeni bodite seveda tudi Vi in delegat zveze. Ker pač vi večkrat greste tja, ali bi lahko izposlovali, da bi se tov. Črnilogarju, našemu prizadevnemu "Vipavskemu Aljažu", podelilo odlikovanje planinske zveze. Za odlikovanje smo na Občnem zboru društva in zveze predlagali druge 3 člane in je bilo odobreno. Njim bomo odlikovanja izročili prav na ta dan otvoritve poti, in bi tudi naš predsednik takrat odlikovanje dobil. Upam da boste to lahko na kak način uredili. Če je potrebno, bi zbrala podpise odbornikov in nekaj članov društva, želimo se pa, da bi prišli pogledat to pot. Le nekaj korakov od slikovitega Gradišča začenja vzpon skozi divje skalovje. Razgled na našo dolino je prekrasen. Če ne prej, pa vsaj ob češnjah upam da pridete. Pa prav lepe pozdrave. Kot vidite, ga moja mašina spet nekaj lomi, je pač postala botežna, naredila je preveč planinskih vzponov na papirju.

S planininskimi pozdrabi

Nada Kostanjevic, l.r.

Došlo 7.5.1969.

Dopis Nade Kostanjevic predsedniku koordinacijskega odbora primorskih planinskih društev Janku Filiju, 7. 5. 1969 (PANG, PANG 82, t. e. 1, a. e. 8).

je povabil k sodelovanju še člane sosednjih PD in tako povezal več primorskih društev. Ko je bila plezalna smer v Turi končana je Črnilogar predlagal še izgradnjo razglednega odra, ki je bil dograjen in odprt maja 1971 in se ga je prijelo ime Gnezdo.¹⁹

Kakšen odziv je dosegla oživiljena društvena dejavnost, pokažejo tudi številke članstva, saj je društvo v letu 1968 štelo že 281 ljudi, leta 1969 pa 275.²⁰

Držal se je planinske misli, spretno in preudarno deloval in nastopal – a pri oblasteh je bil moteč in nadzorovan, pritiske pa je doživljal tudi s cerkvene strani

Tak preobrat in sijajen uspeh društva, s katerim je postalo prepoznavno v širšem okolju, bi po naravi stvari zagotovo moral zanimati tudi takratno politično vodstvo in oblastne organe, vsaj v občinskem in območnem merilu, če že ne tudi v republiškem, prav tako tudi njegove stanovske sobrate in zlasti cerkvene predstojnike. Medtem ko je bilo za odnos s cerkvene strani na voljo zelo malo podatkov (tudi zaradi slabšega odziva duhovnikov, ki so bili naprošeni za spominsko pričevanje, nekateri pa so že pokojni; morda pa se še kaj skriva v cerkvenih arhivskih dokumentih), pa se je več gradiva nabralo glede odnosa civilne oblasti (tudi za ta vidik pa velja, da bi bilo potrebno poiskati morebitne podatke še v arhivskem gradivu služb za notranje zadeve, v kolikor je ohranjeno).

Vipavskim gornikom in drugim gorniškim prijateljem, ki jih je imel Črnilogar veliko, se ni zdelo nenavadno, da je bil kot duhovnik izvoljen za predsednika. »*Versko življenje v Vipavi je bilo takrat še zelo močno in ne vem, če je sploh bil kakšen član društva, ki ni hodil v cerkev. Med seboj smo se dobro poznali in verjetno se je vsem zdelo normalno, da je predsednik planinskega društva duhovnik*«, se takratnih časov spominja Majda Krapež, poročena Kvaternik.²¹

V spominih Črnilogarjevih tesnih sodelavcev se pravzaprav ne kaže (ali pa v manjši meri), da bi imel kot predsednik zaradi svojega poklica kakšne večje težave s strani civilne ali cerkvene oblasti. Nekateri omenjajo, da marsikomu ni bilo všeč, ker je društvo pod njegovim vodstvom dobilo tak polet in bilo zelo popularno. Mnogi najbrž niso niti pomislili, da bi lahko imel kakšne težave. Nekateri so omenjali, da sam o tem ni govoril.

Marijan Zupanc, ki je bil takrat prefekt v vipavskem malem semenišču, je zapisal, da v višjih političnih sferah verjetno ni doživljal nasprotovanj, »*ker se je res držal planinske misli in funkcije ni izrabljal za kakšno versko propagando*«. ²²

Takratna društvena tajnica Nada Kostanjevic je glede tega zapisala: »*/.../ Drugače nobenega nasprotovanja, nobene sitnosti ne od strani oblasti, pa niti od cerkvene strani. Morda so bile kake opombe, ker smo večkrat pri izletih v nedeljo bili kje drugod pri maši*«. ²³

Po mnenju Edvarda Krašne se vipavski dekan in rektor malega semenišča Slavko Podobnik ni strinjal s Črnilogarjevo izvencerkveno dejavnostjo, a se spominja, da »*Otmар nikoli ni potarnal čez nobeno oblast v času svojega predsedovanja vipavskemu planinskemu društvu, niti kasneje, ko sta se še srečevala*«. ²⁴

Črnilogarjev tesni sodelavec Ciril Skapin je omenil težave, ki so jih imeli pri gradnji plezalne poti na Gradiško Turo, med drugim »*nezaželenost našega dela tako pri vojski, saj je taka pot privabljala veliko planincev tudi iz tujine (Tržačani) in jim omogočala dober pregled nad dolino in s tem nad vojaškimi položaji, kot pri oblasteh, ki niso bile zadovoljne, da gradnjo vodi duhovnik*«, tudi on je navedel, da vipavski dekan ni bil zadovoljen s tolikšno angažiranostjo duhovnika kot predsednika vipavskih planincev.²⁵

Podobno mnenje, podkrepljeno še z dodatno mislijo, je podal Ivan Rodman, ki se spominja, da se Črnilogar nikoli ni potožil, da bi mu s politične strani kaj nagajali, »*bil je preveč inteligenten, zanj so bili komunisti prešibki*«. ²⁶

Zelo zgovorno nam o njegovem položaju in obnašanju pove spominsko pričevanje takratne društvene odbornice Ane Pavlin, poročene Florjančič. Zapisala je, da se je vsem članom društva zdelo imenitno, da je prevzel funkcijo predsednika duhovnik, kar je bilo za tiste čase kar pogumno dejanje: »*/.../ Otmар ni nikoli komentiral, ali ima v cerkvenih krogih kakšne težave zaradi tega. Bil je zelo družaben človek, do vseh odprt, znal je z vsakim človekom takoj navezati stik. Zato tudi nikoli ni ostal dolžan kakšni zafkrljivo navrženi opazki v vipavskih bifejih, bodisi pri Hrovatinu ali pri marketu. Pogovarjal se je z oficirji, partijci, funkcionarji, delavci; odkrito, neposredno, odrezavo, tudi šegavo. Nikoli pa ni bil žaljiv. Lahko rečem, da so ga tudi ljudje z drugačnega ideološkega brega cenili in spoštovali*«. ²⁷

²² Pismo Marijana Zupanca, Spodnji Brnik 41, 29. 6. 2009.

²³ Pismo Nade Kostanjevic, Dom starejših občanov Ajdovščina, 21. 3. 2009.

²⁴ Zabeležka o pogovoru z Edvardom Krašno, Budanje 1k, 23. 7. 2009.

²⁵ Tura, 1999, št. 6, str. 8.

²⁶ Zabeležka o pogovoru z Ivanom Rodmanom, Zemono 19, 17. 4. 2009.

²⁷ Pismo Ane Florjančič, Podlubnik 23 pri Škofji Loki, 31. 3. 2009.

¹⁹ *Sto let planinstva na Vipavskem*, str. 22–28, 36–38; *Bom šel na planince*, str. 85; *Planinski vestnik*, 1999, št. 7–8, str. 364; *Planinski vestnik*, 1969, št. 12, str. 583–584; Pismo Edvarda Krašna, Budanje 1k, 24. 1. 2011; Zabeležka o pogovoru s Srečkom Vidrihom, Podraga 76, 28. 1. 2011.

²⁰ *Planinski vestnik*, 1970, št. 6, priloga.

²¹ Pismo Majde Kvaternik, Dragomer, Mirna pot 8, 10. 5. 2009.

Otmar Črnilogar (levo) in Srečko Vidrih na Velikem Nabojisu v zahodnih Julijskih Alpah, verjetno 1974 (zasebna last Srečka Vidriha, Podraga 76).

Magda in Marjan Rodman se takole spominjata njegovega nastopanja: »/.../Pri javnih nastopih pa je posebno pazil, da mu ne bi mogel nihče očitati, da vpleta svojo nazorsko usmeritev kot duhovnik v javne nastope. Vedel je, da je nadzorovan in zavedal se je, do kje je njegova beseda ali misel pri javnem nastopu sprejemljiva za takratno oblast in določilo, da je cerkev ločena od države.«²⁸

Pripovedovanje Jožeta Marca je zelo sporočilno iz več ozirov. Spominja se, da so se v društvo včlanile tudi vojaške osebe, z obrazložitvijo, da mora biti tudi jugoslovanska vojska povezana z društvom. Eden od višjih oficirjev naj bi bil »od vojaške komande poslan v društvo, da nadzira predsednika Črnilogarja, da bi ga spreobrnil«. Po mnenju Jožeta Marca se je Črnilogar kot predsednik vipavskega društva bolj redko udeleževal sestankov izven Vipave. Na teh sestankih pa so se nekateri zanj zelo zanimali, predvsem kako ga je sprejela oblast – pri tem je bilo opaziti tudi mnogo dvoličnosti. Iz njegovega pričevanja je razvidno, da je zagotovo čutil pritiske s cerkvene strani: nekateri duhovniki naj bi udrihali po njem, češ »da se lovi po hribih, cerkev v Podragi pa razpada«.²⁹

V zvezi z omenjenim »vdorom« vojaške komande v društvo je zanimiva še naslednja podrobnost, ki lahko pokaže tudi še drugačno plat. Po mnenju

Cirila Skapina je Črnilogar dosegel celo to, da je prišel v »posvečeni prostor« kartografskega oddelka vipavske kasarne (kamor praviloma ni smel nihče) in dobil tam podatke o kotah (višinskih izmerah) – verjetno za potrebe načrtovane plezalne poti na Gradiško Turo.³⁰

Črnilogarjev tesni plezalni sodelavec Anton Sazonov je povedal, kako mu je sam pripovedoval, »da so ga 'ta hudi' poklicali na občino in ga vpraševali, kaj dela s planinci – če morda ne širi verske propagande, pa jim je dejal, da se ukvarjajo le s planinstvom.«³¹

Morda bi glede na nekatere izjave o težavah, ki jih je imel s cerkvene strani, ob upoštevanju njegovega načina razmišljanja, velike delovne vneme ter širine, s čimer je vstopil v civilno sfero delovanja, lahko tvegali mnenje, da je bil Črnilogar »preveč inteligen« tudi za predstojnike oziroma sobrate, zato se ni pustil ovirati pri zastavljenem delu v planinski organizaciji.

Slika o razmerju s civilnimi oblastmi, ki jo izpričujejo ohranjeni arhivski dokumenti, je bolj razločna. Takratne politike ni motil razmah društva, pač pa človek, ki je bil njegov predsednik in duša delovanja, ker je imel poklic in poslanstvo, ki po njeni doktrini in tudi praksi nikakor nista bila sprejemljiva za vodenje nekega civilnega društva.

²⁸ Pismo Magde in Marjana Rodmana, Vipava, Milana Bajca 14. 1. 4. 2009.

²⁹ Zabeležka o pogovoru z Jožetom Marcem, Vipava, Podragom 6, 16. 4. 2009.

³⁰ Zabeležka Cirila Skapina in zabeležka pogovora z njim, Vipava, Vojkova 27, 15. 4. 2009.

³¹ Zabeležka o pogovoru z Antonom Sazonovim, Ljubljana, Iga Grudna 22, 28. 7. 2009.

Duhovniki so se na katehetskem posvetu med drugim dogovarjali, da se bodo strokovno usposabljali za različna področja dela (taborništvo, planinstvo, filmsko dejavnost, za razne oblike kulturno-prosvetnega dela, različne panoge telesne kulture, družabne igre itd.) predvsem mlajši duhovniki. Razvijali bodo "hobije". Vsakdo pa bo nato deloval na svojem "hobiju" v več farah, tako bi si medsebojno pomagali in bili bolj uspešni.

Da ta dogovor izvajajo, vidimo iz sledečih konkretnih primerov: župnik Črnilogar Otmar iz Vipave, ki je obenem profesor grščine in latinščine v malem semenišču, je najprej našel pot v planinsko društvo. Uspelo mu je poživeti Planinsko društvo v Vipavi. Bil je izvoljen v UO društva. "e dolgo je poznať kot hribolazec, dober poznavalec planinske flore; zbral je številne planinske trofeje in ima veliko uspešnih fotografskih posnetkov. Pripravil je poljudno razpravo z naslovom "Zlati macesni pod Slemenom". Razlago je spremljal z diapozitivi. Imel je že več nastopov širom Primorske tako z odraslimi člani planinskih društev kot z mladino, predvsem v okviru sekcij PD po osnovnih šolah. V naši občini je bil v osnovni šoli

*Del poročila Komisije za verska vprašanja Skupščine občine Nova Gorica, 8. 5. 1967
(PANG, PANG 104, t. e. 290).*

Povzetek odnosa politike in oblasti do dogajanja v društvu je precej nazorno nakazan v gradivu za kroniko malega semenišča v Vipavi, kjer je na pomlad leta 1967 med drugim zapisano: »Budne oči oblasti so postale zaskrbljene in so zaslutile vdor 'klera' v družbeno-politično javnost. Sledila so zaslišanja s strani varuhov reda in zakonitosti, na dnevnem redu so bila preverjanja in le odločnosti prizadetih (članov Planinskega društva) gre zabvala, da so preizkušnjo prestali. 'Oblast' je končno priznala obstoječe stanje z vsemi 'varnostnimi' garancijami in 'pretnjami'. Med prvimi dosežki novega predsednika kaže omeniti, da se je na pomlad 1967 večina gojencev vipavskega semenišča vključila v Planinsko društvo Vipava. Predsednik Črnilogar je seveda postal tarča pogostih sumničenj in zasliševanj.«³²

Široko razmahnjena dejavnost vipavskega društva in vloga njegovega predsednika sta hitro zbudila pozornost krajevnih, občinskih in tudi republiških političnih organizacij in upravnih organov. Predvsem jih je motil vpliv duhovnika na mladino v društvu in prisotnost vipavskih semeniščnikov, ob tem pa nemoč teh organov, da bi v vodstvo društva pritegnili drugačen kader.

Že manj kot mesec dni po Črnilogarjevem prevzemu vodstva PD Vipava je občinski komite Zveze komunistov Slovenije (ZKS) Ajdovščina ocenjeval delovanje Cerkve in duhovščine. V njegovem dopisu na centralni komite ZKS – komisijo za družbeno-politične odnose in idejno politične probleme, 5. aprila 1967, je zapisana naslednja ugotovitev: »Znano je, da v Vipavi obstoja malo semenišče. Že nekaj let se ponavljajo poskusi, da bi semeniščniki na kakšen način sodelovali v življenju tega kraja. /.../ Zadnje čase pa se je pomočnik vipavskega dekana (mlajši duhovnik – navdušen in aktiven planinec) zavzel za poživitev delovanja tamkajšnjega Planinskega društva. Najprej je sam imel eno predavanje o planinah in se kasneje uspel celo usidрати v vodstvo društva.«³³

Na sestanku nekaterih osnovnih organizacij ZKS, 11. maja 1967 v Vipavi, so opozarjali na slabo delo z mladino in vpliv duhovščine, pri čemer so nedvoumno mislili tudi na vipavsko planinsko društvo. V zapisniku je namreč izraženo mnenje enega od udeležencev sestanka, ki je dejal, »da je žalostno, da vodijo župniki mladino na razne izlete«, nato pa namignil, da bi morali seveda mladino usmerjati drugi ljudje, ker je »med upokojenimi oficirji precej takih, ki so uspešno napravili planinske tečaje in bi mladini več nudili kakor kler.«³⁴

³² Pismo Franca Kralja, Slap pri Vipavi 53, 30. 4. 2009 – z navedbo odlomkov iz gradiva za kroniko malega semenišča v Vipavi.

³³ PANG, PANG 459, t.e. 2/2.

³⁴ Prav tam.

Otmar Črnilogar z zemljevidom na gorskem vzponu, kraj in čas neugotovljena (zasebna last Srečka Vidriha, Podraga 76).

Zapisnik razgovora, ki ga je pripravil občinski komite ZKS Ajdovščina s prosvetnimi delavci 20. maja 1967 v Ajdovščini, nam nudi zgovorno mnenje ene od prisotnih učiteljic: »Pri nas smo prišli celo tako daleč, da je duhovnik postal predsednik planinskega društva. Le-ta ima precej velik vpliv. Organizira predavanja in izlete. Njegova predavanja so obiskana polnoštevilno. Kaj naj tu pokrenemo, kajti zdi se mi, da smo v dani situaciji skoraj nemočni.«³⁵

Isti dan je potekal tudi sestanek omenjenega političnega telesa s člani političnih aktivov ZKS. V zapisniku je izpričano, da so bili komunisti nekako razcepljeni v svojih stališčih, saj je eden od razpravljavcev ocenil, da je stališče komunistov do duhovnika, ki je postal predsednik planinskega društva, zelo različno: »Kakšen naj bo odnos komunistov osebno do duhovnika? Nekateri menijo, da se ne bi smeli z njim niti razgovarjati, medtem ko drugi trdijo ravno obratno.« Med udeleženci tega sestanka je bil tudi član centralnega komiteja ZKS, ki je skorajda pomilovalno dejal prisotnim: »Glede postavitve duhovnika za predsednika planinskega društva prav gotovo niste v zavirljivem položaju. Kaj res niste imeli niti enega človeka izmed svojih članov, ki bi bil vreden te funkcije?«³⁶

Najostreje je stanje pri vipavskih gornikih obrodilo vipavska osnovna organizacija ZKS na sestanku 28. junija 1967. V zapisniku je zabeleženo: »Najbolj žalosten primer za Vipavo pa je še ta, da je vodstvo Plan. društva prevzel popolnoma v svoje roke kler. Še

dosedaj je bilo delo z mladino težavno, sedaj bo pa še toliko bolj, ker jo bo in jo že vodi župnik, ker ni baje bilo drugega, da bi prevzel predsedstvo Plan. društva. Le par predavanj s prikazom planinskih lepot na diapozitivih je zadostovalo, da je bil izbran za predsednika. Res je, da je v tem društvu predvsem mladina, ki se ni mogla odločiti za prevzem vodstva, težko pa bo sedaj vodstvo zamenjati, ker vzeti vajeti iz rok nekemu, ki jih čvrsto drži, ni lahko.«³⁷

Na stanje pri vipavskem planinskem društvu so komunisti na krajevni ali občinski ravni najmočneje opozarjali v prvem letu Črnilogarjevega predsedovanja – 1967, občasno pa še tja do leta 1971. Zapisniki nekaterih sestankov komunistov proti koncu leta 1967 ter še v letu 1968 in 1969 sporočajo med drugim, da so se poskušali odločno upreti vdoru klera in posameznikov v vodstvene organe družbenih organizacij, a je mogoče prebrati tudi stališče, da proti vodstvu duhovnika sicer nimajo ničesar; najbolj boleča je bila pač ugotovitev, da sami nimajo svojih ljudi, ki bi bili voljni delati v vipavskem planinskem društvu in tudi zamenjati njegovo vodstvo.³⁸

O Črnilogarjevem zagnanem delu pri PD Vipava se je širil glas naokrog tudi v bolj oddaljena središča na severnem Primorskem. Komisija za verska vprašanja pri Skupščini občine Nova Gorica je v letih 1967 in 1968 vsaj dvakrat obravnavala njegovo dejavnost, enkrat so se ga dotaknili tudi na posvetu enakih komisij vseh štirih takratnih severnoprimoskih občin.

³⁵ PANG, PANG 459, t. e. 1/2.

³⁶ Prav tam.

³⁷ PANG, PANG 459, t. e. 2/2.

³⁸ PANG, PANG 459, t. e. 3/2, 4/2, 6/2 in 7/2.

zaokroži z navedbo zapažanja, da hoče Črnilogar »*pridobiti pod svoj vpliv čimvečje število vipavske mladine, zlasti pa si prizadeva pritegniti šolske otroke.*«⁴²

V zapisniku seje ajdovske občinske komisije 28. aprila 1969 pa je ta bojazen še podkrepljena s sumničenjem, da ob raznih izletih predsednik društva – duhovnik »*prav gotovo razpravlja z mladino v tem smislu, da jo pridobi za cerkev.*«⁴³

Za zaključek tega poglavja še zanimivost, ki kaže na odnos do Črnilogarja in soustvarjalcev zgodovine vipavskega društva, večinoma gojencev malega semenišča. Semeniščniki so poleg udeležbe na društvenih predavanjih in proslavah sodelovali zlasti pri delu postavitve plezalne poti na Gradiško Turo. Ko je bila pot dokončana, so bili vsi sodelujoči odlikovani, predlagana je bila tudi takratna Srednja verska šola iz Vipave, a je bilo odlikovanje podeljeno neobstoječemu mladinskemu odseku društva. Nada Kostanjevic je v svojih spominih izrazila mnenje, da je bilo to pravzaprav »*edino debelo poleno, ki nam ga je pred noge vrgla takratna oblast*«, ne spominja se sicer, kdaj in kje je to bilo, a v zavesti ji je ostalo, da je predstavnik Planinske zveze Slovenije »*sklonil glavo in pohvalo le zamrmral, bilo mu je nerodno.*«⁴⁴

Verjetno gre za dogodek, ki je potekal 15. junija 1969, na dan, ko je bila z veliko udeležbo in navdušenjem ter odlično izpeljano prireditvijo odprta plezalna pot na Turo. V gradivu za kroniko malega semenišča v Vipavi je namreč ta dogodek opisan z naslednjim komentarjem: »*/.../ Spričo pomembnega deleža semeniške skupnosti pri njeni izvedbi, so semeniški gojenci sodelovali pri proslavi s petjem /.../ Prof. Črnilogar je ob tej priliki celo prejel odlikovanje 'srebrne lente' SPD, tudi Srednji verski šoli v Vipavi so dali v priznanje 'diplomo', vendar je zaradi 'višjih sil' (partija je za vsako ceno hotela zabrisati omembo semeniške ustanove!) posvetilo bilo tako napisano, da nihče ni vedel, komu je namenjeno. Semeniški zavod je ni hotel sprejeti brez dostojnega in poštenega popravka.*«⁴⁵

Črnilogarjev odstop z vodilnega položaja v društvu

Zapisi v literaturi so neenotni glede dobe Črnilogarjevega predsednikovanja. Čas trajanja njegovega vodilnega položaja se v nekaterih navedbah razteza od pet⁴⁶ do sedem let.⁴⁷

⁴² ARS, AS 1211, t. e. 22.

⁴³ ARS, AS 1211, t. e. 24.

⁴⁴ Pismo Nade Kostanjevic, Dom starejših občanov Ajdovščina, 21. 3. 2009.

⁴⁵ Pismo Franca Kralja, Slap pri Vipavi 53, 30. 4. 2009 – z navedbo odlomkov iz gradiva za kroniko malega semenišča v Vipavi. Verjetno gre pri omembi SPD za napako, pravilno bi bilo PZS (op. a.).

⁴⁶ PSBL, 1. knjiga, str. 250.

⁴⁷ Kragelj, *Primorski duhovniki – kulturni delavci 20. stoletja*, str. 57; *Podraški zvon*, 2004, št. 4.

Kdaj je postal predsednik, je bilo zgoraj že izčrpno predstavljeno. V arhivski dokumentaciji pa je tudi izpričano, kdaj je to prenehal biti. Nejasen je le točen datum, kjer gre za odstopanje dveh mesecev. Na začetku zapisnika občnega zbora društva leta 1970 je namreč zapisan datum 9. september 1970, na koncu pa je zapisnikar ob navedbi kraja in datuma zapisal: Podraga, 11. novembra 1970. Možno bi sicer bilo, da je bil šele takrat zapisnik končan, a je v prilogi zapisnika tudi kratko poročilo o občnem zboru, ki ga je sestavil na njem navzoči predstavnik republiške planinske zveze; v njem je zapisano, da je občni zbor potekal v Vipavi 9. novembra 1970. Večja verjetnost je torej, da je bil ta zbor novembra.

Na tem občnem zboru je bila za predsednico izvoljena Tončka Polak, Otmar Črnilogar pa je ostal član upravnega odbora.⁴⁸ Vodenje društva je zaupal mlajšim generacijam, vendar pa je s svojim vzgojno-izobraževalnim delom in vodenjem izletov v društvu deloval še dolga leta.⁴⁹

Ob tem je treba opozoriti še na presenetljiv podatek, da je celo Črnilogar sam, pri objavi pogovora z njim v glasilu Slovenskega bibličnega gibanja, ob kratki predstavitvi svojega življenja navedel, da je bil sedem let predsednik društva.⁵⁰ Vendar je treba to njegovo navedbo, z ozirom na zgornjo ugotovitev, vsekakor vzeti z rezervo, verjetno kot spomin na nadaljnje sodelovanje v odboru, morda neformalno vodstvo oziroma čut odgovornosti, da gre društvo v smer, ki je bila načrtovana, ko je bil on predsednik. Tudi objavljen seznam predsednikov društva ne potrjuje, da bi bil predsednik še kaj več časa.⁵¹ Lahko torej nedvoumno trdimo, da je bil predsednik približno tri leta in pol.

Zakaj je Črnilogar prenehal biti predsednik, je sicer sam v skopih, a duhovitih besedah povedal mnogo kasneje, v že omenjenem pogovoru za društveno glasilo: »*Začutil sem, da imam druge dolžnosti in tako sem skušal predati funkcije mlajšim, misleč, da ni prav, da se nekdo umakne šele z reko: za mano pride vesoljni potop.*«⁵²

S spominskimi utrinki na srečanja z Otmarjem se je oglasil tudi organizator planinstva Vojko Čeligoj iz Ilirske Bistrice, ki je spomnil na nek sestanek zastopnikov primorskih planinskih društev v Vipavi in omenil tudi Črnilogarjeve besede, ki jih je na koncu sestanka namenil predstavniku Planinske zveze Slovenije in prisotnim: »*Veste, jaz sem edini duhovnik predsednik planinskega društva v celi Sloveniji pa si večkrat mislim, da za to delo nisem primeren. Naslednjič Vas bo gotovo pozdravil že drug predsednik.*« Čeligoj še omenja v svojem zapisu, da je nje-

⁴⁸ ARS, AS 1176, t. e. 78, a. e. 4779.

⁴⁹ *Sto let planinstva na Vipavskem*, str. 38.

⁵⁰ *Božja beseda danes*, 1996, št. 1, str. 3.

⁵¹ *Sto let planinstva na Vipavskem*, str. 50.

⁵² *Tura*, 1997, št. 4, str. 8.

gov nastop povzročil kar velik nemir med prisotnimi, še posebej med planinci Vipavske doline, ki so Črnilogarja poznali in vedeli za njegove velike planinske zasluge; glasno so ga spodbujali, naj ostane predsednik še naprej in naj se ne ozira na morebitne opazke; oglasil se je tudi predstavnik republiške planinske zveze in izrazil izredno zadovoljstvo nad njegovim vodenjem društva.⁵³

Črnilogarjevi pomisleki niso bili brez razloga. Po svoje jih potrjujejo še nekatera pričevanja. Nada Kostanjevic se spominja, da je odstopil, ker kratkoročno ni imel časa zaradi drugih obveznosti. Predavanja na Srednji verski šoli v Vipavi, na Teološki fakulteti, delo pri Mohorjevi družbi, prevajanje in vsestranska dejavnost v Podragi so ga polno zaposlovali.⁵⁴ Anton Sazonov je povedal, kako mu je večkrat potarjal, da je predsedovanje vipavskemu društvu naporno in da ga utruja.⁵⁵

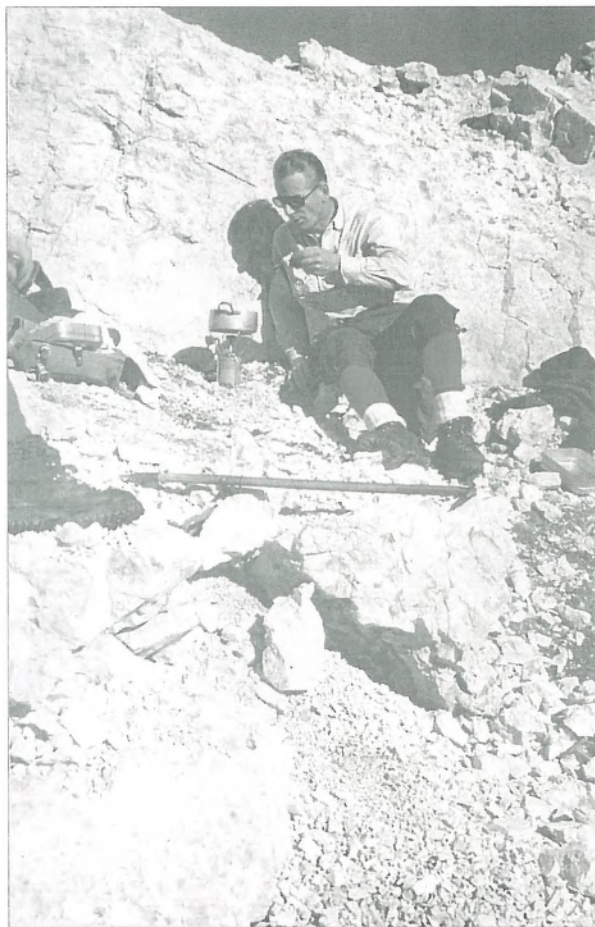
Vendar pa po pričevanju nekaterih njegovih najbližjih sodelavcev oziroma tistih, ki so mu bili blizu, zaslutimo še kaj drugega. Ni izključena možnost, na katero je namignil eden njegovih najtesnejših prijateljev Srečko Vidrih, ki domneva, da je njegov predstojnik škof Janez Jenko izdal navodilo, s katerim je opozarjal duhovnike, naj se ne razdajajo posvetnim organizacijam, ampak naj se posvetijo duhovniškemu poslanstvu.⁵⁶

Po mnenju Jurija Nabergoja, ki se je vipavskim planincem pridružil, ko je društvo zaživel s Črnilogarjevim prihodom in bil kasneje dolgoletni predsednik društva,⁵⁷ je Črnilogar s svojo vlogo pri društvu civilni oblasti morda celo odgovarjal, vendar je bil dovolj samozavesten in moder, da si ni pustil vplivati na svojo dejavnost; včasih je nakazal kakšno duševno stisko, vendar tega na zunaj ni bilo čutiti, po vsej verjetnosti je najbrž imel težave s takratnim predstojnikom, škofom Janezom Jenkom. Svoje spominsko pričevanje je zaključil z zanimivim sklepanjem: »Predsedovanje društvu mu je nekako kar padlo iz rok. Zgoditi se je moral nek dogodek, ki ga je odvrnil od te funkcije.⁵⁸

Pripoved Jožeta Marca nas napeljuje v čisto drugo smer, ki nekoliko preseneča in nakazuje še popolnoma drugačen vzrok odstopa. Po njegovem mnenju bi rado planinsko društvo v Ajdovščini Črnilogarja speljalo k njim, kar mu sicer ni uspelo, včlanil pa se je v novogoriško planinsko društvo; tam so bili mnogi izobraženci, medtem ko je bilo v

ajdovskem več politikov in ker je iskal stike z izobraženci, naj bi se začel nekako oddaljevati od nekdanjih prijateljev.⁵⁹

Črnilogar je v pogovoru za glasilo vipavskega PD, ki je izšlo v letu njegove smrti, takole strnil svoje vtise o dobi delovanja v vipavskem PD: »Bil sem predsednik PD Vipava, po poklicu duhovnik. Edini predsednik duhovnik v vsej Sloveniji, vendar moram reči, da sem imel z vsemi najlepše stike. Nisem od PZS dobival materialne pomoči, moralno pa. /.../ Prav gotovo je za vsem stala avtoriteta planinstva, dr. Miha Potočnik, ki je bil takrat predsednik PZS in je bil eden velikih slovenskih alpinistov. Avtoriteta v smislu, da ni prekinil mojega dela, ker sem bil duhovnik.«⁶⁰ Tudi po mnenju Antona Sazonova mu je bil Miha Potočnik naklonjen, verjetno tudi zaradi tega, ker »je bil pred drugo svetovno vojno član krščanske fantovske organizacije«.⁶¹ Njega in takratnega urednika Planinskega

Otmar Črnilogar pri gorskem obedu, kraj in čas neugotovljena (zasebna last Srečka Vidriha, Podraga 76).

⁵³ Pismo Vojka Čeligoja, Ilirska Bistrica, Hrib svobode 8, 24. 9. 2009.

⁵⁴ Pismo Nade Kostanjevic, Dom starejših občanov Ajdovščina, 21. 3. 2009.

⁵⁵ Zabeležka o pogovoru z Antonom Sazonovim, Ljubljana, Iga Grudna 22, 28. 7. 2009.

⁵⁶ Zabeležka o pogovoru s Srečkom Vidrihom, Podraga 76, 24. 10. 2009.

⁵⁷ *Sto let planinstva na Vipavskem*, str. 42.

⁵⁸ Zabeležka o telefonskem pogovoru z Jurijem Nabergojem, Vipava, Ob Belu 5, 30. 3. 2009.

⁵⁹ Zabeležka o pogovoru z Jožetom Marcem, Vipava, Pod gradom 6, 16. 4. 2009.

⁶⁰ *Tura*, 1999, št. 6, str. 13.

⁶¹ Zabeležka o pogovoru z Antonom Sazonovim, Ljubljana, Iga Grudna 22, 28. 7. 2009.

vestnika Tineta Orla je omenil tudi Leon Kodre v spominskem zapisu ob Črnilogarjevi smrti, ki ju je označil kot dva močna moža, ki sta tvegala in ga podprla pri njegovem delu, čeprav je bil duhovnik.⁶²

Bil je sposoben – pravi planinski junak

Povečini je Črnilogar vsem, s katerimi sem se srečal ali pa prejel pisne in telefonske odgovore na svoje poizvedovanje o njegovem predsednikovanju vipavski gorniški družbi, ostal v najlepšem spominu. Zanje so bili to lepi časi; doba njegove izjemne dejavnosti, njegova sposobnost vodenja društva in družabnost pa so pustili v njih neizbrisen pečat.

Za sklep tega pregleda še nekaj kamenčkov v mozaik podobe nepozabnega človeka, velikega intelektualca, močne osebnosti in prijetnega človeka, ki je vtisnil neizbrisne sledi ne samo na Vipavskem, ampak v širšem slovenskem prostoru.

Milan Žvokelj je takole označil njegove odlike: »Črnilogar je bil izjemno družaben človek, idealen za tako delo in je imel veselje do planinstva. V društvu je dajal zelo veliko pobud. Svoje duhovniške funkcije ni nikoli postavljaj v ospredje, zunanji opazovalec ne bi nikoli ugotovil, da je Črnilogar duhovnik, saj se ni obnašal strogo kot duhovnik, temveč je bil zelo sproščen in je rad počel, kar počnejo vsi ostali ljudje.«⁶³

Njegovo vodstvo na izletih v gore je dalo posameznim udeležencem močne vtise, ki kažejo izredno sposobnost in odgovornost vodenja. Jože Marc je povedal, da je povsod, kamor so šli z njim v gore, vladala »železna disciplina«, bil je pravi »diktorator« glede ravnanja in obnašanja v gorah in prav zaradi tega ni bilo nikoli nobene, niti najmanjše nesreče. »Kamor smo šli z njim v gore, smo imeli velike užitke.«⁶⁴

Karolina Srebotnjak Lipovec pa ga je opredelila z naslednjimi besedami: »Bil je svetovljan in izredno sposoben, istočasno pa pristen sobesednik z vsakim preprostim človekom, ne glede na njegovo prepričanje. Zato mi ni težko razumeti, da je bil v tistih svinčenih časih predsednik neke civilne organizacije, ki je vključevala najrazličnejše ljudi.«⁶⁵

Ana Florjančič mu je v svojih spominih izrekla naslednjo imenitno oceno: »Otmar je postal pravi planinski junak, poznala ga je cela Primorska, pa tudi slovenska Planinska zveza. /.../ Ni bil le odličen organizator, bil je tudi planinec, gornik z dušo in telesom. Posebej je imel rad visokogorje. /.../ Ob Otmarju ni bilo utrujenosti, naveličanosti ali slabe volje, bil je vedno šegav, opogumljajoč, vzdržljiv.«⁶⁶

Kako je bil duhovit in obenem občutljiv za posamezna opravila, naj pokažejo še naslednje zanimivosti, ki jih lahko štejemo za izraze njegove tipične pojavnosti.

Srečko Vidrih je povedal naslednjo zgodbo: »Teden dni pred odprtjem nove plezalne poti na Gradiško Turo, junija 1969, smo šli Otmar, Ana Pavlin iz Vipave in jaz označevati gorsko pot od Vipave do kmetije Abram na Nanosu. S seboj smo imeli belo in rdečo barvo. Ani je dal belo barvo s hudomušno pripombo, da so Vipavci 'beli' (mislil je na njihovo domnevno zadržanje v času vojne in revolucije), meni pa rdečo barvo s prav tako hudomušno pripombo, da so Podražani pač 'rdeči' (prav tako je mislil na njihovo zadržanje med vojno in revolucijo). Ta dan smo vse označili, tudi napise. Otmar je bil mojster čopiča (nadarjeni slikar), zato je hotel označevati sam, midva z Ano sva mu le podajala barve.«

Na pečatniku za žig na vrhu Gradiške Ture in na znački sta bila upodobljena obrisi Ture in vinska trta z grozdom. Kako zelo je bil Črnilogar ponosen na veliko delo nadelave te plezalne poti in na njeno svojstveno posebnost, je razvidno iz nadaljevanja Srečkove pripovedi: »Otmar je rad poudarjal posebnost, ki je ni bilo nikjer: da je mogoče iz vinogradov plezati direktno v steno. /.../ Po končani slovesnosti odprtja smo šli v gostilno v Potočah in tam je Otmar povedal tudi, da vsa južnoprimorska planinska društva nimajo skupaj toliko jecklene vrvi napete, kot jo je od takrat imelo vipavsko planinsko društvo na plezalni poti na Gradiško Turo – 180 metrov. To drži še danes, le da so jo po 37 letih zamenjali z novo.«⁶⁷

Čisto za zaključek še misel, ki jo je Črnilogar zapisal v knjigo obiskovalcev pri Abramcu na Nanosu, 7. junija 1998, ko je že vedel za hudo bolezen, in zveni kakor popotnica vsem, ki s(m)o ga poznali: »Pozivam vas, zatreskance v višave, bodite zvesti soncu, zeleni zemlji, tudi čarom teme, posebno pa sebi. Amen.«

⁶² Planinski vestnik, 1999, št. 7–8, str. 364.

⁶³ Pismo Tanje Žvokelj s spomini Milana Žvoklja, Goriška 39, Vipava, 30. 3. 2009.

⁶⁴ Zabeležka o pogovoru z Jožetom Marcem, Vipava, Pod gradom 6, 16. 4. 2009.

⁶⁵ Pismo Karoline Srebotnjak Lipovec, Nova Gorica, Ulica bratov Hvalič 129, 4. 8. 2009.

⁶⁶ Pismo Ane Florjančič, Podlubnik 23 pri Škofji Loki, 31. 3. 2009.

⁶⁷ Zabeležka o pogovoru s Srečkom Vidrihom, Podraga 76, 24. 10. 2009.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- ARS – Arhiv Republike Slovenije
 AS 1176, Planinska zveza Slovenije
 AS 1211, Komisija Republike Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi
 PANG – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici
 PANG 82, Meddruštveni odbor planinskih društev Primorske
 PANG 104, Skupščina občine Nova Gorica
 PANG 459, Občinski komite ZKS Ajdovščina
 Zbirka dokumentarnega gradiva PD Vipava.
 Zbirka fotografij Srečka Vidriha, Podraga 76.

SPOMINSKA PRIČEVANJA (*pisma in zabeležke pogovorov z ustnimi informatorji hrani pisec*)

- Pismo Magde in Marjana Rodman, Vipava, Milana Bajca 14, 1. 4. 2009
 Zabeležka o telefonskem pogovoru z Magdo Rodman, 23. 4. 2009
 Pismo Franca Kralja, Slap pri Vipavi 53, 30. 4. 2009 - z navedbo odlomkov iz gradiva za kroniko malega semenišča v Vipavi
 Pismo Majde Kvaternik, Dragomer, Mirna pot 8, 10. 5. 2009
 Pismo Marijana Zupanca, Spodnji Brnik 41, 29. 6. 2009
 Pismo Nade Kostanjevic, Dom starejših občanov Ajdovščina, 21. 3. 2009
 Pismo Ane Florjančič, Podlubnik 23 pri Škofji Loki, 31. 3. 2009
 Pismo Antona Štruklja, Ljubljana, 22. 6. 2009
 Pismo Vojka Čeligoja, Ilirska Bistrica, 24. 9. 2009 in 7. 10. 2009
 Pismo Tanje Žvokelj s spomini Milana Žvoklja, Goriška 39, Vipava, 30. 3. 2009
 Pismo Karoline Srebotnjak Lipovec, Nova Gorica, Ulica bratov Hvalič 129, 4. 8. 2009
 Zabeležka o pogovoru z Edvardom Krašno, Budanje 1k, 23. 7. 2009
 Pismo Edvarda Krašne, Budanje 1k, 24. 1. 2011
 Zabeležka o pogovoru z Ivanom Rodmanom, Zemono 19, 17. 4. 2009

- Zabeležka o pogovoru z Jožetom Marcem, Vipava, Pod gradom 6, 16. 4. 2009
 Zabeležka Cirila Skapina in zabeležka pogovora z njim, Vipava, Vojkova 27, 15. 4. 2009
 Zabeležka o pogovoru z Antonom Sazonovim, Ljubljana, Iga Grudna 22, 28. 7. 2009
 Zabeležka o telefonskem pogovoru z Jurijem Nabergojem, Vipava, Ob Beli 5, 30. 3. 2009 in 27. 1. 2011
 Zabeležka o pogovoru s Srečkom Vidrihom, Podraga 76, 24. 10. 2009 in 28. 1. 2011
 Zabeležka o telefonskem razgovoru z Marico Požezin, Šebrelje-Ljubljana, 9. 2. 2009
 Zabeležka o telefonskem pogovoru z Anico Koren, Vipava, Kosovelova 9, 31. 3. 2009

ČASOPISI

- Božja beseda danes, 1996
 Planinski vestnik, 1967, 1969, 1970, 1999
 Podraški zvon, 2004
 Tura, 1997, 1999, 2000

LITERATURA

- Bom šel na planince – ob 100-letnici Planinskega društva Ajdovščina. Ajdovščina : Planinsko društvo Ajdovščina, 2003, str. 84–85.
 G. Otmar Črnilogar – spominska knjižica ob odkritju in blagoslovu spomenika g. Otmarju Črnilogarju, Podraga, 8. julij 2006. Vipava : Župnijski urad Podraga, 2006, str. 25.
 Kragelj, Jožko: Primorski duhovniki – kulturni delavci 20. stoletja. Samozaložba, 2002, str. 57–58.
 Otmarjeva pot – vodnik po planinsko-romarski poti od Podrage do Štjaka. Podraga : Planinsko društvo Vipava, 2007, str. 11–14.
 Primorski slovenski biografski leksikon (PSBL), 1. knjiga. Gorica : Goriška Mohorjeva družba, 1974–1981, str. 250.
 Sto let planinstva na Vipavskem 1903–2003. Vipava : Planinsko društvo Vipava, 2003.
 Zbornik ob zlatem jubileju Malega semenišča in Škofjske gimnazije v Vipavi. Malo semenišče v Vipavi, 2002, str. 223.
 Žigon, Janko: Inventura. Gorica : Goriška Mohorjeva družba, 2009, str. 189.

S U M M A R Y

Priest Otmar Črnilogar, President of the Vipava Alpine Society (1967–1970): with a presentation of the authorities' reaction to his presidency

Appointment of a Catholic priest as president of a civilian organisation during the period of the socialist regime, which was not in favour of such solutions or downright prohibited them, was a rare and extravagant phenomenon. It happened in the case of the Vipava Alpine Society, which in the mid-1960s found itself in a major crisis and on the brink of dissolution. However, the assumption of presidency by priest Otmar Črnilogar, who received unanimous support from Vipava mountaineers and endorsement from individual senior representatives of the Slovenian Alpine Association, signalled a complete revival for the society, giving it a fresh impetus and a set of extremely diversified activities. The dramatic growth of the Vipava Alpine Society instigated by President Črnilogar as its driving force raised considerable interest within both the local community and broader Slovenian territory. It also came to the attention of the then authorities,

ecclesiastical and especially civilian – socio-political. Črnilogar's closest fellow society members sensed that he might face problems because of his presidency. Although he acted in line with his mountaineering spirit and continued his pursuits and appearances in a shrewd and prudent manner, the authorities considered him a nuisance and kept a close eye on him, as is especially evident from archival documents of administrative bodies and political organisations, mostly on the local and partly also on the broader republican level. Several archival records indicate that his activity was discussed and reported on at various meetings, and that the authorities were particularly vigilant about the possibility that, along with his many-sided engagement within the Vipava and Littoral mountaineering society, Črnilogar might also have a philosophical or religious influence on young people. Some accounts, however, also reveal contrary opinions by highlighting the singular and strong personality of the society's president – a confident and wise priest who knew how to act in the specific circumstances of time and place, so that he could carry out the broad spectrum of set activities without major difficulties. It has not been fully clarified why Črnilogar abandoned the leading position at the Vipava Alpine Society, but his influence on its operations remained strong even after he officially resigned from society's presidency.

Po razstavah

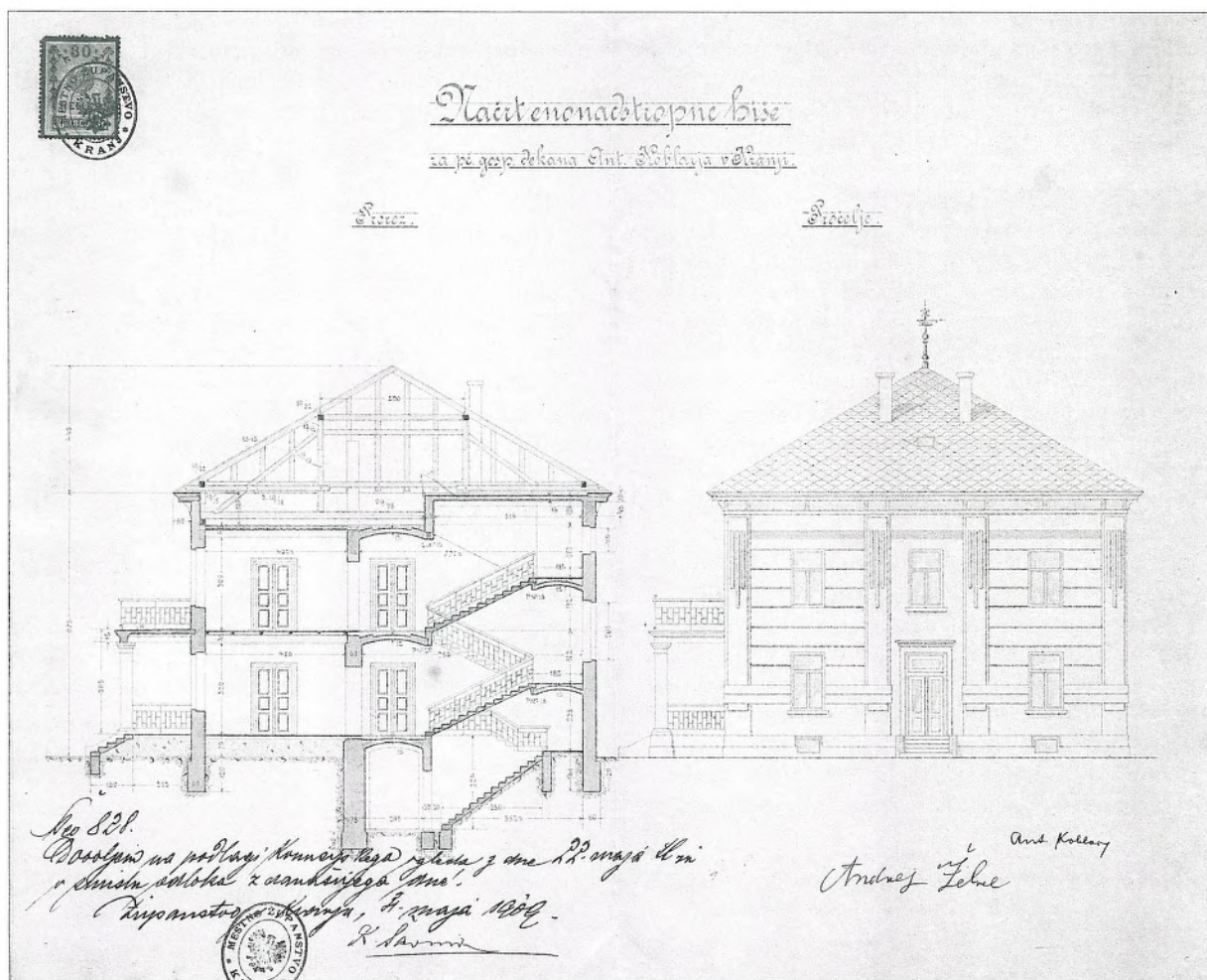

Stavbna dediščina mesta Kranja v arhivskem gradivu. Razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote za Gorenjsko v Kranju. Avtorica razstave Marija Kos.

V pestro kulturno ponudbo gorenjske prestolnice se z razstavno dejavnostjo redno vključuje tudi Zgodovinski arhiv Ljubljana s svojo Enoto za Gorenjsko v Kranju. Arhiv tako vsako drugo leto

predstavi nekaj svojega gradiva s tematsko razstavo, ki je namenjena prebivalcem Kranja, njegovim obiskovalcem, strokovni in laični javnosti, kranjskim šolarjem in dijakom ter vsem, ki jih zanima zgodovina mesta.

Tokratna razstava je nosila naslov *Stavbna dediščina Mesta Kranja v arhivskem gradivu* in je bila odprta 1. septembra 2011. Kot že nekajkrat poprej je tudi tokrat vodstvo pri pripravi in postavitvi razstave prevzela vodja arhivske enote, arhivska svetovalka Marija Kos, univ. dipl. zgodovinarica. Raz-

Načrt sirotišnice na Stritarjevi ulici 7 v Kranju, 1909 (SI-ZAL-KRA-2, a. e.: 1330/I).

stava je temeljila na arhitekturnih in gradbenih načrtih pomembnih kranjskih stavb iz konca 19. in prve polovice 20. stoletja. Vsi razstavljeni načrti so izhajali iz zbirke načrtov pri fondu Občina Kranj. Avtorica razstave jih je izbrala na podlagi nekaj kriterijev, na primer časa nastanka, pomena stavbe, umetnostnih elementov v načrtu, lokacije stavbe in pomembnosti avtorja načrta. Na 26 panojih je bilo razstavljenih 38 načrtov, najmlajši je nosil letnico 1943, najstarejša dva pa 1873. Več načrtov iz tega sedemdeset let obsegajočega obdobja je predstavljenih v katalogu k razstavi.

Razstava je bila zasnovana tako, da so si načrti na panojih sledili v zaporedju glede na lokacijo stavb: začela se je v središču mesta, se ob »vpadnicah« širila v predmestja ter se končala z načrti velikih (večnadstropnih) stavb, hotelov in vodovodnega stolpa. Ob Koroški, Bleiweisovi in Stari cesti, Cesti Staneta Žagarja in Vodopivčevi ulici so se od konca 19. stoletja gradile vile bogatejših Kranjčanov in okoličanov, tudi stavbenik Josef Fuso je zgradil dve za lastno uporabo. Čeprav so gradbeni načrti po definiciji pomembni iz čisto tehničnih vidikov, so vendarle lahko lepi na pogled in pogosto zelo povedni. Predvsem z uporabo priloženega gradiva nam govorijo zgodbe o preteklih rodovih, njihovih ambicijah (ogledalo so njihova bivališča), okusu, finančnem položaju, veljavi v družbi ... Marsikaj od tega je lahko obiskovalec razstave razbral med vrsticami podnapisov pri posameznih načrtih, in ker zgodbe niso bile posebej izpostavljene, je razstava mogoče koga spodbudila, da je pobrskal po virih in literaturi kranjske zgodovine in poiskal še več podatkov o lastnikih stavb, naročnikih in izvajalcih načrtov.

Pri nekaterih stavbah lahko sledimo njihovi zelo strnjeni zgodovini izpred 19. stoletja do druge svetovne vojne (npr. Glavni trg 5, stavba »škofija« ob župnišču), pri drugih izvemo le, da je bil načrt narejen za potrebe prezidave, dozidave ali nadzidave. Pri nekaterih je bil izpostavljen namen gradnje (npr. Fusova vila na Cesti Staneta Žagarja, sirotišnica na Stritarjevi ulici, pokojninski dom za nameščence Pokojninskega zavoda na Koroški cesti), pri drugih smo lahko prebrali tudi nekaj historiata o nastanku: tako pri načrtu klasične gimnazije, pa Narodnega doma in pri gostilni na Jelenovem klancu. Avtorica razstavi namenoma ni dodala fotografij objektov, ker je želela vso pozornost nameniti zgolj načrtom. Je pa pripravila zemljevid mestnega jedra, na katerem so bile označene njihove

lokacije, kar je obiskovalcem pomagalo pri ugotavljanju, za katero hišo gre pri posameznem načrtu.

K razstavi je bil izdan katalog v ležečem A4 formatu, ki ga je oblikovalo podjetje Medit d.o.o. Na 56 straneh je s krajšim uvodom predstavljenih 44 načrtov, torej nekaj več kot na razstavi. Kratek uvod nam izčrpno in jedrnatost predstavi zgodovinski in arhitekturni razvoj kraja, ki ga je od starejše železne dobe naseljeval človek in se je v antiki imenoval Carnium ter bil že tedaj zaradi prehoda čez Savo pomembna strateška točka na tem delu današnje Slovenije. Izvemo glavne podatke o spremembah imena in obsega mesta, o mestnih gospodih, razvoju meščanstva in njihovih bivališč ter bivalni kulturi. Predstavljeni so arhitekturno-umetnostni stili in njihovi ostanki v sodobnem Kranju, širitev mesta v okolico v 19. stoletju, poznejše regulacije mesta ter priključevanje okoliških naselij.

Nekaj besed je avtorica namenila arhitektom in stavbenikom, ki so pravzaprav zaslužni za obstoj razstavljenih načrtov. Zanimivo je, da se nekatera imena včasih pojavijo kot izvajalci del, drugič kot avtorji načrtov. Predvsem gradbeniki (stavbeniki) s svojimi podjetji so bili izurjeni za oboje. Takšna so bila npr. gradbeno podjetje Hrovat & Černe iz Ljubljane, stavbno podjetje Josip Slavec iz Kranja, stavbenik Angelo Molinaro iz Škofje Loke, stavbenik Ivan Kožuh iz Ladje pri Medvodah. Največ načrtov na razstavi je bilo delo stavbenika Josefa Fusa, po rodu Furlana, ki je v Kranju deloval na prelomu med 19. in 20. stoletjem. Od arhitektov so predstavljeni načrti Jožefa Plečnika, Ivana Vurnika, Vladimirja Šubica, Hermana Husa, Emila Navinška, Viljema Trea ... Arhitekti so naredili načrte za vse večje gradnje v Kranju: stavbo gimnazije, nadzidavo hotela Evropa, stanovanjsko hišo Pokojninskega zavoda, Narodni dom, hotel Nova pošta, kavarno Stara pošta, Ljudski dom (Prešernovo gledališče), medtem ko zasebnih hiš (vil) razen Plečnikovih načrtov Bežkove vile ne zasledimo.

Razstava Enote ZAL v Kranju je ponovno prinesla nekaj drobcev zgodovine mesta iz temnih arhivskih skladišč med meščane in druge obiskovalce, ki so si jo lahko ogledovali do 3. oktobra 2011. Od oktobra pa je v okrnjeni postavitvi na ogled v predverju Zgodovinskega arhiva Ljubljana na Mestnem trgu v Ljubljani.

Nataša Budna Kodrič

Varašanci – prekmurski meščani. Trg Turnišče v arhivskih virih. Razstava Pokrajinskega arhiva Maribor v razstavišču Archivum (17. november 2011 – 31. januar 2012).

Zamisel za razstavo *Varašanci – prekmurski meščani* se je porodila avgusta 2010, ko je Mežnarski center v Turnišču pripravil razstavo z naslovom »Varašanci od zibelke do groba«. Na slednji, kjer so bili predvsem preko različnih (družinskih) predmetov predstavljeni zametki malomeščanstva in raznoliko življenje tamkajšnjih prebivalcev, tj. Varašancev, je sodeloval tudi Pokrajinski arhiv Maribor z dokumenti, ki so se zbrali v okviru projekta Mednarodnega arhivskega raziskovalnega tabora, ki je potekal prav tako v Turnišču. Na podlagi te razstave se je Pokrajinski arhiv Maribor leto dni kasneje odločil za podobno razstavo oziroma pravzaprav nadgradnjo obstoječe. V ospredje je bil tokrat postavljen zgodovinski zorni kot in pri tem so glavno vlogo odigrali arhivski dokumenti. Razstava *Varašanci – prekmurski meščani*, ki so jo avtorsko pripravili Gordana Šovež Lipovšek, Andrej Hozjan in Gorazd Bence, je tako predstavila zametke malomeščanstva, cerkev Marije Vnebovzete s freskami Janeza Aquile in bogato cehovsko dejavnost med letoma 1322 in 1935. Leta 1322 je bilo namreč Turnišče prvič omenjeno v zgodovinskih virih, leta 1935 pa na lastno prošnjo izbrisano iz jugoslovanskega registra trgov. Na enem mestu so tako razstavljeni dokumenti približali obdobje trške preteklosti in hkrati osvetlili podobo današnjega Turnišča oziroma ostanke trške preteklosti.

Na dan pred odprtjem razstave je poleg tega minilo natanko 744 let od prve omembe romarske pražupnijske cerkve Marije Vnebovzete v Turnišču. Kot spomin na ta dogodek praznuje Občina Turnišče na ta dan tudi svoj občinski praznik.

Dokumenti, ki so bili razstavljeni na štirinajstih panojih in vitrinah, predstavljajo 600-letni sprehod skozi Turnišče. To se sicer prvič omenja leta 1322 kot Thoronhel, a je bila ta listina uničena, zato je dal njen izstavitelj kralj Karel Robert Anžujski leta 1335 vnovič izstaviti prepis omenjene listine. S tem letom je namreč Štefan Hahold dobil od kralja povrnjen grad Dolnja Lendava s pripadajočimi posesti v trajno last.

Druga listina, pomembna za zgodovino Turnišča, je prav gotovo listina kralja Matije Korvina oziroma bolj znanega kot kralja Matjaža. Ta je leta 1481 podložnike dolnjelendavskega zemljiškega gospoda Nikolaja Baniča zaradi revščine in pomanjkanja oprostil plačila kraljevega davka za obdobje petih let. S tem so seveda bili plačila davka oproščeni tudi vsi podložniki iz Turnišča.

Naslednja pomembna letnica je 1524, saj se od takrat naprej Turnišče v virih konstantno omenja kot trg oz. oppidum. Privilegije in obveze dela prebivalcev trga Turnišče pa potrjuje datum 2. september 1548, ko sta Ladislav in Štefan Banič prebivalce trga Turnišča oprostila nekaterih dajatev in jim priznala določene privilegije. Ta listina je bila pravzaprav tudi najpomembnejša razstavna listina, saj je kar sto let veljala za izgubljeno in so jo odkrili šele dva dni pred razstavo v Pokrajinskem arhivu Maribor. Hkrati je ta listina edini ohranjen originalni dokument s trškimi privilegiji za kak prekmurski trg.

Pomemben del razstave je namenjen romarski in župnijski cerkvi v Turnišču. Pražupnijska cerkev Marije Vnebovzete se v ohranjenih pisnih virih prvič omenja že 16. novembra 1267, ko je kralj Béla IV. posegel v spore med sosednjima posestniškima rodbinama Hahold in Jure ter jima odredil pobotanje s prisego pred pričami. To dokazuje pravna listina, kar pomeni, da je bila turniška cerkev že pred več kot 740 leti pravno svetišče.

Ni pa bila le to, kajti njena zavetnica Marija s plaščem, kateri v čast je bila zgrajena tamkajšnja cerkev, je vedno znova privabljala župljane in romarje v svoj božji hram. Cerkev izstopa tudi po poslikavi, ki je mojstrovina znanega Janeza Aquile iz Radgone. Te freske, ki jih je v 60. letih 19. stoletja odkril Flóris Rómer, madžarski arheolog, umetnostni zgodovinar, slikar in član Madžarske akademije znanosti, pa še danes vzbujajo izjemno pozornost in občudovanje.

Že na prehodu iz srednjega v novi vek sta v Turnišču cveteli tudi obrt in trgovina in prav v tem obdobju lahko govorimo o začetkih povezovanja v cehe. Močno so se uveljavile zlasti tri obrti – čevljarška, krojaška in kovaška. A ceh ni bil le navadno združenje, saj je imel zelo stroga pravila in merila, tako da so se vanj lahko vključili le obrtniki, ki so bili z vstopom primorani sprejeti tudi vse dolžnosti delovanja in obnašanja v cehu. Čeprav je bila cehovska avtonomija v 18. stoletju okrnjena, v 19. stoletju pa so cehi bili celo ukinjeni, je pri turniških

nadvse zanimivo to, da vsi trije delujejo še danes. Varašanci tako še danes zasedajo na cehovski skupščini in s tem ohranjajo tradicijo svojih prednikov.

Poleg cehov so pozornost vzbujali tudi gospodje in gospe, ki so živeli v gosposkih hišah, se družili v salonih, sedeli na oblazinjenih foteljih ob razkošnem pohištvu in jedli iz porcelana s srebrnim priborom. Načeloma so gospodinjska opravila opravljale služkinje, vendar pa so gospodinje tudi gospe, ki so vzgajale otroke, pomagale gospodu pri njegovih opravilih ali celo podpirale kar vse štiri vogale hiše. Gospodje pa so bili učitelji, organisti, notarji, tajniki, peki, trgovci itn. To so bili turniški meščani oziroma Varašanci ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja.

Ker pa je Turnišče z nastopom specifičnih družbenih in ekonomskih sprememb začelo izgubljati na svoji veljavi, je 23. novembra 1934 predsednik občinskega odbora Štefan Litrop predlagal, da se naziv tržna občina Turnišče odpravi in nadomesti z nazivom občina Turnišče. Na podlagi tega predloga je Turnišče 19. aprila 1935 izgubilo status trga in bilo s tem oproščeno plačevanja velikih davkov.

Razstavno gradivo so prispevali Državni arhiv iz Budimpešte, Muzej Göcsej in Arhiv županije Zala

iz Zalaegerszega, Državni arhiv na Dunaju, Župnija Turnišče, Knjižnica Lendava, Občina Turnišče, privatna Ancova galerija iz Nedelice ter množica privatnih lastnikov, ki skrbno hranijo vse, kar se tiče njihove preteklosti.

Ob razstavi je izšel tudi razstavni katalog z uvodno besedo Gordane Šovegeš Lipovšek in sedmimi prispevki več avtorjev, ki z različnimi vsebinami predstavijo dinamičen razvoj turniške zgodovine. Katalog zaključuje seznam razstavljenih dokumentov in predmetov, kar je zelo praktično, saj je seznam kot tudi sam katalog pravzaprav najvidnejša sled za postavljeno razstavo. Avtorji prispevkov so poleg avtorjev razstave še Gregor Škafar, Janja Adanič, Vinko Škafar, Franc Kuzmič in Boris Kučko.

Razstava *Varašanci – prekmurški meščani*, ki je ponazorila Turnišče v letih 1322–1935, ni samo obujanje nekdanje slave, ampak predvsem nazoren pregled določenega obdobja in pogled v preteklost z vidikov, ki so najbolj zaznamovali trg Turnišče. Je spomin, ki sega daleč nazaj – na Varašance, ki so za sabo pustili trajne sledi.

Klaudija Sedar

Jubilej

Dr. Jože Žontar – osemdesetletnik

Pred osemdesetimi leti, 15. marca 1932, se je v Kranju rodil Jože Žontar, arhivist, profesor, zgodovinar in doktor znanosti, ki je za svoje uspešno delo tako na arhivskem kot zgodovinskem področju prejel več nagrad, odlikovanj in pridobil najvišje znanstvene nazive.

To kratko karakteristiko, povezano z delom dr. Žontarja, verjetno pozna večina arhivskih delavcev in zgodovinarjev. Ko me je še v prejšnjem letu odgovorni urednik *Kronike* povprašal, ali bi napisala kaj ob njegovem letošnjem jubileju – dr. Žontar je bil namreč dvajset let ravnatelj *Zgodovinskega arhiva* Ljubljana, kjer je veliko let domovala tudi *Kronika* – sem privolila, obenem pa pomislila, kako čas beži, že osemdeset let. Pred nedavnim sem se namreč z njim srečala v arhivu, ko je v knjižnici iskal

podatke oziroma literaturo za svoj članek o začetkih arhivske službe v Sloveniji in je – tako kot vedno – tudi še povprašal: »Kako je kaj v arhivu? Pripravljate kako novo knjigo, razstavo?« Čep rav v pokoju, še vedno redno spremlja dogajanja in tudi aktivno piše in objavlja prispevke tako s področja arhivistike kot zgodovine.

Pred začetkom tega pisanja sem poiskala in pregledala zapise, ki so jih o dr. Žontarju do sedaj napisali njegovi sodelavci, kolegi, prijatelji, preletela sem njegovo bibliografijo in ugotovila, da je razen za zadnjih deset let, ko je v pokoju, o njegovem delu in posredno o njem napisanega že zelo veliko. Kaj naj torej sploh še napišem? Naj le v drugi obliki podam vse tisto, kar je bilo že napisano in je tako ali tako večinoma dostopno na spletu, vsak čas in za vsakogar? Ima to smisel? Opravljeno delo ostane, po njem največkrat ocenjujemo ljudi, malokrat pa se vprašamo, v kakšnih okoliščinah in razmerah je potekalo, koliko situacij, naključij ali pa tudi sreč je bilo včasih, da se je pokazal rezultat. To ve in nosi sam v sebi le vsak posameznik. Največkrat ni nikjer prostora (včasih tudi ne volje), da bi to zapisali, pa vendar je pomembno. Tako sem se odločila, da dr. Žontarja povabim na pogovor ob kavi in ga povprašam, kaj bi on sam povedal o svojem delu.

Dr. Žontar, ki si je in si še vedno najde čas za pogovor, je takoj pristal na to in telefonskemu klicu je še isti dan sledil prijeten pogovor, ko je samo po sebi umevno največ govoril on, kar pa je bil tudi namen. Pričakal me je pripravljen in pričel sistematično opisovati svojo prehojeno službeno pot in delo, mi pri tem povedal tudi marsikaj zanimivega, včasih s pripombo, da »to sicer ni za napisat«. Vtis in prva misel, ki sem jo imela, ko sva se poslovila, je bila, da pogovor vedno odpre oziroma naredi nova okna, skozi katera vidimo več, jasneje, nekatere stvari pričnemo dojemati drugače. Bila sem pripravljena, da pišem o njem za njegov jubilej.

Dr. Jože Žontar je po končani gimnaziji v Kranju leta 1955 diplomiral na enopredmetni smeri zgodovine na Prirodoslovno-matematični Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Takoj po diplomi se je zaposlil v arhivu in od tedaj dalje je pri svojem delu zelo uspešno povezoval arhivistiko z zgodovinsko znanostjo in obratno. Kljub temu da je bil ves čas aktivne službe zaposlen v arhivu – najprej sedemnajst let v Državnem arhivu Slovenije, nato je bil v letih 1972–1992 ravnatelj *Zgodovinskega arhiva* Ljubljana, potem do upokojitve (1999) vodja

Centra za strokovni razvoj pri Arhivu Republike Slovenije – je leta 1977 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani z disertacijo *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848* promoviral za doktorja zgodovinskih znanosti, nakar je že v naslednjem letu na isti fakulteti sledila njegova habilitacija za docenta. Leta 1985 je bil izvoljen za izrednega in 1990 za rednega profesorja na Oddelku za zgodovino, kjer je do konca šolskega leta 1999/2000 predaval arhivistiko in upravno zgodovino ter z njo povezan razvoj karakterističnih zvrsti arhivskega gradiva.

Njegova bibliografija kaže, da se je arhivski stroki posvečal vsestransko, tako s preučevanjem in reševanjem pravnih, strokovnih, materialnovarstvenih kot tudi organizacijskih in kadrovskih vprašanj. Na zgodovinskem področju pa je bila v ospredju njegovega preučevanja krajevna zgodovina, posebej zgodovina mest ter ustavno-upravna zgodovina po obdobjih. Sam pravi, da je bil njegov zelo širok spekter delovanja na arhivskem področju ter preučevanje struktur institucij z zgodovinskega stališča posledica nujnosti. Lotil se je vprašanja oziroma problema, ki se je pojavil, se pokazal za perečega oziroma ga je bilo potrebno rešiti.

Eden izmed teh je bil nedvomno že od vsega začetka njegovega dela vzpostavitev pravnega varstva arhivskega gradiva oziroma razvoj metod varstva arhivskega gradiva s poudarkom na zavarovanju in ohranitvi arhivskega gradiva vseh ustvarjalcev. V šestdesetih letih je na tem področju sodeloval še z dr. Sergijem Vilfanom, kasnejši zakonodajni predpisi do leta 1999 pa so bili pretežno vsi rezultat njegovega vztrajnega in strokovnega dela ter zavedanja o pomenu pravnega varstva arhivskega gradiva. Tako je imel na primer v osemdesetih letih, ko so sprejemali Zakon o naravni in kulturni dediščini in je bilo iz nepojasnjenih vzrokov iz njega izpuščeno arhivsko gradivo, dr. Žontar le nekaj dni časa, da je vstavil v zakon tudi določbe o arhivskem gradivu. V enem tednu, skoraj brez spanja, mu je takrat uspelo v zakon vnesti določila o arhivskem gradivu, ki so bila usklajena z zakonodajno pravno službo. Za posvetovanja, razprave z drugimi kolegi takrat enostavno ni bilo časa, je pa to izkoristil potem pri oblikovanju vrste pravilnikov, ki so sledili zakonu in so podrobneje predpisovali posamezna področja. Praktične potrebe so mu tudi že v prvi službi, ko se je soočil s prevzemanjem velikih količin gradiva, narekovale, da je izoblikoval oziroma razvil metodo odbiranja arhivskega gradiva (vnaprejšnji izločitveni seznam), jo vnesel v pravilnik, v naslednjih letih pa to področje rade volje predal Vladimirju Žumru. Izpostavljal je pomembnost trajne hrambe gradiva in poznavanje sistemov prvotne ureditve spisov.

Poudarjal je pomen izdelave pregledov arhivskega gradiva in njihovo predstavitev javnosti. Tako je bil sredi šestdesetih let vodja akcije za pripravo in

urednik Vodnika po arhivih Slovenije (1965), ki je prinesel pregled arhivskega gradiva ne samo v arhivih, ampak tudi v knjižnicah in muzejih. Ta pregled je s svojimi podatki pomenil tudi zelo dobro gradivo za elaborat o stanju, problemih in perspektivah arhivske službe v Sloveniji, ki ga je za sestavo republiškega arhivskega zakona pripravil dr. Sergij Vilfan kot osnovo za razpravo v republiški skupščini. Ko se je istočasno začela akcija za izdelavo jugoslovanske serije arhivskih vodnikov, je dr. Žontar zelo dobro sodeloval s kolegi iz drugih republik Jugoslavije in rezultat tvornega sodelovanja je bila izdaja vodnikov tudi za vse druge jugoslovanske republike. Jugoslavija je bila takrat ena prvih držav v srednji Evropi, ki ji je to uspelo. Izkušnje na tem področju so ga vodile v pripravljanje poti za uvedbo mednarodnih standardov popisovanja arhivskega gradiva in so v končni fazi našle svoje mesto v pravilniku za urejanje in popisovanje arhivskega gradiva. Tudi kasneje je dr. Žontar ves čas zelo dobro sodeloval s kolegi iz drugih jugoslovanskih republik, še posebej s Franjem Biljanom, dolgoletnim direktorjem Arhiva Jugoslavije. S svojimi razpravami, objavljanjem strokovnih člankov, tudi izkušnjami iz tujine je posredoval stanje in razvoj arhivske stroke v Sloveniji. Kratek čas je bil tudi urednik Arhivista, kjer je imel sicer v pripravi veliko načrtov, predlogov, a razmere takrat še niso bile zrele za njihovo izvedbo oziroma uresničitve. Dobro je sodeloval tudi z Zvezo arhivskih delavcev Jugoslavije.

Vzporedno z zakonodajo in v povezavi z njo je dr. Žontar vložil ogromno energije in oblikovanje in izgradnjo mreže arhivov v Sloveniji in ureditev financiranja arhivske dejavnosti. S svojimi prispevki o zgodovini, organizaciji, mreži arhivov ter neumornim prepričevanjem vsakokratnih političnih in upravnih struktur o nujnosti obstoja in razvoja arhivov kot tudi s prevzemanjem konkretnih strokovnih del za vzpostavitev arhivov oziroma arhivskih oddelkov, ko je na primer dobro leto dodatno vodil tudi arhivski oddelek v Novi Gorici, je uspel urediti razmere tudi na tem področju.

Prevzemi velikih količin arhivskega gradiva, s katerimi se je dr. Žontar srečal tudi zelo zgodaj, so posledično terjali ureditev oziroma vzpostavitev materialnega varstva gradiva, kamor sodijo tudi arhivska skladišča. V zvezi s tem je dr. Žontar poiskal strokovno pomoč pri Bavarskem arhivu v Münchnu, kjer so mu z nasveti in literaturo pomagali pri načrtovanju prizidka Arhiva Slovenije. Čeprav ob nasprotovanju stanovalcev bližnje ulice, ki pa jih je dr. Žontar na svoj miren način uspel umiriti in premostitvi še drugih težav z višjimi oblastmi, je Arhiv Slovenije po njegovi zaslugi dobil moderen prizidek, ki velja za prvo arhivsko novogradnjo v Sloveniji.

Dr. Žontar pa je dobil stanovske kolege v Bavarskem arhivu in s tem tudi kasneje dostop do vseh novosti na arhivskem področju. Z njimi je ves čas

zelo dobro sodeloval. Na področju materialnega varstva je potrebno omeniti tudi njegovo urejanje in pisanje razprav pri pripravi priročnika o arhivski tehniki (1972).

Dr. Žontar se je dejavno vključeval tudi v delo arhivskih stanovskih društev tako doma kot v tujini. Bil je tajnik in predsednik Arhivskega društva Slovenije, tudi podpredsednik Zveze arhivskih društev Jugoslavije. Razen da je bil urednik Arhivista, je bil tudi član uredniškega odbora časopisa Arhivi. Udeleževal se je arhivskih strokovnih kongresov, srečanj tako doma kot v tujini (Evropi, Združenih državah Amerike, pa tudi Afriki). Z izkušnjami s kongresov, srečanj in strokovnih obiskov v nemških, avstrijskih in italijanskih arhivih je v slovenski prostor vnašal spremembe in rešitve, tako da je slovenska arhivistika hodila vzporedno s sodobnim razvojem arhivske stroke, obenem pa je slovensko arhivistiko predstavljala v tujini. Od leta 1988 do 1996 je bil član komiteja Mednarodnega arhivskega sveta za vprašanja arhivskega šolanja in je leta 1994 v Ljubljani pripravil zelo uspešno mednarodno posvetovanje z naslovom Spremembe v arhivskem šolanju kot posledica političnih sprememb v Vzhodni in Srednji Evropi. Posvet ni bil uspešen samo po strokovni, temveč tudi po organizacijski in izvedbeni plati. Dr. Žontarju je uspelo zagotoviti dobro udeležbo predstavnikov iz takrat novih držav, nastalih v vzhodni Evropi, in visokih predstavnikov arhivske stroke iz srednje Evrope, ki so si takrat Slovenijo zapomnili ne le po uspešnem posvetu, temveč tudi po njenih lepotah, npr. enkratni Postojnski jami. Na področju izobraževanja je treba poleg že omenjenih predavanj iz arhivistike, ki jo je na Filozofski fakulteti v Ljubljani razširil na strukture institucij in vrste arhivskega gradiva (v smislu sodobnega pojmovanja arhivistike), omeniti njegovo sodelovanje v slovenskih in jugoslovanskih komisijah za arhivsko šolanje in izobraževanje, sodelovanje pri pripravi učbenikov in priročnikov za arhivistiko (Arhivistika, 1984; Arhivska veda v 20. stoletju, 2003; Pravno urejanje varstva arhivskega gradiva za slovensko ozemlje do zadnje spremembe zakona, 2007) ter posebej njegovo dolgoletno sodelovanje v komisiji za strokovne izpite iz arhivistike in priprave na izpite.

Tesna prepletenost njegovih arhivskih in zgodovinskih raziskovanj je prišla najbolj do izraza pri preučevanju in predstavljanju strukture upravnih in sodnih institucij. Dr. Žontar je po zgledih iz tujine spoznal veliko pomembnost poznavanja teh struktur za arhivsko stroko. Najprej je na tem področju pričel s predavanji. Arhivsko društvo je načrtovalo objavo predavanj, a do realizacije ni prišlo. Vendar je dr. Žontarju v sodelovanju s slovenskimi in deželnim arhivom Koroške in Štajerske in državnim arhivom v Trstu uspelo pripraviti publikacijo, ki je izšla leta 1988, Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorski in

Štajerski do leta 1918, pisano v treh jezikih, ki je ne samo doma v Sloveniji, ampak tudi v tujini ocenjena za zelo dober pripomoček pri preučevanju in iskanju virov ter podatkov za to obdobje. Leta 1998 je kot samostojna publikacija izšla tudi njegova študija o strukturi uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848.

Dr. Žontar se je in se posveča tudi preučevanju krajevne zgodovine s poudarkom na zgodovini mest (Ljubljana in območje Gorenjske) in v časovnem obsegu od srede 18. stoletja do druge svetovne vojne. Njegove prispevke najdemo v skoraj vseh strokovnih zgodovinskih časopisih in revijah, v večini krajevnih zbornikov Gorenjske (npr. v Kranjskem zborniku, zbornikih Preddvora, Komende, Kamnika, Radovljice), v zbornikih, posvečenih osebam (npr. Grafenauerjevem 1996, Vilfanovem 1999, Gestrinovem 1999, Melikovem 2001, Avguštinovem 2003, Otorepčevem 2005, Stiplovškovem 2005, Vojetovem 2006), številna so njegova gesla v enciklopedijah (še posebej Enciklopediji Slovenije) in biografskih leksikonih. Njegov prvi znanstveni prispevek z naslovom Neznana pisma Žiga Zoisa pa je bil leta 1954 objavljen prav v Kroniki. Od samostojnih publikacij je potrebno omeniti ponatis Zgodovine mesta Kranja (1982), delo njegovega očeta dr. Josipa Žontarja, ki ga je pripravil, uredil in dopolnil z uvodno razpravo, nato že omenjeno publikacijo Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848 (1998) ter Kaznovana podjetnost: Kranjski trgovec in industrialec Franjo Sirc (2005). Skupaj z ženo Majdo je pripravil tudi knjigo Stavbenik Josip Slavec (2001).

Podobno kot na arhivskem je bil tudi na zgodovinskem področju dejaven v stanovskem društvu in pri uredništvih zbornikov in časopisov. Tako je bil v letih 1982–1984 podpredsednik zgodovinskih društev Slovenije, v letih 1976–1982 pa predsednik sekcije za krajevno zgodovino pri Zgodovinskem društvu Slovenije. Bil je pobudnik in urednik zbornika 900 let Kranja in knjige Dokumenti slovenstva, dolgoletni član uredniškega odbora Kranjskega zbornika ter v letih 1972–1978 urednik Kronike. Dr. Sergij Vilfan je v Zgodovinskem časopisu leta 1992 ob Žontarjevi šestdesetletnici zapisal: »Za večino tega urednikovanja (ki ga je Žontar vedno jemal zelo resno in ni le posojal imena) stoji vztrajno in energično delo ...« To zelo velja za čas, ko je bil urednik Kronike in mu je kljub sicer močnim nasprotovanjem, da je v Sloveniji že dovolj zgodovinskih revij, uspelo, da je Kronika ostala in se je uredilo njeno financiranje. Ko so ostali že obupali nad uspehom, je dr. Žontar še vedno hodil od vrat do vrat, dokler mu ni uspelo. Še zdaj se v spominu na to nasmehne in pravi: »Takrat sem toliko prehodil, da sem moral zamenjati podplate na čevljih.«

Ustvarjalnost dr. Žontarja izkazuje njegova bibliografija, njegovo uspešnost potrjujejo nagrade, ki

jih je prejel: dvakrat je še v študijskih letih prejel Prešernovo nagrado za seminarski nalogi Rimska cesta od Ljubljane do Kranja ter Zemljiško gospostvo Brdo pri Kranju v drugi polovici 18. stoletja; za posebne dosežke na področju kulture je leta 1984 prejel Župančičevo nagrado mesta Ljubljane, naslednje leto pa veliko plaketo občine Kranj kot priznanje za sodelovanje pri urejanju Kranjskega zbornika. Leta 2002 je za življenjsko delo prejel prvič podeljeno arhivsko Aškerčevo nagrado. Vsi, ki poznamo dr. Žontarja, pa vemo, da ima tudi kot človek velike kvalitete; je sicer strog in zahteven,

obenem zelo vztrajen, a vendar potrpežljiv in prijeten človek, ki je vsak čas pripravljen na pogovor in je korekten do vseh ljudi. Kot pravi sam, je njegovo vodilo delati, ravnati tako, da ne oškoduješ drugega in si ne na račun drugega pridobiti tega, kar si želiš.

Ob tej priložnosti dr. Žontarju čestitam ob njegovi osemdesetletnici in mu želim zdravja, da bi se lahko posvečal delu, ki ga veseli, in se mu skupaj z drugimi člani uredniškega odbora Kronike zahvaljujem za njegovo sodelovanje.

Sonja Anžič – Kemper

Ocene in poročila

Maša Marguč: Zdravnik iz Dolenjskih Toplic: dr. Konstantin Konvalinka. Dolenjske Toplice : KKC d. d., 2011, 154 strani.

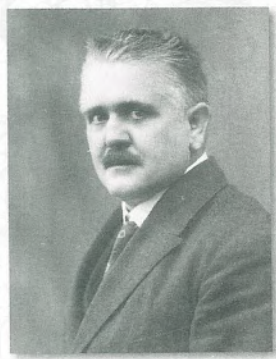
Pričujoča knjiga, ki jo je napisala upokojena višja sodnica Maša Marguč, vnukinja v naslovu omenjenega dr. Konstantina Konvalinke, zajema tri sklope. 1. Ne prav redek primer češkega intelektualca, ki je iz političnih ali vsaj nacionalnih razlogov zapustil domovino in se naselil v tedaj najbolj slovensko deželo – Kranjsko in tako okrepil povezave med Čehi in Slovenci. 2. Življenjsko pot in zdravniško ter širše delovanje omenjenega, na Dolenjskem sila znanega in cenjenega zdravnika. 3. Zgodovinski oris zdravilišča Dolenjske Toplice, predvsem v obdobju od leta 1913 do zadnjih let pred drugo svetovno vojno, ko ga je dr. Konvalinka najprej skoraj deset let vodil in bil nato deset let njegov lastnik. Kot se pogosto dogaja, so bili tudi v tem primeru pomembni arhivski viri iz raznih vzrokov uničeni. Zato je morala avtorica za drugi in tretji sklop poseči po metodi »oral history«, kar po njenem zatrjevanju ni bilo težko, ker je spomin na njenega deda kot cenjenega in spoštovanega zdravnika na Dolenjskem, zlasti pa še v Dolenjskih Toplicah povsem udomačenega krajana, še dokaj živ, čeprav je od njegove smrti minilo že skoraj 70 let. Ta sklop je tudi najobsežnejši in najbolj dognan. Ta metoda pa seveda ni najbolj ustrezna za zgodovino tamkajšnjega zdravilišča.

Konstantin Konvalinka se je rodil leta 1872 v Litomyšlu na Češkem, v meščanski, strogo protiaustrijsko nastrojeni družini. V domačem kraju je obiskoval tudi gimnazijo in tam leta 1889 opravil maturo. Na Češkem so se v zadnjih desetletjih 19. stoletja v nemala zelo ostra nacionalna trenja med Nemci in Čehi, še veliko ostreje kakor pri nas. Šlo je predvsem za jezikovne in v velikem obsegu tudi politične pravice. Skratka razmere so bile zelo napete. Pri tem seveda dijaštvo ni moglo stati ob strani. Obstajale so tudi tajne dijaške organizacije, kjer je gotovo bil član tudi Konstantin Konvalinka. Za to avtorici sicer ni uspelo najti dokazov, ker bi bilo za to treba prebrskati policijske arhive in arhive tajnih obveščevalnih služb. Toda dejstvo, da po maturi leta 1889 o njegovem življenju za štiri leta ni

nobenih sledov, nakazuje, da se je nekam umaknil. Ilegala tedaj namreč še ni bila v navadi, v manjših krajih pa tudi ne bi bila mogoča. Vsekakor je svoj rodni kraj zapustil. Najbrž je pobegnil na Poljsko, kar nakazuje tudi dejstvo, da je pozneje v osebnih dokumentih navajal, da obvlada poljščino.

Leta 1893 se je vpisal na medicinsko fakulteto Karlo-Ferdinandove univerze v Pragi. Med študijem se je po sporočilu sorodnikov politično udeleževal. Leta 1896 je zaradi protiaustrijskega delovanja za eno leto pobegnil na Poljsko. Leta 1899 je bil na omenjeni univerzi promoviran za doktorja medicine. Nato je bil štiri leta zdravnik v Žamberku. Medtem se je poročil s hčerko zdravnika dr. Bedřicha Kabrčela, ki je bila plemiškega rodu. Njen ded je bil vodja zdravstvene službe v avstrijski mornarici. V tedanjem času so visoke zveze veliko pomenile. Najbrž tudi te niso pomagale, da bi dobil boljšo službo na Češkem. Kaj ga je navedlo, da se

Maša Marguč

ZDRAVNIK IZ DOLENJSKIH TOPLIC

Dr. Konstantin Konvalinka

prijavil na razpis za zdravnika v Žužemberku, ni razjasnjeno. Gotovo je nenavadna odločitev, da gre nekdo iz sorazmerno razvite dežele delovat v tedaj sorazmerno zaostalo Dolenjsko. Zelo verjetno je, da njegova politična karakteristika ni bila pozitivna, kar za zdravnike, ki so tedaj, razen redkih izjem, bili vsi državni uradniki, ni bilo ugodno in se je zato raje umaknil v drugo slovansko deželo. Podobno je storilo nekaj let prej tudi nekaj protinemško usmerjenih čeških dijakov, ki so želeli študirati teologijo, pa v pretežno čeških škofijah zaradi prevelikega števila kandidatov niso bili sprejeti, v bogoslovja pretežno nemških škofij pa niso marali vstopiti. Tako jih je nekaj prišlo v bogoslovni učilišči v Ljubljano in Maribor, kjer so pozneje kot duhovniki za stalno ostali pri nas.

Dr. Konstantin Konvalinka je jeseni 1903 postal okrožni zdravnik v Žužemberku, kjer mu je umrla žena, in je ostal do pomladi 1911, ko se je v istem rangu preselil v Lukovico, blizu Brda, kjer se je po dveletnem vdovstvu drugič poročil z najmlajšo hčerjo pisatelja Janka Kersnika, s tamkajšnjega gradu Brdo. Spomladi 1912 se je preselil v Dolenjske Toplice, kjer je prevzel mesto kopališkega zdravnika, nato pa še mesto okrožnega zdravnika v Novem mestu. V prvem zakonu je imel tri hčere, v drugem pa tri sinove, ki so se vsi uveljavili v slovenskem javnem življenju. Na vseh treh oz. štirih službenih mestih je razvil zelo intenzivno zdravniško dejavnost. Na tedaj gospodarsko nerazvitem in revnem Dolenjskem je bil prava »zdravniška deklica za vse.« Loteval se je tudi manjših operacij, čeprav njegova ordinacija za take posege ni bila opremljena. Ker je bil socialno zelo čuteč, je veliko revnih ljudi zdravil zastoj in jim je dajal še zdravila, kar njegovemu materialnemu položaju ni bilo v prid.

V knjigi je veliko pričevanj o njegovih človeških odlikah, zlasti dobrosrčnosti, pa tudi duhovitosti, hudomušnosti in šegavosti, ki jih je zbrala avtorica od njegovih redkih še živih sodelavcev, večinoma pa od potomcev njegovih sodobnikov. Dr. Konstantin Konvalinka je bil namreč za te kraje »živa legenda«, spomin nanj pa se je v precejšnjem obsegu ohranil do zdaj. V tedanjem času je bil prava zdravniška institucija.

Njegovega splošnega zdravniškega dela na tem mestu ne kaže posebej prikazovati. Dr. Konvalinka se je povsem udomačil pri nas. Govoril je sicer slovensko, toda s češkim naglasom, kar pa ni nikogar motilo. Po družinskem spominu s svojo prvo domovino skoraj ni imel stikov. Znano je le, da se je le enkrat tja odpeljal na dopust za teden dni. V Dolenjskih Toplicah je bil celo občinski odbornik, seveda liberalne stranke. Vsekakor pa moramo omeniti, da spada dr. Konvalinka, poleg zdravnikov iz evropsko znane Rogaške Slatine, med prve zdravnike balneologe pri nas. Iz te dotlej nerazvite zdravstvene stroke je dosegel tudi specializacijo. Na tedanji

stopnji znanosti in prakse je v skromnem obsegu preučeval tudi bolezni, zlasti revmatične, za katere je bila zdravilna tamkajšnja termalna voda. O tem je objavil tudi nekaj prispevkov v strokovnih oz. znanstvenih glasilih. Intenzivno se je ukvarjal tudi z zdravstvenim prosvetljevanjem in je o tem v časopisu objavljaval poljudne sestavke. Tamkajšnje prejšnje kopališče, ki je bilo odprto samo skozi poletno sezono, je preobrazil v pravo termalno zdravilišče.

Kopališče v Dolenjskih Toplicah je bilo v lasti knezov Auerspergov, ki pa ga niso upravljali sami, ampak so ga dajali v zakup raznim interesentom, ki so imeli seveda interes, da z zakupom čimprej dobro zaslužijo, medtem ko je razvoj kopališča v obliki stavb, opreme, napeljave vode, zdravstvenih in hotelskih uslug stagniral. Spremembe so se dogodile s prvo svetovno vojno, ko je kopališče razširilo svoje zmogljivosti. V kopališču je bil tedaj večji del zmogljivosti namenjen rehabilitaciji častnikov in vojakov. Zato je bil dr. Konvalinka tudi imenovan za komandanta te ustanove, kar je bilo mogoče, saj je odslužil avstrijski enoletni prostovoljni rok in je bil vsaj poročnik. Podrobnosti širitve kopališča in postavljanja barak za vojake ne kaže prikazovati. Tedanji lastnik, knez Karl Auersperg, se je še pred prvo svetovno vojno in nekaj let po njej za kopališče v Dolenjskih Toplicah zelo zanimal in sta bila z dr. Konvalinko v dobrih odnosih. Po propadu Avstro-Ogrske je bila v novi državi razglašena agrarna reforma, pod katero bi zapadla večina knezovega premoženja, med drugim zemljišča v Dolenjskih Toplicah, ne pa zdravilišče samo. Ker ni bilo pričakovati, da bi v povojnem času imel od njega dobiček, ga je želel prodati. Leta 1921 ga je kupil z vsemi pripadajočimi objekti njegov kopališki zdravnik, dr. Konvalinka. Ker pa sam seveda ni imel dovolj denarja za tako naložbo, je najel posojilo pri Kmečki posojilnici v Ljubljani, katere direktor je bil svak, ženin brat Janko Kersnik. Ko je postal lastnik, se je dr. Konvalinka z vso energijo lotil modernizacije kopališča. Povzdignil ga je v sanatorij. To in pa njegov zdravniški ugled sta privabila v Dolenjske Toplice številne goste in paciente. Vzpon zdravilišča je bil očiten, vendar le do svetovne gospodarske krize po letu 1930. Tedaj se je obisk zdravilišča začel zmanjševati, ustrezno temu tudi dohodki. Dr. Konvalinka posojila ni mogel več odplačevati in je moral leta 1934 prepustiti upravljanje in najbrž tudi lastništvo sanatorija posojilodajalki, Kmečki posojilnici v Ljubljani. Kako ga je propad njegovega življenjskega projekta prizadel, si ni težko predstavljati. Delal pa je kot zdravnik neumorno naprej. Zdraviliški kompleks je leta 1940 kupila »Zdraviliška družba Dolenjske Toplice« kot družba z omejeno zavezo, v Ljubljani.

Dr. Konstantin Konvalinka je za rakom na črevesju umrl 27. oktobra 1943 v Dolenjskih Toplicah, kjer je tudi pokopan. Naj kot zanimivost omenim,

da so se zaradi tedanjih zapletenih vojnih razmer moški skrivali oz. ostajali kar doma, ker so se bali, da bi jih mobilizirali domobranci ali partizani, zato so se zdravnikovega pogreba udeležile le ženske.

Jože Maček

Občina Ilirska Bistrica: monografija (ur. Ivan Simčič). Ilirska Bistrica : Občina Ilirska Bistrica, 2011, 343 strani.

Leto 2011 bo občanom in občankam Ilirske Bistrice verjetno ostalo v spominu zlasti po dveh stvareh. Prva je praznovanje 100-letnice povzdiga naselja v trg, druga pa je izid njene dolgo pričakovane monografije, katere urednikovanje je s potrpežljivostjo in vestnostjo prevzel Ivan Simčič. Zavedati se je namreč treba, da gre v primeru Ilirske Bistrice za drugo največjo občino v Sloveniji in da je bilo potrebno za monografijo o njej veliko truda – najprej za zbiranje gradiva s tako obsežnega območja in nato za njegovo ureditev. Avtorstvo član- kov si delijo različni pisci, prevladujejo pa domačini. Med njimi najdemo tako poklicne kot tudi ljubiteljske raziskovalce bistriškega območja: geografe, arheologe, zgodovinarje, etnografe, novinarje itd.

Prvi stik z delom, katerega obseg z nekaj več kot 340 stranmi in trdo vezavo platnic res ni zanemarljiv, lahko marsikoga celo »prestraši«. A ta bojazen izgine, takoj ko obrnemo strani z uvodnimi besedami in kazalom. Bralca namreč že na začetku pričakajo čudovite fotografije, ki dajejo delu poseben pečat in kar vabijo k temu, da prebere vsaj del besedila ob njih. Trinajst obsežnejših poglavij, razdeljenih na več podpoglavij, deluje kot samostojna enota, a se zlijejo v pripoved, obsegajočo vsa področja življenja in delovanja občine. Na enem mestu je zbrano vse – od pokrajinskih značilnosti in posebnosti, zgodovine, gospodarstva, prometa in novejšega razvoja občine, do predstavitve grba, pomembnih osebnosti in naselij, ki sestavljajo Ilirsko Bistrico.

Če pogledamo поблиžje, gre v knjigi za preplet preteklosti in sedanjosti. V prvem poglavju je najprej predstavljena kamninska podlaga območja in njegove geografske značilnosti, nekaj več besed je namenjenih kraškimi pojavom. Sledi zgodovinski oris: skozi prazgodovino se sprehodimo s pomočjo arheoloških raziskav gradišč, ki jih je v občini kar nekaj. V enem izmed njih, nad Trnovim,¹ vidijo nekateri raziskovalci celo znameniti Metulum, center

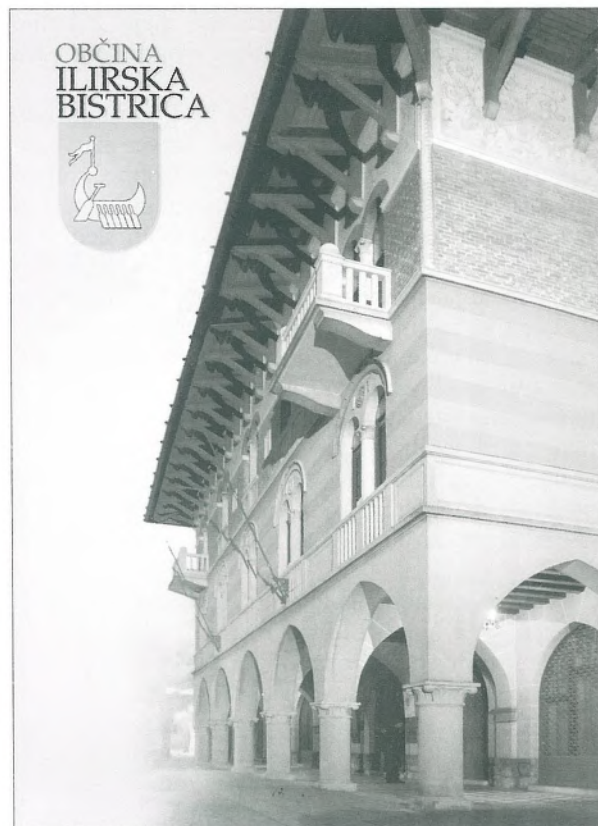
Japodov. Preko opisov številnih gradov pa pridemo do predstavitve cerkvene ureditve.

Kot samostojno, tretje poglavje je opisano narodno in kulturno prebujanje – razvoj šolstva, čitalnic ter telovadnih društev Sokol in Orel.

Gospodarski razvoj je osrednja nit naslednjega poglavja, ki sledi. Najprej je prikazano delovanje do 18. stoletja, ko se začne razcvet z žagami ali »pilami« in mlini, ki jih je poganjala reka Bistrica. Avtorica članka jo zato imenuje »temeljni člen razvoja gospodarstva«. Nezanemarljivo je tudi čebelarstvo, katerega začetki segajo v srednji vek, na strokovni ravni pa se začne z domačinom Antonom Žnidersičem. Obujen je še spomin na premogovništvo, ki je bilo tu prisotno do leta 1950, ko so zaprli še zadnji delujoči rudnik.

Kot pomemben dejavnik v občini so izpostavljene njene prometne povezave, predvsem pomen cestne povezave s sosednjo Reko, ki je bila obljubljena že v rimskih časih. Pozabili pa niso niti na železniško progo, dograjeno junija 1873, ter na razvoj pošte, segajoče že v čas turških vpadov.

Naslednje večje poglavje zajema prelom 19. in 20. stoletja; takrat je bila večina prebivalstva še kmečkega, a so se razvijale tudi druge, predvsem živilske predelovalne panoge. Kot prvo tovrstno na Kranjskem so leta 1899 zgradili tovarno testenin Pekatete. Razvoju je sledila podelitev trških pravic Ilirski Bistrici 15. januarja 1911, kar jo je postavilo ob bok drugim mestom.

¹ Sâmo mesto Ilirska Bistrica se še danes neuradno deli na dva, nekoč samostojna dela, Trnovo in Bistrica.

Če prva svetovna vojna ni pustila vidnih sledi na bistrškem, pa sta nasprotno prinesla čas med obema vojnami in italijanska zasedba s fašizmom. Leta 1927 sta se združila Trnovo in Bistrica v eno naselje. Okupacija ima tudi svetlo stran – takrat je prišlo do velikih gradenj: cest, objektov, vodovoda, napeljave elektrike in telefona. Tudi današnja občinska hiša in sodišče sta iz tega obdobja. Kljub temu je prišlo do organiziranega upora proti okupatorju z organizacijo TIGR in komunistično stranko; ni treba posebej poudariti, da je bil upor krvavo zatrt.

Druga svetovna vojna je pustila močnejši pečat v občini. Italijanskega okupatorja je oktobra 1943 nasledil nemški, a posledice so bile podobne: veliko vasi je bilo požganih, ljudi so množično pobijali, jih razselili ali odpeljali na prisilno delo. Novo obdobje se je začelo leta 1945 v Coni B, ki je pripadla Jugoslaviji. V najtežjem času po vojni so vzpostavljali razmere za normalno življenje, obnavljali so slovenske šole in kulturna društva, ukinjena pod Italijo; z delom je nadaljevala tudi večina podjetij in obrtnih delavnic.

Pod Jugoslavijo (od leta 1947) je bilo obravnavano območje razdeljeno na 6 občin, ki so se leta 1955 združile v enotno občino Ilirska Bistrica. Gospodarstvo je napredovalo in se razvijalo, ustanovljenih je bilo veliko novih obratov.

Ob začetku vojne za Slovenijo je bilo območje zaradi geografske lege zelo pomembno – vojašnici v Trnovem in Ilirski Bistrici sta tvorili največji garnizon JLA med Reko in državno mejo z Italijo; ravno tu so vojni dogodki dosegli vrh, tu se je začel »dan prej«.

In kako je danes? Tudi na to niso pozabili. Leta 2003 je vojašnico v Ilirski Bistrici Slovenska vojska zapustila, na njenem mestu pa se postopno uveljavlja šolski center, ki že obsega smer gimnazija in računalniški tehnik. V zadnjih poglavjih sledi opis izobraževanja, kulturnega delovanja in športnega udejstvovanja, predstavitev tradicionalnih prireditev v občini ter zadnje, a ne nepomembno, predstavitev naravne, stavbne in sakralne dediščine, običajev, šeg in navad prebivalcev občine. Posebno poglavje je namenjeno predstavitvi ilirskobistrškega grba, županov in znanih osebnosti; v sliki in besedi je na koncu prikazanih 64 naselij v občini. Sama bi ta del postavila na začetek, saj so naselja in prebivalci tisti glavni akter, ki poganja dogajanje in delovanje občine.

Knjiga je nabito polna informacij in idealna za tistega, ki bi hotel o Ilirski Bistrici izvedeti kaj več od osnovnih stvari. Za popotnika bi lahko imela tudi vlogo turističnega vodiča, saj najdemo kup podatkov o vseh zanimivostih in znamenitostih, ki kar vabijo k ogledu in so v turističnem smislu še neizkoriščene. Ko sem delo odložila, sem se kot domačinka vprašala, ali res drži tisti rek, ki se ga sliši

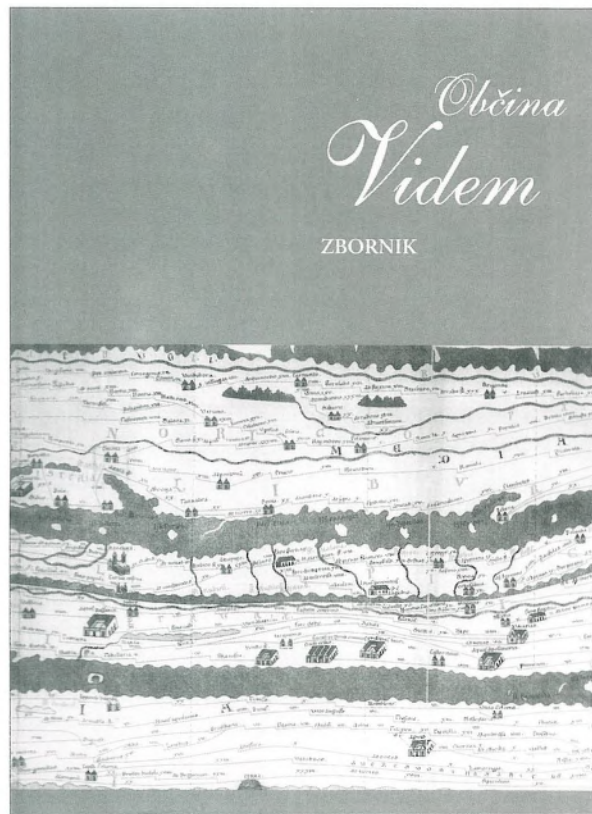
med občani skoraj vsak dan: »V Bistr'ci se n'č ne dogaja.« Na voljo je namreč toliko različnih možnosti za vključitev v to »dogajanje«, kar je pa, ne nazadnje, naša lastna izbira.

Irena Celin

Občina Videm: Zbornik (ur. Tatjana Mohorko et al.). Ptuj : Vejica, 2011.

Sedemčlanski uredniški odbor pod vodstvom glavne in odgovorne urednice Tatjane Mohorko je izdajo zbornika občine Videm pripravljala od leta 2007. K sodelovanju so povabili številne avtorje – na koncu jih je v zborniku objavilo prispevke 22 – in s sredstvi iz občinskega proračuna jim je po štirih letih dela uspelo izdati prvo tovrstno knjigo o občini. Zbornik obsega 419 strani, razdeljen je na 25 poglavij, med katere sodita tudi uvodna beseda župana občine Friderika Bračiča ter spremna beseda urednice Tatjane Mohorko.

»Vrata zgodovine ostajajo odprta za vse tiste, ki si želijo znanj in opisov preteklosti,« so županove misli, vendar se njegov pogled kmalu usmeri iz preteklosti v prihodnji razvoj občine. Kot piše, temelji strategija razvoja občine na načelu trajnostnega razvoja na vseh področjih življenja, s poudarkom na gospodarstvu, izvedba te strategije pa naj bi potekala skozi številne projekte.

Glavna urednica v svojih mislih na kratko povzema zgodovino nastajanja zbornika, predstavlja člane uredniškega odbora ter poudarja velik pomen knjige za občino in njene prebivalce.

Naslednji prispevki so delo različnih avtorjev iz različnih strok. Vsebujejo ključne besede ter izvešček v slovenskem in angleškem jeziku, končajo pa se s povzetkom v slovenščini in nemščini.

Prvi strokovni prispevek je napisala Darinka Ratajc, njegov naslov je »Občina v znamenju lokalne samouprave«. Na 24 straneh sta podrobno predstavljena razvoj občine ter delovanje občinske samouprave od januarja 1995, ko je bila občina ustanovljena. Prav tako se lahko bralec seznani s simboli občine, važnejšimi dnevi in prazniki (občinski praznik je 13. junija), pomembnejšimi gradbenimi objekti ter občinsko infrastrukturo. V drugem delu prispevka so predstavljene posamezne krajevne skupnosti, tako z geografskega kot družbenega vidika.

Arheolog in muzealec Ivan Žižek v svojem prispevku obravnava prazgodovinsko obdobje in aniko. Po bolj ali manj naključnih najdbah arheoloških predmetov na področju občine je moč sklepati o stalni poselitvi območja od časa eneolitika naprej. Prav tako se pojavljajo teorije, po katerih naj bi v Vidmu ali njegovi okolici stal rimski vojaški tabor, do katerega oz. mimo katerega je vodila tudi rimska cesta.

Arhivistka Marija Hernja Masten je pregledala srednjeveške in novoveške arhivske vire za Videm in kraje v občini. Gre za najdaljši prispevek v zborniku. Na začetku podaja strnjen pregled do sedaj opravljenih raziskav ter njihovih ugotovitev, v nadaljevanju pa predstavlja podatke o razdrobljeni zemljiški posesti različnih zemljiških gospodov. Za bralca so vsekakor zanimivi podatki o prvih omembah posameznih krajev, genealoški pregled posameznih plemiških družin, ki so bili tukajšnji lastniki gospostev, ter opisi pustošenj kuge; za bralca-domačina pa so poleg kratkega pregleda razvoja posameznih krajev gotovo zanimivi tudi izpisi imen podložnikov iz urbarjev in urbarialnih zapisov gospostva Turnišče (17. stoletje), iz imenjske cennitve (1542) ter posameznih listin.

Nataša Kolar je svoj prispevek naslovila z »Zgodovina območja občine Videm pri Ptuj v 19. stoletju«. Opisuje bremena in obveznosti prebivalcev do državne oblasti ter zemljiških gospostev (davki, različne pristojbine, vojaške kontribucije, fevdalne dajatve), štiri živinske sejme pri Sv. Vidu, obnovo

župnišča v tem kraju ter prometno povezavo območja v 19. stoletju (okrajna videmska cesta je bila stranska cesta ptujske poštne in komercialne ceste, od nje se je odcepila pri ptujskem mostu, vodila pa je skozi Turnišče, Sv. Vid in Podlehnik vse do hrvaške meje).

Ljubica Šuligoj piše o zemljiškoposestnih odnosih med svetovnima vojnima. Njen prispevek je analiza gospodarsko-družbenih razmer na podeželju – obravnava zaostalost kmetijstva (glavni panogi v nižinah sta bili poljedelstvo in živinoreja, v gričevnatem svetu pa zlasti vinogradništvo, tudi sadjarstvo), stanje v viničarstvu (ki je bilo po drugi svetovni vojni odpravljeno), splošne družbeno-ekonomske odnose ter odvisnost socialno šibkejših slojev prebivalstva od posestnikov (pretežno nemških). Bralca seznanja tudi s prelomnim časom 1896–1909, ko je zaradi posledic trtne uši prišlo do prenov vinogradov, s čimer se je »posredno odprla pot pogubni šmarnici« ter pričelo veliko zadolževanje haloških kmetov. Tudi svetovna gospodarska kriza območju ni prizanesla. Korenite zemljiškoposestne spremembe je prineslo obdobje po letu 1945, vendar te niso več tematika prispevka.

O času okupacije 1941–1945 piše Irena Mavrič Žižek. Ponuja strnjen pregled okupacijske civilne uprave, demografske in socialne podobe občine med vojno, delovanja Štajerske domovinske zveze ter raznarodovalnih ukrepov (preimenovanje krajev, deportacije in aretacije, uničevanje slovenskih knjig, ponemčevanje otrok). Drugi del prispevka opisuje odporniško gibanje in partizanske akcije, ki so bile do leta 1944 zelo redke.

Katja Zupanič je napisala prispevek o upravno-teritorialnem, gospodarskem in družbenem razvoju videmskega območja po letu 1945. Po koncu druge svetovne vojne je bila obnova krajev vezana na prostovoljno delo domačinov. Industrije tudi v tem obdobju ni bilo, tako da je gospodarstvo povsem temeljilo na kmetijstvu. Videm je izgubil status sedeža občine ter se spremenil v krajevno skupnost znotraj občine Ptuj. Od 60. let naprej je moč slediti počasnemu izboljšanju cestnega omrežja, kar je omogočilo postopno modernizacijo območja in odpravo nizke življenjske ravni haloškega prebivalstva.

Brane Oblak je orisal razvoj zadružništva in njegov pomen v nacionalnem smislu. Podrobno je predstavljeno delovanje treh zadrug, ki so imele sedež v Vidmu: Kmetijska zadruga Videm (ustanovljena leta 1948 na osnovi bivše Nabavno-prodajne zadruge), Hranilnica in posojilnica Sv. Vid pri Ptuj (ustanovljena leta 1929) ter Strojna zadruga Sv. Vid pri Ptuj (ustanovljena leta 1939).

Zinka Zorko se je dotaknila narečne členjenosti v videmski občini. Za namen prispevka so zbrani informatorji iz Vidma pripovedovali svoje življenjske zgodbe, ki so bile posnete na film. V zahodnem delu občine govorijo prleško narečje, čez Dravinjo

pa se govori haloško narečje. V prispevku so predstavljene značilnosti obeh narečij, tako z vidika glasoslovja kot tudi oblikoslovja in leksike.

Haložana, tradicionalno pridelavo vinske zvrsti iz Halož, predstavlja Lidija Veber. Pridelava vina temelji na posebnostih vinorodnega podokoliša Haloze, sortnem sestavu, tehnologiji in izkušnjah ter dolgoletnih ocenjevanjih po Zakonu o vinu. Pridelovalci vina si prizadevajo, da bi poleg geografskega porekla zaščitili tudi pridelavo zvrsti iz Halož, kar pa je – po besedah avtorice – dolgotrajen in mukotrpen proces.

Ivan Božičko predstavlja dominantne ter ogrožene rastlinske in živalske vrste haloškega območja. Na podlagi prispevka je moč ugotoviti, da imajo Haloze bogato floro in favno z veliko pestrostjo habitatov in habitatnih tipov širšega mednarodnega pomena. Za ohranitev tega bogastva bi bilo treba ohranjati in negovati gozdne površine, razlivna in poplavna območja vodotokov, rečno zarast ter sonaravno obdelavo kmetijskih površin.

Andrej Brence se je v svojem prvem prispevku dotaknil zgodovine območja Krajinskega parka Šturmovci do 70. let 20. stoletja, ko je gradnja hidroenergetskega sistema elektrarne v Forminu povzročila konec velike dravske loke s številnimi rokavi, prodišči, poplavnim gozdom, močvirji ter pestrimi biotopi. Prikazano pa je tudi vsakdanje življenje prebivalcev Šturmovcev, ki so bili tesno povezani z reko Dravo, tako v dobrem (namakanje, ribolov) kot tudi v slabem (poplave, spreminjanje mej parcel zaradi spremenjenega rečnega toka, spodjedanje bregov).

Ana Vovk Korže prikazuje razvojne možnosti občine Videm z ekoremediacijami (ERM) na način, da bi varovali pokrajinske vire in obenem razvili dejavnosti, ki bi pritegnile investicije ter povečale prepoznavnost območja v Sloveniji in širše. Ekoremediacije so sestavni del upravljanja z vodami, pri čemer se ohranjajo obstoječi habitati in zagotavljajo samočistilne sposobnosti vodotokov. Z ERM bi se odprle možnosti za učne poti, izobraževanje v naravi ter terensko in raziskovalno delo.

»Zgodovina videmske, leskovške in selske šole« je naslov prispevka Jakoba Emeršiča. Avtor podaja zgodovinski pregled šolstva v omenjenih krajih (ustanovitev in organizacijske oblike šol, poimenski sezname učiteljev do današnjih dni), opisuje njihove pretekle povezave kot tudi sedanjí enotni organizacijski zavod – Zavod OŠ Videm.

Naslednja dva prispevka predstavljata župniji Sv. Vid in Sv. Andraž v Haložah. Zgodovino Župnije sv. Vida predstavlja prispevek patra Slavka Stermška. V njem so prikazani najpomembnejši dogodki v delovanju župnije oz. župnijske cerkve sv. Vida, poleg tega pa sta predstavljeni še podružnični cerkvi (sv. Janža na Dravskem Vrhu in sv. Družine na Selih) ter ostala verska znamenja na območju občine

(križi, kapele). Marjana Srdinšek in Edi Vajda pa bralcem predstavljata župnijo sv. Andraža v Haložah od nastanka (cerkvena skupnost je izpričana že pred letom 1395, osamosvojila pa se je leta 1617) do danes, prav tako podajata pregled zgodovine cerkvene stavbe in zanimivejše zapise iz župnijske kronike ter predstavljata obe podružnični obmejni cerkvi sv. Avgušтина in sv. Magdalene.

24 strani dolg prispevek Jakoba Emeršiča o znanih osebnostih videmske občine predstavlja posameznike, ki so pustili vidne sledove v kulturnem, duhovnem, političnem, gospodarskem in športnem življenju občine. Osebnosti (bodisi rojene bodisi vsaj nekaj let delujoče na območju Vidma in okolice) so podane v abecednem vrstnem redu priimkov. Največ je duhovnikov ali učiteljev/učiteljic, kar priča o posebnem statusu, ki sta ga v preteklosti imela oba poklica v družbi.

Lea Vaupotič se posveča življenju in delu Franceta Forstneriča, leta 1933 na Pobrežju rojenega književnika, katerega literarna dediščina zajema tako pesništvo in pripovedništvo kot tudi publicistiko. Leta 1999, osem let pred svojo smrtjo, je Forstnerič, po besedah Toneta Partljiča največji pesnik, »kar so jih rodile naplavine ob Dravi in haloški ter slovenskogoriški griči«, prejel naziv častnega občana občine Videm.

Videmske slikarje haloške krajine predstavlja Nina Jeza. Podaja biografske podatke o slikarjih (rod bina Kasimir, oče in sin Kirbiš), predstavljenih je tudi nekaj njihovih umetniških del. Avtorica poudarja neizogibno povezavo med naravo in haloškim človekom, ki se odraža tudi v slikarstvu: »Krajina še toliko bolj očitno pritegne opazovalca in ga skuša prepričati, naj se potopi vanjo.«

Andrej Brence ter Katarina in Slavko Flajs se v prispevkih dotaknejo pustne tradicije. Prvi opisuje videmski fašenk, tradicionalne pustne orače Etnografskega društva orači Okič ter sodobno pustno skupino Klopotec Soviče–Dravci. Druga dva avtorja skupaj predstavljata koranta, pustno šemo, ki je v tem delu Slovenije postala kulturni lik, celo simbol in blagovna znamka; podajata pregled zgodovinskega razvoja lika koranta, opis opreme in oblačil ter pomen koranta za turizem.

O folklornem društvu Lancova vas piše Brigita Tetičkovič. Društvo, ki združuje plesalce, muzikante in folkloriste, deluje od leta 1983, v prispevku pa so prikazani člani društva, njihovi nastopi, dosežki in pomen v kulturnem utripu videmske občine.

Marija Černila je avtorica zadnjega prispevka v zborniku. V njem obravnava društveno življenje občine, od najstarejšega društva (Kulturno društvo Franceta Prešerna, ustanovljeno leta 1923) do danes delujočih društev. Ob pripravljanju zbornika je v občini delovalo 44 društev, zlasti s področja kulture, športa in humanitarnih dejavnosti, ki so v svojih

vrstah vključevala 4361 občanov. »Vem, da jih poznate,« zaključuje avtorica, »saj so med nami, z nami, za nas.«

Zbornik občine Videm ni samo zgodovinski zbornik, saj prinaša poleg številnih strokovnih prispevkov s področja gospodarske, šolske, upravne in družbene zgodovine tudi strokovne prispevke s področja naravoslovja, jezikoslovja, uprave, kulturologije in etnologije. Knjigo bogatijo mnoge fotografije, ki prikazujejo znamenitosti občine, pomembnejše dogodke, zgradbe, ljudi in njihove stvaritve ter pokrajino. Hkrati je to tudi prvi tovrstni zbornik tega območja, zato ima še toliko večjo vrednost ne samo za lokalno prebivalstvo, temveč za vse, ki jih zanimajo javnosti manj znani predeli slovenske dežele. »Verjamem, da bi knjigo moral videti, prebrati in velikokrat vzeti v roke vsak občan občine Videm,« piše župan Bračič, »s spoznanjem, da smo vsi soustvarjalci sedanjosti, ki je temelj in kamenček v mozaiku prihodnosti«. Haloze, močno razgiban svet s terciarnimi griči, med katere so umeščene ozke doline z mrzlimi izvirki vode, so zmeraj »veljale za svet, kjer je življenje težko, Haložani pa za ljudi z odločno voljo in izoblikovanim čutom do narave« (Ivan Božičko). Tako pestra krajina »draži umetniško domišljijo in ji daje posebno intelektualno in subjektivno dimenzijo ter omogoča izjemne možnosti subjektivne interpretacije« (Nina Jeza). Vse tisto pomembnejše, kar je v zgodovini zaznamovalo in še danes zaznamuje življenje ljudi med dravskimi napolavinami in bližnjimi griči, je našlo mesto v zborniku. Vsega pa se seveda – tudi zaradi pomanjkanja zgodovinskih virov in časovne ter finančne omejenosti – ne da zajeti. Med vrsticami je moč prebrati, da bo občina Videm v prihodnosti zelo verjetno izdala še kak zbornik. Takrat bodo seveda danes živeči in delujoči občani že del preteklosti. Nekatere možne vidike prihodnjega razvoja občine Videm ponujajo tudi posamezni avtorji prispevkov. Ali bo ta razvoj šel v pravo smer, pa je veliko odvisno zlasti od iniciative tukajšnjih ljudi. Kot zaključuje urednica Tatjana Mohorko: »Mi smo napisali svojo zgodbo. Prihodnji rodovi jo bodo lahko nadgradili in še obogatili.«

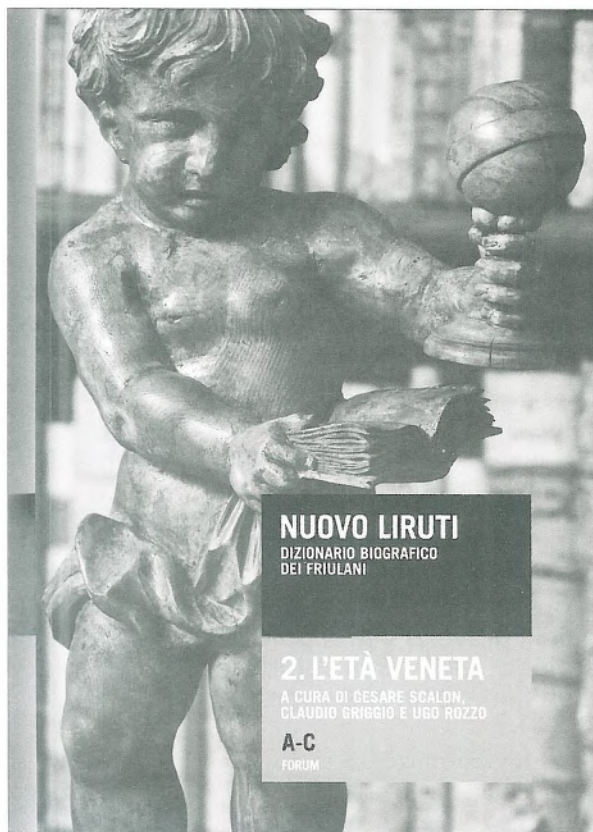
Boštjan Zajšek

Nuovo Liruti. Dizionario biografico dei friulani. Udine : Forum, 2006–2011.

Med letoma 1760 in 1830 je bila v Benetkah objavljena obsežna bio-bibliografska zbirka z naslovom *Notizie delle vite ed opere scritte da' letterati del*

Friuli (ponatis v Bologni leta 1771) Giovannija Giuseppeja Lirutija (1689–1780), rojenega v kraju Villafredda blizu Tarcenta v Furlaniji. Gre za izredno dragoceno delo, ki predstavlja prvi poskus zelo poglobljene in sistematične predstavitev furlanskih avtorjev in njihovih del od antičnega obdobja vse do konca 18. stoletja in temelji tudi na gradivu, ki je danes izgubljeno. Danes pa je na voljo tudi nova, prav tako zelo obsežna zbirka biografij osebnosti, ki so pustile sledi v furlanski zgodovini. Zasluga za izvedbo zahtevnega kolektivnega projekta gre videmski univerzi in Deputazione di Storia Patria per il Friuli. Zbirka se imenuje prav po Liritiju, torej enem izmed najbolj učenih in eruditsko najbolj podkovanih furlanskih avtorjev. Leta 2006 je v dveh obsežnih zvezkih izšel prvi del z naslovom *Medioevo*, ki prinaša okrog 320 gesel o srednjeveških osebnostih, leta 2009 pa v treh volumnih še drugi del z naslovom *L'età veneta*, ki predstavlja okrog 1000 osebnosti, ki so živele in delovale v novoveškem obdobju, torej v času, ko je bila Furlanija vključena v okvir Beneške republike. Decembra 2011 pa je bil v povsem polnem avditoriju videmske pokrajine predstavljen tretji del z naslovom *L'età contemporanea*, ki obsega 4 obsežne volumne in vključuje pomembne osebnosti 19. in 20. stoletja (z izjemo še živečih).

Dogodek, pri katerem so prisostvovali tudi visoki uradniki in cerkveni dostojanstveniki kot gorški in videmski nadškof, je proslavil uresničitev zelo obsežnega projekta po točno desetih letih od njegove zamisli. Prvi del je uredil Cesare Scalon, drugega poleg omenjenega profesorja tudi Claudio Griggio in Ugo Rozzo, tretjega pa Scalon, Griggio in Giuseppe Bergamini. Pri zbirki so sodelovali številni italijanski in tuji raziskovalci. Več gesel so pripravili tudi v tujini uveljavljeni slovenski zgodovinarji kot Rajko Bratož, Peter Štih (za 1. del) ter Branko Marušič (za 2. in 3. del).

Zbirka je pomembna tudi zato, ker ne prinaša le biografij znanih, temveč tudi manj znanih osebnosti. Zbirka posreduje tudi gesla o določeni posameznikih, ki so izvirali z ozemlja današnje Slovenije, na primer, če se osredotočimo le na novoveško obdobje, o arhitektu Andreju iz Loke, historiografu Martinu Bauzerju (Bavčarju; 1595–1668), rojenem najbrž v Selu v Vipavski dolini, frančiškane in pomožnem ljubljanskem škofu Micheleju Cumarju (de Chumburg, Kumberg; 1598(?)–1653) iz Grgarja, nabožnem pisatelju Giuseppeju Cusaniju (Cassoni, Cossani, Cosan, Košan; roj. 1702), rojenem v Šempetru pri Gorici, cerkvenem pisatelju Francescu Saveriju Gallizigu (Galliziz, Galičič; um. 1780) iz Svetega Križa (današnji Vipavski Križ), solkanskem zdravniku Marcu Antoniju Plencizu (Plenčič, Plencig, Plentschitsch; roj. 1705) ter teologu Giovanniju Mariji Sbogarju (Šbogar; 1654–1711(?)) iz Solkana.

Neva Makuc

Knjižnica arhiva in muzeja Univerze

Jože Ciperle (ur.): Varstvo arhivske in muzejske kulturne dediščine Univerze v Ljubljani. Ljubljana : Univerza v Ljubljani, 2007, 173 strani.

Bogomir Mihevc: Ključ je v naših rokah! : študentska gibanja za univerzo in boljši študij. Ljubljana : Univerza v Ljubljani, 2008, 455 strani.

Alojz Cindrič: Študenti s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918. Ljubljana : Univerza v Ljubljani, 2009, 590 strani.

Alojz Cindrič: Študenti s Kranjske na dunajski univerzi v prvi polovici devetnajstega stoletja 1804–1848. Ljubljana : Univerza v Ljubljani, 2010, 239 strani.

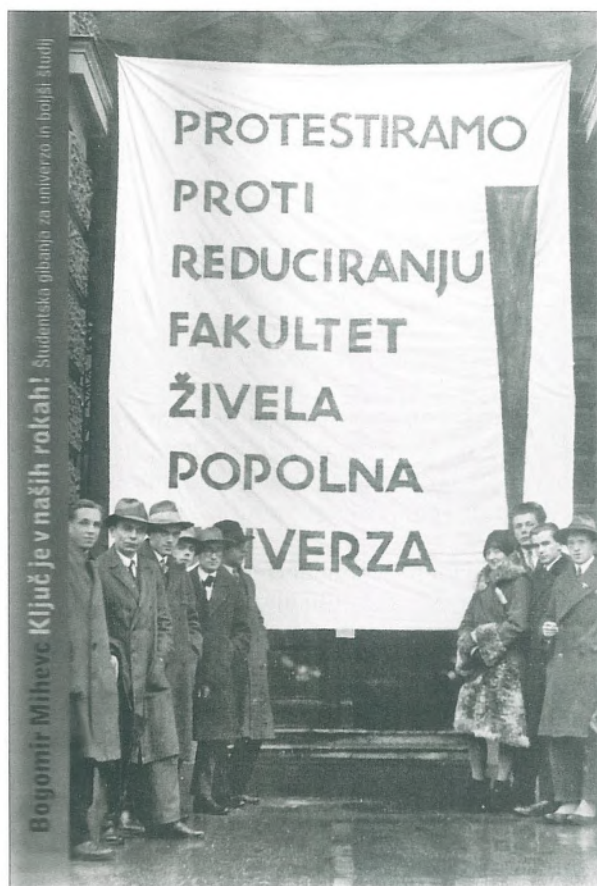
Arhivsko-muzejska služba Univerze (AMSU) si je pred leti med ostalimi izzivi zadala za nalogo izdajanje zbirke, ki so jo preprosto naslovili Knjiž-

nica arhiva in muzeja Univerze. Gre le za en segment v sicer obširno zasnovanih načrtih AMSU, ki jih je v svojem prispevku v prvem zvezku zbirke razkril njen vodja in urednik zbirke dr. Jože Ciperle. Po pojasnitvi opravljenega dela in trenutnem stanju arhivske in muzejske službe je zapisal, da z zbiranjem tematsko jasno opredeljenih knjig »nastaja zametek specialne knjižnice za zgodovino evropskih in izvenevropskih univerz (...), v določeni meri pa nastaja tudi zametek inštituta za zgodovino ljubljanske univerze«.

Idej, s katerimi se sooča številčno sicer skromna skupina sodelavcev AMSU, je torej veliko, oglejmo pa si, kako se doslej uresničuje tista, da bi letno izdali vsaj po eno tehtno delo iz slovenske univerzitetne preteklosti in sedanjosti. Doslej temu osnovnemu cilju uspešno sledijo in zainteresiranimi bralci so lahko že prebrali prve štiri zvezke Knjižnice.

Prvi zvezek *Varstvo arhivske in muzejske kulturne dediščine Univerze v Ljubljani* je izšel leta 2007, v njem pa so objavljeni prispevki s simpozija, ki sta ga 5. oktobra 2006 v zbornični dvorani Univerze organizirala AMSU in Arhiv Republike Slovenije. AMSU namreč poskuša izboljšati sodelovanje z ostalimi slovenskimi arhivi in mora zaradi svoje specifičnosti iskati lastne poti pri uresničevanju slovenskih arhivskih predpisov, ki univerzi omogočajo, da gradi lastno arhivsko in muzejsko službo. Ta mora slediti predpisom, ki veljajo tudi za druge slovenske sorodne ustanove, zato sta prva sklopa Varovanje in arhiviranje zapisov ter Varovanje premične (muzejske) kulturne dediščine bolj teoretična. Avtorji prispevkov v teh sklopih namreč pojasnjujejo slovenski pravni red na teh dveh področjih in ponazarjajo, v katerih okvirih deluje tudi AMSU. Bolj konkretno o njem so pojasnili trije njegovi sodelavci v tretjem sklopu zbornika. Vodja AMSU in urednik zbornika Jože Ciperle je delovanje službe, ki jo vodi, postavil v kontekst evropskih univerzitetnih arhivov in, kot je bilo že omenjeno, nakazal tudi načrte, ki se v današnjih finančnih pogojih delovanja slovenskih kulturnih ustanov morda še zdijo utopični. Toda postavljanje prenizkih ciljev bi lahko vodilo v capljanje na mestu. Predstavitev upravljanja z arhivskim gradivom v prispevku Tatjane Dekleva in upravljanja s fotografskim gradivom v prispevku Tee Anžur pa nakazujejo, da višje zastavljeni cilji verjetno niti niso tako neuresničljivi, če bi AMSU dobil še nekoliko širšo pomoč in kadrovske okrepitve. Cilji, ki bi jih morali zasledovati, in naloge, ki bi jih morali opraviti novinci, so očitno že precej izkristalizirani.

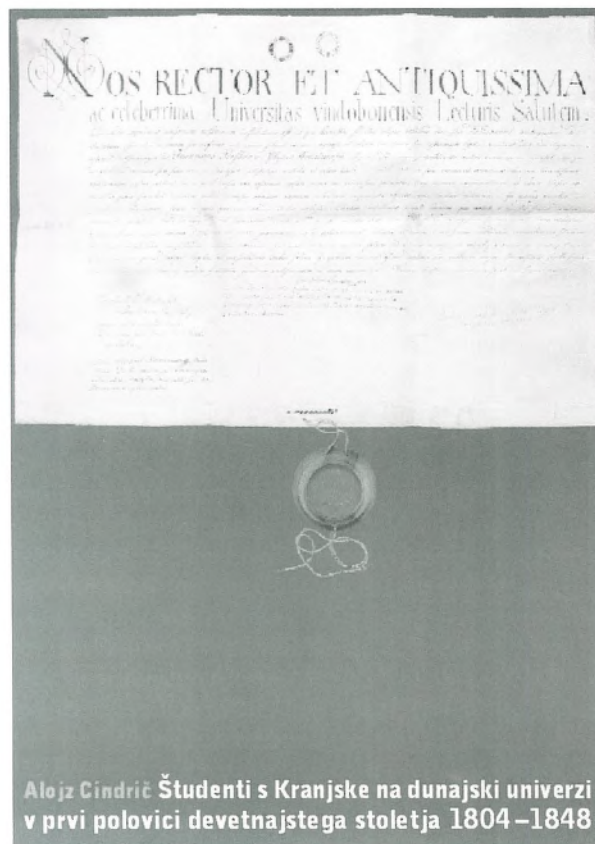
Leto dni po prvem je bila leta 2008 kot drugi zvezek v zbirki objavljena znanstvena monografija Bogomirja Mihevca *Ključ je v naših rokah! Študentska gibanja za univerzo in boljši študij*. Avtor je preštudiral bogato literaturo o študentskih gibanjih od začetkov ustanavljanja univerz vse do današnjih

časov, najbolj temeljito pa se je lotil 20. stoletja in dogajanj v Ljubljani, saj se je s tem seznanjal kot aktivni udeleženec študentskih demonstracij ob prelomu šestdesetih v sedemdeseta leta 20. stoletja in nato kot raziskovalec na Centru za razvoj univerze. Gre za nadgradnjo Mihevčevih dolgoletnih raziskovanj, ki jih je leta 1995 zaokrožil v doktorski disertaciji s tovrstno tematiko. Avtor si je zastavil hipoteze, da različni akterji (država, univerzitetna vodstva, študenti) niso vplivali drug na drugega in da študentska stališča niso povratno vplivala na razvoj univerz. V orisu je sledil uvodoma zastavljenim izhodiščem in pri poseganjih države na univerzitetno šolstvo vseskozi sledil vprašanju, v koliko je šlo za poskus posodabljanja študija in v koliko za poskus podreditve univerz oziroma okrnitve njihove avtonomije. Slovenski prostor je umestil v širše evropsko dogajanje in pokazal, da naše ozemlje pri tem ni nikakršna posebnost, temveč da so bile tudi akcije in stališča slovenskih študentov del širšega procesa. Tudi po 2. svetovni vojni, ko se je Evropa razdelila na dva nasprotujoča si pola, je ohranila nekatere skupne značilnosti. Med njimi je bila tudi ta, da so tako na Zahodu kot na Vzhodu med vodilno študentsko kritično mladino prevladovali levičarji. Dogajanja po letu 1968, ki so vzvalovila študentske vrste v precejšnjem delu sveta, oz. konkretnije na odmev in reakcije študentov v Ljubljani,

je lahko Mihevc ocenjeval skozi spomine neposrednega udeleženca dogajanj, kot bralec zapisov o dogajanjih ali kot raziskovalec, ki se je skozi analize Centra za razvoj univerze seznanjal s stališči študentov o stanju univerzitetnega duha. Pri tem je, kar pri preučevanju študentskih gibanj vsekakor ni samoumevno, v analizo pritegnil tudi, kakor jih je imenoval, »molčečo večino«. Opozoril je namreč, da so študentska gibanja običajno gibanja manjšine in se vprašal, koliko realno je sploh pričakovati, da bi se študentskega gibanja udeleževala večina študentov. Radikalizem, ki ga tako radi povezujemo s študentskim gibanjem, je, kot opozarja avtor na temelju stvarnih analiz, pravzaprav značilnost manjšega dela študentov, med večino pa naj bi prevladovala zmernost in zahteve, ki so v osnovi navezane na zahteve po izboljšanju študentskega statusa in študijskega dela. Avtor je ob koncu zavrnil večino uvodoma postavljenih hipotez, v delu pa je nakazal, da na nekatera vprašanja pravzaprav ni možno povsem nedvoumno odgovoriti, saj nam za to manjkajo še številne raziskave, ankete, analize.

Tudi tretji zvezek zbirke je nastal na temelju raziskave, opravljene za doktorsko disertacijo. Gre za delo Alojza Cindriča *Študenti s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918*. Avtor je po dolgotrajnem delu (kateri del telesa ob tem najbolj trpi, ve vsak raziskovalec, ki je leta presedel na bolj ali manj udobnih stolih arhivov in knjižnic) arhivirano gra-

Alojz Cindrič *Študenti s Kranjske na dunajski univerzi v prvi polovici devetnajstega stoletja 1804–1848*

divo in literaturo strnil v pregledno, logično zasnovano in berljivo študijo o dunajski univerzi, njenih študentih in posebej študentih s Kranjske. Navažanje biografskih podatkov, izbire študija, geografskega, narodnostnega in socialnega porekla študentov spremljajo številne tabele in grafikoni, ki zapisano naredijo še bolj razumljivo. Podatki tako kažejo, da se je največ naših prednikov v omenjenem obdobju vpisalo na študij prava, sledile pa so filozofska, medicinska in na koncu teološka fakulteta. Študentje so, po pričakovanju, prihajali večinoma iz urbane okolice in višjih socialnih struktur. Z nekaterimi opozorili je Cindrič pokazal, kako je tudi suhoparna statistika lahko zelo varljiva in vprašljiva, saj je npr. pri podatku, da je približno 73 odstotkov študentov navedlo kot materni jezik slovenski, a so se ob tem pojavljale razlike v navajanju tega podatka tudi znotraj iste družine. V nasprotju s tem pa je statistika toliko bolj neizprosna pri ugotovitvi, da je bil slovenski del monarhije med bolj zaostalimi tudi v pogledu izobraževanja. Avtor se ni ustavil zgolj pri statistiki, temveč je dal študentom tudi del tistega, kar poznamo pod pojmom študentsko življenje. Dotaknil se je pomena dunajske univerze za oblikovanje kranjske meščanske družbe, hvalevredna pa je tudi primerjava med študenti s Kranjske na dunajski univerzi s sorodno analizo o študentih na univerzi v Gradcu. Ta nakazuje, da so se Kranjci raje odločali za Dunaj in da je na tej veliko večji delež navajal kot materni jezik slovenščino, nemško govorečim pa je bila očitno nekoliko bolj privlačna graška univerza.

Knjiga ima pravzaprav dva dela, saj je uvodnemu analitičnemu delu Cindrič dodal še detajlni seznam vseh imatrikuliranih študentov s Kranjske v obravnavanem obdobju. Pri vsakem je navedel več podatkov o študiju, socialnem položaju, okolju, iz katerega je prihajal itd. Po navedbi 1890 študentov sledi še seznam 43 študentk iz Kranjske, ki so se uspele skozi Scilo in Karibdo ovir avstrijskega šolstva pred 1. svetovno vojno vpisati na osrednjo državno univerzo na Dunaju. Spreminjanju zakonodaje, ki je postopoma, a z zelo majhnimi koraki odpirala vrata univerz tudi ženskam, je avtor posvetil posebno pozornost seveda že v prvem delu monografije. Ob tem je navedel tudi nekaj slovenskih reakcij na te spremembe, pri čemer je odziv najbolj konservativnega dela slovenskega katoliškega dela, ponazorjen z besedami Antona Mahniča, takšen, kakršnega si lahko že vnaprej predstavljamo.

Četrty zvezek zbirke nosi podpis istega avtorja kot tretji. Cindrič se je sprehodil še v predmarčno dobo in po podobni metodologiji, kot jo je opravil v disertaciji, napisal še monografijo *Študenti s Kranjske na dunajski univerzi v prvi polovici devetnajstega stoletja 1804–1848*. V nekaterih zadevah se deli razlikujeta; med drugim seveda tudi v tem, da na koncu seznamu 564 imatrikuliranih ne sledi še

seznam študentk. V tej monografiji je Cindrič vpisane kranjske študente primerjal z vpisanimi iz prejšnjega dela in ugotavljal večanje interesa za vpis na pravno fakulteto in večanje števila študentov, ki so prihajali iz manjših krajev proti koncu časov nekdanje avstrijske monarhije. Kako težavno je bilo študirati ljudem iz nižjih socialnih slojev, je razvidno iz poglavja o življenjskih stroških študentov. Da pa se je trud še kako izplačal, je Cindrič posrečeno prikazal s primerjavo števila študentov in njihovo zastopanostjo v Slovenskem biografskem leksikonu. Ugotovitev, da se kar približno sedmina vseh ponaša z vpisom v seznam tako ali drugače zaslužnih slovenskih osebnosti, več kot prepričljivo dokazuje, kaj je študij pomenil v času, ko to še ni bilo samoumevno podaljševanje mladostniških let z ugodnostmi študentskega statusa, ki gre na breme države.

Knjige, izdane v Knjižnici arhiva in muzeja Univerze, imajo vse, kar odlikuje znanstvene monografije. Vsi prispevki v zborniku in nato vse monografije imajo povzetke v angleškem in nemškem jeziku, odvisno od tematike dela monografije na koncu krasijo še različna kazala in priloge, bogat seznam literature pa pove, kako temeljito sta se svoje naloge lotila oba dosedanja avtorja znanstvenih monografij v zbirki. Monografije odlikuje tekoča misel, ki bralca ne pusti ravnodušnega in preden postavlja številna nova vprašanja. Bogate priloge ali daljši citati odpirajo možnosti nadaljnjih analiz, tako da bodo dela raziskovalcem visokošolske preteklosti verjetno koristna še dolgo po tem, ko jih bodo (ali so jih) prvič prebrali. Ob prebiranju analiz o študentskih gibanjih, študiju ali študentskem življenju v preteklosti se tudi za zgodovino manj zainteresiranemu bralcu nehote ponuja primerjava z današnjim stanjem, z današnjimi dilemami visokošolskega študija ali študentskega vsakdana. Če pa na isti problem naletimo na različnih mestih in na različnih stopnicah preteklosti, se seveda vprašamo še, kdaj bodo nekateri problemi, prepoznani že pred davnim časom, končno resnično postali stvar preteklosti.

Poleg bogate vsebine se knjige ponašajo še z odličnim oblikovanjem, tiskom na finem papirju in bogatim slikovnim gradivom, tudi doslej neznanim. Knjige v zbirki imajo tipično oblikovan ovitek, tako da so že na daleč prepoznavne. Brez pretiravanja ali lažne skromnosti lahko zatrdimo, da gre za ene od najlepših knjig slovenske humanistike.

Zbirko izdaja AMSU, ustanova z majhnim številom zaposlenih, ki ob temeljnem delu skrbi za kulturno dediščino univerze, postavlja razstave, ki jih spremljajo katalogi, in izdaja še serijo fotografskih zbornikov iz zgodovine univerze v Ljubljani. Produkcija številčno skromne ekipe AMSU je na zavirljivi ravni, ki jo je izziv izdajanja znanstvene zbirke dvignil na še višjo stopnjo. Poskušajo slediti

cilju, naj bi vsako leto izdali po eno knjigo, tako da lahko zgolj z nestrpnostjo pričakujemo, kaj bo iz njihove »delavnice« prišlo v bodoče. Snovalci zbirke so si postavili visoke cilje, nekatere izzive pa ponuja tudi čas, ki je pred nami; v tem desetletju bo ljubljanska univerza obhajala svojo stoletnico. Njeno vodstvo ji mora omogočiti takšne pogoje delovanja, v katerih bo arhivsko in muzejsko dejavnost, zapisani v imenu AMSU, lahko tudi v bodoče vsaj v tako bogatem obsegu kot doslej dopolnjevala še z založniško dejavnostjo in nas bogatila s tako nena-domestljivimi znanstvenimi rezultati in estetskimi izdelki, ki jih ponujajo do sedaj izdane knjige iz zbirke Knjižnica arhiva in muzeja Univerze.

Aleš Gabrič

Grad Borl : Gradbenozgodovinski oris in prispevek k zgodovini rodbine Sauer. Cirkulane : Društvo za oživitev gradu Borl, 2010, 110 strani.

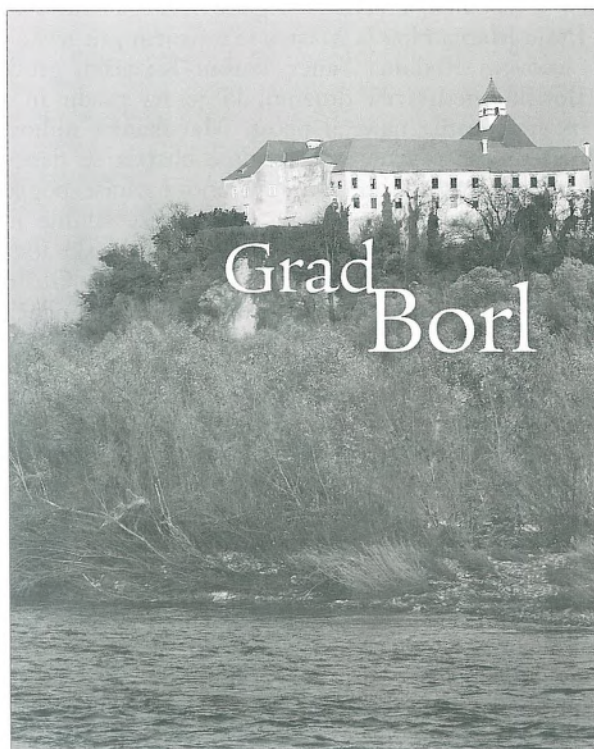
Na prvi pogled se zdi, da izdajatelj pričujoče publikacije Društvo za oživitev gradu Borl in svetopisemski David nikakor in na noben način nista primerljiva. Časovno ju ločujeta tisočletja, geografsko tisočkilometrsko razdalja, eno je institucija, drugo oseba ... Razlik je mnogo več kot podobnosti. Slednja je samo ena, a je bistvena. Neenakopravnost, boj malega proti velikemu, 1% proti 99%. Davidova zmaga v treh potezah nad Goljatom je kakopak (še) pravljica. V realnosti takšen podvig ni verjeten. Že sam primer s taistega območja to neizpodbitno dokazuje. Palestinske frače in kamenje nimajo ravno zmagovalnega učinka na vojaško gigantski Izrael.

In kakšen je boj majhnega društva iz Cirkulan? Kot že ime samo pove, je njegov primarni cilj oživiti oziroma rešiti grad Borl pred propadanjem. V podobi Goljata mu v tej zgodbi nasproti (a na istem bregu) stoji ravno njegov vrhovni poveljnik, Država. Ta ima »osamljenega lepotca nad Dravo« dokončno v lasti od leta 1996 dalje in ga pelje v propad ter izničenje z lastnimi zakoni in predpisi. No ja, z zakoni in predpisi, ki postanejo ovira, ko je nek spomenik državnega pomena dotrajan in potreben čimprejšnje prenove, denarja zanjo pa taisti lastnik nima oziroma ne more zagotoviti. Društvo za oživitev gradu Borl poskuša z različnimi akcijami pripomoči k rešitvi problema, a jih državni organi, ravno zaradi omenjenih zakonov, pri tem nehote ovirajo. Kako bedno postaja vse skupaj, nazorno po-

kaže, žal, spodleteli poskus društvenega spomladanskega čiščenja prostorov gradu. Dobronamerni vdor skozi zaklenjena železna grajska vrata ni uspel, prijatelji gradu iz širše okolice so se morali naposled zadovoljiti z ureditvijo njegove okolice.

Poleg iskanja rešitev za obnovo gradu je pomembnejša naloga omenjene civilne iniciative tudi seznanjanje strokovne in ljubiteljske javnosti z naj-novejšimi raziskavami iz njegove zgodovine ter opozarjanjem lokalne skupnosti na njegov pomen za razvoj območja in posledično temu tudi potrebe po ohranitvi. Zadnji knjižni produkt prizadevanj je strokovna monografija. Ta publikacija je oblikovno zelo vsečna, v prvi vrsti jo poleg treh strokovnih prispevkov krasi obilica zanimivega in predvsem raznovrstnega slikovnega materiala ter povzetki prispevkov v angleškem jeziku. 110 strani vsebine, zlepljenih med mehki platnici, precej izčrpno seznanja bralca z vsemi dosedanjimi ter relevantnimi raziskavami in podatki gradbenozgodovinskega razvoja grajskega kompleksa, plemiške družine Sauer ter gradu Borl danes.

Najkrajši izmed treh prispevkov in zadnji po vrsti je izpod peresa Martina Prašniškega, izvrstnega poznavalca gradu, okolice in tamkajšnjih ljudi. Njegov prispevek z naslovom Grad Borl danes je prvenstveno refleksija oziroma premišljanje, razglabljanje o pomenu gradu za tukajšnje kraje v preteklosti in možnostih za v prihodnje, kot tudi o dosedanjih uspehih in prihodnjih izzivih društva. Dobrodošlo je tudi njegovo dopolnilo k poznavanju lastništva gradu v prvi polovici 20. stoletja. Za

marsikateri tovrstni objekt lastniška struktura v omenjenem obdobju natančno sploh še ni določena, pa čeprav gre za sodobno zgodovino.

Osrednji del monografije v obsegu 68 strani predstavlja prispevek konservatorja in muzejskega svetovalca Pokrajinskega muzeja Ptuj – Ormož Branka Vnuka z naslovom Grad Borl: Podatki, pomembni za nadaljnje proučevanje gradbenozgodovinskega razvoja grajskega kompleksa. Omenjeni avtor je z izčrpno uporabo tako starejše kot tudi novejša literature ter nekaj malega arhivskih virov kronološko predstavil (gradbeno) zgodovino gradu. Po začetni ugotovitvi o pomanjkanju konkretnih materialnih dokazov rimske in slovanske poselitve tega dela Haloz nadaljuje avtor s problematiko gradnje gradu in ustaliti meje. Prvotno vojaško utrdbo so postavili Madžari, trajni pečat pa so v zgodovini gradu pustili Ptujski ter visokoplemiški družini Szekely in Sauer. Razprava se ne konča s koncem Sauerjevega lastništva na gradom in gospostvom leta 1801, pač pa se kronološko pisanje zgodovine nadaljuje do skorajda današnjega dne. Morda bo komu zanimiv podatek, ki ga je mogoče izluščiti na osnovi imen avtorjev uporabljene literature v poglavju o gradbenem razvoju gradu. Kot kaže, so se s slednjo temo v slovenski umetnostnozgodovinski stroki nekoliko natančneje ukvarjali trije raziskovalci, in sicer Ivan Stopar, Jože Curk in Igor Weigl. So dobrih osem stoletij star grad in njegove gradbene prenovne raziskave vsega omenjenih treh umetnostnih zgodovinarjev zadovoljivo pojasnile? Glede na vsebino tukaj zapisanega bi se verjetno dalo še kaj natančneje raziskati.

(Nekdanja) arhivistka Zgodovinskega arhiva na Ptuj Marija Hernja Masten je v svojem prispevku z naslovom Rodbina Sauer, baroni Kozjaški, grofje Borlski predstavila družino, ki je na gradu in v okolici pustila največji pečat. Marsikatera njihova materialna stvaritev ne nazadnje obstaja še danes. Že na začetku prispevka Mastenova zapiše poglaviti razlog za pomanjkanje celovitejša študija na temo omenjene družine. Obsežnejši arhivski fond družine ni ohranjen, viri so torej razpršeni. Obširnejša genealoško posestna študija je seveda mogoča, a bo moral vsak morebitni zainteresirani raziskovalec pošteno pljuniti v roke, se najaviti v številnih arhivih ter pregledati mnogo različnih arhivskih fondov. Avtorica se je zato pri pisanju naslonila na večino obstoječe literature ter nekaj malega arhivskih virov, in to predvsem tistih, ki jih hranijo v ptujskem arhivu in v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu v fascikel obsežnem fondu družine Sauer. Od priročne literature se v njenem prispevku še najbolj pogreša Schivizeva Der Adel in den Matriken der Stadt Graz, ki bi genealoško podobo družine bistveno natančneje dopolnila. Kakorkoli, omenjena družina in njeni člani so na splošno predstavljeni od 13. stoletja dalje, natančneje pa med

letoma 1639 in 1801, torej v času lastništva nad gospostvom Borl. Kljub različnim naslovom poglavij je zgodovina družine predstavljena skozi biografije neposrednih lastnikov gradu, in sicer v obliki zmesi osebnih podatkov, nakupov in prodaj posesti ter gradbenih in karitativnih podvigov. Vizualne podobe nekaterih članov družine si ni potrebno ustvariti, objavljenih je namreč kar 15 originalnih portretov iz 18. stoletja, ki jih je avtorica odkrila v zbirki portretov omenjenega graškega arhiva in v Deželnem muzeju Joanneum.

Strokovna monografija o gradu Borl je dobrodošla novost na policah raziskovalcev lokalne, grajske, plemiške in še kakšne zgodovine. Tu pa tam se resda najde kakšna vsebinska napaka, a je ravno nabor do tega trenutka vseh znanih podatkov tisto, kar daje publikaciji pravo vrednost. Marsikateremu raziskovalcu bo kot izhodiščna literatura prihranila kar nekaj dragocenega časa. Zgodovina dokazuje, da je bila preteklost Borla že zaradi lege, njegovih številnih lastnikov in prenov pestra, trenutni dogodki pa nakazujejo, da bo prihodnost podobna. Ob poslušanju Beethovne simfonije št. 5 in premlevanju o trenutnem položaju gradu se zdi, da mu usoda že trka na vrata. Prizadevanja lokalnih navdušencev pa vseeno puščajo upanje na lepšo in predvsem daljšo prihodnost tega »graškega bisera nad Dravo«.

Dejan Zadravec

Loški razgledi 57/2010 (ur. Judita Šega). Škofja Loka : Muzejsko društvo, 2011, 422 strani.

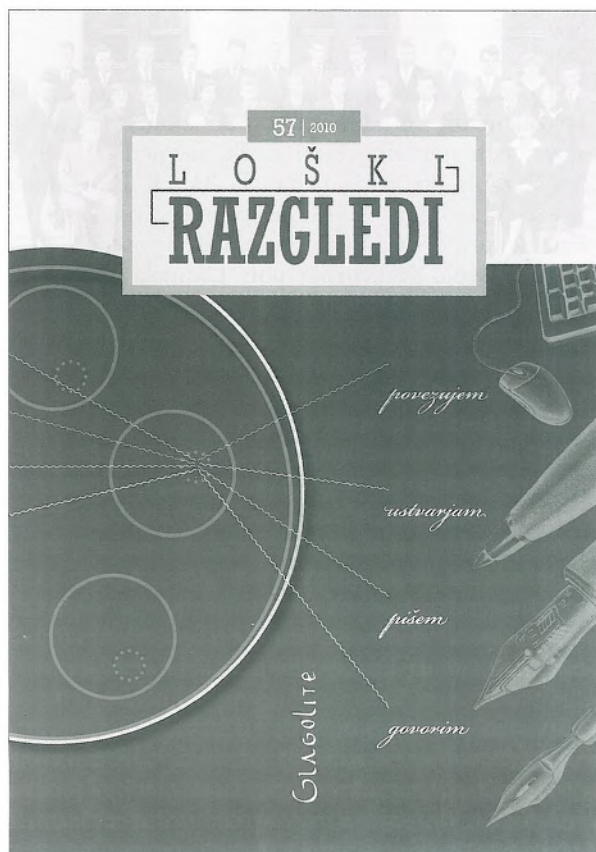
Muzejsko društvo Škofja Loka je junija 2011 izdalo že 57. številko domoznanskega zbornika Loški razgledi. Zbornik izhaja enkrat na leto in prinaša izvirne znanstvene, strokovne, poljudnoznanstvene in leposlovne prispevke s področja družboslovnih in naravoslovnih ved, gospodarstva, kulture in družbenega dogajanja na Škofjeloškem v preteklosti in sedanjosti. Nova številka je bila širši javnosti predstavljena 15. junija 2011 na Blaznikovem večeru, prireditvi, ki nosi ime po slovenskem zgodovinarju in škofjeloškem rojaku dr. Pavletu Blazniku, ki je dal leta 1954 pobudo za izdajanje Loških razgledov in bil njihov prvi urednik.

Tokratna številka je izšla na 422 straneh in prinaša 44 vsebinsko bogatih prispevkov 37 avtorjev. Delo uredniškega odbora je vodila Judita Šega, za računalniški prelom so poskrbeli v Studiu Grad, natisnila jo je tiskarna Littera picta. Naslovnica

zbornika je delo Nives Lunder in je posvečena 60-letnici delovanja Gimnazije Škofja Loka, osrednje izobraževalne ustanove v kraju. Grafična osnova je bila zatorej vzeta iz publikacij, ki so bile narejene za gimnazijo v prazničnem letu in jih v nadaljevanju zbornika dopolnjuje obširen zapis o škofjeloški slavljenki. Grafični in tipografski elementi na naslovnici so večplastni. Preko strani si od spodaj proti vrhu sledijo zapisi: glagolite (zapis v slovenskem jeziku iz Brižinskih spomenikov, ki so prek svojega avtorja – freisinškega škofa in loškega zemljiškega gospoda – povezani z loško preteklostjo), temu pa sledijo besede: govorim, pišem, ustvarjam, povezujem. Govor je temelj civilizacijskega oz. kulturnega razvoja, pisanje, ustvarjanje, povezovanje so njegova nadgradnja, vsi pa tesno povezani s procesom izobraževanja. Ob strani so nanizane ilustracije orodij, uporabljenih v času od nastanka gimnazije do danes: pero, nalivnik, kemični svinčnik in tipkovnica, ki se združijo v krogu, ki ponazarja optični kabel oz. razmah sodobnih komunikacij. Te so plod človeškega razuma, ki ga pooseblja portret prvih loških maturantov v zgornjem delu naslovnice.

Že tradicionalno so Loški razgledi po vsebini razdeljeni v več razdelkov; osrednji med njimi se po publikaciji imenuje *RAZGLEDI* in prinaša devet znanstvenih in strokovnih prispevkov. Uvaja ga članek mag. Jožeta Štukla o *poznoantičnem nomadskem ogledalu z ušescem tipa Čmi-Brigetio*. V Sloveniji

vemo za tri take primerke, eden med njimi izhaja iz poznoantične višinske naselbine Puštal nad Trnjem pri Škofji Loki. Ogledalom z ušescem se poleg njihove osnovne uporabne funkcije v smislu toaletnega pripomočka pripisuje tudi magični pomen. Med *bišne lastnike v Škofji Loki in predmestjih sredi 18. stoletja* bralce v svojem prispevku popelje dr. France Štukl, ta trenutek nedvomno najboljši poznavalec loške zgodovine. Na podlagi terezijanskega katastra navaja takratne lastnike hiš, jim poskuša najti ustrezne lokacije in analizira poklicno strukturo takratnih meščanov. Verjetno je malo znano, da je imelo mesto sredi 18. stoletja svojega goslarja, pasarja ter celo slikarja in pozlatarja, da o povsem običajnih obrtnikih, kot so bili krojači, čevljarji ali mesarji, sploh ne govorimo. Sledi tretji (zadnji) del prispevka dr. Jurija Šilca z naslovom *Rodbina Stanonik na loškem ozemlju do konca 19. stoletja*, v katerem tokrat predstavi rodbinske vezi med posameznimi vejami Stanonikov v vaseh poljanske in staro-loške župnije. V nadaljevanju sledi prispevek mag. Toneta Koširja *Začetki organizirane zdravstvene službe na Poljanskem in Žirovskem*. Avtorjevo raziskovalno delo v slovenskih arhivih in na terenu je pokazalo, da so se Poljanci in Žirovci do konca 19. stoletja zdravili sami ali so iskali pomoč pri padarjih in šele od takrat pri univerzitetno izobraženih zdravnikih. Ti so sprva prihajali iz Škofje Loke in Idrije, stalno pa so se med njimi naselili šele leta 1926 (v Gorenji vasi) oz. 1932 (v Žireh). O *čipkarski šoli na Trati in klekljanju v Gorenji vasi* piše etnologinja Mojca Ferle. Skozi zgodbo o čipkarski šoli je nanizana vrsta zanimivih podatkov, ki govorijo o tem, kako je bilo izdelovanje čipk vpeto v življenje lokalnega prebivalstva. Med drugim bralca seznaja, da klekljarice niso nikoli klekljale na dan svoje zavetnice sv. Jere, ker so verjele, da bi jim, če bi se tako pregrešile, miši pregrizle niti. *Rdeče znamenje pri Crngrobu* je bilo v Loških razgledih že večkrat deležno znanstvene predstavitve. Poudarek tokratnega prispevka z istim naslovom, ki ga je pripravila konservatorica in restavratorka Ajda Mledenovič, je na predstavitvi dejavnikov, ki ga najbolj ogrožajo in ki so spomenik že tako uničili, da so freske, ki so bile na začetku 20. stoletja še dobro ohranjene, danes skoraj nerazpoznavne. Raziskava je pokazala, da so vzroki za propad spomenika seštevki različnih dejavnikov ogrožanja, ki so med seboj tesno povezani in se pogosto potencirajo. Glavni krivci so vlaga, onesnaženo ozračje, zvok, svetloba in biološki organizmi. V nadaljevanju nas dr. Goran Schmidt v svojem prispevku *Rudnik nad Sorico* vodi v podzemni svet rudnika na južnem pobočju Lajnarja na Sorico. Avtor na osnovi lastnih raziskovanj in z opiranjem na številne vire podaja primerjavo lajnarskega rova z drugimi podobnimi rovi v predgorju Julijskih Alp, k temu pa dodaja še nekaj tehničnih značilnosti rudarjenja na Kranjskem do konca 19.

stoletja. Poglavje Razgledi zaključujeta prispevka *Jamski medved z Jelovice in Raziskave podzemelske favne hroščev v jami Praprotno*. Avtor prvega je kustos Prirodoslovnega muzeja Slovenije, mag. Matija Križnar. V njegovih zbirkah hranijo štiri zobe jamskega medveda, ki so jih v rudni jami nad Dražgošami v začetku 19. stoletja našli tamkajšnji rudarji. Avtor drugega prispevka je mag. Bojan Kofler, ki je v sicer majhni jami Praprotno našel prisotne primere kar treh vrst slovenskih endemitov podzemelske favne hroščev. Ena od njih – slepi rilčkar – je še posebej redka.

Drugi blok prispevkov govori o *520-LETNICI VEZI MED ŠKOFJO LOKO IN IDRİJO* in 50-letnici rudarjenja v Žirovskem vrhu. Prvemu dogodku je bil leta 2010 v Škofji Loki posvečen Blaznikov večer, na katerem je spregovorila tudi Ilica Kavčič, dolgoletna sodelavka ter dobra poznavalka idrijskega rudnika in njegove zgodovine. V prispevku, ki ga je pripravila za Loške razglede in mu dala naslov *Petsto dvajset let vezi med Idrijo in Škofjo Loko*, se je osredotočila na gospodarske in trgovske vezi med mestoma, ki so sprva temeljile na dobavi talilnih lončkov za potrebe žganja živossrebrne rude, v zadnjih desetletjih pa na strokovnih, prijateljskih in tovariških vezeh med obema rudarskima kolektivoma. O tem piše v nadaljevanju, v prispevku *Idrijsko-loške rudarske korenine*, mag. Srečko Beričič, ki je svojo montanistično pot začel v rudniku živega srebra v Idriji in nadaljeval v rudniku urana Žirovski vrh. Blok prispevkov zaključuje zapis Alojzija Pavla Florjančiča z naslovom *Petdeset let od odkritja urana v Žirovskem vrhu*, v katerem je nanizal nekaj zanimivih razlag, zakaj se je rudarjenje v Žirovskem vrhu končalo, še preden se je dodobra začelo.

V poglavju *OBČINA IN OBČINSKI NAGRAJENCI* so predstavljeni občinski nagrajenci za leto 2010 in leto 2001, ki takrat v Loških razgledih niso bili predstavljeni. Avtorica obeh prispevkov je Sabina Gabrijel. Delovanje sosednje Občine Gorenja vas–Poljane v letu 2010 in njihove občinske nagrade nam predstavlja Milka Bizovičar, mednarodno sodelovanje Občine Škofja Loka z bavarskim Freisingom pa mag. Andreja Ravnihar Megušar.

Na gospodarskih straneh je objavljen zapis o nastajanju podjetja Tehnica Železniki, ki ga je pripravil Primož Pegam. Podjetje tudi po petdesetih letih še uspešno deluje, čeprav je sprva kazalo, da do njegove ustanovitve sploh ne bo prišlo in bodo program preciznih tehtnic, ki so jih do takrat izdelovali v Niku, prodali drugam.

Blok prispevkov z naslovom *GRADIVO IN SPOMINI* je tudi tokrat obsežen. Uvaja ga zapis ob 60-letnici Gimnazije Škofja Loka, ki ga je pripravil ravnatelj Jože Bogataj. V njem je med drugim zapisal nekaj misli, ki so jih o gimnaziji, letih, preživetih v njej in sodelovanju izrazili govorniki na slavnostni akademiji. Sledi niz prispevkov, ki so jih

napisali sodelavci Loškega muzeja. »Kaj pa vi sploh delate?«, je vprašanje, ki ga nepoznavalci muzejskega dela večkrat zastavljajo direktorici Jani Mlakar in od tod naslov, ki ga je zapisala nad uvodom k prispevkom kustosov, ki sledijo v nadaljevanju in ponujajo odgovor na zastavljeno vprašanje. Barbara Sterle Vurnik predstavlja prenovljeno umetnostno-zgodovinsko zbirko, mag. Jože Štukl razstavo o orožju, Mojca Šifer Bulovec Kajbetovo gostilno v Zmencu in Mira Kalan pedagoško/andragoško dejavnost Loškega muzeja v preteklem letu. V nadaljevanju sledi prispevek Judite Šega o razstavi, ki so pripravili v škofjeloški enoti Zgodovinskega arhiva Ljubljana in ji dali naslov Špital – hiša na robu družbe. Leta 2010 so v Škofji Loki štiridesetič zapored podelili Severjeve nagrade. Zapis o tem, zakaj ravno v Škofji Loki in o Severjevi povezanosti z mestom, je pripravil Marko Črtalič. 90 let je minilo tudi od podpisa zloglasne rapalske pogodbe, ki je globoko zarezala v slovenski prostor in povzročila, da so se kraji, ki so bili nekoč globoko sredi slovenskega etničnega ozemlja, naenkrat znašli ob državni meji ali celo onkraj nje. Tudi Žiri so takrat postale kraj ob meji. O tem času in posledicah nove državne meje so spregovorili udeleženci mednarodnega simpozija, ki ga je organiziral Muzej Žiri, zapis o tem pa pripravil Miha Naglič. V nadaljevanju sledita zapisa o votivnih kapelah v Selški dolini, o katerih piše Ciril Zupanc, in o akciji prekopa partizanskih grobov ter prenosu posmrtnih ostankov padlih borcev na partizansko pokopališče v Lipici, o čemer govori zapis Marka Vraničarja. Leta 2010 je bil čisto po naključju odkrit meteorit iz Javorij in bil deležen velike publicitete v različnih slovenskih medijih. Tudi Loški razgledi objavljajo krajši zapis, ki ga je pripravil Alojzij Pavel Florjančič. V zadnjem delu Gradiva in spominov sledijo krajši zapisi o nekaterih slavljenicah in osebah, ki so sklenile svojo življenjsko pot. Danijela Dolinar je pripravila zapis o Neži Maurer ob njeni 80-letnici, Natalija Polenec piše o osebnih spominih na dedka dr. Antona Polenca, ki bi v letu 2010 praznoval stoletnico rojstva. Sto let bi praznoval tudi Franc Rant, promotor kulturnega življenja, predvsem tamburaštva, v Retečah. Predstavlja ga mag. Aleksander Igličar. Sledi zapis o dr. Valentini Kobe, dolgoletni vodji Anatomskega inštituta v Ljubljani, ki so jo Poljanci uvrstili med svoje znamenite rojake in o kateri piše dr. Zvonka Zupanič Slavec. Sledijo še trije nekrologi. Zapis v spomin dr. Cenetu Avguštinu je napisal dr. Damir Globočnik, poslovilne besede dolgoletnemu članu Muzejskega društva Škofja Loka Cvetku Kobalu–Florjanu sta prispevala dr. Marko Kranjec in mag. Aleksander Igličar, zapis slavistoma Jožetu Šiferju in Frančku Bohancu pa dr. Marija Stanonik.

DELOVANJE MUZEJSKEGA DRUŠTVA Škofja Loka je zaokroženo v petih prispevkih. V

V neposredni bližini Škofje Loke so tri vasi: Vincarje, Puštal in Podpulfrca. Naselje Vincarje naj bi dobilo ime po vinogradih. Popisane so hiše in prebivalci, navedena so domača imena, t. i. Vincarske toplice in gostilna s kegljiščem.

Območje Puštala se je v 14. stoletju dokončno ločilo od freisinske posesti in tvorilo puštalsko gospostvo. Opisani so puštalska graščina, čas protestantizma, hišna numeracija, Hudičeva brv, lokalna in hišna imena ter gospodarske panoge, s katerimi so se preživljali Puštalci. Omenjena sta dva najbolj znana Puštalca, operni pevec in režiser Polde ter biolog in muzealec dr. Anton Polenec. Podrobneje sta opisana Kalvarija in cerkev sv. Križa na Hribcu. V nadaljevanju je popisanih 71 puštalskih hiš po starih hišnih številkah. Za vsako so navedena hišna imena, velikost posesti, katastrska občina, parcelna in urbarialna številka, številka zemljiškoknjižnega vložka, gradbeni posegi ter hišni lastniki z načinom in časom pridobitve.

Zaselek Podpulfrca, ki je sprva spadal pod Zminc, je dobil ime po stopah za izdelovanje smodnika.

Osrednji del knjige so opisi sosesk, ki so vse poimenovane po zavetnikih podružničnih cerkva. Podružnični zavetniki loške župnije so apostoli in drugi svetniki iz prvega tisočletja krščanstva. K vsaki cerkvi so spadale določene vasi, ki so sestavljale cerkveno občino, sosesko. Podružnične cerkve so pogosto zgradili prav na vrhu hribov, večkrat je bila na tem mestu že neka poganska lokacija. Poimenovane so po svetnikih: sv. Andreju, sv. Ožboltu, sv. Barbari, sv. Petru, sv. Lovrencu, sv. Florijanu, sv. Tomažu ter sv. Filipu in Jakobu. Za vsako sosesko je navedeno tudi gibanje števila hiš in prebivalcev v njih v zadnjih dvesto letih.

Sosesko sv. Andreja sestavlja le vas Sv. Andrej, v preteklosti poimenovana tudi Sv. Andrej na Koncu, Hrastnica, Sand Andree, Andrej nad Zmincem. Hiše stojijo nad Hrastniško in Bodoveljsko grapo. Vas sestavlja več predelov, zato nima pravega vaškega središča. Popisanih je 22 hiš po starih hišnih številkah. Za vsako hišo so navedena hišna imena, velikost posesti, katastrska občina, parcelna in urbarialna številka, številka zemljiškoknjižnega vložka, gradbeni posegi ter hišni lastniki z načinom in časom pridobitve. To velja tudi za opise vseh sosesk v nadaljevanju.

Središčno vlogo soseske ima poznogotska cerkev na vrhu hriba, prvič omenjena v urbarju iz leta 1501.

Tudi sosesko sv. Ožbolta sestavlja le vas Sv. Ožbolt ter predeli Hojke/Fojke in del Hrastnice. Vas je bila v preteklosti poimenovana kot Sand Oswalds z različicami in Ožbolt nad Zmincem. Popisanih je 37 hiš po starih hišnih številkah in cerkev, prvič omenjena v urbarju iz leta 1501.

Tudi v sosesko sv. Barbare spada le vas Sv.

Barbara, ki za razliko od drugih tudi po letu 1945 »ni izgubila svoje svetosti«. Obsega še predele Tošča, Osolnika, Žirovnice in Loga. Popisanih je 31 hiš po starih hišnih številkah, med katerimi sta avtorjevo pozornost pritegnila posebno Jamnikov in Osojnikov grunt. Prvi je propadel verjetno zaradi prevelikih apetitov bodočih dedičev in se je končal celo z dvojnimi umorom, drugega je pokopalo žganje. Posestvo je kupil loški notar Stevo Šink in na njem gojil srebrne lisice. Popisana je tudi cerkev, posvečena sv. Barbari, zavetnici rudarjev, saj so bili nekoč v dolini Hrastnice rudniki. Prvič je omenjena v urbarju iz leta 1501. Posebno poglavje je namenjeno dolini Hrastnice s starimi mlini in žagami.

Sosesko sv. Petra v Bodovljah sestavljajo vasi Bodovlje, Zminc in Sv. Peter v Hribih oz. Sv. Petra Hrib. Vas Bodovlje, v preteklosti poimenovana tudi Vondeul, Fundthall, Fundal, Wodobli, Wodowlje, Vodovlje, leži na začetku Poljanske doline ob stiku Poljanske Sore z Bodoveljsko grapo. Popisanih je 17 hiš po starih hišnih številkah in podružnična cerkev v dolini blizu vode. Prvič je omenjena v urbarju iz leta 1501. Vas Sv. Petra Hrib, nekoč poimenovana tudi Sct. Peter im Gebirge, Sv. Peter v Hribih, Hrib nad Zmincem, Hrib pri Zmincu, se razprostira na levem bregu Bodoveljske grape, nasproti Sv. Andreja. Popisanih je 9 hiš po starih hišnih številkah, posebno poglavje pa je namenjeno Arharjevi kapeli, ki jo je dal postaviti kmet Arhar v zahvalo, ker je srečno prežgal volka. Vas Zminc je imela v preteklosti imena Trachen, Tracheren, Traken, Smintzi in Sminitz, v vasi je popisanih 31 hiš po starih hišnih številkah.

Sosesko sv. Lovrenca sestavljata vasi Gabrovo in Breznica. Cerkev stoji zunaj obeh vasi, prislonjena ob Lovrenško goro, ker se vaščani domnevno niso mogli dogovoriti, v kateri vasi naj bi stala. Vas Gabrovo, v preteklosti poimenovana kot Zagradum, Hinterburch in Gabraui, leži na prisojnim grebenu Malega Lubnika. Popisanih je 9 hiš po starih hišnih številkah, dodani sta pripovedi o pastirju, ki je klical hudiča, in poprtnaku ter prigodnica o enem od gabrovskih gospodarjev (*Gabrovo je zdrav krej, / pa ni od bolezn frej. / Frankuc, gospodar tega kraja, / po njem se pa božjast sprehaja.*) Vas Breznica je verjetno dobila ime po brezah. Zapisovali so jo tudi kot Brieznitz in Bresnicz, po drugi svetovni vojni pa so jo poimenovali Breznica pod Lubnikom. Popisanih je 24 hiš po starih hišnih številkah in cerkev.

Sosesko sv. Florijana ali sopotniško sosesko sestavljata vasi Sopotnica in Sv. Florijan. Ime Sopotnica, v preteklosti tudi Sopotnicy, Sopotnitz, Zapetnizen, Zapotnitz in Sappotniz, izhaja od vode Sopotnice, kar naj bi bil slap. Predel je poln starozitnosti predvsem zaradi Zlate jame, kjer naj bi bila pogreznjena dva sodčka zlata. V vasi Sopotnica je popisanih 21 hiš po starih hišnih številkah in cerkev sv. Florijana, ki je ena najstarejših in naj-

večjih loških podružnic. V vasi Sv. Florijan, ki so jo po drugi svetovni vojni preimenovali v Florijan nad Zmincem, je popisanih 7 hiš po starih hišnih številkah.

V sosesko sv. Tomaža spadata vasi Brode na desnem bregu Poljanske Sore in Gabrk na levem. V Brodeh, kjer nekoč ni bilo mostu, so ljudi prenašali čez vodo štoporamo, kasneje pa prevažali z brodom. Od tod tudi imena vasi v preteklosti: Furten, Fuerten, Furtten, Wrodech. Popisanih je 18 hiš po starih hišnih številkah in zgodnjegotska cerkev sv. Tomaža apostola. V vasi Gabrk, ki se v virih omenja kot Gaberkch, Gaberk, Gaberz, Gabrou, je v letih 1929–1976 delovala nekakšna gorska šola za vasi Gabrk, Brode, Log, Staniše, Valterski Vrh, Sv. Florijan in Sopotnica. V Gabrku je popisanih 13 hiš po starih hišnih številkah.

Sosesko sv. Filipa in Jakoba sestavljajo del vasi Log, ki spada v župnijo Škofja Loka, Valterski Vrh in Staniše. Posebnost Loga je, da spada del vasi v škofjeloško župnijo in se imenuje Log, del pa v poljansko župnijo in se imenuje Na Logu. V škofjeloškem delu vasi je popisanih 24 hiš po starih hišnih številkah. Vasi Staniše lahko sledimo šele od 18. stoletja dalje, saj se je pred tem obravnavala skupaj z vasjo Sv. Petra Hrib. V njej je popisanih 9 hiš po starih hišnih številkah. Vas Valterski Vrh poimenujejo tudi Sv. Filip in Jakob v Hribih, v preteklosti tudi Balterskhiwurch. V vasi je popisanih 8 hiš po starih hišnih številkah in cerkev, ki je najbolj oddaljena podružnica loške župnije in je prvič omenjena v urbarju iz leta 1501.

Knjiga dr. Franceta Štukla *Po poti kulturne dediščine s podnaslovom Sprehod skozi Škofjo Loko* in vasi v spodnjem porečju Poljanske Sore je bogato opremljena s fotografijami (170), ki prikazujejo Škofjo Loko in opisane vasi, zunanjsčine in notranjsčine hiš in cerkva, listine, karte, načrte, predmete in vsakdanje življenje.

Knjigo je uredila vodja škofjeloške enote Zgodovinskega arhiva Ljubljana Judita Šega, grafično jo je oblikoval Studio Grad, izdala Muzejsko društvo Škofja Loka in Zgodovinski arhiv Ljubljana in založila Občina Škofja Loka. Izšla je kot 25. številka Doneskov Loških razgledov.

Knjiga ni zanimiva le za strokovnjake, ampak tudi za Ločane in okoličane, kar se je pokazalo že na predstavitvi v Škofji Loki v okviru Dnevov evropske kulturne dediščine, ko je avtor podpisoval prve izvode kot takrat, ko izide prava knjižna uspešnica.

Mija Mravljaja

Ladislav Hladký: Slovinsko. Stručná historie států svazek č. 67. Praha : Nakladatelství Libri, 2010, 190 strani.

Zgodovinar Ladislav Hladký se že dobri dve desetletji v svojem znanstvenem delu posveča tudi zgodovini Slovencev in o tej temi predava na Filozofski fakulteti Masarykove univerze v Brnu in na Filozofski fakulteti Univerze v Pardubicah. Knjiga, ki jo je izdal, obsega vsega 190 strani, vendar pa je na tem omejenem obsegu lepo podan pregled zgodovine slovenskega naroda. Brez olepšav in opravičevanja spremlja razvoj zgodovine slovenskega naroda od Karantanije do leta 2009. Omeniti velja, da je to prvi tak pregled napisan v češčini. Knjiga je vredna branja, ker podaja pogled na naše razmere z neke distance in se zato ne zapleta v nepotrebne podrobnosti, ki nas marsikdaj ovirajo pri jasnem pogledu na lastno zgodovino. Pohvalno je, da ohranja avtor to distanco tudi tedaj, ko primerja dogajanja v slovenskem prostoru z dogajanjem na Češkem. Ker je delo pisano za tuje, češke, bralce, je najprej v uvodu predstavljena geografska lega Slovenije, njeno prebivalstvo, njeni sosedje; da bi deželo in njene prebivalce čim bolj približal možnim bralcem, se pogosto poslužuje primerjav z razmerami na Češkem, tako glede velikosti kot tudi glede nekaterih sosedov. To nevsiljivo primerjavo ohranja skozi celoten opis.

Uvodnemu delu sledijo poglavja, ki opisujejo zgodovino slovenskega prostora od železne dobe do leta 2009. Snov je dokaj enakomerno razdeljena na 12 poglavij, ki so razdeljena še na podpoglavja.

V prvem poglavju opisuje zgodovino slovenskega prostora od železne dobe, preko Keltov do Rimljanov in pomembnih dogodkov v njihovem času. Opisane so značilnosti tedanjih mest (in navedena tudi sedanja slovenska imena zanje), cest in gospodarstva. Sledi opis vdorov barbarov in sprememb, ki so jih povzročili. Nato opisuje dogajanja po premiku Langobardov: prihod Slovanov in propad starokrščanskih škofij. V poglavju o zgodnjem in razvitem srednjem veku je pregledno strnjeno dogajanje in razvoj na slovenskem ozemlju od oblikovanja Karantanije do nastajanja dinastičnih teritorijev. Predstavljena je prehodna in neuspešna zasedba naših dežel s strani češkega kralja Otokarja II. Přemysla, povezave Celjskih s Sigismundom Luksemburškim in končno prevzem njihove posesti s strani Habsburžanov. Naslednje poglavje je posvečeno humanizmu, reformaciji, protireformaciji in baroku na Slovenskem. Zajema opis turških vdorov, čas kmečkih uporov, pojav humanizma in reformacije, pomen Primoža Trubarja in njegovih tovarišev in nato pojav protireformacije ter baroka. Poglavje z naslovom *Začetki oblikovanja slovenskega*

naroda govori najprej o razsvetljenem absolutizmu in posledicah reform, ki so bile sprejete v tem času, o silah, ki so začele oblikovati slovensko jezikovno in narodno skupnost. Ne more mimo kratkotrajne francoske okupacije in njenih posledic za slovensko kulturo, prav tako pa se tudi ne izogiba soočenju Slovencev z ilirizmom. Poudari pomen revolucije leta 1848, v kateri so zrasle zahteve po združenju Sloveniji. V tem poglavju so pregledno in nazorno predstavljene osnove, na katerih se je nato gradilo in razvijalo slovensko narodno vprašanje. Poudarjeno je dejstvo, da so v revoluciji leta 1848 Slovenci prvič nastopili kot samostojen političen subjekt v okviru habsburške monarhije.

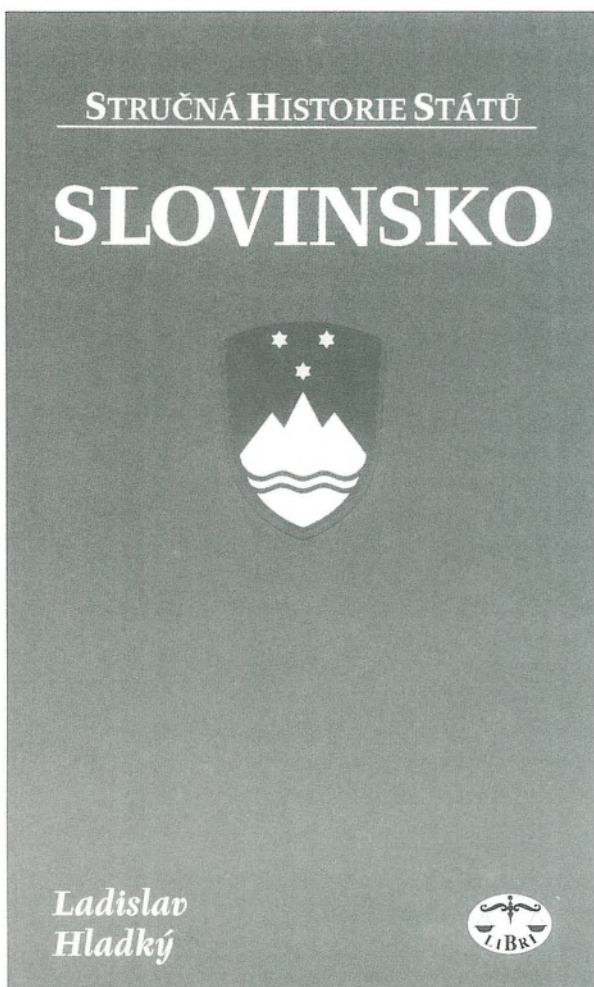
Naslednje poglavje govori o razmerah v drugi polovici 19. stoletja in v začetku 20. stoletja. Slovence in njihove probleme umesti v gospodarske, politične in kulturne razmere v tedanji avstrijski polovici monarhije, najprej v dobo Bachovega absolutizma, nato predstavi čas rahljanja razmer in dobo čitalništva, kjer se žal zmoti, ko predstavi čitalniško gibanje kot gibanje, ki je bilo namenjeno kmečkemu prebivalstvu. To napako sicer mimogrede popravi v poglavju, v katerem spregovori o češko-slovenskih

stikov in sodelovanju. Spregovori tudi o nastanku Južnega Sokola, ki je nastal po češkem zgledu in nazadnje o res množičnem gibanju na Slovenskem, o taborih. V tem poglavju je tudi govor o razcepu v političnem prostoru, o razkolu na mlado in staro Slovence in njihovem odnosu do Taaffejeve vlade. Proces modernizacije, začetki industrializacije in začetki železniških povezav so s seboj prinesli tudi politično diferenciacijo slovenskega naroda, krizo med kmečkim prebivalstvom in izseljevanje. Vse spremembe, predvsem pa industrializacija so imele učinek tudi na narodnostnem področju, ne da se spregledati sprememb tako na severnem robu slovenskega narodnega ozemlja kot tudi ne tistih na njegovem zahodnem robu.

Na Slovenskem se je ob koncu stoletja začelo razvijati strankarsko gibanje, klerikalna in liberalna smer. Omenjena so nasprotja, ki so rasla v okviru klerikalne stranke, gibanje dr. Janeza Evangelista Kreka in njegovo krilo krščanskih socialistov, ki je nasprotovalo trdi smeri Antona Mahničarja in Ivana Šušteršiča. Na drugi strani predstavlja liberalce, kjer poimensko izbira Frana Šukljeta za enega od njihovih predstavnikov poleg Ivana Hribarja in Ivana Tavčarja ni najbolj posrečena, saj je v poglavju premalo prostora, da bi opisal Šukljetov prehod na klerikalno stran. Je pa tudi res, da ta prehod na razvoj slovenske zgodovine ni imel večjega vpliva. Ob koncu 19. stoletja in v začetku 20. stoletja so bile na Slovenskem tri razpoznavne politične smeri: liberalci, klerikalci in socialni demokrati, ki so si po svojih močeh in znanju prizadevali najti prostor za slovenski narod v okviru avstrijskega dela monarhije.

Poglavje, ki je posvečeno prvi svetovni vojni, je dokaj kratko. Ne spušča se v podrobnejša pojasnjevanja o povodih in vzrokih zanjo, pač pa spregovori o soški fronti, o dogajanju na njej in o posledicah razpada habsburške monarhije. Več pozornosti posveti prizadevanjem slovenskih politikov za ureditev razmer in poskusom povezave s hrvaškimi politikami kot tudi s češko Mafio. Na kratko je nato predstavljena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov ter njene težave in povezava s kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Obdobju med obema vojnami je posvečeno posebno poglavje, ki predstavi razmere najprej v Kraljevini SHS in nato v Kraljevini Jugoslaviji ter položaj, v katerem so se v tem času znašli Slovenci. Pokaže se, da vse le ni bilo tako slabo in da so Slovenci dosegali tudi uspehe v gospodarskem, še bolj pa na kulturnem in tudi fizikalnem področju. Žal se je tu zgodila neprijetna napaka, Leon Štukelj je na olimpijskih igrah leta 1924 dobil zlato medaljo v mnogoboju in na drogu, leta 1928 pa na krogih, kot smučar pa na olimpijskih igrah ni nikoli sodeloval.

V poglavju o drugi svetovni vojni sta Jugoslavija in Slovenija najprej predstavljeni v mednarodnem

kontekstu, nato pa so obravnavane razmere in zapleti v slovenskem prostoru. Poglavje, ki sledi, govori o času socialistične Jugoslavije. Na 12 straneh je avtor predstavil vse odločilne mejnike v tedanji državi: najprej je novo Jugoslavijo predstavil kot nekoliko specifično državo, nato je spregovoril o položaju Slovencev v njej. Nato je predstavil konflikt z informbirojem in njegove posledice, omenjeno je tržaško vprašanje in njegova rešitev, pa razmere v petdesetih letih in tudi prvo vprašanje brezposelnosti, ki ga je država reševala z dovoljevanjem odseljavanja delavcev v tujino, predvsem v Nemčijo. Predstavljeno je prizadevanje Staneta Kavčiča za spremembe in njegov neuspeh ter nato ustava iz leta 1974. V tem času se je standard v Sloveniji precej izboljšal, v Mariboru je nastala druga univerza.

Zadnja tretjina knjige je posvečena najnovejši dobi zadnjih 20 let, času, ki smo ga doživeli, a se ga vsak spominja po svoje. Hladkemu se je kot zunanjemu opazovalcu pri opisovanju dogodkov, ki so se prehitevali in povzročili razpad Jugoslavije, posrečilo ohraniti dobro mero objektivnosti. Na proces razpadanja Jugoslavije so poleg domačih razmer vplivali tudi dogodki v Evropi. Predstavljeno je delo kroga ob Novi reviji, pa proces proti četverici, nastanek demosa in prve demokratične parlamentarne in predsedniške volitve, delo demosoje vlade in priprave na plebiscit o samostojnosti Slovenije. Avtor ves čas spremlja dogajanje v slovenski okolici, predvsem pa na Hrvaškem ter reakcije tako Evrope kot tudi ZDA. Sledi opis razglasitve samostojne Slovenije, desetdnevne vojne, pomen TO in reakcije tujine: opis znamenite misije, ki so jo v Slovenijo poslali iz Bruslja. Predstavljena je široka diplomatska akcija, ki je svetu dopovedovala, kdo je napadeni in kdo napadalec. Kot vemo, so evropske države postopoma druga za drugo priznavale samostojnost Slovenije in s tem priznale novo stanje. V zadnjem poglavju avtor govori o najpomembnejših pridobitvah pa tudi težavah, ki jih je preživljala Slovenija od 1992 do 2009. Najprej je prišla na vrsto streznitev, potem uveljavljanje v svetu in nepričakovane težave pri sosedih, pa strankarska obračunavanja in na drugi strani ključno prizadevanje za vključitev Slovenije v EU in NATO.

Zaključek tega pregleda slovenske zgodovine pa je poglavje, ki govori o slovensko-čeških odnosih in sodelovanju. To kratko poglavje zajema pregled od začetnega sobivanja, ki je kasneje preraslo v zavestno sodelovanje in pomoč. Avtor začne svojo pripoved z nastankom države kneza Sama, jo nadaljuje preko dogodkov v drugi polovici 13. stoletja, ko so naši kraji za krajši čas prišli pod oblast Otokarja II. Premysla, pa do stikov med celjskimi grofi in Sigismundom Luksemburškim. Stiki so se v starejših obdobjih oblikovali med vladarji, novo kakovost so dobili ob začetkih oblikovanja narodne zavesti med

obema narodoma, na katero je vplival pritisk nemške sosesčine; tedaj so se oblikovali zavestni stiki med obema narodoma in ne le povezave med posameznimi vladarji ali gospodi. Pravo sodelovanje pa se je začelo v drugi polovici 19. stoletja, ob marčni revoluciji 1848 in po njej. Najprej je bilo sodelovanje na kulturnem področju, kjer je bilo že v prejšnjih časih kar nekaj povezav, tedaj pa so postale te vse bolj načrtne. Krepile so se tudi politične povezave in kar precej zamisli tako v oblikovanju domače politike na Slovenskem kot tudi nastopi nekaterih slovenskih politikov v dunajskem parlamentu so bili pod vplivom čeških idej. Za zgledovanje po čeških idejah so se zavzemali predvsem liberalci. Kulturno in politično sodelovanje je bilo v letih pred 1. svetovno vojno vse tesnejše, kolikor je bilo mogoče, je sodelovanje živelo tudi v vojnem času. Po vojni in razpadu monarhije ter nastanku novih držav so se slovensko-češki stiki spremenili. Sedaj so bile to povezave med Prago in Beogradom, v Jugoslaviji pa tudi v Sloveniji se je krepila vloga češkega kapitala, predvsem v tekstilni industriji. V času med obema vojnoma pa je na Češkem delovalo tudi nekaj zelo pomembnih slovenskih kulturnih delavcev. Med drugo svetovno vojno in po njej je bilo sodelovanje dokaj omejeno, šele v šestdesetih letih je zopet oživelo, led so znova topili kulturni delavci. Uradno sodelovanje med Ljubljano in Prago se je okrepilo v devetdesetih letih.

Eva Holz

Anno Domini 1511, Idrijski razgledi, letnik LVI, št. 1. Idrija : Mestni muzej Idrija, 2011, 142 strani.

Leta 2011 je minilo 500 let od katastrofalnega potresa na območju Idrije. V Idriji so dogodek prav na dan potresa, 26. marca, obeležili s postavitvijo razstave, organizacijo enodnevnega simpozija ter izvedbo reševalne akcije Civilne zaščite Slovenije za reševanje ob naravnih nesrečah.

Idejo o obeležitvi spomina na potres pred 500 leti sta pred dvema letoma zasnovala pokojni seizmolog Renato Vidrih, takratni direktor Urada za seizmologijo in geologijo pri Agenciji Republike Slovenije za okolje, ter idrijski geolog Bojan Režun, zaposlen pri Rudniku živega srebra Idrija, d.o.o. v likvidaciji. Sprva sta želela organizirati le medna-

rodni simpozij, a se je geologinji rudnika Martini Peljhan utrnila še misel o postavitvi priložnostne razstave. K sodelovanju je pritegnila idrijskega arhitekta Rafaela Bizjaka in skupaj z Agencijo Republike Slovenije za okolje, Uradom za seizmologijo in geologijo, Arhivom Republike Slovenije, Oddelkom za geoznanost pri Univerzi v Trstu in Prirodoslovnim muzejem Slovenije so prešli od ideje k izvedbi. Razstavo in simpozij sta organizacijsko izpeljala Rudnik živega srebra Idrija, d.o.o. v likvidaciji in Mestni muzej Idrija ob finančni podpori Občine Idrija in Ministrstva za obrambo, Uprave Republike Slovenije za zaščito in reševanje. Nato je razstava gostovala še v Škofji Loki in Tolminu.

Moj namen je predstaviti posebno številko Idrijskih razgledov z naslovom Anno Domini 1511, v kateri so objavljeni referati, ki so jih udeleženi predavatelji predstavili na simpoziju. Publikacija obsega dvanajst prispevkov, ki so jih napisali avtorji različnih poklicnih usmeritev s ciljem osvetliti katastrofalni potres iz različnih zornih kotov.

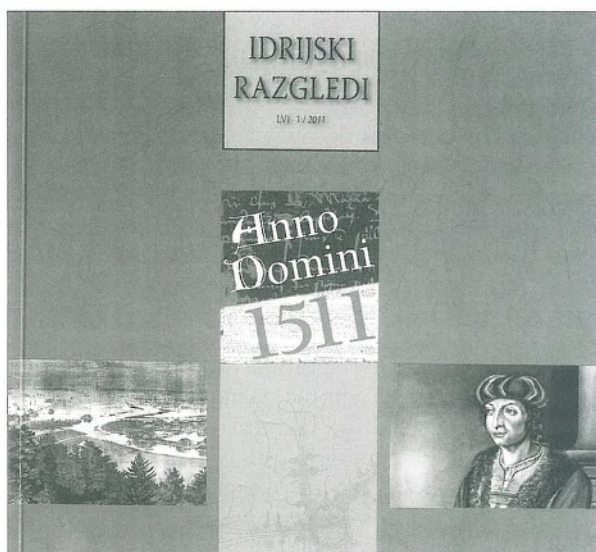
Idrijski župan Bojan Sever je v uvodnem nagovoru zapisal svoja razmišljanja o petstoletni zgodovini Idrije, ki je bila ves čas povezana z rudarjenjem. Razmišljal je o različnih naravnih nesrečah, ki so skozi čas ogrožale idrijsko prebivalstvo, in poudaril odločenost in pogum ljudi, da so vztrajali na svoji zemlji in se spopadali z naravo ter v sožitju z njo poskušali storiti vse za čim boljše življenjske razmere. Na koncu je še poudaril, da je bil simpozij umeščen v sklop prireditev, ki so se zvrstile leta 2011, ko je Idrija prevzela naziv Alpsko mesto leta.

Zanimivo je o katastrofalnem potresu v drugem uvodnem nagovoru razmišljal likvidacijski upravitelj Rudnika živega srebra mag. Marko Cigale. »Dne 26. marca 1511 se je zemlja na področju današnje Idrije močno zatresla in v težko dostopni in neprijazni kotlini, kjer so 1490 odkrili bogato nahajališče

živosrebrne rude, so se že naselili prvi rudarji. Ko so se tla po potresu umirila, je reka Idrijca zaradi zemeljskega plazu pri Renkovcu prestopila bregove in počasi polnila idrijsko kotlino. Nastalo je veliko jezero. Voda je zalivala rudniške stavbe in poplavlila jamo. Rudarji so lahko le nemočno opazovali, kako voda uničuje vse, česar prej ni uspelo uničiti potresu. Kakor bi mogočna narava hotela preprečiti, da bi kopali po njeni notranjosti in kradli njeno bogastvo. Kakor bi hotela za vedno izgnati rudarje iz te doline.« (str. 13)

V zadnjem uvodnem nagovoru je skozi oči gradbenika zapisal svoja razmišljanja o naravnih nesrečah, predvsem o potresih, minister za okolje in prostor Republike Slovenije dr. Roko Žarnić. Zapisal je, da smo ljudje sicer izpostavljeni naravnim nesrečam, pa vendar ne povsem nemočni ob nenadzorovanem besu narave, saj se da s prilagojeno potresnovarno gradnjo ublažiti posledice potresa. Dotaknil se je pomembnosti seizmološke službe in na kratko podal nekaj zanimivosti iz zgodovine seizmologije pri nas. V Sloveniji ima namreč že 110-letno tradicijo, saj je Albin Belar leta 1897, dve leti po velikem ljubljanskem potresu, osnoval prvo potresno opazovalnico v tedanji avstro-ogrski monarhiji in celo eno prvih v Evropi. Opozoril je tudi, da je za Slovenijo značilna živahna potresna dejavnost in je prav, da se zavedamo tega dejstva in da v skladu s tem pristopamo k problemu interdisciplinarno.

Matija Zorn in Blaž Komac sta v prispevku Naravne nesreče v Sloveniji zapisala, da z izrazom naravna nesreča označujemo naravne pojave in procese v pokrajini, ki tako močno prizadenejo družbo, da ji povzročijo škodo. Podala sta zelo zanimivo tezo, saj pravita, da so naravne nesreče povsem naravni procesi, ki pa jih ljudje občutimo kot grožnjo za naša življenja in/ali lastnino ter zato nanje gledamo kot na nesreče. Torej so naravne nesreče izrazito antropocentrični pogled na normalno naravno dogajanje, ki poteka po lastnih zakonitostih, na katere človek večinoma ne more vplivati, pač pa se jim skozi celotno zgodovino poskuša prilagoditi na različne načine. Povprečnemu bralcu sta s svojim razmišljanjem osvetlila pogled na naravne nesreče iz drugega zornega kota in opozorila, da moramo pri načrtovanju življenjskega okolja nujno upoštevati geografske značilnosti pokrajine. Ne moremo mimo dejstva, da je večja ranljivost družbe povezana s hitrim naraščanjem svetovnega prebivalstva, poseljevanjem do nedavnega neposeljenih območij, krajevnimi zgostitvami in večjim deležem mestnega prebivalstva. Kot primer te ugotovitve v Sloveniji sta navedla nenačrtovano urbanizacijo ravninskega sveta, ki je obenem tudi poplavno območje, in navedla, kolikšen je znesek škode glede na bruto domačo proizvodnjo ter poudarila nujnost sobivanja z naravnimi nesrečami.

»Čeprav se naravnim nesrečam nikjer ne moremo povsem izogniti, velja izpostaviti pomen izobraževanja kot dolgoročne dejavnosti, s katero lahko vplivamo na dožemanje naravnih nesreč,« sta še zapisala v svojih sklepnih besedah. (str. 23)

Matevž Košir je v prispevku z naslovom Beneška vojna – Evropska vojna za vpliv v Italiji 1508–1516 na skoraj tridesetih straneh opisal družbenopolitične razmere v Evropi in na območju, ki ga je prizadel marčevski potres leta 1511. Kot je zapisal, je Evropo močno zaznamovala beneška vojna, ki je bila del širših evropskih spopadov za vpliv v Italiji, kjer so se lomila kopja Francozov, Habsburžanov, Beneške republike, papeške države, drugih italijanskih držav, Španije in drugih. Istočasno so se na evropskih tleh spopadali še s ponavljajočimi se roparskimi vpadi Turkov ter z razsajanjem kuge in pomanjkanjem hrane. Končni rezultat dolgotrajne in neuspešne vojne Habsburžanov z Benetkami je prinesel monarhiji finančni zlom in kmečke upore zaradi novih obremenitev, ki so jih prenesli na podložnike. Kljub temu se je habsburška posest povečala za Tolminsko, Bovško in idrijski rudnik živega srebra, kar je bilo strateškega pomena za nadzor poti iz Koroške proti Jadranu. Na koncu je avtor podal še nekaj osnovnih informacij o gibanju števila prebivalcev po evropskih mestih in o začetkih trgovanja in ustanavljanja večjih obrtniških obratov, kot so fužine, steklarne in papirni mlini.

Iz občega dogajanja nas avtor prispevka z naslovom Idrija na prelomu 16. stoletja Rafael Bizjak popelje skozi zgodovino Idrije s poudarkom na letih okoli potresa. Zastavil si je številna vprašanja o potresu, na katera je poskušal tudi odgovoriti. Zanimivo je brati pogled in razmišljanje arhitekta na dogajanje v preteklosti. Sprašuje se o vplivu potresa na zgodovino, ali je sprožil nov razvojni cikel, ali je bil res katastrofalen, ali se mu pripisuje prevelik pomen glede na to, da je bilo v tem času veliko drugih nevšečnosti zaradi vojn za ozemlja. Kakšna je bila Idrija v tem času? V prispevku je opisal potres na podlagi znane literature, nato pa je namenil več pozornosti razvoju poseljevanja idrijske kotline. Po literaturi in arhivskih virih je izdelal grafične rekonstrukcije poselitve pred letom 1511 in v času velike poplave, ki je nastala kot posledica potresa, in po potresu do konca 16. stoletja. Zanimiva je tudi avtorjeva rekonstrukcija razvoja gradnje idrijskega gradu, kjer grajski gospodje niso nikoli prebivali, temveč je ves čas služil le potrebam rudnika. Poudarja, da je odprtje rudnika sprožilo val dogodkov, ki so popeljali Idrijo od zakotne vasič tolminskega gospostva do hitro rastočega in prepoznavnega mesta habsburške monarhije. Na koncu je opisal še posledice potresa in rekonstruiral poplavo, ki je še dodatno oslabilo delovanje rudnika.

V nadaljevanju je Drago Trpin v svojem prispevku z naslovom Tolminsko gospostvo v začetku

16. stoletja nazorno prikazal teritorialni obseg in razvoj gospostva, pod katerega je spadala tudi Idrija s širšo okolico. V srednjem veku je bila njegova zgodovina tesno povezana z zgodovino Furlanije, kjer so vse do leta 1379 vladali oglejski patriarhi. Po tem letu je bilo tolminsko gospostvo zastavljeno mestu Čedad, kar je posledično pomenilo, da so tu imeli vpliv tudi Benečani. Po končani avstrijsko-beneški vojni je tolminsko gospostvo zasedla cesarjeva vojska. Posest je pripadala cesarju Maksimilijanu kot deželnemu knezu in zemljiškemu gospodu, v upravljanje pa je bila zaupana upravitelju oz. glavarju. V nadaljevanju je avtor opisal tudi gospodarske dejavnosti, s katerimi se je ukvarjalo prebivalstvo, poseljevanje območja, upravno razdelitev gospostva, na koncu pa je navedel nekaj podatkov o stanju samo na idrijsko-cerkljanskem območju. Po odprtju rudnika se je začela povsem samostojna pot Idrije, saj je bila izločena iz tolminskega gospostva. Ob odprtju živosrebrnega rudnika so pravice za odkop podeljevali Benečani, po zasedbi avstrijske vojske pa si je vse pravice pridržal cesar kot deželni knez, saj je bilo gospostvo neposredno podrejeno dvorni komori v Gradcu. V 16. stoletju je tolminsko gospostvo postopoma postajalo del goriške grofije, iz izločene idrijske župe pa je nastalo samostojno idrijsko gospostvo, neposredno podrejeno habsburškemu dvoru.

Kot sta Matevž Košir in Ina Cencić ugotavljala v svojem prispevku z naslovom Potres 26. marca 1511 v luči novih raziskav, še vedno ni na voljo povsem zanesljivih primarnih virov, ki bi lahko dali odgovore na vsa vprašanja, ki si jih postavljajo seizmologi: kdaj, kje in kako močno. Na podlagi sekundarnih virov sta danes povsem zanesljiva le podatka o času in posledicah potresa. Avtorja sta črpala podatke iz poročil kranjskega vicedoma Jurija pl. Egkha, ki jih je pošiljal cesarskemu dvornemu upravitelju Pavlu pl. Liechtensteinu. Liechtensteina so namreč podatki o potresu zanimali tako zaradi financ kakor tudi zaradi beneške vojne, ki se je ravno v tem času odvijala na tem območju. Egkh je v svojih pismih na najneposrednejši način opisal stanje in dogodke po potresu v Ljubljani in okolici, Goriški, Gradiški in Furlaniji. Egkhova pisma so ohranjena v prepisu v kodeksu iz leta 1585, ki jih hrani knjižnica v Münchnu. Drugi viri, na podlagi katerih sta avtorja črpala podatke, so poročila kranjskih deželnih stanov, ki so povezana z zasedanjem kranjskega deželnega zbora. To je predvsem korespondenca med cesarjem Maksimilijanom oziroma njegovimi komisarji in deželnim zborom. Zanimiv je tretji sodobni vir, ki ga je neznan avtor zapisal na zadnjo stran Biblije. Rokopis hranijo v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Poleg teh treh »neposrednih« virov sta avtorja črpala podatke še iz dnevniških zapisov Benečana Marina Sanuda, posameznih spisov kranjskih deželnih stanov, zapisov na

notranji strani platnic knjige »Suma angelica«, spominskih plošč, ki so jih postavljali v spomin na potres, in raznih krajših zapisov, ki so nastali v Benečiji in Furlaniji. Bogat vir podatkov za poznavanje potresa so tudi mlajši opisi Schönleba, Valvasorja in Dolničarja, ki so nastali v 17. in 18. stoletju. Na koncu prispevka sta avtorja naredila preglednico časa, krajev in posledic potresa, ki so nastali na podlagi znanih primarnih virov, ter prikazala učinke potresa na zemljevidu Slovenije in zamejstva na zahodu in severu.

Geologa Jože Čar in Andrej Gosar v svojem prispevku obravnavata idrijsko geološko prelomnico, ki naj bi bila zasnovana v miocenu kot normalen prelom, na prehodu iz miocena v pliocen pa naj bi bil reaktiviran kot izmični prelom. Avtorja sta nazorno opisala zgodovino spoznanj o idrijskem prelomu. Zapisala sta, da je prvi poskus izrisa geoloških razmer površine nad rudiščem sredi 18. stoletja naredil znameniti Idrijčan Jožef Mrak. Sto let kasneje je geolog in direktor rudnika Marko Vincenc Lipold temeljiteje opisal tektoniko. Veliko je k poznavanju idrijske prelomnice prispeval dunajski geolog Franz Kossmat in šele v petdesetih letih 20. stoletja so geologi Ljubljanskega geološkega zavoda opravili obsežne raziskave in presegli Kossmatove izsledke. Po letu 1960 je širšo okolico Idrije začel kartirati rudniški geolog Ivan Mlakar. Leta 2004 pa so v okviru projekta angleškega Natural Environment Research Council letalsko lasersko skenirali teren in naredili geomorfološke analize. To je vsekakor prispevek, ki je bolj zanimiv za geologe, laikom pa nekoliko osvetli razumevanje tematike.

Prispevek z naslovom Potresi ob idrijskem prelomu je pripravilo več avtorjev: Mladen Živčič, Martina Čarman, Andrej Gosar, Tamara Jesenko in Polona Zupančič. Smiselno se navezuje na prejšnji članek o tektoniki idrijskega preloma, saj je dinamika potresov povezana tudi z zemeljskimi prelomnicami. Avtorji so opisali razvoj opazovanj potresov v Sloveniji s poudarkom na idrijski prelomnici. Po velikem ljubljanskem potresu leta 1895 je namreč Avstrijska cesarska akademija ustanovila potresno komisijo, ki je imela nalogo evidentirati potrese, zbirati podatke o potresih na ozemlju monarhije in postaviti potresne opazovalnice za instrumentalno beleženje potresov. V Ljubljani so leta 1897 postavili prvo potresno opazovalnico v avstro-ogrski monarhiji in lahko rečemo, da je to začetek seizmološke službe v Sloveniji, ki pa je doživela ponovni zagon v petdesetih letih 20. stoletja, ko je začela delovati potresna opazovalnica na Golovcu v Ljubljani. Kasneje so mrežo opazovalnic razširili še na nekaj krajev po Sloveniji in leta 1998, po katastrofalnem potresu v Posočju, so začeli izgrajevati sodobno mrežo potresnih opazovalnic. Avtorji so v prispevku obdelali dinamiko potresne dejavnosti po Sloveniji s podrobnejšim dogajanjem na širšem

idrijskem prelomu. V prispevku je veliko preglednic in kart, ki bralcu vizualno približajo potresno dogajanje v preteklosti.

Peter Suhadolc, po izobrazbi poklicni seizmolog in kot pravi sam, tudi strasten filatelista, je v prispevku z naslovom Potresi – vzroki in posledice, opisani s pomočjo filatelističnega gradiva na zanimiv način napisal zgodbo o potresih. V preteklosti so ljudje pripisovali potrese raznim živalim, ki naj bi jih povzročale s svojim gibanjem. Pri nas naj bi bila za potrese kriva riba faronika. A vendar so šele v začetku 20. stoletja na podlagi geodetskih meritev znanstveno dokazali potresno dejavnost kot posledico napetosti v kameninah, ki nastanejo zaradi premikanja večjih in manjših tektonskih plošč. Kot filatelista je poljudno opisal vrste potresov, širjenje seizmičnih valov, učinke potresov in navedel znamenke in žige, ki so izšli v spomin na potrese. Vsekakor obstaja že bogata filatelistična zbirka na temo potresa.

Zadnji prispevek v tematski številki Idrijskih razgledov z naslovom Razstava Anno Domini 1511 je napisala Martina Peljhan. Na kratko je predstavila razstavo, ki je bila postavljena v spomin na največji potres na Slovenskem pred 500 leti, ko je riba faronika zamahnila s svojim repom in povzročila potres, ki še danes ne da spati raziskovalcem različnih strok.

Vsekakor priporočam branje te številke Idrijskih razgledov, saj je problematika potresov opisana in razložena na preprost način in predstavljena skozi oči različnih strokovnjakov.

Mira Hodnik

Zgodbe s Trnove planote (zbral in uredil Jože Šušmelj). Gorica : Goriška Mohorjeva družba, 2011, zbirka Naše korenine, 190 strani.

V letu 2011 je pri Goriški Mohorjevi družbi izšla že dvaindvajseta knjiga v sklopu zbirke *Naše korenine* z naslovom *Zgodbe s Trnove planote*, ki jo je uredil Jože Šušmelj. V knjigi so zbrani pomembnejši, nekoč že objavljeni prispevki, ki so od konca 19. do začetka prve svetovne vojne izhajali v različnih goriških periodičnih tiskih kot podlistki ali kot samostojni članki. Knjigo je urednik, nekdanji slovenski konzul v Trstu, pospremil s spremno besedo, kjer omenja, da je želel zbrane in objavljene zgodbe, ki odstirajo vsaj del dogajanja na Trnovski planoti, »iztrgati iz pozabe«.

Z izbranimi zgodbami, pisanimi večinoma v publicističnem jeziku, bralcu ponudi vpogled v dogajanja v obdobju, ko so pričeli Trnovski gozd urejeno in načrtno izkoriščati. Prelomnico je pomenila izgradnja ceste, ki je leta 1857 povezala Trnovski gozd z Gorico in je omogočila večje izkoriščanje gozdnega bogastva, prebivalcem pa lažjo pot in komunikacijo z mestom, s tem pa boljše pogoje za življenje.

Poleg uvodnega besedila, kjer zbiratelj/urednik na podlagi temeljnega članka o Trnovskem gozdu (*I boschi alti e negri: la foresta di Tarnova tra età moderna e contemporanea*), tržaškega profesorja Sergia Zillia, ki ga še vedno lahko beremo samo v italijanskem jeziku, oriše zgodovinski pregled gospodarskih razmer do konca 19. stoletja, uvede knjigo enciklopedični prispevek zgodovinarja dr. Branka Marušiča *Rojeni na Trnovski planoti*, ki osvetljuje pomembnejše (kulturno in politično uveljavljene) posameznike, rojene v vaseh in zaselkih Grgar, Ravnica, Voglarji, Trnovo, Nemci, Lokve, Čepovan, ki potrjujejo Gregorčičev verz ... »iz kmečkih so izšli domov«. Res so nekateri izmed njih »prerasli domače okolje« in se uveljavili širše v tedanji domovini. Spomnimo na v zaselku Nemci rojenega barona Andreja Winklerja (1825–1916), ki je v času Taaffejeve vlade nastopil mesto deželnega predsednika na Kranjskem in kot narodno zaveden Slovenec poskrbel za rešitev številnih gospodarskih, upravnih in drugih problemov, ki so nastopili predvsem zaradi odnosa zagrizenega nemškega uradništva do Slovencev. Spomnimo tudi na Leona Rupnika (1880–1946), rojenega sredi Trnovskega gozda, v vasi Lokve, kjer je tedaj služboval njegov oče Franc, gozdar iz Idrije. Vojaška pot je Rupnika, ki je sodeloval tako v prvi kot drugi svetovni vojni, pripeljala v Ljubljano. V času razpada jugoslovanske države je že postal odločni nasprotnik partizanstva in OF, v katerih je videl komunistično zaroto, kar je vplivalo na poznejše odločitve njegovega življenja, ki se je končalo z usmrtnitvijo. Med številnimi imeni naj omenim še na Lokvah rojenega Venceslava Winklerja (1907–1975), šolnika in mladinskega pisatelja, ter vsem dobro znanega pesnika Mateja Bora, ki se je kot Vladimir Pavšič (1913–1993) rodil v Grgarju. Prav tu, kjer je bila doma pastirica Urška Ferligojeva, ki se ji je leta 1539 na Sveti Gori prikazala Mati Božja in jo nagovorila k postavitvi cerkve.

Raznovrstni prispevki nekakšnega kolaža o starejših dogodkih na Trnovski planoti se začenjajo z zgodbo, naslovljeno *Baron Andrej Winkler, osrednja osebnost Trnovske planote*. Gre za članek iz goriške *Soče*, objavljen 23. februarja 1883, ko se je na Winklerjevi domačiji, v zaselku Nemci, zbralo veliko domačih veljakov trnovske županije, ki so nazdravili Winklerjevemu odlikovanju, nazivu barona, ki mu ga je podelil cesar. Tudi drugi, kasnejši zapis je posvečen Winklerju. *Slovenski narod* se spomni

njegove 100-(ob)letnice rojstva in mu posthumno, leta 1925, posveti zapis o življenju in delu. Prispevka morda nagovarjata k ponovni osvetlitvi njegove življenjske poti, ki je bila pomembna za tedanjo »slovenizacijo Kranjske«.

Med zanimivejšimi teksti velja omeniti krajši potopis publicista in profesorja Štefana Široka, domačina iz Ravnice, dolgoletnega dopisnika *Soče* z Dunaja (pozneje iz Rusije), ki v besedilu *Iz Gorice na Trnovo* slikovito opisuje življenje in navade ljudi v vaseh Solkan, Grgar, Ravnica in Trnovo, ki jih prepešachi in razišče sredi poznega 19. stoletja. Potopis *V naših hribih* pa opisom pridruži še slikovitost življenja (kot ga je avtor s prve roke doživel ob obisku krčem) v zaselku Nemci in v vaseh Lokve, Trebuša in Čepovan. Tenkočuten opazovalec svoje zapise obogati tudi z dragocenimi opazkami o govorjenem jeziku v omenjenih vaseh, kar bi utegnilo pomagati preučevalcu narečnih posebnosti tukajšnjega govora.

Goriška *Soča* je v dveh podlistkih objavila politični zapis o protestu proti stanju v gozdu, ki je bil hkrati četrta točka programa tabora Društva Soča 11. junija 1871 v Renčah in je zadevalo sanacijo razmer v Trnovskem gozdu. Žal je bil tabor prepovedan, še preden so se udeleženci dotaknili prvih treh politično občutljivih točk (Zedinjena Slovenija, jugoslovanska zveza, sestanek vseh slovenskih politikov).

Knjigo slogovno preseka romantična novela do danes neznanega pisca J. W. z naslovom *Trnovska roža*, ki je v nadaljevanjih leta 1874 izhajala v *Soči*. Podlistek prinaša zgodbo o ljubezni kromberskega grofa Charlesa do preproste trnovske pastirice Mette. Ni nam poznano nikakršno zgodovinsko ozadje, ki bi zgodbo postavilo v resnični okvir, je pa prisotnost tematike, ki hkrati razkriva oster in nepremostljiv prepad med plemstvom in preprostim ljudstvom, brezčasna.

Kot je napovedano v uvodnem besedilu, osrednji del knjige predstavljajo lovske in gozdarske zgodbe iz Trnovskega gozda, ki jih je natanko pred sto leti (1911–1912) v *Lovcu* objavil domačin, gozdar in vnet lovec, hkrati pa prisrčen zapisovalec lastnih doživetij Josip Plesničar, rojen dobesedno sredi gozda, v zaselku Laz pri Trnovem. Bralec se v nadaljevanju seznani tudi s krajšim in menda prvim slovenskim zapisom o steklarstvu na Goriškem, ki govori pravzaprav o steklarstvu na območju Trebuše in Trnovske planote, ki ga je priobčil nekdanji lokvarski župnik Peter Budkovič.

Bralec zgodb se bo seznanil tudi z naravoslovno tematiko, kamor sodi prispevek o geološki sestavi Trnovskega gozda, ki ga je napisal dolenski naravoslovec Ferdo Seidel, sicer profesor goriške realke. Znani slovenski pedagog Pavel Kunaver, ki je med prvo vojno raziskoval brezna na trnovsko-banjški planoti, v besedilu *Jame v Trnovskem gozdu in na planoti Lokovec*, ki ga je priobčil leta 1921 v *Planinskem vestniku*, razkrije marsikatero do tedaj neznano brezno in jamo, vključno z Veliko ledeno jamo v Paradani, iz katere so nekoč kopali kose ledu in jih za potrebe hlajenja živil vozili v Gorico, Trst ter celo do Egipta. Zanimive so tudi novice o cesarju Karlu I., ki prinašajo nekaj drobnih notic o cesarjevem obisku Trnovske planote, zaledja soške fronte, od koder je skupaj s feldmaršalom Borojevičem opazoval dogajanja na bojišču.

Izbor besedil, ki nas z zgodbami popelje med pisanje domačinov, gozdnih delavcev, ljubiteljev narave ali resnejših raziskovalcev Trnovskega gozda res da osvetljuje dogajanja na nivoju publicistike, kljub temu pa ostaja pomemben pričevalec različnih vidikov nekdanjega življenja na Trnovski planoti. Z izbranimi zgodbami smo dobili tudi izbor pomembnejših objav, ki sodijo med tisti del virov, ki jih bo morala upoštevati tudi bolj poglobljena raziskava življenja na Trnovski planoti. Ta žal ostaja v obravnavah humanistične znanosti še vedno premalo raziskana, pač, obrobna pokrajina.

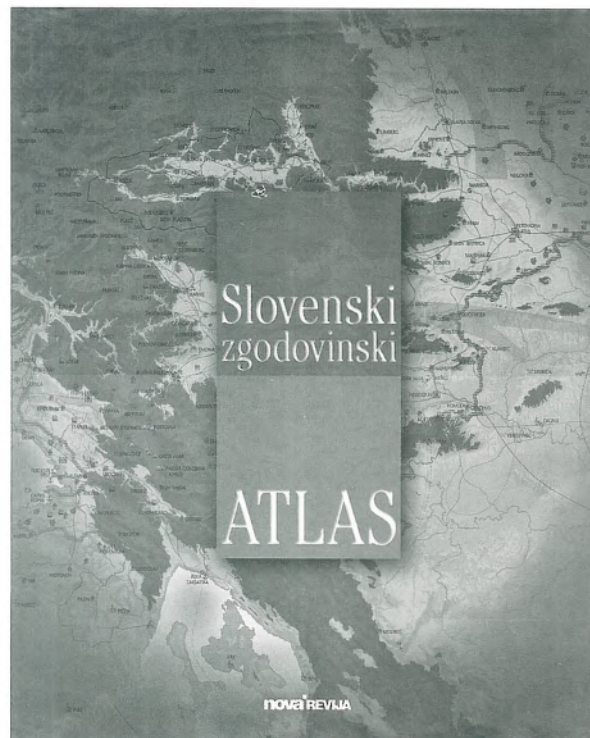
Petra Kolenc

Slovenski zgodovinski atlas (avtorji France M. Dolinar et al.). Ljubljana : Nova revija, 2011, 253 strani.

Avgusta 2011 je založba Nova revija po desetih letih načrtovanj, priprav, dolgoletnega dela vrste slovenskih znanstvenih sodelavcev in usklajevanja dokončne oblike z najnovejšimi zgodovinskimi dognanji izdala Slovenski zgodovinski atlas. Slovenci smo po *Zgodovinskem atlasu Slovenije*, ki ga je po drugi svetovni vojni v težkih razmerah begunskega taborišča v Špitalu na Koroškem uredil profesor latinščine Roman Pavlovčič in nato za šolsko rabo ponovno izdal v Buenos Airesu leta 1960, dobili sistematični prikaz slovenske zgodovine v obliki zgodovinskega atlasa s sintetičnim spremnim tekstom.

Izčrpno delo je z več kot 250 stranmi velikega formata, 243 zemljevidi, 59 skicami, tlorisi, tabelami in grafičnimi prikazi gotovo eden največjih slovenskih založniških in znanstvenih projektov doslej. Atlas je razdeljen v osem vsebinskih poglavij, nad katerimi je bdelo 5 avtorjev: mag. Tomaž Nabergoj (Slovensko ozemlje v prazgodovini, Rimska doba), dr. Miha Kosi (Zgodnji srednji vek, Visoki in pozni srednji vek), dr. Boris Golec (Od začetka novega veka do pomladi narodov 1848), dr. Aleš Gabrič (Od Zedinjene Slovenije do razpada Avstro-Ogrske, Slovenci v Jugoslaviji, Republika Slovenija).

Poglavja o zgodovini Cerkev je prevzel dr. France M. Dolinar. Poleg omenjenih avtorjev je pri projektu sodelovalo še več kot 30 strokovnih sodelavcev, za izdelavo kartografskih predlog je bila zadolžena mag. Mateja Rihtaršič.

Krajšega recenzijskega pregleda tega epohalnega zgodovinskega dela se bom lotil z očmi profesorja oziroma učitelja zgodovine, kar je moj poklic, in preučevalca ter iskalca resnice o preteklosti, čemur se kot človek in zgodovinar čutim zavezanega.

Namen Atlasa je bil nedvomno strokovno in sistematično prikazati zgodovino slovenskega prostora s pomočjo bolj nazorne prostorske dimenzije (zemljevidi in skice), s tem pa postaviti ogledalo slovenski istovetnosti. Delo je s tega vidika avtorjem v marsičem uspelo. S tem se strinja tudi sodelavec pri projektu dr. Stane Granda, ko ugotavlja, da »ta atlas po formatu, pa tudi po kvaliteti sodi med velike narode« in da mnogi narodi, vključno z Avstriji, česa podobnega ne morejo pokazati.

Za izdelavo zemljevidov po predlogah avtorjev je poskrbela mag. Mateja Rihtaršič, ki se je dela lotila z vso zavzetostjo. Zemljevidi in skice so narejeni strokovno natančno in pregledno ter večinoma dobro orisujejo pregled zgodovine slovenskih dežel. Tako bo za mnoge (mlajše) bralce npr. zanimivo, do kam je segal ledeni pokrov Bohinjskega ledenika (str. 9) ali kje so bile v ledenih dobah obale Jadranskega morja (str. 9 in 10), kako so bili razporejeni alpski in panonski Slovani v zgodnjem srednjem veku (str. 50–53), kje so stale fužine in drugi gospodarski obrati v 18. stoletju (str. 120) ter kje živijo danes Slovenci v zamejstvu (str. 217). Nekoliko nenavadno je, da je za prikaz, kje živijo izseljenski Slovenci po svetu, izbrano davno leto 1938 (str. 177), in ne kakšno kasnejše, ki bi zajelo še številne primere ekonomske in politične emigracije iz Slovenije po drugi svetovni vojni.

Kot izviren zemljevid, ki nas seznani z aktualnimi raziskavami na področju arheologije, bi omenil zemljevida Ljubljane v prazgodovini in rimski dobi (str. 40) ter Ljubljane v srednjem in novem veku (str. 41). Zadnje arheološke raziskave s področja prve slovanske naselitve na ozemlju Prekmurja konec 6. stoletja so upošteevane tudi na zemljevidih slovenskega ozemlja v pozni antiki (5. in 6. stoletje, str. 36) in v zgodnjem srednjem veku (str. 48).

Skice, tlorisi in grafični prikazi dopolnjujejo historične zemljevide in še bolj plastično kažejo zgodovinsko resničnost. Takšni so recimo prikazi paleolitskih najdišč Divje Babe in Potočka Zijalka (str. 11), zgodnesrednjeveške naselbine na Pristavi pri Bledu (str. 49) ter pomembnih arhitekturnih spomenikov (tlorisi cerkva in gradov). Ob ustreznih slikovnih gradivih Atlas lahko služi kot izvrsten pripomoček za poučevanje slovenske zgodovine v šolah in drugih izobraževalnih ustanovah. Orientacija v prostoru in času bo za učenca, dijaka ali študenta zaradi

mnogih kvalitetnih zgodovinskih zemljevidov odslej boljša in natančnejša. Lahko rečemo, da je novi Slovenski zgodovinski atlas postal eden temeljnih priročnikov vsakega učitelja in profesorja zgodovine, geografije, slovenskega jezika, sociologije in državljanske vzgoje.

Kot zelo dobro velja izpostaviti vključitev v tovrstnih prikazih navadno le skromno predstavljene cerkvene zgodovine na Slovenskem. Bralec lahko поблиže spozna dokaj zapleteno zgodovino krščanstva na našem ozemlju: poznoantične škofije in cerkve (str. 37), srednjeveške samostane in metropolije (str. 50, 52, 56 in dalje), pražupnije (str. 66) in duhovnije (str. 83), novoveške samostane (str. 84), romarske cerkve in smeri romanj (str. 86, 102, 103), protestantske skupnosti v Prekmurju (str. 117), cerkvenopravno ureditev konec 18. st. (str. 122–125), vse do najnovejših sprememb leta 2006, ko so bile ustanovljene tri nove škofije (Novo mesto, Celje, Murska Sobota) in nova metropolija v Mariboru (str. 216).

V Atlasu najdemo tudi izredno natančne sestavne razdelitve slovenskih dežel v visokem in poznem srednjem veku (str. 68–75, 88–90, 98) s preglednimi rodoslovnimi drevesi nekaterih plemiških rodbin (boj za Kranjsko v 13. stoletju, str. 69; Goriški grofje, str. 75; grofje Celjski, str. 90; Habsburžani, str. 99). Nazorno je podan tudi prikaz razslojevanja podeželja na primeru dolin Poljanske in Selške Sore (str. 121), pa npr. tipi slovenskih kmečkih hiš (str. 127), kar lahko pri pouku s pridom uporabijo tudi geografi. Primeri avstrijskega franciscskega katastra iz prve polovice 19. stoletja (str. 133) kažejo na natančnost in primerjalno vrednost prvega zemljiškega katastra z grafično upodobitvijo zemljišč. O narodno-jezikovni sestavi slovenskih dežel spregovorijo zemljevidi jezikov 18. stoletja in prve polovice 19. stoletja (str. 134), »etnografske podobe« sredi 19. stoletja (str. 136) in kulturnega razvoja pred letom 1848 (str. 137) ter šolstva in čitalniško-taborskega gibanja (str. 150–151). Omenjeni zemljevidi bodo torej dragoceno gradivo tudi za sloveniste.

Tudi vojaška zgodovina 20. stoletja je dobro zastopana v Atlasu – tako s prikazom soške in širše italijansko-avstroogrske fronte (str. 156–158), boj za slovenske meje po 1. svetovni vojni (str. 159), druge svetovne vojne (str. 180–191), kakor tudi vojne za samostojno Slovenijo (str. 212). Prikaz slednje bi lahko vseboval kakšen podatek več.

Najbolj problematičen je Slovenski zgodovinski atlas v vrednotenju dogajanja med drugo svetovno vojno in po njej, kar je že ob izidu sprožilo precej polemik. Na tem mestu velja izpostaviti nekaj upravičenih kritik in opazanj. Čeprav se zdi, da skuša avtor preseči pristransko obravnavanje najzahtevnejšega obdobja slovenske zgodovine, se nam ob branju poglavja Druga svetovna vojna na Slovenskem (str.

163–165) ter ob nekaterih pripadajočih zemljevidih porajajo upravičeni logični pomisleki glede interpretacije krvavega vojnega in povojnega obdobja, ko so se slovenske dežele sicer osvobodile okupatorjevega jarma, a jim ni bilo prizaneseno z novim jarmom komunističnega totalitarizma, ki je kazal svojo težo že med drugo svetovno vojno z izvajanjem komunistične revolucije. Prav dejstvo, da avtor ne omenja revolucije, ki je bila cilj Komunistične partije in ki jo je ta usmerjala že od leta 1941, najbolj zmoti iskreno radovednega bralca. Še posebno ob avtorjevi omembi protirevolucionarnega tabora na strani 164. Le kako lahko govorimo o protirevolucionarnem taboru brez revolucionarjev in revolucije?

Naj navedem še nekaj dodatnih argumentov za svojo trditev, da Atlas v opisu dogajanja med drugo svetovno vojno in Titove Jugoslavije ostaja polovičarski in neuravnotežen ter posledično zgodovinsko nekorekten.

Ustanovitev Protiimperialistične fronte 26. aprila 1941, ki je temelj za slovenski državni praznik dneva upora proti okupatorju (27. aprila), v Atlasu ni omenjen niti razložen. Vsekakor bi si 27. april 1941 v Atlasu zaslužil omembo in korekten komentar. Podobno je na zemljevidu Evrope med letoma 1939 in 1942 (str. 181) vloga Sovjetske zveze, ki je skoraj dve leti sodelovala s Hitlerjem in zasedla velik del severovzhodne Evrope, prikazana premalo jasno (le z razmejitveno črto).

Opis oblikovanja protikomunističnih oboroženih enot, ki so sodelovale z okupatorjem, je prav tako pomanjkljiv, saj v analizi stanja spregleda pomembno dejstvo, da so te enote (predvsem mislim tu na vaške straže) nastale v prvi vrsti zaradi revolucionarnega nasilja pripadnikov Komunistične partije oziroma njihove tajne policije (Vos) in ne zaradi apriorne naklonjenosti okupatorskim oblastem. Ravno napetost med izvajanjem komunistične revolucije po boljševiškem zgledu in protirevolucijo, v borbi za preživetje in svobodo, oprto na okupatorja, je bila glavni razlog za bratomorno vojno med Slovenci. V Atlasu je tako vloga Komunistične partije Jugoslavije (Slovenije) prikazana preveč enoznačno, njena izključna podreditev narodno-osvobodilnega boja za ceno totalitarnega sistema, pa premalo reflektirana oziroma izpostavljena. Priložnost, da bi se končno razjasnil »mit o partizanskem junaštvu v Dražgošah« januarja 1942, ki ga desetletja dolgo vleče z njim povezana politika, je bila na žalost prav tako zamujena, saj ob zemljevidu na str. 182 ni ustreznega komentarja.

Naslednje, kar zmoti, je premalo jasen prikaz množičnih povojnih pobojev in grobišč, ki jih avtor omeni ob zemljevidu Demografske posledice 2. svetovne vojne na Slovenskem (str. 191). Tragični dogodek slovenske zgodovine, ko so partizanski vojaki načrtno in z ukazom najvišjega državnega vod-

stva brez sodnih procesov pobili okoli 14.000 Slovencev (med njimi veliko civilistov) in še nekajkrat toliko Hrvatov in Srbov, bi si zaslužil svoj zemljevid (evidentiranih je že preko 600 grobišč s skoraj 100.000 žrtvami). Britanska predaja teh beguncev iz Vetrinja na Koroškem jugoslovanskim (slovenskim) partizanom po prevari pa bi si zaslužila vsaj omembo. Tako namesto tega na zemljevidu Demografske posledice 2. svetovne vojne pri Vetrinju zasledimo podatek »vrnitev okoli 16.000 (ekonomskih) migrantov«, kar je seveda daleč od zgodovinske korektnosti. Prav tako na strani 191 uporabljena sintagma »zločinski pobjoj razoroženih enot kolaboracije« psihološko zmanjšuje težo okrutnih pobojev, kar je etično nedopustno, saj sugerira, da je bil (zločinski) pobjoj vrnjenih ujetnikov s Koroške pravzaprav (upravičena) posledica njihove (enako zločinske) kolaboracije. Pogrešam tudi omembo dejstva, da so partizanske čete pobijale brez ustreznih sodnih postopkov. Na tem mestu bi lahko Atlas bolj ustrezno in nazorno prikazal dogajanje ob in po koncu vojne in bil bolj verodostojen pedagoški pripomoček, saj bodo po njem segali mnogi učenci in dijaki. Ravno etična dimenzija je tisto, kar se v obdobju otroštva in mladosti močno razvija in k čemur bi moralo stremeti tudi p(r)oučevanje zgodovine, če želimo, da bo vsaj nekoliko »historia magistra vitae«.

V spremnem tekstu pogrešam tudi partizanska oziroma titoistična taborišča in zapore, ki jih je bilo v Sloveniji po koncu vojne kar nekaj (Šentvid nad Ljubljano, Rajhenburg oz. Brestanica, Teharje, Maribor) in v katerih je umrlo več tisoč Slovencev, na zemljevidu pa so premalo jasno označena. Zemljevid brez nazorno prikazane in razložene vsebine namreč ne more služiti svojemu namenu, to je celoviti prostorski ilustraciji določenega zgodovinskega dogodka ali dogajanja.

Žal v Atlasu ne izvemo ničesar o montiranih sodnih procesih po vojni, o množici zaprtih in preganjanih državljanov, ki so svoje pravice in celo življenja izgubljali zaradi nasprotovanja totalitarnemu režimu, o desetinah porušeni cerkva, o zaprtih duhovnikih in redovnikih. Tudi ta dejstva bi avtor lahko omenil in prikazal na zemljevidu ter s tem podal bolj uravnoteženo sliko komunističnemu režimu.

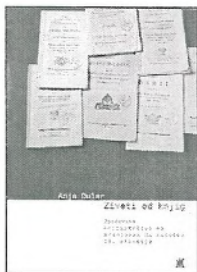
Vloga meščanskih strank med drugo svetovno vojno in po njej je prav tako prikazana pristransko. Kljub temu da so meščanske stranke ubrale drugačno taktiko od Komunistične partije, ki je izbrala odkrit boj proti okupatorju, so se vendarle vključevale v razne slovenske organizacije, da bi sodelovale z zahodnimi zavezniki (npr. Slovenska zaveza, Narodni odbor). Poleg tega so imele pred očmi posledice odkritega boja proti okupatorju (okupatorjeva preganjanja in mrtve) ter izključujoč odnos Komunistične partije do možnih drugih oblik odpora

proti okupatorju, kar je Komunistična partija ne nazadnje dokazovala z brezkompromisnim revolucionarnim pobijanjem (pravih in potencialnih) političnih nasprotnikov že od jeseni leta 1941. Očitki, da meščanske stranke po koncu vojne niso skušale obnoviti delovanja in jih oblastem niti ni bilo treba prepovedati (str. 165), so spričo silnega revolucionarnega nasilja med vojno in tik po njej neresni, kakor je neresno tudi sklepanje, da »bi ljudska fronta verjetno brez težav zmagala tudi v bolj umirjenem političnem vzdušju, saj je stavila na načela narodno-osvobodilnega boja«.

Zavajajoč je tudi zemljevid Evrope v času hladne vojne (str. 193), kjer je Jugoslavija označena kot država, ki ne spada na vzhodno stran železne zavese in ki nima utrjene meje proti zahodu in severu, kar je seveda daleč od zgodovinske točnosti. Ob pogledu na s svetlo zeleno barvo označene države v naši sosesčini tako dobimo vtis, da smo bili bliže Avstriji in Švici kot državam vzhodnega socialističnega bloka.

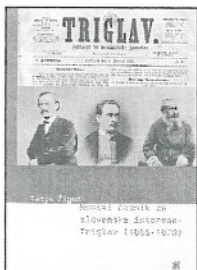
Kljub kritiki opisa druge svetovne vojne na Slovenskem, ki delu v tem poglavju žal jemlje dokajšnjo mero kredibilnosti, menim, da je Slovenski zgodovinski atlas zaradi svoje izčrpnosti, preglednosti in nazornosti novih zemljevidov in skic brez dvoma prelomnica v slovenski historični kartografiji in njeno monumentalno znanstveno delo, vredno pristne pohvale. Vsakemu, ki se z radovednostjo ozira v slovensko preteklost, tako mlademu kot staremu bralcu, tako visoko izobraženemu kot preprostemu, tako učitelju in profesorju kakor učencu ali dijaku, bo v znatno pomoč pri odkrivanju bogastva naše zgodovine in navsezadnje pri utrjevanju naše samozavesti. Do celostne odličnosti mu žal zmanjka predvsem bolj uravnotežen in nepristranski prikaz dogajanja med drugo svetovno vojno in po njej, na katerega bo očitno treba še počakati.

Simon Purger

Anja Dular: **ŽIVETI OD KNJIG. ZGODOVINA KNJIGOTR[TV]A NA KRANJSKEM DO ZAČETKA 19. STOLETJA**. Knjižnica Kronike, zv. 7. Ljubljana 2002. 255 strani. ISBN 961-90803-5-1 (6,00 EUR)

Knjige so že od nekdaj nepogrešljive spremljevalke človeka, saj so v zgodovini odigrale pomembno vlogo pri širjenju znanja in duha. Z vsebino knjig se intenzivno ukvarja literarna zgodovina, manj pa so raziskana vprašanja, kakšne so bile možnosti za izdajo in nabavo knjig na naših tleh pred stoletji, kako so se knjige širile in kakšna literatura se je v določenem obdobju pojavljala na nekem območju. Avtorica se zato kot odlična poznavalka zgodovine knjig in knjigotrštva v svojem delu na zanimiv način loti prav teh vprašanj. Osvetli nam zgodovino knjigotrštva od antike do 19. stoletja ter nam tako predstavi prav to doslej slabše poznano področje kulturne dejavnosti.

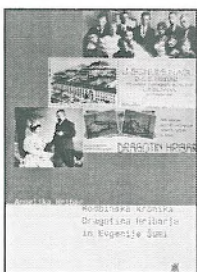
Tanja Žigon: **NEMŠKI ČASNIK ZA SLOVENSKE INTERESE – TRIGLAV (1865–1870)** Knjižnica Kronike, zv. 9. Ljubljana 2004. 343 strani. ISBN 961-90803-9-4 (8,00 EUR)

Leta 1865 je začel v Ljubljani izhajati politični časopis Triglav, katerega temeljno vodilo je bilo, da na Kranjskem živčim Nemcem predstavi slovenske interese, spregovori o preteklosti, kulturi in umetnosti ter na tak način zagotovi sožitje med Nemci in Slovenci. Časnik izhajal v nemškem jeziku, kar je sprožalo ostre polemike med slovenskimi intelektualci. Finančna stiska in pomanjkanje sodelavcev sta posledično prinesla ukinitve časnika že leta 1870. Avtorica na zanimiv način predstavi dogodke in polemike, ki so spremljali izhajanje *Triglava*, posebno pozornost pa posveti uredniški politiki, urednikom lista ter njegovemu programu in vsebini. Knjigo poleg znanja in ustvarjalnosti odlikuje tudi nazoren, sočen in slikovit jezik.

Pavle Čelik: **OROŽNIŠTVO NA KRANJSKEM (1850–1918)**, Knjižnica Kronike, zv. 10. Ljubljana 2005. 462 strani, ISBN 961-91431-3-2 (10,00 EUR)

Knjiga Pavleta Čelika na zanimiv in privlačen način predstavi zgodovino orožništva na Kranjskem od njegovih začetkov do ukinitve oz. preoblikovanja v varnostne organe Kraljevine SHS. Z izjemno natančnostjo in pronicljivostjo razgrne duha takratnega časa, ki je narekoval ustanovitev varnostnih organov; posveti se nalogam orožnikov (ki v bistvu niso dosti drugačne od nalog današnjih policistov); predstavi teoretična načela orožništva in jih prestavi v prakso, pri tem pa se ne omeji zgolj na deželo Kranjsko, temveč zajame širši slovenski prostor oz. prostor celotne habsburške monarhije kot nekdanje skupne države. Ta pristop je zlasti aktualen tudi v današnjem času, ko Srednja Evropa v mnogih pogledih znova kaže tendence združevanja. Posebej zanimivi so Čelikovi prikazi spopadanja orožnikov z naraščajočimi nacionalnimi problemi in njihove izkušnje s tehničnimi novostmi, kot so avto, kolo ali pisalni stroj. Knjiga Pavleta Čelika nas seznani z zgodovino organa, brez katerega ne more obstajati nobena država.

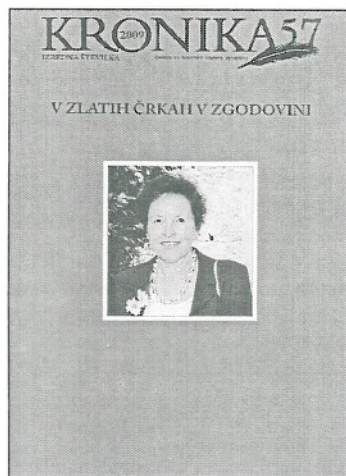
Angelika Hribar: **RODBINSKA KRONIKA DRAGOTINA HRIBARJA IN EVGENIJE ŠUMI**, Knjižnica Kronike, zv. 11. Ljubljana 2008. 316 strani, ISBN 978-961-91431-8-6 (20 EUR)

11. knjiga iz zbirke Knjižnica Kronike je tokrat izšla v sodelovanju s Celjsko Mohorjevo družbo. Knjiga Angelike Hribar predstavlja družino Dragotina Hribarja, podjetnika, gospodarstvenika, zavzetega narodnjaka in navdušenega privrženca tehničnih novosti ter njegove žene Evgenije Šumi, ki je po materi podedovala znano tovarno kanditov in slaščičarskih izdelkov Šumi v Ljubljani. Avtorica na lepo berljiv in prepričljivo dokumentiran način poda oris zgodovine dveh družin, ki sta se s poroko medsebojno zvezali in postali v Ljubljani ustanoviteljici dveh pionirskih in vse do danes znamenitih ljubljanskih podjetij: tovarn Pletenina in Šumi. V skoraj stoletje dolgem časovnem razponu, od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne, se bralec seznani z gospodarskim vzponom družine, poleg tega pa tudi z notranjimi odnosi med družinskimi člani, med zaposlenimi in lastniki, odnosom lastnikov do dela in upravljanja ter njihovimi ambicijami in načrti. Knjigo, ki je bogato opremljena s slikovnim gradivom, dopolnjuje tudi študija dr. Eve Holz o meščanstvu na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja in v času med obema vojnama.

Tanja Žigon: **ZGODOVINSKI SPOMIN KRANJSKE. ŽIVLJENJE IN DELO PETRA PAVLA PL. RADICSA (1836–1912)**, Knjižnica Kronike, zv. 12. Ljubljana 2009. 469 strani, ISBN 978-961-6777-03-2 (20 EUR)

Kot 12. zvezek v zbirki Knjižnica Kronike je izšlo delo dr. Tanje Žigon z naslovom »Zgodovinski spomin Kranjske. Življenje in delo Petra Pavla pl. Radicsa (1836–1912)«. Čeprav Radicsevo življenje tudi do sedaj ni bilo popolna neznanka, je Tanja Žigon prva, ki se je sistematično lotila življenja in dela tega znamenitega in žal nekoliko pozabljenega kranjskega polihistorja iz druge polovice 19. stoletja, pisca znamenitih monografij o Janezu Vajkardu Valvasorju in Herbardu Turjaškem. Prikaže nam njegovo razburkano in nekoliko samosvojo mladost, neusahljivo publicistično in raziskovalno energijo ter razpetost med dvema kulturama – nemško in slovensko – ki je tudi sicer močno obremenjevala južne habsburške dežele v tistem času. Poleg Radicsa je avtorica posebej osvetlila tudi delo njegove žene Hedwig Kaltenbrunner, ki je sicer vseskozi ostajala v moževi senci, čeprav je bila tudi sama aktivna publicistka in kulturna delavka. A ne samo to, med drugim je v Ljubljani ustanovila *javno izposojevalno knjižnico* in organizirala javno kuhinjo. Hedwig Radics-Kaltenbrunner je tako še enkrat potrdila staro resnico, da za vsakim uspešnim moškim stoji uspešna ženska. Tanja Žigon je svojo monografijo napisala v berljivem in razumljivem slogu, ki bralca pritegne, in jo obogatila s fotografijami, katerih večji del še ni bil objavljen.

Izredna številka Kronike z naslovom »V zlatih črkah v zgodovini« je izšla leta 2009 v spomin na kolegico in dolgoletno sodelavko revije Kronika Olgo Janša-Zorn (1938–2008). Pri nastanku omenjene številke je sodelovalo več kot **40 avtorjev**, končni rezultat pa je obsežen zbornik razprav, ki odsevajo tudi širino Olginega znanstvenega in strokovnega udejstvovanja in so razvrščene v pet tematskih sklopov: **Turizem in lokalna zgodovina, Vzgoja in šolstvo, Društva, Zgodovinski viri in biografije** ter **Kultura in politika**.

Ob 60. letnici izhajanja Kronike lahko izredno številko Kronike dobite s **60 % popustom**.

V letu 2012 stane izredna številka Kronike le **10,00 EUR**.

NAROČILNICA

Naročam _____ izvod(ov) izredne številke Kronike

V zlatih črkah v zgodovini. Razprave v spomin Olgi Janša-Zorn

Ime in priimek / Ustanova: _____

Naslov: _____

Davčna številka (velja za ustanove): _____

Pošta: _____

Telefon / e-pošta: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Naročilnico lahko pošljete na naslov ali fax:
Barbara Šterbenc Svetina
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Novi trg 2, p.p. 306
1000 LJUBLJANA

fax: ++386 1 4257 801

Naročite jo lahko tudi na: barbara.svetina@zrc-sazu.si

Izredna številka Kronike 2009

V zlatih črkah v zgodovini – Razprave v spomin Olgi Janša-Zorn

Miha Preinfalk: Uvodna beseda	5
Darja Mihelič, Matija Zorn: Olga Janša-Zorn – utrinki iz življenja in dela	7
Matija Zorn: Bibliografija izr. prof. dr. Olge Janša-Zorn	27
Branko Marušič: Dnevnik z ekskurzije študentov zgodovine po zahodni Bosni in Dalmaciji (20. – 30. junij 1962)	45

Turizem in krajevna zgodovina

Darja Mihelič: Načrt sistematizacije agrarne kolonizacije v srednjem veku (Piran, začetek 14. stoletja)	51
Günther Bernhard: »Moram si upati, pa naj me stane telo in življenje, take priložnosti ne bom imel nikdar več«. Potovanje Johanna Baptista Schlagerja v Rim leta 1765	63
Eva Holz: Nekoč, v starih časih ... Utrinki o razbojništvu na Kranjskem	81
Irena Žmuc, Gregor Moder: »...Plesale lepote 'z Ljubljane so cele...« Kongresna miza v Mestnem muzeju Ljubljana	97
Stane Granda: O začetkih Šmarjeških Toplic	105
Petra Kavrečič: Biseri avstrijske riviere: Opatija, Gradež, Portorož. Začetki modernega turizma na severnem Jadranu	113
Janez Mlinar: Razvoj turizma v Kranjski Gori	129
Rozina Švent: Le kar je zapisano, se tudi ohrani. Preučevanje lokalne zgodovine – primer Gozd Martuljka	139
Borut Batagelj: »Bohinj – slovenska Švica«. Začetki zimskega turizma v Bohinju pred prvo svetovno vojno	151
Miroslav Stiplovšek: Razglasitev Domžal za trg (1925) in mesto (1952), priznanje za velik gospodarski napredek od sredine 19. stoletja	161

Vzgoja in šolstvo

Dragica Čec: »Jo s hudim kaznovanjem opomniti, kje so meje častnosti«. Načini discipliniranja meščanskih hčera na prehodu iz 18. v 19. stoletje	175
Jože Ciperle: Filozofski študij na liceju v Ljubljani v prvi polovici 19. stoletja	195
Peter Štih: Pomen avstrijskih univerz za začetke slovenskega znanstvenega zgodovinopisja	213
Gorazd Stariha: Odzivi oblasti na slovenstvo kranjske mladine in učiteljev (1861–1867)	221
Ernst Bruckmüller: Habsburška in jezikovno-nacionalna identiteta. Razmišljanja o razmerju med narodno zavestjo in šolsko izobrazbo v habsburški monarhiji	237
Petra Svoljšak: »Namen je bil pač, otroke popolnoma preroditi v laškem duhu«. Šolstvo pod italijansko okupacijo 1915–1917	251
Mojca Šorn: Zavod za slepe otroke in mladino v Kočevju	265
Tatjana Dekleva: Nastanek Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani	275
Danijela Trškan: Krajevna zgodovina v osnovnošolskih učnih načrtih za zgodovino 1945–2005	287

Društva

Ana Lavrič: Svetniški zavetniki ljubljanskih baročnih akademij in društev	301
Tanja Žigon: Ludvik Germonik in Peter Pavel pl. Radics – ustanovitelja Grillparzerjevega društva na Dunaju	317
Borut Loparnik: Glasbeno delo društev na Slovenskem do velike vojne	329
Andrej Vovko: Članstvo Slovenske matice v Kranju in okolici do prve svetovne vojne	339
Rolanda Fugger Germačnik: Muzejsko društvo v Celju (Museal-Verein in Cilli), 1883–1922	355
Branko Šuštar: Z združitvijo razdeljeno učitelstvo: odpor učiteljskega društva »Edinstvo« zoper edinost učiteljske organizacije UJU 1926–1928	363

Zgodovinski viri in biografije

Matija Zorn: Uporaba zgodovinskih virov pri sorodnih vedah zgodovine	383
Anja Dular: Rozalija Eger – pomembna, a premalo znana ljubljanska tiskarka	401
Peter Vodopivec: O knjigi Josipa Šumana in sodelavcev Die Slovenen (1881)	413
Petra Kramberger: Iz publicistične preteklosti Ptuj: nemški časniki in časopisi v mestu trdnjavskega trikotnika	423
Franc Rozman: Nekaj dopolnil k biografiji Miroslava Hubmajerja	437
Angelika Hribar: Dve oporoki. Družina Demšar iz Železnikov in nastajanje meščanstva v slovenskem prostoru	443
Irena Gantar Godina: Ob 100. obletnici VIII. vseslovenskega časnikarskega kongresa septembra 1908 v Ljubljani	455

Kultura in politika

Marjan Drnovšek: Zakaj je bila za slovenske izseljence Amerika bolj privlačna kot Srbija in Rusija?	467
Jože Žontar: Od neoabsolutizma do razpada monarhije	483
Katarina Bedina: Nepopustljivi boj frančiškanskega patra Stanislava Škrabca za cerkveno petje v narodnem jeziku	507
Ignacij Voje: Gradnja pravoslavne cerkve sv. Cirila in Metoda v Ljubljani	513
Vida Deželak Barič: Slovanska apostola sv. Ciril in Metod v interpretaciji Osvobodilne fronte med drugo svetovno vojno	521
Dušan Nečak: Dachauski procesi 1947–1949	533
Branko Marušič: Pesnik Biagio Marin iz Gradeža in Slovenci	543

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

ključne besede;

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstem (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* Poglavje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronike (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronike (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si) ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronike

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

NAROČILNICA

- ☐ želim postati naročnik *Kronike*, časopisa za slovensko krajevno zgodovino z letom _____ naprej
- ☐ Naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/številka _____

Cena:

Letna naročnina:

za posameznike 20,00 EUR

za upokojence: 15,00 EUR

za študente: 10,00 EUR

za ustanove: 26,00 EUR

Naročam _____ izvod(ov) knjige (naročniki *Kronike* imajo 50% popust):

- ☐ Anja Dular: *Živeti od knjig. Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. **Cena: 6,00 EUR**
- ☐ Tanja Žigon: *Nemški časnik za slovenske interese – Triglav (1865–1870)*. **Cena: 8,00 EUR**
- ☐ Pavle Čelik: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*. **Cena: 10,00 EUR**
- ☐ Angelika Hribar: *Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi*. **Cena: 20,00 EUR***
- ☐ Tanja Žigon: *Zgodovinski spomin Kranjske. Življenje in delo Petra Pavla pl. Radicsa (1836–1912)*. **Cena: 20,00 EUR**

Ime: _____

Priimek: _____

Naslov: _____

Pošta: _____

Status: ☐ zaposlen ☐ študent ☐ upokojenec ☐ ustanova

Telefon: _____

e-pošta: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Naročilnico lahko pošljite na naslov ali fax:

Barbara Šterbenc Svetina
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Novi trg 2, p.p. 306
1000 LJUBLJANA

fax: ++386 1 4257 801

* Popust ne velja

